

MIKSZÁTH
KÁLMÁN
ÖSSZES
MŰVEI

MIKSZÁTH KÁLMÁN
ÖSSZES MŰVEI 10.

MIKSZÁTH KÁLMÁN ÖSSZES MŰVEI

SZERKESZTIK:

BISZTRAY GYULA KIRÁLY ISTVÁN

10. KÖTET

REGÉNYEK
és
NAGYOBB ELBESZÉLÉSEK

X.

1897—1898

1957

MIKSZÁTH KÁLMÁN
A DEMOKRATÁK
ÚJ ZRÍNYIÁSZ

FÜGGELÉK:
„A DEMOKRATÁK”
CÍMŰ ELBESZÉLÉS VÁZLATAI ÉS VÁLTOZATAI

ÍRÁSOK
AZ „ÚJ ZRÍNYIÁSZ”
CÍMŰ REGÉNYRŐL

1957

Sajtó alá rendezte
KIRÁLY ISTVÁN

Lektor:
RUBINYI MÓZES

*Magy. i. t. 3.
69, 127/X.*

© *Akadémiai Kiadó, Budapest 1957*

A költőterv Csillag Vera munkája

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója
Szerkesztésért felelős: Zrinszky Lászlóné Műszaki felelős: Fülöp Antal
A kézirat beérkezett: 1957. augusztus 9. Példányszám : 15:00
Terjedelem : 2 1/4 (A/5) fv + 6 melléklet

43072/57 Akadémiai Nyomda, Budapest – Felelős vezető : Bernát György

A DEMOKRATÁK

1897—1898

I

SZERVUSZ, PALI BÁCSI!

Lehetetlenség ma demokráciáról beszélni. A hivatalos lap sűrűn hozza grófok és bárók kinevezését, ami, valljuk meg magunk közt, nagy abszurdum. Mikor szinte dübörögve közeledik a szociálizmus Európa népeinek nyakára, a milliárd fejű sárkány, mely mindent összetapos, mikor nagy államtudósok feje abban fő, hogyan lehet a nagytőkét, mint veszélyes daganatokat, egyenletesen szétosztani: akkor Magyarországon mintegy prémium tűzetik ki a nagytökére — mert aki két-három millióskára szert tesz valamiképpen (ha csúnya módon is), megkapja a hét- vagy kilencgombos koronát és a királyi meghívót a törvényhozásba.

S ha még csak a szociálizmus volna, arra még azt lehetne mondani, hogy messze van. De itt van a liberálizmus nehéz küzdelme az arisztokráciával, micsoda bolondság hát, hogy a táborunkból koronként áttesszük a legtöbb erőt összeszedett harcosainkat az ellenfélhez — hogy a fiainknak is legyen majd kivel verekedniök.

Nem okos világ ez a mai. De hát iszen a tegnapi se volt okos. És bizonyára nem lesz az a holnaputáni sem. Ebben van valami vigasztaló.

Azelőtt, meglehet, másképp festettek az emberek — de a belsejük csak ilyen volt. Én tudok egy igazi demokratát — magyar demokratát, és el is mondom a történetét.

Mint ahogy teljesen igaz a dolog, el kell hallgatnom a valódi nevét (hátha szégyenelné a família), de a követtársai, ha még van valaki életben közülök Szontagh Pálon kívül,

tudom, ráösmernek. Vegyük, hogy Molnár Pálnak hitták — de a követek csak úgy szólították egymásközt :

— Hogy vagy, te demokrata?

— Hol jártál tegnap, demokrata?

Még Szemere Bertalan is csipős epigrammákat faragott rá — pedig ő is úgynevezett »szabad szellem« volt.

Szegény bocskoros-nemes familiából származott, a nagyapja állítólag eszmadia volt és nem az igazi leveleki Molnárokból való, akikről az a genealogiai versike van :

Molnár de Levelek,
Mutatják e levelek.

Olvasta Voltairet, Rousseaut, olyan bolond tanokat szítt föl, hogy a tekintetes vármegye megijedt tőle, veszedelmes egy fickó, ne legyen itt láb alatt, felküldte Pozsonyba követnek. Ha nem lett volna nemesember, becsukják a vármegye tömlőcébe — ezzel lett volna vége.

Híres szép fiatal ember volt ez a leveleki Molnár. Csernovics Péterrel együtt uralkodtak a pozsonyi leányszivek fölött. Csernovicsnak pénze volt sok, Molnár Pálnak szelleme.

Hogy volt, hogy nem volt — régen elhaltak már azok az öregasszonyok, akik apróra tudták —, én csak a tényeket vonom össze, hogy a Szerencsy perszonális valamelyik bálján, melyen a palatinus őfensége is jelen volt, és ahol menüettet táncoltak, leveleki Molnár Pálba beleszeretett egy grófkisasszony...

Molnár Pál nagy demokrataságánál fogva természetesen nem adott semmit a grófi származásra, mivelhogy azonban a kontesz nagyon szép volt, és Molnár Pál csak nagy demokrata volt és nem egyszersmind nagy számár, a kedves kis kaland kinőtte magát.

A huncut kis Ámor különben is segített rajtok. Nagy esze van annak. Szerencsy akkori bálján ugyanis jelen volt egy híres francia táncosnő, bizonyos Viganauz Mari, akiért lázban volt akkoriban az egész Pozsony, ahogy ezt Szentiványi György az ő diáriumaiban följegyzé. A szép Viganauz Mari a vendégek mulattatására szólótáncokat járt el az ő módos ingerlő kurtaszoknyájában (azóta nevezik az ilyen kurta szoknyát *viganónak*).

A grófkisasszony apja, egy dőlyfős oligarcha, heves szerelemre gyúlt Viganaux kisasszony iránt. A vén ló nagyobb botlik, mint a csikó. Nemcsak szerette, de féttette is. Együtt akart vele lakni mindenáron, csak a leánya ne feszélyezte volna. A többi három leánya már férjnél volt, nagy uraknál, csak a Biri kontesz volt még itthon, a legcsinosabb, legkedvesebb. A grófnak nagyon alkalmatlan volt ez, nem is titkolta, így szólt egyszer az országház pipázójában:

— Ha az ördög eljönne érte, annak is odaadnám.

Az ördög pedig engedelmeskedik a nagy uraknak, valahogy odalökte maga helyett Molnár Pált, hogy az is hallja.

Hirtelen a gróf elé állt bátor arccal:

— Itt vagyok én, méltóságos uram. Adja nekem a grófkisasszonyt, meg fogom becsülni, és szívesen jön is hozzám.

A gróf dühbe jött, elsápadt és a hangja süvítő lett:

— Én az ördögöt híttam, amice, de maga csak egy Molnár. Miféle impertinencia az? Megbolondult *kend*?

A »kend« pedig nagy sértés volt azon időkben egy gróftól, még ha demokratának mondta is. Mert a demokrata is ilyen volt azon időkben. Molnár Pál elvörösödött, és mint a megvadult bika rohant a grófra. Jó szerencse, elfogták erőszakkal a követtársai. Pulszky Ferenc (tőle tudom ezt a történetet) és az Esztergom megyei Kruplanitz, kinek a nevére ez a kadencia keringett:

Der Ablegat Kruplanitz
Ohne Geist und ohne Witz.

Megakadályozták a tettegességet, de a duellumnak meg kellett lenni. Meg is történt másnap hajnalban a pozsonyi városerdőben.

Előző este azonban Viganaux Marinál volt a gróf. Kettesben vacsoráltak, puncsot ittak; a Mari igen szép volt, igen pajkos, senki a világon nem tudott olyan kedvesen veszekedni, mint ő, ha a kis ökleit a csípőjére rakta, a gróf majd kiugrott ilyenkor a bőréből a nagy gyönyörűségtől.

— Bizony, nagy bolond vagy, öreg kecském (a grófnak olyan szakálla, olyan arca és olyan *neve* volt, mint a kecskéé),

minek bántod azt a fiatal embert, aki nekünk jót akar. Ha elveszi a Biri konteszt, milyen pompásan élhetnénk.

— Lehetetlen odaadni, Mari. Megmozdulnának az őseim csontjai.

— Mit törődöl te azokkal a csúnya csontokkal, öreg kecském, hadd mozogjanak, te csak velem törődj és légy rajta, hogy elmehessünk, elvonulhassunk valahová, például Pestre.

— Ugyan eredj, ott a Széchenyi miatt restelném.

— Hát menjünk Bécsbe, jó papa. Ott berendezel nekünk egy kis házikót, egy kertecske is lesz a végében, ott csinálók egy virágpadot s magam ásom, magam gyomlálom. Jó lesz papa?

Kedveskedőn paskolta magnetikus tenyerével a gróf állát.

— Hm, Bécsben? — dohogott a gróf. — Ott a császár miatt restelném.

— Hát egyebütt, csak menjünk, okvetlenül menjünk. Prágát se bánom. De mennünk kell. Szabadulj meg a leányodtól.

— Nem lehet, nem adhatom egy Molnárnak.

— De mikor szeretik egymást.

— Mégse lehet.

— De mikor olyan szép fiú.

A gróf felugrott a díványról s incselkedve kérdezte:

— Talán tetszik magának?

Mari elpirult egész a füléig (akkor tudott elpirulni, amikor akarta), s zavartan dadogta:

— Nem, oh nem. Esküszöm, nem.

Lesütötte a szép kék szemeit és elfordult, mintha egy nagy titok lett volna kitalálva.

A vén főnemes meghökkent.

— Meg ne csalj, Mari. Te valami rosszban töröd a fejedet.

Erre aztán sírva fakadt Mari és sok hímezés-hámozás után bevallotta, hogy csakugyan tetszik neki a Molnár Pali, de hogy ő hú akar maradni a grófhhoz, és azért rimánkodik neki, hogy menjenek innen, hagyják itt Pozsonyt, amilyen gyorsan csak lehet.

A grófra nagyon hatott a dolog, a haján keresztül beszívargott a szívébe, mert a kis Viganaux folyton a hajában babrált, s ez jól esett a vén kecskének, másnap, midőn a párbaj után (a gróf kapott egy kis sérülést a balvállán, Molnár pedig a homlokán) kezét fogtak, a gróf ezt mondta Molnárnak :

— Látom, fiú, mind a kettőnknek a vérét. Bizisten, semmivel se kékebb az enyém. Vedd el hát a leányomat, ha akarod.

Így lőn, hogy a pozsonyi diétán az egyetlen demokrata beházásodott a legnagyobb, leggőgösebb főnemesi családok egyikébe. Csúfolták is emiatt eleget a nagy demokratát, de hát szép felesége volt, s egy kis csipkedést el lehetett érte szenvedni.

*

A regényírók többnyire úgy építik fel a meséjüket, hogy az ilyen mezalliansz nagy konfliktusokra vezet. Ne tessék nekik hinni, tisztelt olvasó — az arany feloldódik a sósavban és a salétromsavban, az ezüst a salétromsavban, a főrangú kötelék pedig feloldódik a szerelemben — de nagyon melegnek kell lennie.

Molnárék jó házasesetet éltek, egyáltalában lehetetlen-ség lett volna róluk történetet írni, ha az öreg gróf meg nem hal.

Az öreg gróf azonban meghalt. Nem ugyan mindjárt, hanem vagy tíz év múlva.

Nem valami regényesen, nem is Viganaux miatt — ki tudja, hányadik határon és hányadik kézen járt már akkor a kis Viganaux! Egyszerűen meghalt cukorbetegségben. Mindég szerette őméltósága az édeset.

A halála után nagy osztozkodás következett. A felvidéken két uradalma volt, erdőségei, gyárai, az alföldön egy nagy búzaöntő birtok, gazdag halastavak, Erdélyben egy regényes vadászterület.

Lányai, vejei egy napon összegyűltek az alföldi kastélyban, meghallgatni a végrendeletet és felosztani a vagyont. Mindegyik magával hozta az ügyvédjét is, a legszajásabbat, akit ösmer. Hát ez éppen elég volt, hogy ha a legvilágosabb is a helyzet, összevissza zavarják a disputáikkal.

Molnár Pál sohase látta még előkelő sógorait, a lakodalmára annak idején egy sem jött el: most álltak először szemtől szembe.

Biri grófnő mutogatta be nekik a férjét.

— Ah, maga az — mondá Z. gróf nyafogó hangon és föltette monokliját. — Áh, áh, áh!

F. báró (a Franciska grófnő férje) leereszkedően nyújtotta oda a balkeze két ujját.

— Szaperlott, az új sógor. Szaperlott. (Az ujjával pattantott, aztán megfordult.) No, mindegy.

Az uradalomra gondolt, ami jutni fog neki. Hát mindegy. Azután arra gondolt, hogy az új sógornak is egy uradalom jut és félhangosan dörmögte: mégiscsak szemtelenség.

A harmadik sógor, egy rőthajú fonnyadt alak, gróf Livánszky, akinek »zu kedves« a spitznameja a főrangú körökben, hanyatt feküdt a pamlagon és a göndörszórú fehér mopsz kutyájával játszott. A kutya ugrált a hasán, a sógor pedig csiklandozta a kutya hasát. Roppant mulatság volt az.

A bemutatásra meg se mozdult, csak a szemeit hunyta be és a fogain keresztül hápogta:

— Avnyav tyavav tyav.

A »zu kedves« arról volt nevezetes, hogy a feleségén, Fanny grófnőn kívül senki sem értette, amit mond. Csak a grimaszai és kézmozdulatai után lehetett a környezetének kitalálni. A nagy nyeglesége miatt semmi emberi nyelvet nem beszélt. Különben főispán volt egyik felvidéki megyében, s állása betöltésében nem mutatkozott semmi kívánnivaló.

Molnár Pálnak fejébe tódult a vére ezekre a bemutatásokra, a kiszámított szemtelen dölyfösségre, melyet a sógoroktól tapasztalt, de csak türtőztette magát, véresre harapta az ajkait; a Boriska szelíd, kérlelő nézése lefogta a lázongó érzéseit.

A báró sógor, egy megrögzött fecsegő, legalább szóba állt vele, de minden szavával csípte, marta.

— Hát osztzkodunk... Lesz szépen. Hm. Mi? Sok pénze fogja lenni, Herr von izé — Kovács...

— Molnár a nevem.

— No, mindegy. Also Molnár... Mit fogja csinálni, barátocskám, azzal a sok pénzzel? Hm. Mit?

Molnár Pál felpattant indulatosan.

— Én nem vagyok az ön barátja, hallja-e?

— Quel diable! No, és miért nem?

— Mert én nem szoktam majmokkal barátkozni.

Boriska grófnő látta, hogy veszedelem készül. Oda-szökött az urához : »Pali lelkem, ne ijessz meg, ne tüzeskedj!«

— Nem tűröm ezeket. Eredj innen.

Melle zihált, a halántékai lüktettek, minden ízében reszketett. El akarta magától lökni az asszonyt, de az a nyakába fonódott és azt súgta neki elpirulva :

— Majd meglátod, megharagszik a kis jövevény. Tedd meg a kis jövevény kedvéért, nyeld el, amit mondanak. Tudod, az orvos mit mondott, hogy nem jó lesz a kis jövevénynek, ha én megjídek.

Erre lecsillapodék Molnár Pál. Nagy úr volt az a kis jövevény, még itt se volt és már ő parancsolt. Molnár Pál még mosolygott is, az igaz, hogy keserűen. A báró sógor pedig kacagott, úgyhogy polkát járt a teremben a nagy kacagásban. Dőlöngélt jobbra-balra, mint egy részeg szúnyog.

— Hahaha! Hörst du, zu kedves! Ein Cavalier!

A »zu kedves« ásitott egyet, s valami artikulálatlan hang megint hallatszott, de nem bizonyos : a kis mopsz nyiffantott-e, vagy ő.

De Molnár most már föl volt páncélozva a kitörés ellen; a meggyülemlett harag, amit a felesége belefojtott, egy hirtelen elhatározást érlelt meg benne, fogta a kalapját, távozott a teremből.

Künn még jóformán le se szerszámozta a lovakat a kocsis, midőn egyszerre felhangzott a gazda szava :

— Fogj be, Marci!

— Még nem is ettek a lovak, tekintetes uram.

— Csak te mégis fogj be!

A teraszon ott pipáztak az ügyvédek nagy, cifra-kupakos tajtékpipákból (még akkor nem igen volt szivar) és disputáltak. Előcsata volt ez a délutáni nagy jelenethez, mikor majd a végrendeletet felolvassák és felosztják az ingóságokat, esetleg az ingatlanokat.

Leveleki Molnár magához intette a saját ügyvédjét, Mali Pétert.

Jó prókatori név; ha magyar világ volt, az á-ra tette az ékezetet, és akkor magyarul hangzott: Málnak, ha ellenben rossz idők jártak (s többször jártak ilyenek), az i-re tette az ékezetet, lett Mali (tótul: Kiss).

— Hát rendben van-e a meghatalmazásod? — kérdé az ügyvédtől. — Mert én elmegyek.

— Most? Hová? — csodálkozék az ügyvéd. — Nem várod be az osztozkodást?

— Nem, az eltarthatna napokig.

— Valószínű.

— No, én pedig ezekkel a pimaszokkal nem leszek egy óráig se egy fedél alatt, hanem itt hagylak téged, végezz el mindent a legjobb belátásod szerint.

— Történt valami?

— Nem. Csak meggondoltam. Sok nekem három mágnás. Majd elküldöm az utasításokat, ahonnan onnan, s majd megírom, hová értesíts a történekről.

Mály gondolkozott egy percig, s aztán szokott modorában kezdte fejtegetni:

— Csakugyan célszerű, ha itt nem maradsz, egyrészt, mert gyönyörű az idő, és öröm ma utazni, másrészt, jószívű vagy és puha lélek, okvetetlenül lefőznének a sógoraid; a harmadik indokom az, hogy ha neked három mágnás is sok, ha a végrendelet végrehajtó, gróf Dessewffy, délután megérkezik, hát négy mágnás lesz; a negyedik indokom, hogy nekem magamnak elég nagy szájam van húsz gróf ellen is; az ötödik indokom, hogy te csak akadályoznál a prezenzáddal, mivelhogy néminemű machinációkkal szemben nekem is machinációkhoz kell nyúlnom; a hatodik.

— Ugyan, hagy a pokolba! Ha nem volna egyetlen indokod, én akkor is elutaznám.

De Mályt nem lehetett megakadályozni, hogy vagy húsz indokot még fel ne soroljon. A legegyszerűbb adóssági keresetnél is, ahol világos, tiszta kontraktus bizonyította a követelést, árkusos beadványokban bizonyította a tartozás fennállását, mondván, tartozik, mert kölcsön vette a pénzt; mert kontraktus van róla; tartozik, mert maga is beösmerte

az alperes, de föltéve, ha nem volna kontraktus és ha nem ösmerte volna be, akkor is tartozik a következő okokból, s itt néha hatvan-hetven okot is felsorolt. Az adjunktusai váltig kérdezték: »Minek az a sok hiábavalóság a keresetben, principális úr, hiszen az adóslevél maga is untig elegendő.« Mire a híres prókátor fölényes mosollyal válaszolta: »Magok azt nem értik, amici. A szakma, szakma. És a handabanda a szakma kiegészítő része. A jó fiskálisnak nem elég csak az okos argumentumokkal élni, azzal a hittel kell a kérdést kezelni, hogy a bírák nagy szamarak.«

Egy huszár ácsorgott künn a folyosón, a megboldogult öreg gróf hú szolgája, akit még Pozsonyból ismert Molnár.

— Menjen csak be, János, és súgja meg a feleségemnek, hogy jöjjön ki egy percre, várom a parkban.

Molnár kezét fogott az ügyvéddel, aki iskolatársa volt Losoncraól.

— Most már eredj, disputálj tovább a kollégáiddal, nekem a feleségemmel lesz egy kis beszélgetésem.

— Mikor találkozunk? — kérdé a prókátor.

— Valamikor — felelte rejtélyes mosollyal. — Majd hallasz rólam hírt.

Azzal a parkba indult. Nyár vége volt. A fák levelei fonnyadtan, sárgán lógtak alá. Az alföldi lombok más betegségben szoktak kimúlni, mint a felföldiek: ezeket a perzselő meleg öli el, amazokat a csípős őszi dér. De nekik az mindegy. Szép park volt, messze híres. Ki nem lehetett volna találni aranyért, hogy emberi kéz csinálta-e a kastélyhoz, vagy pedig vadon nőtt erdőnek, és a kastélyt építették hozzá? A bokrok, fűvek és virágszárak mind össze voltak kötözve békanyállal, mintha pajkos tündérek játszottak volna itt, s az ő finom selyemcérnáikkal egy kötegbe csapnának mindent, ami élt és virított, hogy Tél apó aztán a vállára vehesse az egészszet és elcipelje.

A kuglizó fedelén egy gólyafészek ült tuskésen kiálló gallyacskaival, mint valami kozákcshalma. Az anyagólya fiai megnőttek benne, és éppen most szállította le őket, hogy aztán jární, röpülni tanítsa és mehessenek. Mert ők is mennek. Molnár sóhajtott. Hát mi is van abban, hogy elmennek? »Meg kell lenni.«

Egy szélroham futott át a gallyak között... Fázékonyan zörrentek össze, s megint lehullott vagy ezer levél. Ezek is mennek, mennek. Az anyagólya egyenkint hozta le csőrében a kicsinyeit és míg az egyikért fent járt, hogy a másik el ne szaladhasson, el ne tévedhessen, háttal fektette a gyepre, úgyhogy a fölborított ügyetlen fiók fészkelődött, hánykolódott, de a lábas oldalára nem tudott ráfordulni. Az anyai szeretet ezekben a keskeny, agyvelőnélküli madárfejekben is megtermi a furfangos ötleteket.

Molnár Pál elmélázott. Ezek legalább itt születtek! A saját gyermekére gondolt, a jövevényre, aki már útban van.

A Boriska grófnő léptei hallatszottak. Kip-kop. Olyan furcsán kongott a föld. Pszt, mintha mondana valamit. Pedig olyan kis lába van a Boriskának, hogy a föld talán nem is érzi. Kip-kop, kip-kop. A föld beszélni látszott, és Molnár értette. Marasztalja-e vagy panaszkodik? Mindegy, meg kell lenni.

— Mit parancsol velem az én zsarnok uram?

Meghajtotta magát, pajzánkodva, kislányosan, ahogy az apácáknál szokta növendéklány korában — pedig talán terhére is esett most, de nem a mosoly a szép kék szemekben.

— Hozd ki a mantillodat, Biri, és a holmidat, elutazunk.

— Most mindjárt?

— Mindjárt.

— Nem tréfálsz?

— Nem.

— Megharagudtál?

— Meg.

Boriska a férje vállára hajtotta a fejét, a búzaszín hajkorona a nyakát csiklandozta. Ilyenkor rendesen elszéledtek a felhők Molnár homlokáról, akármennyire haragudott, elnevette magát. »Eredj, te kis macska.« De most még csak sötétebb lett a szép férfias arca.

Boriska elszontyolodott s szemrehányón mondá, de még mindig kedveskedve, panaszos kunkogással:

— Hát már nem vagyok kis macska? Hát már semmi se vagyok én neked?

— Ha jó feleségem vagy — viszonzá ez szomorú komolysággal —, nem okoskodol, nem kérdezősködöl, hanem jössz.

„Szervusz, Pali bácsi!”
Jankó János illusztrációja az elbeszélés egyik korai változatához (1886)

Ez elég volt, egy szót se beszélt többet a grófné, csak beszaladt a kalapjáért, a köpönyegjéért és kivitette a táskáit, nem búcsúzott senkitől, s egy pár perc múlva kigördült a hintó kettőjükkel a kavicsos udvarról.

Az úton se tett kérdést, összebeszéltek hetet-havat, csak erről a gyors elutazásról hallgattak.

Este beértek Pestre, megháltak az Arany Sasban. Reggel így szólt Molnár a nejéhez :

— Ütiruhát vegyél, szívem, mert Hamburgba utazunk.

— Jó.

Az egész úton, Hamburgig, valami különös idegenség férközött közójük. Az asszony felvilágosításokat várt, a férj szemlátomást kerülte a témát. Nehéz volt úgy lavírozni, hogy a jövő valahogy szóba ne jöjjön. Egy-egy célzás elröppent a férj szájából. Az asszony inkább az ösztönével fölfogta, s kínos nyugtalanság szállott a szívébe. Lassan-lassan az egymás tekintetét is kerülni kezdték, s örültek, ha idegenek szálltak be a kupéba — pedig csak egyetlen meg nem világított pont volt közöttük. Egy emberfejnyi fénygolyó az égen megmelegít egy világot, egy körömhegynyi homály a házasságban elhidegit egy életet.

De szerencsére, sokszor voltak idegenek, akikkel mulatságos volt még akkoriban beszélgetni, tőlük kérdezősködni — most már minden megvan a Baedekerben. Utazni nem is érdemes —, a világ uniformisban jár. Ugyanazok az az indóházak itt, amik a világ másik szélén, ugyanazok az utasok ugyanolyan sipkákkal és plédekkal. A magyar embert kiváltképpen szerették. Egzotikus ország gyermeke. Sok tarkabarkaságot tud mondani a hazájáról. Leveleki Molnár Pál följegyzé a naplójában (amely a kezeim közt van): »...Mindeneket elhittek Nékem jártomban-keltemben, csak aztat nem, hogy nálunk a juhokat fejik, és hogy a Kalocsai Érseknek háromszázezer forint évi jövedelme vagyon.«

De néhol az úton mégis magukra maradtak.

Az asszony úgy tett, mintha eludnék. Mély sóhaj szakadt föl egyszer-egyszer a kebléből.

— Valami bajod van, Boriska?

— Semmi, semmi.

A férj közelebb húzódott hozzá és a puha kezét a maga nagy tenyerébe vette — mint ezelőtt sokszor.

— Talán valami mondanivalód van? Miért vagy bizalmatlan? — kérde szelíden az asszonyka.

— Majd Hamburgban. Mindent megtudsz Hamburgban.

Az asszony elhúzta a kezét és újra elaludt... azaz befordította az arcát a kupé párnája felé... s a kupé párnája nedves lett, másnapra megfakult azon a helyen.

Mikor aztán megérkeztek Hamburgba, leveleki Molnár Pál elvezette feleségét a csatornához, és így szólt azon időeknek pátoszával — senki sem volt attól ment:

— Hát most már itt vagyunk, édes jó hitvesem, a válpontnál. Most már rajtad a sor döntenit, mit akarsz — velem jössz-e, vagy visszafordulsz?

— Miről van szó? — rebegette a grófnő reszketve.

— Én megutáltam az országot, Biri, és elhagyom.

— A hazádat?

— Igen, a hazámat utáltam meg. A levegőjét. A sógoraidat, a nővéreidet, és mindenkit. Én demokrata vagyok minden ízemben, én nem tudok ott élni, én megfúlok ott, megőrülök, megyek Amerikába.

— Mikor?

— Még ma!

— És mennyi időre?

— Örökre.

— Van szíved hozzá? Rettenetes!

— Hogy rettenetes-e vagy nem, az nekem mindegy, most csak az a kérdés, hogy velem jössz-e vagy hazautazol?

— Hát haza engednél?

Molnárné letörülte a patakozó könnyeit a keszkenőjével és fölemelte a fejét, az arca izzóvörös volt, mintha megtüzesítették volna.

— Haza engednélek-e? — felelt Molnár Pál, és megremegett a hangja. — Nem tudom. Jogom van-e, hogy visszartartsalak, hogy elszakítsalak örökre hazádtól, tiedtől? Miképp vegyem? Erre a világra szól-e a hitvesi eskü vagy a másvilágra? Mert egy másik világba megyek. Holtomiglan ha szól, nem vagyok-c én már holt ezen a végtelen tengeren innen?

Boriska lehajtotta a fejét szomorúan. A tenger csapkodta a partokat haragosan, a beláthatatlan árbocerdőn mint színes pillangók röpködtek, kígyóztak a zászlók a szélben, a világ minden országának zászlói. Az őszi napsugár sárgás vásznakot terített ki a tenger ezüst mezőjén. Minden csak úgy folyt, éppen úgy, mintha nem is venné észre a fönséges közömbös természet ezt a kínos jelenetet.

— Ide hallgass, Boriska, jól érts meg. Nekem végre is könnyebben megy az ilyen. Elhatároztam; férfi vagyok, amit egyszer fölteszek, az szentírás. De még nekem is nagy dolog, és nem mertem neked otthon megmondani, mert hátha lebeszélsz. Ki mérte meg egy asszonynak az erejét, akit szeretünk? Félttem megmondani, míg a lábam a haza földén állt. Te meg ő. Ő, a föld. Ti ketten. Ki tudja, mennyire meg tudtatok volna lágyítani. Hallgattam. De itt a tengernél nem félek már. A tenger szövetségesem. Túl rajta a sejtett part jó barátom. Mindig oda vágytam. Mindig Amerikáért dobogott a szívem, ahol egyenlőség van és szabadság. Ha te marasztalsz, a sejtett part hívni fog. Most már merek beszélni és búcsúzni. Ezért hoztalak ide, kedves Birim, ennyivel tartoztál, de ami már most következik, abban te határozz. Te gyenge nő vagy, egy idegen világban talán meg sem élnél, itthon rangod van, birtokaid, odaát csak Mrs. Molnár lennél.

— Hát a kis »jövevény«, Pali? — jegyzé meg az asszony végtelenül bánatosan. — Hát a kis jövevény?

Leveleki Molnár Pál megrázkódott, valami állati hörgés szakadt fel a melléből, s durván, erőszakosan ragadta meg az asszonya kezét.

— Velem jössz — hörgé dacosan. — Velem kell jönnöd. A Biri grófnő szemei kigyúltak.

— Így szeretlek, Pál. Így, így.

Aztán hozzátette szelíden, megdicsőült arccal :

— Veled megyek, Pál.

— És sohase jössz többé vissza? — sürgeté szenvedélyesen, még mindig görcsösen fogva a kezét.

— Ahogy te akarod — és a vállára hajlott ott a tömérdék járókelők, sürgő-forgó matrózok, hajósinasok között.

Molnár Pál elmosolyodott. Napok óta először, s megcsípte a gödrös állat, úgy, mint otthon: »Eredj, te kis macska.«

*

Molnár Pálék kiköltözése az országból nagy szelet vert mindenfelé. Egy demokrata, aki megundorodott a főúri rokonnok dolyfétől, rájuk csapta az ajtót és meg se állt Amerikáig. Kemény gyerek ez a Molnár Pál. Nagy karakter. Kár az ilyenért.

A nemes vármegye, melyhez szép levélben New-Yorkból küldte meg a követségről szóló lemondást — mivelhogy a hazában uralkodó arisztokratikus érzések ellentétben valának perszonális hajlamaival —, tudomásul vette, és elhatározta, hogy olajba festetik a nagyterem számára. Hadd írjon a vicensótárius Barabásnak. Az eset mindenképpen szenzációs volt, még a *Magyar Kurír* is megemlékezett róla, írván, milyen különös, hogy egy nemes ember, aki nem ölt és nem lopott, elmegyén idegenbe, amerikai söpredék népek közé, holott idehaza vicispán is lehetett volna.

Molnárék egy darabig New-Yorkban maradtak; oda küldte meg nekik Mály ügyvéd a rájuk esett készpénzt, hetvenezer forintot, azonfelül nekik jutott az alföldi birtok.

Csak ezt a pénzt várta Molnár, hogy valamihez kezdhessen. Jowa államban, a Mississippi partján, vett egy darab földet. Ott éppen építkezések folytak. Egy pár ház már állt, de a kitűnő helyet sűrűn kezdték már szondirozni a beözönlő idegenek. Molnár tehát egy téglagyárat állított az építkezésekhez. Az üzlet pompásan ment. A házak rohamosan emelkedtek. Mrs. Molnár azt a tréfás megjegyzést kockáztatta meg egy napon, szoptatva a kis Molnár Mihályt, hogy itt a Bernáth Gazsi szűnyogjai garázdálkodnak. Amin Pál úr jóízűen nevetett, mert a Bernáth Gazsi szűnyogjai arról voltak nevezetesek, hogy ha egy téglát megcsíptek, az reggelig házzá dagadt.

Valóságos varázslat volt, mily gyorsan épült Davenport városa, és milyen jól ment a téglauzlet.

De a yankeek orra sem pusztán a pápaszem elhelyezésére használtatik, hamar megszimatolták, hogy a téгла jól

fizet, s csakhamar keletkeztek új téglagyárak, s a nagy versenyben lefelé szállott a téglák ára.

Nagy falragaszok hirdették naponkint, hogy itt és itt olcsóbban adják ezért.

Bosszús lett mr. Molnár és amúgy magyarosan közbevágott, kihirdetvén még nagyobb falragaszokon, hogy nála ingyen kapni téglát. (Volt elég tőkéje az ilyen elmésségekhez.)

Erre aztán nem lehetett más felelet, mint hogy az építkezők megválasztották a városka első polgármesterének, és hogy a téglagyárosok szétfutottak, hogy a lábuk se érte a földet.

Amely mozdulatra ismét úgy mozdult mr. Molnár, hogy egyedül maradván a helyszínen, tetszés szerint emelé fel a tégláarakat.

Így lőn, hogy Molnár Pál amerikai gyorsasággal kezdett vagyonosodni. Az Ohio államban egy szép farmot vett. New-Yorkban házakat, Chicagóban telkeket, amelyeken sokat nyert, elannyira jutott, hogy a magyarországi birtok jövedelmét már be sem kívánta. Mály csak a számadásokat küldte el évenként: ennyi és annyi az évi jövedelem. Ő aztán megírta, milyen jó célokra kell kiosztani; ide iskolát építsenek, amoda templomot, adjanak továbbá a kórháznak ennyit, az akadémiának ennyit (mert illik gyámolítani nemcsak a testi, de a lelki szegényeket is).

Parancsait pontosan teljesítették jó egyetértésben a jószágkormányzó és az uradalmi ügyvéd, megküldték a templomterveket és a költségvetést, s ha helybenhagyta, fölépítették. Mondják, hogy a templomok úgy néztek ki a terveken, mint a milánói dóm, a természetben ellenben olyanokká változtak, mint egy oláh kápolna — de hát hiszen sokat mondanak, ami nem igaz.

És végre is, mit törődjék az effélével egy milliomos? Neki megérte a pénz az öröm, amit a jószágkormányzó leveleiben egy-egy ilyen passzus okozott: »Áldják, emlegetik szerte a hazában.«

Pedig bizony nem emlegette őt a kutya se. Volt itt egyéb emlegetni való. Fegyverben állott a nemzet, nyert és vesztett csaták hangulatában reméltek és aggódtak. Egyenlőség, szabadság volt itt is már, éppen mint Amerikában.

A tekintetes KK és RR-eket elfújta egy üde széláram. Képviselőpolgártársak lettek a régi követpajtásai, ahogy ő álmodta azt valamikor. Akik még éltek közülök, ott ültek most a debreceni országgyűlésen és kikiáltották a köztársaságot. Somogyi Antal közbekialtottta :

— Félek, nem sokáig fog tartani!

De erre megfelelt neki Majercsik Ferenc, akit »tót Robespierre«-nek csúfoltak egymás közt.

— Ha csak tartja egy-két ezer évig, az se nem semmi.

Aztán ... hej, aztán! Én istenem, hogy is mondjam csak? Jött az a bizonyos tizenkét esztendő. Feketébe öltözött az ország, sűrű gondolatokba az elmék. Nem volt már itt semmi fényes, csak a zsandárok sisakja.

És leveleki Molnár Pál még egyre építtette az iskolákat, templomokat. Ostobaság! Ki emlegette volna ezért? Kellettek is itt már az isten számára házak! Hisz ő is elhagyta az országot.

Jönnek-mennek az évek, kifáradt a király balkeze, s kezdte apródonkint visszaadogatni a jobbával, amit elszedtek. S különböző divatok támadtak. Egyszer csak azt a port kezdték tartani a legjobb illatúnak, amit a száműzöttek hoznak haza a csizmatalpaikon. Előbb azokat sajnálták, akik itthon vannak, most azok felé fordult a nemzet érzése, akik kívül vannak.

Pesten, a Lánchíd téren a király-dombot építették a koronázáshoz — hoztak rá mindenünnen földet. Csak még az a föld hiányzott, ami a száműzöttek vándorsaruján van. Így énekelte a költő, szót fogadott neki a király.

A kerületek siettek képviselőknek választani a bujdosókat. Akiknek nem jutott igazi száműzött, azok megelégedtek talmival is, csak hazajövetellel járjon a dolog. Így választották meg régi megyéje egy kerületéből leveleki Molnár Pált is balközépi képviselőnek. A figyelem feléje fordult. Mesés gazdagságáról regék keltek. Huszonnégy éve van már oda-künn. Vajon hazajön-e?

A davenporti nábob azt felelte a mandátumra :

»Fogadást tettem magamban, hogy sohase megyek vissza többé. Nincs az a hatalom a világon, ami hazavigyen.«

Aminthogy meg is próbálkozték néhány évvel később a hatalom. Valamelyik belügyminiszternek, aki gazdag főispánokat keresett, eszébe jutott a hajdani pajtás : Molnár Pali, s megkínálta egy főispánsággal. Ezt is megköszönte, de el nem fogadta : »Itt akarok élni a demokrácia hazájában, és a csontjaim is itt porladjanak. Csodállak — írta odább a miniszternek —, hogy én jutottam eszedbe. Hát már kifogytak volna az összes grófok és bárók országotokban?»

De azért gondolt a hazájára. Egy testes kötet munkát írt a demokráciáról és beküldte az akadémiának. Hogy jó volt-e? Nem tudom. Nem olvasta azt senki. De nem lehetett valami nagyon jó, mert az akadémia neki ítélte a nagydíjat. Mert tudja az akadémia, mitől döglök a légy. Biztos volt, hogy Molnár Pál megtízszerezve küldi vissza a díjat ajándéknak.

Számos jótéteményei miatt végre a legmagasabb kegy is rámosolygott ; egy szép napon, éppen képviselőválasztások előtt (ilyenkor van a szezonja), megküldték neki a vas-koronarendet.

Az öreg úr, mert már bizony ősz ember (sok víz lefolyt azóta a Mississippin), becsomagolta a csecsebecsét és visszaküldte a miniszterelnöknek :

»Ne csináljatok belőlem, vén demokratából, bolondot.«

Mindezek a dolgok, ez a nagy állhatatosság és szilárdság bizonyos nimbuszt fontak a neve körül.

— Kutya kemény legény az öreg — mondogatták.

— Sohase látjuk többet.

— Hat ökör se mozdítja azt ki.

Akik sohase látták is, tudtak felőle, számon tartották, ide, magunk közé gondolták. Nagy utazók (ámbar még akkor-tájt nem esett Amerika olyan közel Liptószentmiklóshoz, mint most), akik megfordultak a Jowa-államban, a Scott-Countyban és átmentek a gyönyörű hídon Rock-Islandból a davenporti Molnár-kúriára, egész sor legendát hoztak magukkal Molnárékról, a fiatal mr. Mihályról, aki most végezte az egyetemet New-Yorkban, a Boriska grófnőről, aki olyan juh-pörköltet főzött, hogy a somogyi juhász is megnyalna a száját utána és végre magáról az öregről, aki egész nap anekdotákat beszél a pozsonyi diétáról, és olyan rajongón fejte-

geti az egyenlőség és a demokrácia tanait, mint egy apostol.

Csak a teste volt távol, a tengereken túl leveleki Molnár Pálnak, a szellemi alakja, az itt maradt, és növekedett szinte a szemünk láttára — a többi itt levők közt. Egyszer csak elkezdtek emlegetni kereskedelmi miniszternek. Aki olyan jól vitte a saját üzletét, az jól viszi majd az országét is.

Kiküldtek hozzá egy politikai »gügyüt«, aki rábeszélje. Véletlenül éppen F. bárót választották. Az jó lesz, gondolta a kormányelnök, mert a sógora. (Ez az a hagyományos »el-találás« a felsőbb köröknél.)

No, de most már megmozdul leveleki Molnár Pál, ha magyar tejet szopott! A piros szék! Még talán a halottak is felugránának a magyar temetőkből, ha elkiáltaná magát a temetőőr: »Aki miniszter akar lenni, keljen fel!« Biztos, hogy hazajön leveleki Molnár.

El is ment a sógor-báró Davenportba (elég szemtelen volt), nagy szívességgel látták. Gavallér a gazda, vendégelte királyilag, meg is bocsátott neki, de azzal a jelentéssel kellett hazajönnie a kormányelnökhöz:

— Der ist ein dummer Kerl.

— Kosár?

— Ja, Exzellenz. Makacs fej... Eiserner Kopf... Nem jön haza soha.

Nem jön haza soha! A lapok hasábokon tárgyalták, miért nem, fölelevenítvén tömérdek epizódot a múltjából, tizedrésze se volt igaz. Amit elolvasván Mályék, lőnek a templomok még nagyobbak a tervrajzokon s még kisebbek a természetben.

Történt pedig, hogy az adakozó amerikai nábobhoz igen sok szegény ember fordult segélyért, könyöradományért, mert a nyomorgó ember kinyújtott keze is messze elér: egész halom levél érkezett minden egyes hajóval a Molnár névre. Hát a sok szürke levél közt egyszer csak odatalált a Faragó asszonyom levele is, a levélnek furcsa címzése volt:

Adassék e levél a méltóságos grófkisasszonyká-
nak, aki férjnél vagyon tekintetes nemes és vitézlő
Molnár Pál uramnál

Amerikában

Davenport városában.

Sokáig járt a levél, nagyon meg volt billogozva, mire odaért, s nagyon szépen írhatta meg a nótárius uram (meg kellene aranyozni a kezét), mert a grófnő szemét, mikor elolvasta, elborították a könnyek.

Hogyne. Hiszen az öreg Faragóné írt. A Faragóné, az egykori szoptatósdajka. Hát él még a Verona? Ki hitte volna? No, ugyan öreg lehet már. És azt írja szegény, hogy nagy nyomorban van, a fiai elhaltak, nincs aki keressen rá, koldusbotra szorul vagy éhen hal, hát meg nem állhatja, hogy ezt el ne panaszolja az ő kedves konteszkájának.

Úgy meghatották az emlékek mrs. Molnárt, hogy azonnal levélbe tett egy nagy bankót, s megírta a dajkának, ha még érez elég erőt a hosszú útra, induljon meg ezzel a pénzzel, mert szeretné még egyszer életében látni, és hogy holtig lesz itt ellátása.

Nosza, felkászmálódék erre az öreg Faragóné, ünneplőt, viseltest ládába gyömöszöl nagy sebbel-lobbal s töpreng, tépelődik éjjel-nappal az indulás előtt.

— Aztán mit vigyek én a kis galambomnak? Hiszen csak nem mehetek üres kézzel.

Forgatja, találgatja, ezt vagy azt, de bizony mégsem azt, ha ez volna, ha amaz volna, festett tojás vagy egy kosárka szőlő, míg végre rávet az elméje :

— Elviszem neki a fodormentát. Biz isten elviszem.

Egy vén fodormenta-bokor volt az udvarában a kerítés mellett, kiásta a földdel együtt és beültette egy nagy cserépbe. No, ez éppen jó lesz, megörül neki a szívecském.

Később csodálkozott is, hogy olyan nehezen jött rá. Könnyen kitalálhatta volna, hogy mit vigyen. Nem volt egyebe.

Szegény Faragóné egész Davenportig szárazon-tengeren a kezében vitte a virágcserepet, azzal a mihaszna mentával ; locsolgatta, gondozgatta, fújta le a port a fehérpihés húsos levelekről. Az utasok váltig mosolyogtak a töpörödött anyókán. Azt hiszi a bolond, hogy valami kincset visz.

És az is volt. Semmivel se okozhatott volna nagyobb örömet a grófnőnek, mint a mentával, mely az ő szülőfalujában nőtt. Megölelte érte négy ízben is.

— Jaj, de szépet hoztál nekem, édes dadám!

Odatette a férje hálószobájába, mindent odarakott, amit kedvesnek tartott.

Mikor aztán Molnár Pál hazajött este és levetkőzött, eloltotta a világot, hát megcsapja az orrát valami különös illat... olyan ismerős, régi, nagyon régi időkből. Mihez is hasonlít? Emlékezett. Mikor nyári éjjeleken otthon Újfaluban kinyitotta a kertre néző ablakot, hát éppen ez az illat tódult be a szobába. Érezte a hús áramot arcán, homlokán, amit az újfalusi kert lombjai lehelnek: a nagy hársfa... igen, a nagy hársfa. Kéjesen csiklandozta ez a balzsamos levegő, ez a mámorító illat... mintha hallana is távolról harangszót... a hídvégi harangét.

Ej, bolond képzelődés. A füle zúg. Felrázta magát a félszenderéből. De a szoba is úgy hasonlított az újfalusi kis szobához. Egy pajkos dzsin a sötétségben annak a körvonalait rajzolta ide; ott az ajtó, erre van az ablak, ott a kert, az ablakba behajlik a vén hársfa, odább van a mentabokor, amit a mama ültetett.

Gyertyát gyújtott. Hess, röppenjetek el, csábító álomképek, kik elsiették a dolgot, előbb érkeztek meg, mint az álom. Hess, veszedelmes utakon jártok. Ébren levő emberhez belépni nem szabad.

A gyertya meggyúlt. A tündér se rest, hátára vette az újfalusi szobát, elrepült vele, s maradt itt a fényes davenporti hálóterem, a mahagóni bútoraival, szobraival, műtárgyaival — de a mentaszag el nem illant. A menta, az valóság.

Pál úr szétnézett és észrevette a mozaik-asztalkán az egyszerű sárga-agyag virágcserepet s benne a magyar nép kedvenc fűvét, virágtalan virágot, amit a leányok beszúrnak keblükön a pruszlikhasadékba vasárnap délelőtt, mikor a templomba mennek, az öreg asszonyok pedig beteszik az imádságos könyvek lapjai közé.

Nem bírt a szeme megválni tőle, hol eloltotta a gyertyát, hol meg kellett gyújtania. Nem ért semmit, ha nem égett — a sötétben is látta a cserepet.

Egyszerre csak felkelt, felhúzta a papucsait és benyitott a szomszéd szobába.

— Alszol, Borbála?

— Nem alszom. Valami bajod van?

— Nincs, csak azt akarom megtudni, hol vetted azt a fodormentát?

— A jó lélek, az öreg Faragóné hozta otthonról.

— Jó éjszakát, Borbála!

— Jó éjt, kedves Pál!

Tehát a Faragóné hozta. Otthonról. Annyi, de annyi elgondolni való volt ezen. Nézte, nézte leveleki Molnár. Aztán a kezébe vette, ujját végighúzta az édes, szőrmés, faközöld levélen, s megbizsergett a vére tőle. És ez a porhanyó fekete föld is a cserépbén, otthonról való. Bizony meg nem állhatta, hogy egy csipetnyit ne vegyen a tenyerére és meg ne szagolja. Milyen különös aróma, milyen bódító, milyen nyugtalanító. Mintha ez a földszag végignyargalna az erein és lázongásba hozná egész lelkét...

Hánykolódott, nem aludt éjfélig, végre azt gondolta ki, hogy letép egy levelet a mentából és a vánkosa alá teszi. Erie aztán elaludt édesen, s járt az egész éjjel a mezőkön, erdőkön, hallotta a hazatérő nyáj kolompját, az arató lányok dalát, majd járt a pozsonyi diétán, beszélgetett a régi barátaival, ott ült a szerény családi asztalnál az újfalusi udvarház ebédlőjében; édesanyja rászólt szelíd szeretettel: Jaj, hol csavarogtál annyi ideig, fiacskám?

... Az a mentalevél megrázkódott a vánkosa alatt, táltos lett, vagy mi lett, vitte sebesen, mint a gondolat, tengereken, városokon, időközön által, az ismerős tájra, ahol az aranykalászkok nőnek. A kalászkok hajlongtak előtte és ringatták.

Mikor fölébredett, s szétfoszlott az álom — egy nagy csalódást érzett. Mintha az álommal a testi ereje is elszállt volna és a szellemi ruganyossága. Mintha nem is ő volna az, aki itt maradt, hanem egy összetört aggastyán. Az igazi énje, az elszállt az álommal. Egész nap szomorú volt, elmélyedő. Ha a felesége szólította, összerezett.

Kiment, hogy a szokott napi sétáját megtegye. De olyan idegen volt előtte a város, olyan végtelenül üres és kietlen. Hiába építették az ő tégláiból. Még a saját háza is mogorva, lakálytalan, a szobák, a megszokott bútorok olyanoknak tunktek fel, mintha most látná először, csak az agyagcserép mosolygott rá nyájasan, ismerősen.

Ő maga öntözte, gondozta s órákig merengett rajta. Egyszer a tollkésével fölásta a cserép földjét fenéki. A felesége rajtakapta ezen a munkán.

— Mit csinálsz, Pál?

Pál úr röstelkedni látszott.

— Egy hangyát vagy egy pondrót keresek benne.

— Minek az neked, öregem?

Vállat vont.

— Mit tudom én? Csak úgy.

Ez a búskomorsága napokig tartott. Éjjel nem tudott aludni. Behívatta az öreg Faragónét és beszélgetett vele, kérdezősködött tőle. Órákig el tudott lenni azzal az együgyű teremtéssel és ilyenkor még levertebb, még szomorúbb lett.

Végre a grófnőnek is feltűnt az ura állapota, körülvette mézzel-mázzal, szerető szavakkal.

— Neked valami bajod van, Pál úr.

Pál úr meghökkent, zavarba jött, mint akit valamin rajtakapnak.

— Nekem? Mi mindent kitalálsz, Borbála.

— Ne ravaszkodj, édes öregem, látom én, hogy bajod van, rosszul is nézel ki. Ne hívassam el mr. Tiddyt? (Ez volt a házi orvos.)

Pál úr fitymálólag intett a kezével, s akaratlanul is elárulta magát a szavával:

— Nem segít az én bajomon mr. Tiddy.

— Ohó! Megfogtalak, rossz ember. Hát ugye, hogy mégis titkolsz valamit előttem? Ej, ej, Pál úr, nem szégyenled magad?

Nem felelt, csak lehorgasztotta a torzonborz, őszbecsavarodó nagy fejét és sóhajtott.

— Egy-kettő, vén gyerek, mondod-e, vagy nem mondod? — És toppantott a lábával, ahogy a haragos mama szokta, mikor a gyerek nem enged a torkába nézni.

— Hagyj békét, Borbála... hagyj békét.

— Eszembe sincs, uracskám. Nem addig, amíg nem vall.

— De mikor restellem... Az a cserép, Borbála... Az a bolondos cserép... A menta, amit az a vénasszony hozott.

Mrs. Molnár ijedten nézett a szeme közé, azt hitte, hogy az esze ment el az öregnek.

De azok a szemek tiszták, világosak voltak, hanem mindenik alatt ott reszketett az alsó pillákon egy könny-csepp.

— Pál! — kiáltott fel az asszonyok fenséges ösztönével egyszerre mindent kitalálva — téged a honvágyp lepett meg.

— Igen, Borbála — rebegette szégyenlős, szaggatott hangon. — Utolért. Nagy betegség. Haza szeretnék menni. Muszáj, Borbála. Érted? Muszáj.

Borbála grófnő egyszerően a nyakába esett.

— Hát menjünk, Pálom.

*

Ritkított betűkkel hozta egy szép napon az öreg *Pesti Napló* »Egy nagy demokrata ünneplése« cím alatt. »Tegnapelőtt érkezett meg amerikai honfitársunk, a nagynevű demokrata, leveleki Molnár Pál nagygyönki kastélyába, melyet a neje révén örökölt. Mint ottani tudósítónk írja, a kitűnő férfiút számos tisztelője várta a kastélyban, a megye határán fényes bandérium csatlakozott kocsijához, melyet az ottani ellenzék elnöke: Makusy József vezetett magyar díszben, buzogányt tartván a kezében. Az öreg úr családját is magával hozta, mely nejből és egyetlen fiából áll. Amerikai birtokait hír szerint eladja és most már állandóan hazájában marad.«

Volt nagy sürgés-forgás a megyében a pártok közt. Mindenik szerette volna megnyerni. Egy Krópus a megyében! Ez lesz a skíz. Az pedig nem közönyös, hogy melyik partnernél van a skíz. A főispán is ott kujtorgott a nagygyönki kastélyban, de az ellenzéki vezérférfiak se voltak restek a megkönyékezésben, s leveleki Molnár Pál őket választotta — de azzal a megjegyzéssel: »mert nincs jobb«; — valami demokratábbat szeretett volna.

Éppen azért nem is lépett akcióba, legalább nyilvánosan nem. Pénzt ugyan adott nekik pártcélokra, de ő maga nem szerepelt. A gyűléseiket is sokszor tartották a házában, nyakára mentek a terveikkel, mert sokat ért, ha elmond-

hatták : »Leveleki Molnárnál volt a konferencia«, »Leveleki Molnár áll a dolog mögött«, szóval : kellett a művelet sikeréhez, hogy ő is be legyen mártva. Nagy nimbusza volt, bálványozták a megyében, mert jótékonyága és gentleman-volta minden szívet hozzá hajlított.

Ő azonban csak úgy elméletben politizált, demokratikus cikkeket írt a lapokba, brosüret adott ki az »Egyenlőség főnséges tanairól«, néha egy-egy tanácsot sugalmazott a megyei kormánypárt ellen, de az agitálástól tartózkodott, úgyszólván el sem hagyta a nagygyönki kastélyát, mint ahogy a pápa nem hagyja el a Vatikánt.

Mindössze néha hajtattott el a közeli Polányba, ahol egy Brone nevű nyugalmazott egyetemi tanár vett volt meg egy Klobusiczky-féle birtokot. Brone is demokrata volt, a darwinizmus hirdetője.

Nagy barátságot kötöttek egymással, Molnár sokra becsülte őt és gyakran mondá :

— Ez az egy igazi demokrata van rajtam kívül a megyében.

Átjárógattak egymáshoz, kicserélték az eszméiket a szép téli estéken és bámulták egymást. Egyszer aztán sokáig elmaradt Brone úr. Molnár áthajtattott Polányba, hogy talán beteg.

— Nincs itthon — mondja a felesége, egy pufók, mérges teremtés.

— Hová ment?

— Budapesten van.

— Nekem nem is szólt — csodálkozék Molnár. — Mit csinál ott a papa?

Ez a Mari kisasszonyhoz volt intézve, egy fecsegő, fekete szemű kis koboldhoz.

— A papa nemesség után jár.

Elvörösödött a kis mérges pók, a Bronené, úgy sütött az arca, mint a tüzes vasaló, és öldöklő tekintettel adta tudtára a megszeppent Marinak, hogy rosszkor járt el a nyelvecskéje.

Molnár Pál pedig kiábrándulva fordult vissza Gyönkre nagy fejcsóválások között : — Ejnye, ejnye, már megint csak egy demokrata van a megyében.

És még jobban visszavonult azóta ; de egy nagy esemény kizavarta. Meghalt az alispán : Karamáti Ferenc. Nem ideáért halt meg, ahogy pedig mindig ígérte a tekintetes úr a beszédjeiben, hanem tüdő-vizenyőben. Mindegy. Nagy villongásokat idézett elő az üresen maradt helye. A megyei pártok keményen szervezkedtek, hogy döntő csatát vívjanak.

Két jelölt állt szemben : erecskei Tóth István, a szabadelvű párt jelöltje, sógora a főispánnak, tehát hallatlan preszsiók lesznek ; ellenben nem kutya az ellenjelölt sem, a függetlenségi párt embere a Rákó-nemzetségből. A Rákó Miklós nagyapja ugyanis, egy régi, kilencven év előtti megyegyűlésen, mikor a diétai követ, Bónis Gábor, a nádori installációról referált, mondván éneklő hangon nagy pátozzsal, hogy látta vala élő szemekkel őfenségét drágaköves palatinusi ornátusban, Rákó uram közbeszólt, öreg fringiját megsördítvén :

— Volt-e pipa a szájában?

A tekintetes KK és RR-ek nevettek, s azontúl a Rákó-família jövője meg volt alapítva ezen kuruc-maradékokkal telített tekintetes nemes vármegyében, bejutván őkegyelmek minden időkre a vármegyei hivatalokra alkalmas famíliák sorozatjába.

Rákó Miklóstra, a mostani alispánjelöltre is ez a hajdani közbeszólás vetett méltó fényt a ragyogó múltakból. Ennek az alapján volt jelölt, mint történelmi nevű alak, s ezen közbeszólásból kifolyólag csapott fel mellette a lelkesedés lángja az igaz szittyá szívekben oly magasra.

Hogy hova dől el a győzelem, alig lehetett kikalkulálni. Meglehetősen egyforma erővel álltak a pártok s minden emberüket mozgósították. Volt azonban egy csomó semleges, se ide, se oda nem tartozó bizottsági tag (a lutheránus vidékekről), ahova ezek csatlakoznak a legvégén, előreláthatólag ott lesz a diadal.

De hova csatlakoznak? Ej, hát ahová az eklézsiáik nagy patrónusa : leveleki Molnár Pál szavaz. Hop! Az volna nagy tromf, ha az öreg úr eljönne és leszavazna Rákóra.

Nosza, menjen hamar egy deputáció a gyönki kastélyba. Jó kedvében találták leveleki Molnárt — a szép dikciókra megígérte, hogy ő is bemege a székvárosba.

Mintha sárkányok röpítenék, úgy szállt a híre mindenfelé, hogy a »gyönki úr« is bejön a választásra. Most először teszi be a lábát a megyeház küszöbén. Nem kicsi dolog az.

— Hiszi a piszi — hirdették a jobboldaliak.

Hanem Bőr Kristóf, a híres parasztkortes, aki többet ült már a megye kosztján a febbeverésekért, mint a saját asztalánál, váltig erősködött, hogy a saját füleivel hallotta leveleki Molnár Pál ígéretét — mert ő is jelen volt a gyönki deputációban, és azt állította, hogy annyi istennyila üssön bele, ha nem igaz, hogy eljön, mint ahány pityke van a lajbiján.

— No, majd kitudódik...

Eljött végre a kitűzött nap. A csata napja. A láz a tetőpontra hágott. A székváros felé vezető utakat már hajnalban ellepték a szekerek a paraszt bizottsági tagokkal és a nemesség bricskái.

A városka házait fellobogózták, s az utcákat kíváncsi tömegek lepték el, akik minden érkező kocsinál új kalkulust csináltak.

Egy voks Rákóra. Egy voks Tóth Istvánra.

Az írástudók jegyezték is, s aszerint éledt vagy lohadt a remény, amint hullámozottak a számok. De hát mi ez még? Akkor kell majd megnézni a Tóthék állát, hogy leesik, ha a leveleki Molnár kocsija robog be...

— Csakhogy nem jön el.

— De bizony eljön.

Ezer szem szegződött az Öcske-dombra, mikor bukkan fel a porfelleghen a négy pej figurája. Hej! Kinek van a legjobb szeme?

Bőr Kristóf volt a legizgatottabb. Nemcsak a haza szent ügye miatt, hanem mert külön is fogadásokat tett a Molnár Pál eljövetelére — már azért is, hogy a pártban a lelket tartsa. Hogy még mindig nem jött Molnár Pál, az csak hangosabbá tette:

— No hát, ki fogad még? Ajánlok még öt liter bort. Gyöpre, no! Ki tartja?

Hanem azért a belsejében szepegett. Az urak szeszelyesek. Az amerikánusok azonfelül bolondok is. Hátha mégse jön el? Akkor aztán lőttek nekünk!

Két kis fiút pillantott meg a Tepelyék falkerítésén.
— Hé, gyerekek! Itt van egy-egy angyalos krajcár, szaladjatok fel a toronyba és ha észrevesztek egy négylovas hintót az Öcske-domb túlsó oldalán, intsetek nekem a kalapjaitokkal.

A két nebuló hálásan fogadta a fontos szerepet, leugrártak a kerítésről és rohantak a toronynak.

— Upre, púpos! — biztatta őket Bőr Kristóf.

Csúnya egy paraszt volt ez a Bőr Kristóf, zömök, vörshajú, de az arcán nem volt egyetlen szőrszál se (ezért hítták »bőrbajuszúnak«), valami utálatos hencegés, szemtelenség ellenben volt az arcán, de hát mégis hízelegni kellett neki, mert hat likra járt az esze, mint a fiskálisoké, s a megye összes paraszt bizottsági tagjai őt ismerték el vezérüknek, és szó, ami szó, olyan beszédeket tudott kivágni a megyegyűléseken, hogy az urak is összenéztek.

Alig hogy fölértek a kis paniperdák a toronyablakba, mindjárt intettek Bőr uramnak, amire az felvillanyozva kiáltá a tömegek közé:

— Fölteszem a hat ökrömet egy szopós malac ellen.

— Tartom — sipítá egy vékony hang, s csakhamar elébotakozék, utat törve magának, Kukta Benjamin, a kataházi szűcs. Éppen volt egy pár szopós malaca otthon, miért ne tétesse meg magát az egyik által hatökrös gazdának?

Már messziről előnyújtotta parola okáért a tenyerét.

— Csak hozza ké' közelebb azt a disznólábat — hetykélkedék Bőr Kristóf, s aztán készségesen csapódott össze a két gentlemantenyér.

— Űsse szét, professzor uram!

Ezek az utóbbi szavak Mráz József tanár úrhoz valának intézve, aki sorfalat állt ott az ő diákjaival, mivelhogy leveleki Molnár csak a múlt héten ajándékozott tízezer forintot a gimnáziumra, illik, midőn először léssen a városba érkezendő, a gimnázium is künn legyen a fogadtatásnál.

Mráz József egyike lévén a tipikus »tanügyi bácsiknak«, nagy súlyt helyezett saját énjére és a saját tankönyveire, hát egy kicsit derogált neki, hogy discipulusok szeme láttára olyan prózai dolgot végezzen, mint a Bőr Kristóf tenyeré-

nek elválasztása a Kuktáétól, ő, aki csak mondatokat szokott szétválasztani.

Úgy tett, mintha nem hallaná s tovább magyarázta tanítványainak (mert szeretett pózolni a nagyközönség előtt) a hexametert és pentametert. Mellét kifeszítette, szeméi vadul forogtak, s fölöttük a ráncok fel s alá futkostak azon a szűk területen, amit közönségesen Mráz homlokának szokás nevezni.

— Meg kell tanulnotok a hexametert, pentametert, amici. Nagyon könnyű. Az semmi, hogy most az utcán vagyunk. Utca, nem utca. Tudomány nem zsenirossza színhely. (Egy kicsit tótosan beszélt, mert a felvidékről való volt.) S Mráz József minden idejét a tudománynak szenteli. Ez tény. Ami pedig tény — hát az tény. Ide figyeljetek (és kezdte az ujjait skandalásra görbítgetni), ha így mondjátok :

In vagyok Mráz József, a szépirodalom tanára — ez hexameter.

In vagyok Mráz József, szépirodalmi tanár — ez a pentameter. Ha pedig együtt mondod :

In vagyok Mráz József, a szépirodalom tanára — In vagyok Mráz József, szépirodalmi tanár — ez a distichon.

A jeles tanügyi bácsi mindenütt a saját énjét látta, mindenütt ebből indult ki, s mindent ebből a szempontból ítél meg. Vizsgai dolgozatul is ezt a témát adta fel: »Mráz József és a nevelésügy«.

Bum! Bum! dörgött e percben. A város végére felállított tűzmester elpukkantotta a mozsarait. Izgatott hullámozás keletkezett a tömegekben, minden szem az Öcske-domb felé fordult...

— Jön! Jön!

Hurráh! Szabad szemmel ki lehetett venni a rohanó úri landauert.

Két-három perc alatt beérkezik. Már itt is van. Az a távoli moraj, az a város végén kitört éljenorkán, mely idefelé hömpölyög. A négy pejparipa hányja-veti magát nagykényesen, s dübörög a hintó, hogy szinte piheg alatta a föld.

— De hátha nem leveleki Molnár ül a hintóban, hanem csak a tisztartója.

Ez a halvány remény táplálta még Tóthékat, de hasztalan, a hintóban valóságosan leveleki Molnár Pál ült. Aggastyán volt már, amint levette a kalapját, erre is, arra is köszöngetve a lelkes éljenekre, látszott a hóval borított feje, az arca ellenben olyan piros volt, mint sohasem. Édes hevület csalt arra pirosságot.

— De szép fehér öreg úr — mondogatták.

Ő maga tele tüdővel szívta be a népszerűség bódító illatát. Milyen nehezen szánta rá magát az eljövételre — pedig íme, a legboldogabb perceket éli most életében. Istenem, istenem, mégis érdemes hát a népet szeretni. Elismerik, bálványozzák.

Úgy olvadozott, dobogott az öreg szíve, hogy majd kiugrott a helyéről.

— Lassan, lassan a nép közt, Márton!

Márton rövidebbre fogta a gyepelőket, a lovak ágaskodtak, a tajték csak úgy csöpögött a földre a szájukból, amint a zablát harapdálták. Egy-egy virágbokrétá hullott a kocsiba az ablakokból, hol mosolygó asszonyi alakok kendőket lobogtattak. Egy alacsony viskó kerítése mellől egy szál krumplivirág esett az öreg úr ölébe. Valami szegény parasztlányka dobhatta — a kisasszonyoktól látva a módit. Leveleki Molnár fölvette a sok rózsza és szegfű közül ezt a gyámolatlan szegényes kis virágot... a száműzöttet a virágok közül és ezt tűzte a gomblyukába.

Az éljen zúgott, folyton erősödve és nagyobbodva, amint feltűnt az új megyeház parancsoló, komor homlokzata s az előttevaló tér, ahol a bizottsági tagok álltak vegyes érzelmek között.

Akkorára már odacsörtetett, két rettentő könyökével vájva utat, Bőr Kristóf, gúnyos rikoltozással :

Rákó Miklós az alispán,
Bakter se lesz már Tóth István.

A Molnár hintaja most ért a megyeház elé — de a kiün ácsorgó tömegek közt nem hatolhatott a kapuig. Kénytelen volt megállni ; leveleki Molnár fölkelte ruganyosan és leszállni akarván, lelépett az egyik lábával a hágcsóra.

Többen siettek oda elvtársai közül, de valamennyit megelőzte Bőr Kristóf; már messziről megérezte a finnyás öreg úr a pálinkaszagot, mely az érkező szájából ömlött, feléje vitte a kalaplengetéssel fölbirizgált légáram. Még ott állt egyik lábával a hágcsón, amidőn hetykén és kihívóan odaugrott Bőr uram s kinyújtván piszkos, szőrös kezét Molnár Pál felé, hogy az egész közönség hallhassa, sztentori, de jó borizú hangon kiáltá, megrázzván az öreg finom fehér kezét, nagy konfidenciával:

— Szervusz, Pali bácsi!

Leveleki Molnár Pál szemeit elborította a vér erre a szemtelenségre. Egy paraszt meri ezt tenni! A leveleki Molnárók egy sarjával. Elsápadt, mint a fal, és ajkai remegtek.

Mintha szólni akart volna valamit... Mintha szélütöten le akarna szédülni arról a hágcsóról, mintha haboznék egy másodpercig, hogy mit tegyen...

Aztán egyszerre visszahúzza a lábát a hágcsóról és bevégyja magát a finom bőrülés balcsücskébe.

— Vissza, Márton — hörgé —, vissza Gyönkre. Hajts, hajts!

Márton a lovak közé legyintett, s a kővé meredt urak szeme láttára, köd előtte, köd utána, eltűnt a hintó a mellékutcán a nagy demokratával, mintha csak álom lett volna az ittléte.

Mogorván húzta kalapját a szemébe. A hintó vágatott sebesen, sebesen... az öreg vére kevély indulatoktól forrt, izzott... Próbálta magát csillapítani. Bolondot tettem, ostobaságot tettem. Hát mi van abban, hogy Pali bácsinak szólított? Nevetséges volt ezért dühbe jönnöm. Mit fognak mondani az emberek? De amint ment, ment, hát az útszéli fák, az akácok, topolyok, mind olyan gúnyosan nevettek és bólingattak rá, mintha egyenkint kiáltanák: Szervusz, Pali bácsi!... Szervusz, szervusz. És a hegyek is... és a rétek is; hát még azok a kastélyromok, amott a domb tetején. Hogy nevettek azok a romok!

— Eh — dörmögte az öreg és nagyot csapott a tenyerével a bőrülésre. — Nem lehet mindent elviselni.

Nem bizony, tekintetes leveleki Molnár Pál úr. Mert úgy áll a dolog, hogy az anyatejjel beszített őstermészet meg-

jelenik egy komoly percben, és amit ön ötven évig beszített a könyvekből, azt ő egy mozdulatra letörüli egy láthatatlan szivaccsal. Igen, az a tej. Az isteni fluidum az anyai emlékből, e fenséges csatornákból, melyeken az ősök hibái és erényei átfolytak az utódaikba.

*

Leveleki Molnár Pál e különös eset óta (amit, úgy látszik, nagyon restelt) sohasem beszélt többet a demokráciáról, de a megyei közügyekben sem vett részt többet — nem érintkezvén a pártokkal.

Igen kevés ember járt hozzá, de azok előtt is csak igen ritkán melegedett fel, intimebb részleteket beszélvén amerikai életéből, mert Amerikához való előszeretete mindig megmaradt.

Egy-egy különösebb kifejezés ezenközben ki-kicsúszott a szájából. Nevezetesen azt kérdezte tőle egyszer valami régi barátja :

— És hát milyen volt ott a társadalmi pozíciód?

Az öreg úr szemeiben kigyúlt az a bizonyos kevély fény:

— Úgy vettek már ott minket — kottyantotta ki nagy ügyetlenül —, mintha az *első hajón* jöttünk volna be.

Ohó! Tehát Amerika is? Az első hajó! Hát ott is differencia az ilyen? Csak mindössze a kifejezésben van különbség. Mi úgy mondjuk : »Mintha Árpáddal jöttünk volna be.« Hahaha — az *első hajón*... Jó éjszakát magának, tekintetes Amerika!

II

UGYAN, EREDJ A RÁKÓCZIDDAL!

A Málnayak közt sok mindenféle ember élt. Akadt egy kegyetlen, aki a saját feleségét lefejeztette — amihez végre is semmi közünk. Hiszen az övé volt az asszony. És a pallosjoga is megvolt hozzá.

Volt egy másik : Miklós, az alispán, akit holta napjáig egyhangúlag választottak meg, büszke is volt rá és a választás előtti beszédjében mindig kijelentette :

— Ha csak egy lélek is volna önök között, aki nem akar, tessék, álljon elő, és én akkor nem vállalom el az alispáni tisztet.

Soha egyetlen egy lélek se állott elő — jól tudta, hogy ha előállna, menten igazi *lélek* lenne belőle, mert az ittas kortések rövidesen agyonütnék.

Volt aztán egy harmadik Málnay, a dicsekvő Kristóf, aki olyan gyémántgyűrűt viselt (magam is láttam később ezt a gyűrűt), hogy mikor a bécsi udvari színházban hallgatja vala egy páholyból az előadást és tapsol a kezeivel, a gyűrű vibráló fénye majdnem a szeme világát veszejtette a szemben ülő császárnénak (I. Ferenc feleségének), ki is azt üzené (persze, Kristóf úr előadása szerint) a hoptesterétől, hogy »szépen kéreti, legyen szíves a gyűrűje követ befelé fordítani.« Gáláns ember lévén a tekintetes úr, hát megtette.

A negyedik Málnayt a »dölyfös« melléknév illeti. Mikor engedély nélkül ültetett dohányt, s felelősségre vonatván a törvényellenes vétéséért, a felháborodott nemes jegyzőkönyvbe vétette a gravámenjét : hogy őt nem kötelezik még

az alkotmányos törvények sem, ő azt ültethet a saját földjébe, amit akar, mivelhogy az *alkotmány csak* valami *későbbi dolog*. A föld már régebben az övé volt.

Ilyen famíliából nagy ritkaság, ha egyszer az anyatermesztet egy demokratát vet ki. Egy demokrata Málnayt. Egy fehér szerecsenyt.

Mindnyájan ösmertük Málnay Ákost, ott ült köztünk a Házban, azaz hogy átellenben, a függetlenségi párton. Szelid, ábrándozó kedélyű, alacsony termetű öreg úr volt, aki mindig verte a mellét, némileg átváltoztatva II. Rákóczi Ferenc felséges urunknak egyik állítólagos fiatalkori mondását: »Ha csak egy ideg volna bennem, amelyik nem demokrata, kímetszeném a testemből.«

Akkoriban még más világ volt a parlamentben. Mi mamelukok jó lábon állottunk a függetlenségi párttal, én nem is tudtam másutt lenni, mint ököztük. Ők képviselték a magyar politika poézisét. Mi természetűtük a gabonát. Ők a virágjaikat öntözték. Az én szívem a virágokhoz húzott.

Ott üldögéltem velük a folyosón, s igen sokszor érintkeztem Málnay Ákossal, ki Thalyt hallgatta áhítattal, amint II. Rákóczi Ferencet mesélte. Szemei csillogtak, emelkedett a lelke, s türelmetlenül sodorgatta a deres bajuszát, miközben felsőhajtott:

— Hej, ha én még egyszer felülhetnék a fakóra!

Mondják, hogy egy fakó kancán harcolta végig a negyvennyolcat.

Akkor még igen gazdag volt, de azóta sokat költött demokrata és humanitárius célokra. Mikor én ösmertem, már nem volt nagy birtoka, de volt ahelyett olyan nagy bajusza, hogy kétszer csavarhatta volna a füle körül, s általános feltűnést okozott vele a Házban, ahol sok a léhaság, gyerekeség, és egy nagy orr vagy egy nagy szakáll miatt éppen olyan hamar válik híressé valaki, mint a nagy ész és nagy birtok által.

Az öreg urat ennél fogva hamar megösmerték. S mert könnyű volt a nagy bajusza miatt karikírozni, az élclaprajzoló felhasználták az areképét, a laptudósítók, mint színt, alkalmazták a Ház leírásánál az ő jóízű alakját, egyszerűen

gyorsan lett ismeretes az országban, mint nagy demokrata és nagy Rákócziánus.

És lőn, hogy ezekben az időkben, a nyolcvanas évek közepe táján, nemes Zemplén vármegyének eszébe jutott, II. Rákóczi Ferenc szülőházát a szokásos márványtáblával megjelölni. Jókésőn jutott eszébe, de nem csoda. Annyi nagy embert hajigált ki Zemplén egyhuzamban, hogy az ördög győzze azokat emléktáblázni.

Denique : a márványlap leleplezése volt Borsiban, ahol még áll felséges urunk szülőháza, és megvan a szoba is, ahol a világra hozta vitéz anyja.

No iszen, csak ez kellett Málnay Ákosnak, hogy minden dolgát félretéve, felüljön a »füstösre« (így nevezte nagy megvetéssel a vasutat) és elzarándokoljon a szent helyre. Mint a Kisfaludy Társaság küldöttje, magam is ezen a vonaton utaztam, s volt mit hallgatni egyenlőségről, demokráciáról, úgyhogy be kellett ösmernem (bár én magam nem megyek el ilyen szélsőségig), hogy végre megtaláltam azt a fennkölt gondolkozású embert, aki komolyan érzi, amit mond. Egész átszellemült lényén a jóság és valami krisztusi szelídség ömlött el. Így képezem el magamban Tolsztoj Leót.

De hát az éhség a demokráciánál is nagyobb erő, és egy idő múlva, miután kisopánkodta magát, hogy még messze van Magyarország a helyes iránytól, az kezdett égetőbb kérdéssé lenni, hogy Szerencs ellenben tőlünk van még messze.

Végre odaértünk. A vonat több mint egy óráig állt Szerencsen, kényelmesen lehetett megebédelni. Leszálltunk valamennyien (még vagy három képviselő volt rajtunk kívül a kupéban), s mint a farkasok rohantak az előre kirakott ételeknek.

Nagy hirtelen megebédelvén, Ákos bácsi a fekete kávénál újra a demokrata ideáit kezdé fejtegetni, midőn egyszerre csak besompolyog a nyitott ajtón két szerencsi parasztember és megállanak előtte.

— Adj isten jó napot, tens uram — mondja az öregebbik.

Málnaynak örömet okozott, hogy a nép megérzi, ki az ő emberük, s nyájasan nyújtá kezét a két parasztnak.

— Engem keresnek?

— Uhum — felelte a fiatalabb paraszt, a fejével is bólintva.

— Hát kik magok, édes barátom?

— Én vagyok a Boroszló József, ez meg a kereszt-komám nekem, a Varga Mihály.

— No, és mit kívánnak tőlem Boroszló József és Varga Mihály?

Varga Mihály a füle tövét vakargatta, mintha onnan keresné a szavakat, amelyekkel illendően kifejezze a dolgot.

— Mivelhogy hát a bajusz mivoltjában lévén némi-nemű fennakadás.

— Világosabban beszéljen, kend — nógatta Málnay.

Mire Varga Mihály oldalba lökte Boroszló Józsefet.

— Köhögje ki hát kelmed, egy évvel tovább szolgált kend a papnál.

Ez volt a jögeím arra, hogy Boroszló legyen az okosabb; el is mondta aztán értelmesen, miként fogadtak a komájával, hogy igazi-e a Málnay bajusza, vagy nem igazi — hát mármost szeretnék megnézni —, ennyi az egész. Engedje az úr megtapogatni a bajuszát.

Málnay mosolygott. Talán bosszantotta is egy kicsit, de mosolygott. Mit is tehetne egyebet a nép barátja? Mosolyog és valami kompromisszumra gondol.

— És mibe fogadtak? Sokba?

— Sokba — felelt Varga Mihály meggyőződéssel.

— Mibe?

— Öt literába — feleli Boroszló diadalmasan.

— Mit szólnának — veté fel a nagy demokrata szívélyes hangon —, ha kifizetném az öt liter bort, és abban hagynák az egész dolgot.

Egyszerre föl pattant mind a kettő.

— Az nem lehet. Ez már becsület dolga, hogy ki ért jobban a bajuszokhoz. Nem kell nekünk az úr bora.

— Helyes — jegyzé meg Málnay láthatólag kelletlenül —, szeretem a népben az önérzetet. Nos, lássuk, mit állított kend Boroszló?

— Hogy nem igazi bajusz.

— Vesztett kend, mert igazi — bizonyítá Málnay.

Varga Mihály vidáman kurjantott föl.

— No, ugye mondtam kendnek, hogy a kávétól ekkorára is megnőhet.

Boroszló József a fejét rázta.

— Hohó, komám! Még fele se táncolt a hajdúknak! Mért higgyek én ennek az úrnak? Hiszen nem is ösmerem. Mutassa előbb!

— Hát nézze meg, atyafi — hagyta rá Málnay, egy bárány szelidségével hajlítván fejét a paraszt felé, hogy könnyebben férhessen a bajuszához.

A jelenet kezdett már feltűnést kelteni és kómikussá válni, az étteremben sokan odanézték, némelyek fel is kelték, hogy jobban lássák, mi magunk jóízűen nevetgélünk. Málnayban forrt a méreg, de ha valaki híres demokrata, hát éreznie kell, hogy ő mindenekelőtt demokrata és annak is kell maradnia.

Boroszló József hozzálátott a bajusz megvizsgálásához lelkiismeretes alaposággal: először megdörzsölte a két ujjja közt, mint a kelmét szokták az asszonyok, aztán megdörzsölte a szakállt, nem más-e annak a sustorgása? Aztán megint visszatért a bajuszhoz, meghúzogálta az egyik mókusfarkat (mert a mókusfarkhoz hasonlított rőt színével és bozontosságával). Aztán meghúzgálta a másik szárnyat, hogy igazán a bőrből gyökerezik-e, vagy csak valami ragaszték?

A nagy demokrata fölszisszent:

— Ejnye! Ne húzza olyan nagyon, atyámfia!

S aztán összeszorította az ajkait és túrt.

Boroszló most már külön vette az egyes bajuszszállakat, ninesenek-e útközben megtoldva idegen hajakkal, megnyálazta az ujját és végighúzogatta harantékosan, majd rálehelt, de semmi gyanúsat nem tapasztalt.

— Az isten verje meg — dohogta elkeseredve. — Hogy tudott így megnőni!

Fejét csóválta és káromkodott, mi majd megfúltunk a nevetéstől, Málnaynak pedig forogtak a szemei, remegett az ajka, és dagadt a halántéka.

Boroszló most eleresztette a bajuszt és hátralépett.

— Forduljon csak az úr a napfény irányában!

Két-három lépésnyi távolságról vizsgálta, féloldalt gör-

bítvén a fejét, behunyta az egyik szemét, és úgy nézte, nagy figyelemmel, végre kifakadt morgó hangon :

— Vesztettem. Fizetek, koma. Azt a katufrékját!

Nagy kő esett le hősünk szívéről, mikor látta, hogy mennek az ajtó felé. De Boroszló komának sehogy se ment a fejébe, hogy ő vesztett, és az ajtónál az a gondolata támadt, hátha az oldalszakállból van a bajusz egy része furfangosan kiformálva... ezt nem nézte meg jól.

Nosza, visszassomfordál azon melegiben, s rácsap hátulról a nagy durva tenyerével a már gyanútlanul beszélgető Málnay vállára.

Az öreg úr fölrebben és visszanez. Hát szemeit elfutja a vér. Boroszló áll mögötte.

— Mit akar? — rivall rá mérgesen.

Boroszló koma bemosolyog a képibe.

— Rájöttem ám a turpisságra... tudok ám mindent. A szakállból van a bajusz.

— Ugyan kotródjék innen, már eluntam.

— De bizony megnézem, ha itt vagyok.

S ezzel se szó, se beszéd, mind a két kezével nekikapott a Málnay bajuszának, szakállának, hogy elkülönítvén őket, szemlét tartson a határmezsgyén — ha nem tévedtek-e át a szálak a gránieról? De Málnay türelme is elszakadt, elhalványodék az arca, mint a kréta, egy helyre futott a kevély vére, kivágta vén csontjai alul a széket, s megragadván a Boroszló koma nyakát, elkezdte fojtogatni, miközben az indultól reszketve hörgé :

— No, nézd a kutya parasztját! Te mersz velem szemtelenkedni? Hát tudod te, ki vagyok én? — Pif, paf, pif, paf. Nesze neked, kutya paraszt!

A képviselők fölgráhtak, restelve a kifejlett botrányt, elkezdtek csillapítani, kérlelgetni.

— Ákos! Ugyan, Ákos! Ne okoskodj, Ákos. Ereszd el azt az embert! Megfojtod. Gondold meg, hogy demokrata vagy, Ákos.

Ákos úr egy lesújtó pillantást vetett ránk, aztán bömbőlő hangon sziszegte :

— Demokrata a mennydörgős mennykő, de nem én. Sose is voltam, sose is leszek. Üssetek agyon, ha még egyszer

azt mondom. Utálom a parasztot. Huszonöt bot valamennyire. Huszonöt bot. Huszonöt bot! — rikácsolá.

Szerencsére cseppetek, fizetni kellett és szaladni a vonatra. Ott is csak lassankint tért magához s úgy tett, mintha elfelejtette volna a jelenetet, de szívének az a rekesze, amelyben a demokrácia volt elhelyezve, ha ugyan volt, elzáródott (legalább erre a napra), annál nagyobb csapon volt kieresztve a másik rekesz, az, ahonnan a Rákóczi-kultusz bugyogott.

Egyre közelebb vitt a prüszkölő vonat a szent helyhez. A zempléni völgyek és hegyek megtöltötték a szíveinket emlékekkel. Ott is csata volt, azon a tisztáson...

Messze lent a völgyben fehér juhnyáj lepte el a pázsitot... Valaha a Rákóczi sátrai fehérlettek ott. A domb alatt hallani lehetett nehéz furmányos szekereket, amint fölfelé igyekeznek nagy csörömpöléssel, zörgéssel. Hej, mikor még a Rákóczi ágyúi dübörögtek erre... Ez a vén fa itt az útszélen talán még látta őket... Jobbról, a magaslaton Patak vára... Mintha állna a bástyán valaki. Egy ködalak... Ni, most szétfoszlott a kibúvó napfényben... Azt hinné az ember, hogy Zrínyi Ilona volt, ha nem tudná, hogy fallácia, hogy egy fehér felhő úszik a bástya fölött.

Az öreg úr szíve kiáradott, valóságos gyerek lett, pajkos, türelmetlen, szeretett volna a bőreből kiugrani, hol ehhez az ablakhoz futott, hol a másikhöz, mindent akart volna látni, mindenre volt megjegyzése.

— Ezen az erdei úton hozták Bezerédyt láncokban, aztán lefejezték Patakon. De szeretném látni a vesztőhelyet. Ebben a pagonyban volt egyszer egy párbaja Bercsényinek. Istenem, istenem, mért is nem élhettem én akkor! Hogy haltam volna meg én is a Rákóczi oldalánál... és most mint kuruc vitézt emlegetnének.

Lelkesült fecsegése mellett érkeztünk be a kitűzött célhoz, Újhelyre, ahol, amint kiszálltunk, szónoklatokkal fogadtak.

Szépen beszéltek a zempléni urak, mi is feleltünk valamit, ahogy tudtunk, hanem az öreg elérékenyült és sírni kezdett.

A bőröndjeinket mások szedték le és felrakták a vendégkocsikra.

Egyszer csak valaki azt kérdi az öreg úrtól :

— Hát a képviselő úr bőrdöndje melyiken van?

Kitörülte szeméből a könnyeket.

— Bizony nem tudom, kérem.

Elkezdik keresni, kutatják a kocsikat, de a Málnay bőrdöndje egyikén sincs : elkezdik vallasni a szolgáló személyzetet, de a bőrdöndről senki sem tud semmit. A nagy tumultusban a vasútnál elemelte valaki.

Málnay meghökkent és rettentő haragra gyulladt, benne volt a bőrdöndben díszruhája, ősi kardja és négy napra való fehéreneműje ; ugrált, toporzékolt, mint egy feldühödött kecske, szidta a szónokokat, hogy mit locsognak annyit, szidta a vármegyét, ahol ilyen gyalázatos tolvajok találtaknak, és végre ott hagyott bennünket is, a vendéglátókat is, berohant az állomásfőnökhöz, hogy mikor indul visszafelé a legközelebbi vonat — mert ő megy.

Utána szaladtam.

— Ne bolondozzál, Ákos bácsi, maradj itt.

— Hát, ha az egész vármegyét nekem adnátok... Nem, látni se akarom többet. Úgy megyek el, hogy behunyom a szememet.

— De hát Rákóczi?

Az öreg úr felfortyant, felhúzta az egyik vállát, ajkát elbiggyesztette és a kezének egy fumigáló mozdulatával intett:

— Ugyan eredj, a Rákócziddal! Ő se lehetett kóser ember.

*

Vissza is utazott a legközelebbi vonattal, nem nézte meg a borsi ünnepet, melyet annyira várt, és mely annyi illúziótól fosztotta meg ; a pakktáskája örökre elveszett, de egy igazság előkerült, hogy a demokratság a magyar embernél csak hangulat... és sok egyéb is csak hangulat...

ÚJ ZRÍNYIÁSZ

1898

ELSŐ RÉSZ

I

A PRAELUDIUM

Majd minden író után marad olyan munka, melyről az a vélemény, hogy ha egészen kidolgozza, szépet adhatott volna. De ezt az illető író már nem hallja.

Én ezzel ellentétben még életemben látni akarom az én vázlatban hagyott munkámat és hallani akarom, amint mondják :

— Kár, hogy nem dolgozta ki jobban.

Pedig én úgy fogom kidolgozni, amennyire erőmtől telik, de a téma a különös, a téma ölel fel annyi anyagot, hogy okvetlenül vázlatnak kell maradnia — vagyis azt a látzatot viseli.

Hogy miképp jut modern politikai rajzba Zrínyi, éppen ez az, ami egy kis magyarázatra szorul. Én a középkori szokásokat akarom szembeállítani a mai modern felfogással, mert az olvasónak így szembetűnőbb, hogy a világ mennyit változott, bár alapjában a karakterek, bizonyos viszonyok közt, mindig ugyanazok voltak. Petur bán ma is megvan, száz alakban, a Dózsa Györgyök is itt lappanganak. Leírtam egyszer Olay Lajost, hogy ő az, aki föl-kísérte Zách Feliciánt a királyi palotáig, aztán megbiztatta az udvaron :

— Csak eredj fel, Félix, és üss közéjük. Ne félj semmit. Ennekem azonban egy kis dolgom van itt az Omodék komornájával, hát átszaladok.

Bercsényi Miklós bizonyosan megvan, de most esetleg Justh Gyulának hívják, és él Zrínyi Miklós is, de meglehet,

udvari koncipista és nem Szigetvár kapitánya. A karakterek maradnak, de más viszonyok közé keveredve, másképp festenek. Mi lenne például ma II. Rákóczi Ferenc? Föltéve, hogy megvolna rettentő földbirtoka, mely az ország egy harmadrészét képezte. Ma nem csinálhatna forradalmat, de másként mutatná a virtust. Egyszerűen nem lehetne parlamentárizmus miatta, mert ő maga küldene több mint száz képviselőt a gazdatisztjeiből és fiskálisaiából, aztán amikor kedve támadna, odaüzenhetné Bánffyinak:

— Én ezt vagy azt a törvényjavaslatot nem szenvedhetem. Tessék levenni a napirendről!

Ily groteszk ideák és összehasonlítások vittek rá, hogy szigetvári Zrínyi Miklóst ma szerepeltessem. Nem bírtam ellentállni az ingernek. Nem kegyelethiányból teszem Zrínyi iránt (félre ne értse az olvasó, ez csak a forma. Választhatam volna egy más történeti alakot is, de Zrínyi volt a legjobb, az ország egyik első leventéje, akinek viselt dolgaiat mindenki ismeri Magyarországon, még a kis gyerekek is. Választhatam volna a világtörténelemből hőst, hogy könyvem így az idegenek előtt is érdeklődést kelthessen, de mit nekem az idegen világok — én csak enyimek írója vagyok: a magyaroké. Megmaradok Zrínyinél.

Azért tehát mindenekelőtt fel kell őt támasztanom. És ez a legkönnyebb. Már a szentírás is megígéri, hogy ítéletnapkor mindenki feltámad, nekem mindössze a dátumot kell megváltoztatni.

Az Úr hívatta Gábor arkangyalt (aki ezzel a feltámasztási funkcióval már régóta meg van bízva) és rendeli neki:

— Gábor, lemégy a trombitáddal, és háromszor egymásután belefújsz odalent. Ma lesz az ítéletnap.

Gábor vidáman csapkodtatta meg a szárnyait.

— Megyek, uram.

— Jól figyelj. Az első trombitaszóra feltámadnak azok, akik a hazáért meghaltak. Ők az én kedvenceim.

— Igen, uram.

— A második trombitaszóra feltámadnak az öngyilkosok, mert ezekben jó szív volt, Gábor. Sok érzékeny, nemes szív volt közöttük.

— Értem, uram.

— Most aztán vigyázz, Gábor. Ha még a föld nem népesül be nagyon, akkor harmadszor is belefújsz a harsonába, mely fölhasítja a sírokat. De ha a föld már tele volna, hadd el a harmadik trombitaszót.

Gábor arkangyal leszállott a parancsra, és hozzáfogott a munkájához. Trombitáját szép piros szájához emelte és fujtantott egyet.

Egy láthatatlan kéz megfogta, és egy hang mennydörgé:

— Állj meg, hiba történt! Néhány ezer évvel eltévesztettük a számítást. Hagyj abba mindent, a világ még tovább marad.

Gábor leejtette a trombitát ijedten, de már késő volt, a kürtbe lehelt első félhangra feltámadtak Zrínyi Miklós és társai, és mintha az egész természetes lenne, vígan megindultak Dombóvár felé Budának.

II

AZ ELSŐ HÍREK ÉS A VATIKÁN

Csinos kis csapat voltak, mind szemenszedett vitézek, megrázkódtak, mint a mesékben szokás. »De jóízűet aludtunk«, aztán körülnéztek, hol vannak a törökök, de azokból biz egy se volt ott. Juranics Miklós a király zászlóját kereste, amit tegnap (háromszázharminc év előtt) adott át neki Zrínyi, hogy ki ne adja élve a kezéből. A zászló nem volt schol. A katonák szemeiket dörzsölték.

— Uramfia, hol vagyunk?

A régi roncsolt vár se volt ott, amelyből az imént kirohantak, minden ismeretlennek látszott előttük, csak az Almás vize folydogált és locsogott csöndesen, mint azelőtt. Éj volt ugyan (mert az éjjél csöndjét választotta Gábor arkangyal eltévesztett műveletéhez), de a hold kísérteties fényével megvilágítja a tárgyakat. Nem álltak már ott Szolimán sátrai, a várat is kicserélte valami bűbájos tündér egy másik várral. Megfoghatatlan volt az egész.

Zrínyi Miklós maga ott állott szóltanul, könnyű bíbor dolmányában, fekete, kerecsen-tollas kalppal, aranyos markolatú kardjával, úgy, amint kirohant, s nehéz köd borult az agyvelejére. Mi történhetett? Álmodta-e az egész harcot, avagy most álmodik bohóságokat a sírban? Száz aranyat tett a zsebébe és a vár kulcsait. Megtapogatta magát. Híre-hamva sincsen se a kulcsoknak, se az aranyaknak. Kilopták a zsvány kontyosok. Vagy hogy talán nem is tett be semmit? Talán nem is Zrínyi Miklós ő? De hát akkor ki?

— Hej, Alapi! Hol vagy, Alapi?

Egy vézna púpos emberke, csupa bőr, csupa csont, lépett elő, páncélingben, sisakkal.

— Mit parancsol, Miklós bátyám?

— Mi történt velünk, te Gáspár?

— Istennek különös csodatétele.

— Hogy érted azt?

— Én azt hiszem, föltámadtunk, uram, és a Jozafát völgyében vagyunk most.

— Ostobaság! — vágott közbe gróf Zrínyi. — Hiszen itt van az Almás, ott alant barnállik az Újváros, amott kéklenek a hegyek. Ha nappal volna, legott látnád, hogy Szigeten vagyunk. De mégis, mégis... (tűnődve, zavartan nézegetett előre-hátra).

— De hiszen, uram, sokan vannak, akik látták, mikor sebekben összeestél a hídon, és mikor a gonosz Szokoli Mohamed lenyisszantotta a fejedet.

— Az én fejemet — szólt különös mosolygással, és valami kusza emlékek torlódtak eléje. — Igen, igen... emlékszem Szokolira... beszéltem vele... vagy láttam őt.

E percben odalépett közéjük Szecsődy Máté, és leoldotta rettentő széles kardját, átnyújtván azt Zrínyinek.

— Uram, én nem tudom, mi lett velem. De annyit tudok, hogy megőrültem, mert itt látom Deák Balázs komámuramat, valamint Botos Pétert, pedig ezelőtt két héttel temettük el. Most paroláztak velem. Vegye vissza tőlem nagyságod a vezérséget a gyalogság fölött, mert az én eszem nem tiszta.

Szigetvár kapitánya elhárító mozdulatot tett kezével.

— Csak tartsa meg kegyelmed azt a kardot. Vagyunk itt elegen babona alatt. Hanem Deák Balázs uramat magam is szeretném látni elevennek, mivelhogy én mondtam fölötte el a miatyánkot — amikor a sírba tettük.

Sarkonfordult Szecsődy Máté, mint a karika, és daliás, könnyed léptekkel elsietett. Mindnyájan összenéztek; Szecsődynek tegnap még össze volt a lába zúzva, egyik kezében mankóval járt, a másikban karddal, most úgy lépeget, mint egy zerge. Biztos, hogy valami török boszorkány varázsolta át Zrínyi hadait, összecserélve testeket és lelkeket, eleveneket és holtakat.

Istvánffy Pál tudott is mindjárt egy esetet mondani, hogy a pajkos dzsinnek valahol Bagdad városában miképp cseréltek el egy lakodalmas népet egy temetésen levő gyülekezettel.

Istvánffy Pál nagy mesemondó. Hej, tavaly még de édesdeden hallgatta a Zrínyi legkisebbik fia — a Rosenberg lánytól való —, de most ott van szegényke Csehországban.

Talán Zrínyi is órá gondol, vagy csak a különös helyzetben álmélkodik, amint előtte gomolyognak alvezérei, hadnagyai, katonái, fűrgén, vidáman, egészségesen. Keresi elméjében az elveszett fonalat. Miért vagyunk mi itt? — Hogy jutottunk mi ide, és mi célból? Hiszen a hídon voltunk... a vár égett. Az ágyú bömbölt... roppant füstgomoly volt... a törökök felénk rohantak handzsárral, lándzsákkal, és hát hova lehettek egyszerre? Se vér, se halott. A vár se ég. Fűstszag nem érzik sehol. Az éji szél orgonailatot hoz. Minden nyugodt és csendes, csak a kutyák ugatnak lent a városban, és a kakasok kukorékolnak.

Szeccsödy csakhamar előkerítette az ősz Deák Balázst, abban a fekete habitusában, amelyben eltemették, aztán a többieket is, akik az Óváros ostrománál kinnszorultak, midőn Zrínyi hirtelen bezáratta a kapukat, és ott őket a törökök felkoncolták. Ehol ni, nemzetes és vitézlő Mátyás György vajda uramat (az alhadnagyot hitták így) négy darabban találták meg az ellenség elvonulása után. A fejét a Nádasdy-bátyánál, az egyik kezét a rózséken, az ötödik és hatodik darabja, a két lába, soha meg se került, azt a szép kordován-csizmája miatt hihetőleg magával vitte valami istentelen spahi, aki restellt sokáig piszmogni a csizma-lehúzással. No, és most tessék megnézni Mátyás György uram ökegyelmét, olyan egy darab legény megintelen, hogy a piktör se pingálhat különbet.

Ott volt még a pocakos Basa Péter, a rövidlátó Bosnyák Márton, sőt — minden jó lélek dicséri az urat — amint keresgélne az Óváros védelmében elhaltakat s gyűjtené őket maga köré, hát egyszerre csak találkoznak Dandó Ferenczel és a pajkos Radován diákkal. Legott keresztet vetének magukra ijedtükben :

— Szent isten, kísértetek! — dadogta vacogó fogakkal Mátyás György, mivelhogy Dandó és Radován már jóval előbb temettetének el szemük láttára, még a néhai óvárosi plébános által, eslevén az Újvárosban egy portyázás alkalmával.

— Hát kegyelmetek nem azok? — kérdi Szecsődy Máté fázékonyan, mereven tekintve Mátyás Györgyre és Basa Péterre.

Azok egymásra bámultak a becsületos, őszinte szemekkel, mintha mondanák: »Meg van ez a Szecsődy bolondulva.«

— Ha kísértetek volnánk, nem lennénk olyan éhesek és szomjasok — tréfálkozik Basa Péter —, mint a topor-tyánférgék.

A Radován diák nyakában egy kulacs lógott, nagy udvariasan odanyújtotta Basának:

— Igyék, bátyámuram!

Megrázkódott Basa Péter. Brrr! Dehogyan fogadná el egy halottól.

— Ne incselkedj velem, jó lélek, hanem térj vissza a te uradhoz, teremődhez. Hallod-e a kakaskukorékolást az Újvárosban?

Radován diák fölnevetett:

— Szeretném kitekerni annak a kakasnak a nyakát és odaadni valami szép menyecskének, hogy süsse meg — mondá Radován diák és megsodorta hetyke kis bajuszát.

Egy nagy, átláthatlan káosz volt ez. Mind jobban, jobban gomolyodott. Hangos felkiáltások hallatszottak a sürgő-forgó táborban: »Boszorkányság! Ördögösség!« Vinnyói János, a várkaplán, ki maga is elesett az utolsó kirohánáskor, magasra emelé a keresztet és ájtatos, de mégis mindent túlharsogó hangon énekelte: »Halleluja! Feltámadának!« (Már mint ők: mert mindenki azt hitte, hogy ő megvolt.) Némelyek térdre ereszkedének és elkezdtek imádkozni.

Bajony János nyakra-főre rohant, szinte fellökte Szecsődyt.

— Lassan a testtel, János! Hová szaladsz?

— Zrínyit keresem — lelkendezett Bajony —, valami különöset találtam.

— No, ugyan mit?

— Egy kőoroszlán áll odaát egy oszlopon, s alája olyasvalami van írva: »Zrínyi Miklós, Szigetvár hősi védőjének.«

— Teringettét — vélte Patacsics Péter. — Talán az öreg Szokoli Mohamed emberelte meg magát.

Szecsódy Máté ellenben csak egyre csóválta a nagy fejét és vakargatta egyik kezével a tarkóját:

— Gubó legyen, ha egy szót értek mindezekből. Ha azt mondják kegyelmetek, hogy nem kísértetek, hát beszéljék el a mi utolsó kirohanásunkat.

Basa Péter, Deák Balázs és Dandó Ferenc nagy szemeket meresztettek Szecsódyra.

— Miféle kirohanásról beszél kegyelmed?

— Hát a szeptember nyolcadikéről, amikor az urunk fölvevé gyémántos forgójú kalpagját, szép aranyos köntösét és száz magyar aranyat tett a zsebébe. Aztán kirohant a tarack füstjében villámló karddal, mint egy Kerub...

— Fogjál magadnak más bolondot a meséidhez, komám — duzzogott Deák Balázs —, mikor lesz még szeptember nyolcadika. Nem érzed-e az orgonaillatot, hékás?

— A síri szagot érzem rajtatok — felelé Szecsódy ünnepélyesen. — Most már világos, hogy vagy a halál után vagyunk mindnyájan és álmodunk egymásról a föld alatt, vagy föltámadtunk és élünk. De akárhogy van is, gyerünk a kapitány elé. Kivált téged kíván sürgősen látni, Deák Balázs komám, minthogy ő maga imádkozott feletted egy miatyánkot, mikor temettek.

— Ha már ennyiben van a dolog, hogy csupa egyszőrűek vagyunk — szól közbe élénken Basa Péter —, add ide mégis azt a kulacsot, Radován diák.

A szájához emelte a szokásos tréfás tóosztjával, »az isten éltesse feleségem urát«, de a kulacsban nem volt semmi.

— Hiszen üres, süsd meg!

Radován diák kotyogtatta volna, de nem adott hangot, káromkodott is szörnyen:

— Ejnye no! úgyse géljen, megitták előlem a lelkek a másvilágon!

— Gyerünk, gyerünk a kapitányhoz.

De nem kellett menni. Zrínyi bán éppen ott termett kapóra s meglátván régebben elesett hű harcosait, -akiket egyenkint megsiratott volt, ekképpen szólott lendületes, nemes hévvel :

— Dicső katonáim! Vitézlő magyarok! Akár varázslat, ami velünk történt, akár valamely csudálatos isteni akarat, én nem okoskodom fölötte. Egy bizonyos, mi itt vagyunk, és a kardjaink az oldalunkon, és hogy a török nincs itt. Hát keressük meg legelőbb a törököt, a többi magától következik. Utánam, fiúk!

Dörgő »Vivat« hangzott, és megindultak a vezér után harci menetben Botyka felé. Felette csodálkozának, hogy az Almáson eddig soha nem látott ismeretlen híd volt. Pater Joannes Vinnyói égnek emelé a szemeit, mondván : »Isten támasztá számunkra e hidat«, s annyi csoda között, valóban, ez fel se tűnt. Még az se látszott különösnek, hogy a rekettyés, mocsaras vidék száraz volt és porzott.

— Az a kutya Szokoli Mohamed csónakon vadászott itt kacsákra a múlt héten — morogta Juranics.

— Magam is láttam a vártoronyból — bizonyítja Csáky György.

De voltak még nagyobb meglepetések is. Radován diák egy helyen két fényes vasdorongot látott meg a földön, lehajolt, föl akarta emelni, de nagyon hosszú volt és rettentően odatapadt.

— Mi a mennykő ez? Gyere csak, te óriás!

Ez a vasgyúró Patacsics Péternek szólt, ki olyan virtuselekedetekben jeleskedett, hogy a Szelim aga kezéből kifacsarta a buzogányt és a térdén ketté törte vala, aztán a törökökre dobálván a darabjait, mint egy-egy gerelyt, két janicsárt ütött agyon.

Nekirugaszkodott a marhaerejével a vasdorongnak, de biz az neki sem mozdult.

Restellte szörnyűképpen és elkezdett mellette szaladni, hogy mekkora darab, hát amint ment, ment, és a többiek amint kísérték, sehol se akart vége lenni, mentek már vagy fél óráig, és még mindig tartott a vasdorong.

— No, atyafiak! — kiáltá Patacsics — mi légyen ez,

nem tudom, de hogy nem istentől van és nem élő embernek, arra mérget veszek.

Szecsődy Máté a homlokára ütött és Zrínyi mellé lépett.

— Uram! Mi mégis a másvilágon vagyunk; lelkek vagyunk uram!

— Mindegy — felelte zordonan Zrínyi —, ha lelkek vagyunk is és a másvilágot járjuk, hát az se baj: itt vannak a török lelkek is, vagy ha nincsenek, áttörünk a Mohamed paradicsomába és velük folytatjuk tovább a harcot. Sose törődjék az efféle részletekkel, Szecsődy Máté uram.

Nem is törődött most Szecsődy... Mert új csoda bontakozott ki az éjben, mely őt is megdöbbené. Egy rettenetes szörnyeteg közelgett a távolból, óriás sebességgel, prüszkölve és dübörögve, mintha a hétfejű sárkány jönne, és látni lehetett, amint elől egyik csillogó csápját mozgatja.

Alaktalan barna tömeg volt, nem hasonlított semmi élő állathoz a világon. Két nagy vörös tűszeme messzire világított, füstöt és szikrákat köpdösött — és egyenesen feléjük tartott.

— Rántsátok ki a kardokat! — vezényelt Zrínyi rettenthetlenül.

Kétszáz penge ugrott ki hüvelyéből, süvítvé, mintha repülő sas-sereg suhogna a levegőben.

— Jézus! — kiálták Zrínyi vitézei.

De csodák csodája, nem volt az reájuk rohanó óriás, se rettenetes fenevad, és egy ujjal se bántotta őket: egy száguldó város vagy falu volt, mely, füst előtte, füst utána, elrohant mellettük.

Volt mit beszélniök, mikor fölocsudtak, mert csak egy szempillantig tartott az egész, mindenki nem láthatott mindent.

Radován diák mennyre-földre esküdött, hogy az eleje mégis élő lény volt, valami irdatlan szörnyeteg, aki eléje volt fogva a házikóknak, melyek vaskerekeken gurultak. Hiszen szeme is volt, hiszen prüszkölt is. Hogyne lett volna élő lény.

Csáky György ellenben az embereket figyelte meg a házikók kivilágított ablakain át.

— Huh, de szép asszonyok voltak! — vágott közbe Bajony János, aki egyébiránt egész világeletében a kötények körül somfordált.

— Az asszonyok éppen csak olyanok voltak, mint a mi asszonyaink — magyarázta Csáky —, hanem a férfiaknak két orruk volt, az egyik rendes helyén, a másik a szájnál nyúlt ki, s égett és füstölgött.

— Ne beszélj bolondokat, Gyuri — szólta Alapi.

— Becsületesemre mondom.

Száz és száz megfigyelés pattant ki most; egyik ezt, a másik azt vette észre, s hűledezve hallgatták a tömérdek megfoghatatlant. Cselejthey István ökröket látott az egyik rácsos házikóban, a másikban pedig lovakat. Hátha ezek a lovak húzták valahogy a szaladó várost? Eh, ostobaság! Tudnak is a lovak oly sebesen futni! Hm. De hátha táltosok voltak...

Így mentek, mendegéltek, beszélgetve, tünődve, találgatva a Zrínyi föltámadt daliái Botyka felé. Az ég kelet felől pirkadni kezdett. A kelni készülő napnak bíboros leple előre csúszott, s az éj barna folyadékja közé mintha milliárd csövön át tejet szűrne egy láthatatlan kéz...

— Virrad — mondá Szecsődy Máté. — Ez mégis a régi világ! Menjünk, vitéz barátim, mintha falut látnék ott a fák mögött.

*

A napra, mely mint a vén színész, most még a maga jelenetét várta a kulisszák mögött, nagy szenzáció várakozott a világgolyó ezen felén. Siess, vén Phöbus! Fogd be a lovaidat, hamar kantározz, furcsa dolgokat látsz még ma.

A délután s az est folyamán különös sürgönyök érkeztek Budapestre a szerkesztőségekhez, de csak egyetlen lap: a *Nemzet* közölte, az is ily cím alatt: »*A megőrült vidéki levelezők*. Dombóvárról valaki különböző álnevek alatt ma az összes fővárosi lapokhoz azt telegrafálja, hogy Zrínyi Miklós és társai az elmúlt éjjel föltámadtak Szigetvárt, és Dombóvárra érkeztek, hol is jelenleg az indóházban tartózkodnak és mulatnak, mintegy kétszázan, régi bársony- és bíborruháikban és fegyverzetükben, némelyek páncélingben

és sisakosan. A városban általános a csodálkozás és érdeklődés. A közönség tolong az indóház körül. Ezt a hóbertos dolgot, mely csak annyit jelenthet, hogy valakinek az esze tisztul, meg se említettük volna, ha egyidejűleg Szigetvárról a következő sürgöny nem érkezik: „*Itt ma reggel a régi temető némely sírjait nyitva találták. Megvizsgálván a nyitott sírokat, azokban koporsószilánkok igen, de ami rejtélyes és feltűnő, semminemű csontok létezése nem volt konstatálható.*“ Világos ebből, hogy a dombóvári és szigetvári sürgöny között okozati összefüggés van, s közel fekszik az a föltevés, hogy valami papi babona van készülöben. A *Magyar Állam* talán tudja.»

E kis, jelentéktelen betűkkel nyomtatott közlemény általában nem volt szenzációra számítva — pedig mégis nagy szenzációt okozott. Mert a Fiume felől érkező vonatok utasai már az éji órákban elterjesztették a különös hírt a fővárosban, mely mint a futótűz terjedett. Reggelre tele volt vele a város: »Igaz-e, hogy Zrínyi hadai fel-támadtak?»

Nevettek rajta, de tovább adták. Szavahihető emberek látták Zrínyit a dombóvári indóházban; szakasztott olyan, aminőnek az arcképéről ismerik; kerek nyomott arc, alacsony homlok, nyírott korszakáll. És az alvezérei is mind ott voltak: Alapi, Juranics, Szecsódy, Csáky; megannyi középkori dalia. Hiszen persze nem lehet igaz — de sok sajtószerű van benne. Deákul és magyarul beszélnek egymás közt, de milyen magyar nyelv az — olyforma, mint a Caroli Gaspar bibliája, vagy még ódonabb valamivel.

Ezer és ezer apróságot tudtak mondani az utasok felőlük. Eh, bolondság, felelgettek vállvonogatva az okos emberek. Bizonyosan valami színésztrupp szökött meg valahonnan mentékben, jelmezekben, és most bolondítják a világot.

— Színésztrupp? De hát hol van kétszáz férfitagból álló színésztrupp a vidéken?

— Nos, mik tehát, ha nem színészek?

— A jó isten tudja. De az eset különös és igen-igen érdekes.

Némi kíváncsiságot okozott a dolog. Előbb csak kíváncsiságot: hogy ugyan mi lesz ebből, mire növi ki magát?

A kíváncsiságból aztán izgatottság keletkezett, amint ez szokás, és az izgatottság nőtt, mint a lavina.

A *Pester Lloyd* esti lapjában már terjedelmes kommuniké jelent meg az esetről: »A dombóvári rejtélyes urak« címe alatt. Egy szemtanú, aki délelőtt érkezett Budapestre, s színről-színre látta az indóházban Zrínyiéket, a következőket írja:

»A magát Zrínyi és társainak valló, mintegy kétszáz főnyi társaságról a legkalandosabb hírek keringenek. Tény az, hogy az elmúlt estén csakugyan mintegy kétszáz magyar díszruhába öltözött, kizárólag férfiakból álló társaság vonult be a dombóvári indóházba, hol akkor csak igen kevés vendég volt jelen. Feltűnő volt, hogy vonat akkor nem érkezett, sem kocsi, tehát gyalog kellett jönniök; csizmáik (néme-lyeken sárga csizma volt) porosak voltak. A vendéglős előadása szerint kijelentették, hogy éhesek és szomjasak, bort és ételneműt kértek. A vendéglős és pincérei készséggel szolgáltak fel a fényes külsejű uraknak, kik teljes fegyverzettel ültek az asztaloknál. E sorok írója éjjel ment keresztül Dombóváron és tanúja volt a jelenetnek, midőn éji szállást kértek a vendéglőstől.

Ez kijelentette, hogy nincsenek alkalmas helyiségei, hanem bent Dombóváron el fogják látni az urakat.

Erre a Zrínyinek viselkedő egyén (aki valóban Zrínyi-nek volt maszkírozva) megveregette a vendéglős vállát és így szólt:

— Köszönöm a vendégszeretetet, atyámfia, melyet tanúsítottál irántunk. Lesz rád gondom a jövőben.

A vendéglős nagy szemeket meresztett és pénzt kért:

— Mit gondol az úr? Hát bolondnak néz engem? Ennyi úrnak hogy adjak én ingyen enni-inni?

— Hát mit tegyek? — kérde a Zrínyi-féle ember szelíd mosollyal.

— Egyenlítsé ki a számláját, fizessen és punktum.

A díszruhás alak erre egyik robosztus társához fordult nagy fejcsóválva:

— Hallottál már ilyet, Patacsics, hogy pénzt kérnek a vendégtől? No, semmi az. Aztán megint a vendéglőshöz szólt valami főségesen úrias nyugalommal: »Pénzem nincs,

barátom ; a száz aranyat, amit a zsebembe tettem, kivették a törökök, de ha lesz, hát küldök neked. Isten megáldjon!»

A vendéglős és pincérei elkezdtek most lármázni, hogy így-úgy, ez nem járja, ők addig nem engedik őket távozni a helyiségből, míg nem fizetnek, vagy különben rendőroket hívnak ; mire egy gránátszínmentés, tüzes fiatal lovag, akit Csákynek neveztek a többiek, kirántotta a kardját és azt kérdezte a fekete kalpagostól (Zrínyitől) :

— Ne kaszaboljuk le a nyomorultakat?

— Ne bántsátok — szólt a fekete kalpagos, mosolyogva a vendéglős rémületén —, vért könnyelműen nem szabad ontani. Hanem majd pénzt kell szerezni, ez az első.

— De hát még azt sem tudom — dadogta a vendéglős fogvacogva —, kik az urak?

A gránátszínmentés megmondta neki :

— Tudd meg, te barom, hogy gróf Zrínyi Miklóssal beszéltél, urával minden földeknek és erdőknek le egészen Csáktornyáig.

A rejtélyes mágnások, kik közül a vonatról leszállt vendégekből, noha sokan leszálltunk, senki sem ismert egyet sem — ami felette gyanús körülmény —, ezen jelenet után nagy kard- és sarkantyúpengések közt kivonultak az étteremből, otthagya a kétségbeesett vasúti koresháró, kinek mindenét fölették.

Ennyit közölt lapunkkal, végzi közleményét a Lloyd, a hiteles szemtanú, ki — sajnos — a harmadik csengettyűszó miatt nem szerezhett már több részletet a furcsa urakról.»

Mi, akik tudjuk a valót, elképzelve, mennyi tapasztalatot és kiábrándulást mehetnek keresztül Zrínyiék, csak egy nap alatt is. Hogyan kérdezték, ha emberekkel találkoztak az úton : »Nem látták-e a török csapatot valamerre?» Végre talán azt felelte nekik valami okos ember : »Bizony, az utolsó is kitakarodott innen, uraim. Nincsen már itt közelebb más török, csak a pécsi trafikosbolton.»

— De hát micsoda ország ez akkor?

— Magyarország.

— És mikor mentek volna ki a törökök?

— Lehet annak vagy háromszáz esztendeje.

Erre alkalmasint megkérdezték :

Zrínyi Miklós, a szigetvári hős

Zrínyi kirohanása
Szőkely Bertalan festménye (1879)

— Hányadik évet írjuk most a Krisztus születése után?

— Benne leszünk maholnap az ezerkilencszázban.

Hogy csodálkozhattak a marcona, kevély vitézek: »Hát azóta mindig aludtunk?« Mennyi gondolat cikázhatott elméjükben, mennyi összetorlódó érzés szánthatta keresztül-kasul a szíveiket! Minden szó, kérdés és válasz új és meglepő fordulatokat lökött fel. »Háromszáz esztendeig voltunk a sírban, azóta elhaltak a feleségeink, gyermekeink, unokáink, talán még a nemzetségünk is kiveszett. Ugyan, mit akarhat velünk az isten?«

Aztán megint kérdeztek, tarkán, összevissza, ami kinek eszébe jutott:

— És milyen császár uralkodik most?

— Ferenc József király.

— Milyen nemzetségből?

— A Habsburg-Lotharingiból.

— És ki mostan a palatinus?

— Nincsen mostan palatinus.

De ki győzné fantáziával? S mekkora szárnyakat kellene arra ragasztani (nagyobbakat azoknál, amik a Zrínyi címerpajzsán vannak), hogy keresztülröpülje azt az úrt, amit három század hasított közöttük. Minő apró szálakból, kavicsokból kellett nekik megépíteniök a hidat ezen úr felett. Sok dologra, ami könnyűnek látszik, ki tudja, milyen nehezen jöttek rá.

Annyi bizonyosra vehető a *Pester Lloyd* közléséből, hogy a dombóvári indóházban még nem tudtak a háromszázharminckét esztendő felől, mely álnokul lapul meg a »tegnap« és a »ma« között, mert különben nem mondta volna Csáky György, hogy Zrínyi minden földeknek és erdőknek ura le egész Csáktornyáig. És ha voltak is némi bizonytalanságban (mert kétségkívül abban kellett lenniök), ha már kezdett is kapaszkodni elméjük némely dolgok miatt az igazság felé, szinte kiszámíthatatlan, hogy hány apróság jött közbe, ami visszataszíthatta azt. A vasúti szolgák sapkáján a két szárny egyenesen a Zrínyi-címerből való. A vasúti tiszték karszalagjain a két betű: a D. V. (Drávai Vasút) nem-e jelenthette előttük a szemüknek megszokott »Deus Videbit«-et, a felséges Miksa császár és király jelmondatát?

Ami azontúli élményeiket illeti, erről már mindent apróra tud a história. A *Pester Lloyd* közleménye után az előkelőbb lapok saját külön tudósítói legott útra keltek Dombóvárra, részint Szigetvárra, és mindent megírtak, ami azontúl Zrínyiékkel történt — sőt még azt is, ami nem történt.

Mégpedig — s ebben egyöntetű volt a riporterek nézete — alig fér kétség ahhoz, hogy a vitézek csakugyan zerinvári gróf Zrínyi Miklós és társai. *A szigetvári sírok nyitva találtak*, s azonfelül is gróf Zrínyi személyazonosságát tagadni szinte lehetetlen. A dolog természetfölötti ugyan, de a keresztényeknek meg van ígérve, és ha tetszett tizenkilenc századig ezt úgy hirdetni, mint szent és bizonyos dolgot, most, midőn bekövetkezik belőle egy kis részlet, frivolság azt mondani, hogy *lehetetlen*. Vagy méltóztassék elismerni, hogy ezerkilencszáz esztendeig hazudtak a papok és a szent könyvek, s e hazugságokat mindnyájan kolportálták, vagy el kell hinni a Zrínyiék föltámadását.

A Zrínyi-ügyből nagy kérdés támadt. Egész hasábok jöttek a lapokban a viselkedésükről; interjúk, karcolatok, humoros cikkek, melyek minden lépésükről számot adtak. Sőt a belügyminiszterhez is sürgöny érkezett a hatóságtól, hogy a magát Zrínyi hadainak nevező érdekszövetkezet (sic!), pénzre akarván szert tenni, megtámadta egy porosz eredetű birtokosnak Dombóvárhoz közel fekvő kastélyát, s azt fényes nappal ostrom alá fogva, a tulajdonostól négyszáz arany hadisarcot követelt. A megijedt birtokos ki is fizette az összeget, mielőtt a csendőrök megérkeztek volna, akik különben sem mertek a túlnyomó tömeggel szembe szállni. A hatóság erélyes intézkedéseket és katonai erőt kér a rejtélyes portyázó banda megfékezésére.

A belügyminiszter, mint rendesen, vadászaton volt, s nem intézkedett. És szerencsére — mert az ügy a Zrínyiék javára kezdett dőlni a közvéleményben. (Jó az aktákat pihentetni.)

A hírlapi tudósítások amabilisan fogták fel az ostromot. Hiszen ez is csak Zrínyi mellett bizonyít. Nincs pénze, tehát szerez, nyíltan, fényes nappal, a maga módja szerint, középkori metódusban, ahogy a megboldogult Bacsó Tamás tette, vagy Balassa Menyhért.

Még a hitetlen Tamások is azt mondták most, kivált mikor kisült, hogy a megsarcolt porosz eredetű birtokos zsidó

— De bizony, mégis Zrínyi lesz.

A papoknak pedig kapóra jött ez a téma. Nagy dolog az. Itt az alkalom bebizonyítani, hogy mégis van feltámadás.

Mert ha a tömeggel egészen el tudják hitetni, hogy van másvilág, akkor az nekik hagyja ezt az egyiket. És őneki ez is elég.

A papok nagy tőkét csináltak az esetből, s méltán. Gyámoltalanság lett volna ki nem használni... S azonfelül ráérdemelt egy kis leckére az álnok és kétszínű emberiség, *mely nem hisz a maga által hirdetett igazságokban sem, ha ezek valóságosan előlépnek.* Hát nem cudarság az?

Nem éppen Zrínyiék miatt, de más dolgokért. Hirdetik az egyenlőséget, szabadelvűséget, s ha mutatkozik a két szép tündérből valamelyik, sehogyse akarnak ráismerni. Egyugyanazon fiókban tartják a hazugságaikat, ahol az igazságaik vannak. Bizony jó lesz egy kis zuhany a nyakukba a szószékről.

Nagy körmeneteket és tedeumokat tartottak a templomokban. Néhány püspök pásztorleveleket adott ki az eset alkalmából, melyek megjelentek a lapok hasábjain is, e minden földi hiúságok gyűjtőmedencéjében. Egyszóval a Zrínyi-ügy óriási forrongást idézett elő a kedélyekben. Az egész társadalmat felkavarta, s átment a külföldre is. Az angol és francia nagy lapok levelezői útban voltak. A *Times* hasábos táviratokban röpítette szét a XIX. század csodáját a földkerekség minden pontjára. Az emberek nem beszéltek egyébről, csak e feltámadásról, pro és kontra. De a kételkedők serege óráról-órára tért vesztett. Amint új események, új színek, új megfigyelések és áramlatok híre egyre valószínűbbé tette az esetet. Minden hírt falánkul fogadtak, és az lázasan lüktetett keresztül Európán. Minden érzés ott vibrált e sajtóságos gomolygásban. A vallásosság, a kíváncsiság, a haszonlesés, a gőg.

A Nemzeti Kaszinó határozottan Zrínyiék mellett foglalt állást. Mégis csak természetesebb, ha a sírokból lépnek ki új főúri alakok, mintsem a Wertheim-szekerényekből.

A kaszinóban sok tricstracs folyt erről ; mint rendszeren, bon-mot-k termettek. Egyéb ebben a sovány talajban úgysem terem.

— Sapristi! — mondá a kis Nopcsa, aki mindig az udvar részére gondolkozik. — A király jól járt, hm, mert nem kell a tizedik szobrot megcsináltatnia, hm...

És Nopcsa vígan dörzsölte a kezeit.

De a furfangosság is fonta színes guzsalyáról a maga finom cérnáit.

— Csalás és szemfényvesztés! — hirdették a képviselőházi folyosón az ellenzéki korifeusok. — Az egész komédiát Bánffy és Darányi scenírozta a szocializmus ellen.

S tényleg gondolkozóba estek a földosztó szocialisták. Mert hát ez félig sem tréfa. Ha csakugyan kezdenek feltámadni az ősapák, úgy benépesül a föld, hogy egy négyszögöl se jut egyikünkre. Mégiscsak jobb lesz az eddigi tulajdonhoz ragaszkodni.

S míg forrt a kérdés, tarkán bugyborékkoltak fel a különböző nézetek. Herman Ottó cikket írt és hülyéknek nevezte a hívőket. Az Akadémián Czobor Béla értekezést tartott a Zrínyi-korabeli ékszerekről és viseletekről. Az Akadémia makacs kálvinistái általában tagadták a dolog lehetőségét. Azonban Szász Károly sürgős indítványt tett a gróf Széchenyi István összes levelezéseinek kiadására, amit el is fogadtak. Jele, hogy a dolog mégis szöveget ütött a fejükbe, s azon eshetőségre számítva, ha a részleges feltámadás mégis igaz, és amennyiben esetleg folytatása lehetne, és a többi közt Széchenyi István is feltámadna, jó lesz elkerülni a szemrehányást, hogy az Akadémia nem akarta a leveleit kiadni.

Ellenben a Történelmi Társulat beható tanácskozás alá vette a dombóvári rejtélyt, s hosszas tanácskozás után egy négytagú bizottságot küldött ki a helyszínére Zrínyi és társainak agnoszkálására. »Ez kötelességünk, uraim — mondá az elnök —, adjunk ez általános káoszban irányt az emberiségnek.«

A bizottságba Thaly Kálmánt, Czobor Bélát, dr. Török Aurélt és dr. Korányi Frigyeszt jelölte az elnök.

— Minek oda Korányi? — vetették fel zajosan — orvosdoktor csak a halálozáshoz szükséges: a feltámadásnál fölösleges.

— Nem kell Korányi! — kiáltá Thaly, nagy őszbeborult üstökét megrázva.

— Korányi nem történész!

— Korányi nem régész!

— Mind igaz, uraim — vitatkozték az elnök —, de tudniok kellene, hogy dr. Korányi csinálta eddig a legnagyobb leistungot a XIX. században.

— Mit? Hol? — tört ki élénken a kíváncsiság.

— Fraknói »Mátyás királyról« írt munkájában megállapítá a diagnózist, hogy miben halt meg az igazságos király. A látélet két sűrű oldalon oda van csatolva a szöveghez. Tessék megnézni.* Aki ilyen messzire ellát a múltba, az bizonyosan ellát közelebbre is.

Ez az érvelés meggyőzte a konok történészeket, s szó nélkül vállalták a nagy jelentőségű bizottságba (melyre, mint mondták, az ország szeme néz) Korányit.

A bizottság természetesen rögtön Dombóvárra utazott, Zrínyiékkel érintkezendő, kik a dombóváriakat egészen elragadták, úgyhogy szinte a tenyerükön hordták őket; ünnepélyeket rendeztek tiszteletükre, a hölgyek virágokkal borították el Zrínyit. (Radován deák tegnap jegyet váltott egy ottani bájos leánnyal.) A legújabb sürgönyök szerint az elmúlt estén egy vándor-szintársulat díszelőadást rendezett számukra, adván Jókaitól a »Szigetvári vértanúkat«. Zrínyi unokaöccse, Alapi Gáspár, társaságában, egy páholyban komolyan és figyelmesen hallgatta végig az előadást és azt jegyezte meg, hogy: »Egy szó se igaz az egészből.«

De a bizottság, melynek eljárásáról lázas türelmetlenséggel várt a közönség híreket (mert Magyarországon mindent bizottságokkal szeretnének végeztetni — ha lehetne, még a lélegzést is), vélvén, hogy tekintélyével végre jobbra vagy balra lendíti a még mindig kétes »Zrínyi-ügyet«, a bizottság, mondom, még oda sem érkezett, tehát még nem is

* Fraknói Vilmos: Mátyás király élete, 391. lap. »Az egész testrész — mondja Korányi — súlyos agymegbetegedésre mutat, melyet rögtöni keletkezése miatt gyulladásnak tekinteni nem lehet, hanem agy-gutaütésnek. Az ilyen bajra való hajlandóság Mátyás királynál már a megelőző évben előforduló ájulásokban mutatkozik« stb.

nyilatkozhatott, midőn egy távoli országból jött egy hang, nem is maga a hang, csak a szózatnak a szele — és eldönté világot rázó súlyával a dolgot egyszer mindenkorra.

Egy távirat érkezett Rómából, melyet különkiadásban közöltek a lapok

»A Vatikán lapja a *Piccolo*, mai számában közli a pápai enciklika vázlatos tartalmát, melyet a szent atya a kereszténységért küzdött gróf Zrínyi Miklós és katonáinak Mária országában (Regnum Marianum) történt csodálatos feltámadásáról kiadott, s melyben ezen részleges feltámadás, mint a mennyei gondviselés egyik előzetes ténye, fejtegettetik. Az enciklika bővebben szól arról, hogy ezen feltámadás nem teszi halhatatlannokká az illetőket, hanem csak akképpen léssen értelmezendő, hogy életük fonalát ott veszik fel, ahol azt a keresztény hitért szenvedett hősi halál megszakította. Így például ezen gróf Zrínyi Miklós most 58 éves, és nem 380 éves, és addig fog élni — valamint a társai is —, ameddig különben élt volna. Rampolla bíbornok a holnapi nap folyamán fogja az enciklikát kihirdetni.«

Wlassics miniszter elolvassván egy rendkívüli kiadásból a római sürgönyt, rögtön leült, és a következő levelet írta Zrínyinek :

Méltóságos gróf úr!

Dicső hazafi!

Tekintettel elfoglaltságomra, csak most foghatok tollat, hazafias örömet tolmácsolandó szerencsés föltámadása felett. Szívem hangosan dobog az örömtől, s megnyugtató érzés tölt el, hogy már nemcsak dogmává, de teljesen valósággá lőn, hogy nem halnak meg, akik a hazának élnek, amihez most már merem hozzátenni — és ha meghalnak, feltámadnak.

Legyen meggyőződve, méltóságos gróf úr, hogy halálában is tiszteletem kimondhatatlan tárgya volt, s a miniszterségem óta megjelent tankönyvekben és olvasókönyvekben mindenütt ragyognak a méltóságod vitéz tettei, buzdításul szorgálván a tanuló ifjúságnak.

Üdvözlöm önt és kérem az isteni gondviselést, mely a sírokból vezette fel Önt és igen tisztelt társait, hogy hazánk és nemzetünk javára engedje Önöket friss egészségben sok új és nagy tetteket fűzni az eddigiekhez. Kelt stb.

Wlassics.

III

A HÍRES SZALMALÁNG

A székesfőváros lázban van. Vendéget vár. Ah, az mindig nagy dolog, ha Budapest vendéget vár. És mindig egy kaptára történik. A házak lobogódíszot öltenek, bizonyos ablakokban megjelennek bizonyos pokrócok és ágytakarók. A rendőrök új atillájukat húzzák föl. A főpolgármester nem fogad feleket, be van zárkózva, beszédet tanul. A tömeg mind sűrűbben hullámszik az indóház mentén, ahonnan a vendég jön.

A zsebmetszők a lehető legcélszerűbben elhelyezkednek a vonalon, elhelyezkednek a rendőrök is — de a legcélszerűtlenebbül. Ez a sablon a város külső képére nézve. Az illusztris vendégre is mindig ugyanaz az egy sors vár. Lakás van számára véve a »Hungáriában«, melynek foyerét délszaki növények ékesítik, szalonja asztalán ott várja egy meghívó báró Atzél Bélától a Park Klubba, egy másik meghívó gróf Zichy Jenőtől a Szentivánban tiszteletére rendezendő vadászatokra. A polgármester fejében pedig ott várja egy program, melynek pontjai az elevátor megtekintése, este előadás az Operában, utána díszbankett a városi Redoute termeiben. Ezen élvezetekhez csatlakozik újabban a vágóhíd, a vásárcsarnok és az új országház megtekintése. Gyönyörű dolgok ezek.

Fölösleges mondani, hogy a gróf Zrínyi Miklós fogadtatásáról van szó. Őt és vitézeit várja a vendéglátó székesfőváros. Hasonló lelkesedés régen volt. Az egyház maga is részt vesz a fogadtatás pompájában, s Budapest minden

harangját megkondítják. Maga a papság is kivonul az indóházba teljes ornátusban.

A pápai enciklika különben a társadalom minden rétegeiben eloszlatta a kételyeket. Egy hang sem emelkedett többé a csoda ellen. A Történelmi Társulat kiküldött bizottsága ennél fogva szintén megállapította távirati jelentésében személyi ugyanazonosságukat. Ezt Czobor Béla is bizonyítja — de ruházatukat nem tartja korhűnek.

Midőn Thaly Kálmánt bemutatták Zrínyinek, a somogyi főispán hozzátette :

— A II. Rákóczi Ferenc történetírója.

— Ki az a II. Rákóczi Ferenc? — kérdezte Zrínyi hanyagul.

Thaly hamarjában szinte megbotránkozott, mikor észébe nyilallt, hogy persze, Zrínyi előbb élt, nyugodtan felelte tehát :

— Zrínyi Ilona fia.

Sziget hős védője ezt a nevet is hiába keresgette emlékei közt.

— Ez a gróf úr dédunokája, a legvitézebb és legszebb magyar asszony, aki három évig védelmezte Munkács várát.

Zrínyi szemei felragyogtak.

— És elűzte a törököt? — kérdé élénk érdeklődéssel.

— Nem a török ostromolta, hanem a császáriak — felelte Thaly.

— Ne mondja! — kiáltott fel Zrínyi Miklós, látható meglepetéssel. — És azután?

— Elfoglalták a várat a császáriak — tüzelte, irritálta Thaly (mert ki tudja, mire lehet az jó). — Hja, bizony fogságra vetették a dicső asszonyt, aki nekünk felséges Urunkat, Rákóczi Ferencet szülte.

— Nos, és mi lett aztán a sorsa?

— Meghalt száműzetésben, Nikomédiában, 1703-ban. A török szerető gondoskodása édesítette meg utolsó éveit. Ott jártam a sírjánál magam is.

Zrínyi egyre fokozottabb figyelemmel csüngött a Thaly ajkain.

— Kegyelmed, úgy látszik, nagytudományú férfiú,

de ez mégis meglep engem, amiket mond. Valóban a császáriak tették volna?

No iszen, csak ez kellett Thalynak, hogy rögtön neki-fogjon a tragédiák hosszú sorának. Patacsics, Alapi, Csáky, Szecsődy körülvették, és úgy hallgatták, mintha mézzel lenne a szája megkenve: hogyan végeztette ki a római császár később Zrínyi Pétert Bécsújhelyen, hogyan kínozták börtönben s vitték az örületbe még később Zrínyi Jánost.

Szecsődy uram megrántotta a Deák Balázs smaragd-zöld mentéjét, felhúzván a szemöldjeit a homloka leg-tetejére.

— Ez többet tud, mint mink, komámuram.

Alapi a kardjára csapott indulatosan :

— Hát az isten se volt itt azóta, amíg mi odavoltunk?

Maga Zrínyi Miklós semmit se szólt, csak mosolygott nagykeserűen és a szakállába látszott morogni valamit. Olyasfélét talán, hogy »ezért ugyan érdemes volt kirohannia«.

Aztán félrehúzta Thalyt bizalmasan egy ablakmélyc-désbe. A többiek tiszteletteljesen álltak félre. Elképzelték, hogy miről lesz szó — de hallották is onnan a hangos beszél-getést.

— Mondja csak, kegyelmed, ki messze lát hátra a múlt időkbe, ahonnan mi jöttünk, nem tud valamit az én asszo-nyomról?

— Rosenberg Éva grófnőről?

Zrínyi a fejével bólintott, és hangosan dobogott a szíve az izgatottságtól, hogy mit fog hallani. Nagyon szerette azt a szép aranyhajú asszonyt.

— A grófné ott élt egy darabig özvegyen a csehországi birtokán — folytató a historikus —, hanem aztán férjhez ment.

A Zrínyi keskeny homloka elborult. Ez fájt neki. Fölszisszent, mintha mérgezett tőrrel szúrták volna meg.

— Kihez ment férjhez? — kérdé tompán.

— Gazaldo Pál olasz márkihoz.

— Ah, a gaz kígyó! Vadászott egyszer nálam Csák-tornyán...

Az irigy Czobor Béla nagy malíciával súgta Török Aurélnak :

— Még szinte bámulatosabb az, hogy Thaly tudja ezeket, mintsem az, hogy Zrínyiék feltámadtak.

Zrínyi szólanul nézett maga elé, észre lehetett venni rajta, hogy ellágyult az emlékeken.

— És kis fiamból, Jánoskából, mi lett?

— Ő boldog volt, uram, és sohase jött vissza Magyarországra, nagy kort élt, és most ott alussza örök álmát a hohenfurti zárda templomában.

— Szegény Jánoska! — és egy könny reszketett a rettenthetetlen hős szempilláin — milyen szépen lovagolt, repesett a térdeimen...

Aztán mégis észrevette, hogy nem illik hozzá ez a nagy gyöngeség, elfordult, otthagya a múltba látó urakat.

Hanem iszen éppen csak ez kellett a többieknek. Nosza, megrohanták Thalyt valamennyien, sose volt még ő olyan kapós. Valóságos *áfium* gyanánt hatott a tudomány a vitéz urakra. Mindenik szeretett volna hallani a feleségéről, a gyermekeiről és hetediziglen az unokáiról; Istvánffy Pál félrelökte Botos Pétert: »Kendnek úgyse voltak gyermekei«. Máté György pedig túlkiabálta Deák Balázst:

— Kezdjük csak az én cselédeimen! Mi lett az én szépséges Kata leánnyal?

A Kata leány? Ki tudhatná azt! Itt már véget ért a Thaly tudománya. Csak nagy nemzetségfákról regél a történelem. A kis fák ismeretlenül nőnek és enyésznek el a nagy nemzeti rengetegben.

Különben sem volt idő ilyenekre. Ott várt már Budapest székesfőváros küldöttsége, mely meghívta Zrínyiüket, s meg volt bízva, hogy különvonaton kísérje őket.

Zrínyiék égtek a kíváncsiságtól, hogy újra láthassák Budavárát, de a vasút ellen hátborzongató ellenszenvet éreztek, habár három nap alatt, míg Dombóváron mulattak, sok mindent más színben láttak már, mint azelőtt három századdal. Nagy iskolán mentek keresztül e három napon. Amit az emberiség apránkint talált fel, azt ők egyszerre látták maguk előtt. Sok volt, megterhelte az elméjüket.

Szecsődy Máté kifogást tett a vasút ellen:

— Jobb volna, ha lóháton mehetnénk.

Megijedt erre Tenczer Pál (mert ő volt a küldöttség vezetője):

— Nem lehet az. Oh, Gott, Gott. Méltóztassanak csak belenyugodni.

— Kényelmesebb is volna lóháton — jegyzé meg Csáky.

(No, ilyet még az öregapám sem hallott, gondolta magában Tenczer Pál, hogy kényelmesebb volna lóháton.)

— Dehogy, dehogy — mondá aztán hangosan —, kényelmes kupék, étkező kocsi... Csak tessék énrám bízni. Aztán kivihetetlen is volna lóháton. Hol vennénk annyi hátszlovat?

Maga Zrínyi szólt közbe:

— Az a legkisebb. Láttam itt a környéken egy ménest; mindjárt lehetne belőle fogatni, amennyi paripa kell.

Vacogott a Tenczer Pál foga.

(»Huh, fel nem ülnék millió forintért egy olyan vad lóra.«)

— De hiszen az a Dóryék ménese! — ellenveték a dombóvári honorációrok.

— Az most, de ha elveszük, akkor a mienk lesz — mondá a vezér jókedvűen.

— Csakhogy nem engedik ám a Dóryek — vélte egy szőkeszakállú helybeli alak.

— Úgy? — szólt Zrínyi érdeklődve. — Az a kérdés, hány főbül áll a haderejük?

— Nincs haderejük.

— Hát akkor mivel akadályozzák meg? — csodálkozott a hajdani várkapitány.

— A törvények, a tulajdonjog szentsége.

Zrínyiék összemosolyogtak; szemjátékuk azt látszott mondani egymásnak: »Milyen satnya faj ez!«

Sok huzavona után Zrínyiék engedtek udvariasságból, s az egész tábor felcihelődött a fellobogózott vonatra, mely már meg sem áll Budapestig. Csak Radován diákkal volt egy kis komédia. A kópé annyira szerelmes volt, hogy egy-két napra sem akarta elhagyni menyasszonyát, egy tűzrőlpattant barna leányt, névszerint Faragó Piroskát, aki a feltámadottak tiszteletére adott bálon ismerkedett meg Radovánnal.

A diák olyan szépen táncolta a csárdást Piroskával, úgy aprózta, úgy tudta megforgatni, meg kacéru elereszteni, nagy dévajkodással úgy fogdosta, úgy megfogta — hogy foglya is maradt ásó-kapa erejéig.

Mindjárt ott a bálon megkérte Szecsódy és Patacsics uraimékkal a szüleitől.

Faragóék, jómódú polgárcsalád Dombóváron, legott meghányták megvetették a dolgot. Hirtelen jött az ajánlat, de a kérő helyes férfiú, nemcsak régi familiából való, de ő maga is régi, s mindent összevéve, szerencse Piroskára, mert Radovánnak ugyan nincs semmije, de vannak érdemei, minthogy a hazáért halt meg; olyan hivatalt kaphat, amilyent akar, sőt még országgyűlési képviselő is lehet a jövő ciklusra, ha átáll a szélsőbalhoz. Ott mindjárt megvolt az eljegyzés is, sok vidám enyelgés és tréfa között. Hogy hol veszi Radován a keresztlevelet? S hogy fogja mondani a menyasszony: »Holtodiglan«, mikor ez már egy régen elmúlt terminus? Szó, ami szó, de valóban sok különösség jön ki az ilyen rendkívüli helyzetekből.

Radován tehát nem akart Budapestre jönni. Nem kell már öneki a dicsőség, de Zrínyi közbelépett, és végre úgy oldották meg a kérdést, hogy magukkal vitték Piroskát is az özvegy menyecskenővérevel együtt. Bezzeg volt nagy dévajkodás a vasúton. A fiatalabb vitézek fogdosták, csipkedték, bizony még oly helyen is a ruhán keresztül, ahol nem illet, kivált a menyecskét. Sőt az öregebb urak mellének sem esett rosszul egy kis pajzánkodás. Az özvegy menyecske volt nagy kínban, nem győzte paskolni a kezeiket. »Úgyan hagyjanak békét. Ne izéljenek hát stb.« A fővárosi küldöttség tagjai megbotránkozással röffentek össze, s Tenczer Pál azt súgta Mátyus Arisztidnek, de az öreg Kléh István is hallotta:

— Úgy látszik, nem nagy illedelmet tudtak a közép-korban.

Azontúl alig történt valami megemlítésre méltó, az állomásoknál mindenütt nagy tömegek várták a vonatot, zászlókkal, zeneszóval, a papok processzióval, kereszttel, vörösinges minisztránsokkal, de a vonat sehol sem állott meg, következésképp nem lehettek beszédek, csak az ablakon

át köszönetet nekik Zrínyi Miklós. Az egyik községnél pláne bandérium várta; a nyalka parasztleányok, kik szőrén ülték a lovat, nagy lelkesedésükben erőnek erejével a vonat előtt akartak lovagolni, de a bíró uram rájuk ripakodott:

— Mit akartok? A füstös előtt? Hiszen ha még jó lovak lenne. De hatvanforintos lovakon? Ki látott ilyet? Szamarak.

Zrínyit borongós hangulat fogta el, gépiesen nyúlt fővegéhez a riadó éljenzésekre, néhol feltűnt neki egy-egy arc »Ejnye, de ismerős ember, mintha már láttam volna.« De a vidék hogy megváltozott! Az emberek nem lehettek a régiak, mégis rájuk ismert; a vidék ellenben a régi volt, százszor megjárta, és mégsem ismert rá, csak a hegyek maradtak, a jó öreg hegyek — az erdők eltűntek, tavak, mocsarak kiszáradtak. De mégis. Nini, ez a Kavartyó völgye. Ez az övé volt, egy folyam szelte végig. A folyam is eltűnt, de ott a helye, az a cikcakkosan kanyargó sáv. Egy mélyedés, de mert a fű bujább rajta, mintegy kitölti.

— Kié most ez a birtok? — kérdé kíváncsian.

A vele volt urak elmondották:

— Ez bizony egy bécsi bankaré.

Egy hangot se ejtett el, hogy valamikor az övé volt, hanem látni lehetett, hogy nyomja valami a kedélyét. Búsán mondta valami ötletből Szecsődynek:

— Ki tudja, meddig leszünk még együtt.

Szecsődy nyugtalanul tekintett rá, s pátosszal jegyzé meg

— Örökké.

— Nem tudom, barátom. Hiszen szép a hűség és barátság, de ahhoz éléstár is kell. Az én dominiumaimat felosztották. Más világ ez itt. Ki tudja, mi a mienk belőle.

Kérdezte azután a fővárosi uraktól: szokott-e most a király birtokokat osztogatni?

— Nem szokott.

— Hát mit csinál akkor? Mivel tartja fenn magát? Hát miért nem szokott?

— Mert nincs neki.

Zrínyi nagy szemeket meresztett.

— Hogy nincs? Ha teszem azt, leütteti valakinek a fejét.

— De nem ütteti....

— Hát aki »nótába« esik.

— Nem esik itt soha senki nótába.

Fejet csóvált, furcsának tetszettek neki ezek az állapotok. Hanyatlás, minden vonalon nagy hanyatlás. Az ő álláspontjából így festett az új kor. Az ő álláspontja pedig az a kis vasrácsos ablak volt, mely a vártornyokról nézett le kevélyen a világra. Hogy a Dóryék ménéséből nem javasolták kiszakítani a kétszáz paripát, ez az új nemzedék gyámszolgálatát jelentette. Hogy a király nem oszt birtokokat s nem ütteti le az alattvalók fejét, ez a királyi hatalom meggyöngyülésének tünt fel. (Nyilván valami Dobzse Lászlót sejtett a bokorban.) Mohón szítt fel minden benyomást, de az mind úgy alakult át az ő középkori koponyájában, mint egy kész veszedelem. Szegény Magyarország, mi lett belőle!

Maga a vasút se tetszett neki. Beismerte, hogy nagyszerű találmány, de elpuhítja a fajt. Egy nemzet, amely vasúton jár, már nem jó katona.

Thaly előhozta, hogy éppen katonai szempontból sok hasznát veheti, mert a sereget gyorsabban lehet mozgósítani, szállítani, ahová tetszik.

— Nem ér semmit! — felelte Zrínyi. — Mert az ellenségnek is van vasútja, az is gyorsabban szállít.

A fővárosi küldöttség egy pár tagja Zrínyinek helyeselt. Különösen egy úr volt köztük: Sartory Pál, aki mindenben a Zrínyi nézeteit támogatta a fejbőlintásaival, vagy rövid száraz megjegyzéseivel.

A büszke főúr igen megkedvelte útközben ezt a derék polgárt, aki régies szabású fekete krispint viselt és lazacszínű nadrágot, nyakára, első Napóleon-korabeli divat szerint, fekete selyemkendő volt csavarva, s igen gyakran nyúlt a burnótos szelencéjéhez, melynek fedelére egy hajporos dáma volt festve, valami múlt századbéli angol királyné. Igen izgékony öreg úr volt ez, aki sokszor törülte az orrát tarka zsebkendőjével, és ilyenkor mindig letisztogatta csizmáit is (mert csizmákat viselt a lazacszínű pantalló alatt) ugyanazon zsebkendővel.

Máttyus Arisztid és Kléh István úgy mutatták őt be, mint a köztörvényhatósági bizottság egyik legbefolyásosabb tagját, akinek a legnagyobb pártja van a közgyűléseken.

Az út vége felé úgyszólván csak magával Sartoryval foglalkozott Zrínyi, vele beszélt, tőle kérdezősködött, s feleletei néhányszor megmosolyogtatták. Igen gyakran kiáltott fel: »Igaza van, Sartory uram!«

És nagyon mulattatta, mikor a többiek elmesélték Sartory egyik köztudomású esetét, midőn ugyanis a városi közgyűlésen valamely térnek befásítását indítványozták, azzal az indokolással, hogy Angliában mindent befásítanak, Sartory felszólalt

— A fák az erdőkbe valók. A városba házak valók. Nekem nem imponál Anglia.

Mire fölpattant az indítványozó és ekképpen vágott vissza.

— De nekem meg imponál Anglia, mert ott whigek vannak és toryk, itt Pesten pedig csak Sartoryk.

Zrínyi még sokáig élénken beszélgetett az öregúrral, csak mikor elszunyókált, kezdett Patacsicssal évelődni.

— Igen értelmes ember — mondá —, csak egy kicsit *maradi*. Kegyelmednek való. (Patacsics ugyanis ékes szószólója volt a buzogánnyal való harcolási módnak és a nyilakért is lelkesedett.)

A fővárosi küldöttség fülét megszurta ez a kijelentés. Ej, ej! Mégiscsak rettenetes, hogy Sartory Pált, akinek a legnagyobb pártja van a városi közgyűlésen, még Zrínyi Miklós is *maradi* embernek tartja.

De nem szúrta meg Patacsicsot, akinek pedig szánva volt a csipkelődés, mert Patacsics, a híres vasgyúró, aki a botykai határban a vasúti sínt akarta kiemelni, s aki egy ültőhelyében szokott elfogyasztani egy félakó bort, elszedült a vasút rázásától, kóválygott a feje, mintha tengeren utaznék.

— Megöl ez a csúf sárkány — dadogta és szemrehányóan tekintett Tenczer Pálra, aki nem akarta, hogy lóháton jöjjenek.

Hanem jó szerencse, már éppen füttyentett a gőzgép, s Kelenföldről a Gellért felé rohant a vonat.

— Budapesten vagyunk — mondák a fővárosiak.

Az ablakhoz rohantak a Zrínyi emberei, maga a vezér is fölugrott.

A bámulat fölszissenése hallatszott száz ajkon az elterülő fönséges panoráma láttára.

Ott feküdt lábaiknál Magyarország tündéri fővárosa, szem nem látott ilyet, fül nem hallott ilyenről — a képzelet sem hozhatta hát elé. A középütt mintha egy címerpajzsot választana ketté egy széles ezüstpántlika: a Duna, fellobogózott hajóival, tarka bárkáival, azzal a szépséges szemölcssel: a Margitszigettel — mintha zöldselyem-hímzés volna az ezüstszalagon.

Kétfelől a gyönyörű paloták nézik magukat a Duna tükreben, és messze-messze, amerre csak szem lát, mindenütt tornyok, kupolák és kastélyok. Uramisten, hány király lakik itt?

Élvezet volt nézni azt a nagy elbámulást, azt a kábító hatást. Az Buda! Ez itt Pest! Jézus Mária, ki építette ezt mind?

Sartory Pál felocsudott erre, szippantott egyet és a mellére ütött.

— Hát mink.

Csak úgy dőlt belőlük ezer meg ezer kérdés, önkéntelen felkiáltások, naiv megjegyzések.

— Nini, a minaretek mind eltűntek!

— Aha, más valami van helyettük. Mi az a karesú, vékony, ami a füstöt okádja?

— Az a gyárak kéménye.

— Mi az a gyár?

— Hja, azt nehéz volna ilyen hirtelen megmondani.

— Nézzék csak, nézzék csak... Ott messze egy tornyon egy műezzin.

— Dehogy... az egy vasból való páncélos vitéz az új országház tornyán.

Befordult a vonat a palatinuskertnél, az összekötő-hídon, Pest felé. No most, no most! mindjárt összeroppan az a filigrán híd.

Istvánffy Pál behunyta a szemeit, de a nap verőfényétől ametszt színekben csillámló víz, a sebes rohanásban keresztül-kasul metélve a híd szaladó rácsozata által, át-

cikázott vakítóan még a becsukott szemhéjakon keresztül is.

A szigetvári vitézek keresztet vetettek magukra. Megkóstolták már egyszer a halált és mégse kellett nekik. Vagy hogy éppen azért.

De nem történt semmi baj. Nem is asszonyanya szülhette azt, aki ilyet épít.

A vonat szépen körben kanyarodott, hiszen nem is tehet egyebet, elment a temető mellett, és megjegyzé Mátyus Arisztid.

— Ez a szép mauzóleum amott a Deák Ferenc sírhelye.

Persze, hogy legott figyelmes lett Deák Balázs uram a rokonra.

— Ki légyen az a Deák Ferenc?

— Ennek a századnak a legnagyobb embere.

Bezzeg kiegyenesítette erre derekát Deák Balázs uram, aki egy Zala megyei bocskoros famíliának volt valamikor tagja, s úrias orrhangon fennen kezdte a kérdezősködést:

— Mit csinált ezen Deák Ferenc?

De már ezt Tenczer Pál volt illetékes elmondani:

— Nekem ő quasi barátom volt, és igen szép beszédek tudott mondani. Tetszik tudni, a Belváros képviselője volt, és mikor az utolsó nagy beszédét tartotta a polgári házasság kérdésében, akkor reggel fölkerestem az »Angol királynőben« és...

— Szép, szép — vágott közbe türelmetlenül Deák Balázs uram —, de kit vert meg?

— Nem vert az meg kérem alásan senkit, hanem inkább kibékítette, akik haragudtak... Így a nemzetet is a...

Erre szerényen leesett a Deák Balázs uram álla és elfordult, nem is hallgatta tovább Tenczer Pált azon bizonyos Deák Ferencről, aki nem vert meg senkit.

Ezalatt a földiszított indóházban türelmetlenül várták a vonatot az illetékes személyek, kik csak külön-jeggyel mehettek a peronra. Igen sok kanapé-processzus folyt a fogadtatás dolgában. De az természetes is. Mindig úgy volt, és úgy lesz.

Hiszen evidens volt, hogy a főpolgármester fogadja a székesfőváros vendégeit, de ilyen nagy eseménynél mégse

vonhatja ki magát a kormány sem. A közvéleménnyel szemben sem volna opportunus. A múlt szerdai minisztertanács tehát elhatározta, hogy a miniszterek közül is mondjon valaki néhány üdvözlő szót. De melyik? Hát természetesen a rezortminiszter. A rezortminiszter pedig báró Fejérváry, minthogy Zrínyi Miklós a hadügyi szakmában jeleskedett.

Mind bölcsen volt ez kifundálva és protokollumba véve a Tarkovich őexcellenciája lapidaris stílusában; de mit ért, mert báró Fejérváry, aki másnemű elfoglaltsága miatt nem vett részt a szerdai minisztertanácsban, kijelentette, hogy ő csak katonát üdvözölhetne, de miután a Zrínyi Miklós neve elő nem fordul semminemű katonai sematizmusban, tehát éppenséggel nem tekinthető katonának, és ő (tudniillik őexcellenciája) nincs hivatva eljárni.

Ezt belátta a kormány; ami igaz, igaz. De valakinek mégiscsak szólnia kell, és valami jogcímet kell találni, hogy formája legyen. A nagy töprengésben most is, mint igen sokszor, a Darányi fifikus esze segítette ki a töprengő kollegákat.

— Zrínyi kétségtelenül vitéz ember — mondá —, de a szigetvári kirohanása nem annyira katonai aktus, inkább az emberi bátorság egyik csudálatos példája. Tehát a bátorságot kell ünnepelni. S ha erről van szó, akkor ez a báró Dániel szakmája, ki majdnem hasonló bátorságot tanúsított a tárcavállalással.

— Helyes, hadd mondja az üdvözlő szavakat báró Dániel.

Ez a kulisszák mögötti lefolyása azon furcsának látszó ténynek, hogy az indóházban a kereskedelmi miniszter várta a berobogó vonatot. Természetesen jelen volt Márkus főpolgármester, Pekáry helyettes főkapitány és sok mások. A gróf Csáky-családból néhányan, kik őtüket fogadták. A Batthyányakból többen, kik rokonságot tartanak Zrínyivel.

Ott láttuk gróf Zichy Jenőt (mert ő mindenütt jelenvaló), Rohonczy Gedeont (mert ő is kirohant), Szana Tamást, aki a legújabb kor minden temetésén megjelent — most, változatosság okáért, egy feltámadásnál akart jelen lenni. Továbbá ott volt Fadrusz János (a szobortárgy okáért), Kossuth Ferenc (aki szintén világhistóriai nevet visel), Pichler

Győző, Katánghy Menyhért és Fenyvessy Ferenc országos képviselők, Beniczky Ferenc Pest megyei főispán, Jókai Mór, a »Szigetvári vértanúk« költője, Sturm Albert magyar díszruhában és az összes budapesti napilapok reporterei, köztük Lakatos Sándor, az *Országos Hírlap* tudósítója. (Ő a felelős, ha rosszul van megírva ez a dolog.)

Távolabb álltak egy csoportban a klérus tagjai, élükön az éppen Budapesten időző Taliani, pápai nuncius, kedélyes tömzsi alakjával. A köztiszteletben álló nuncius nagy érdeklődéssel nézegette az összegyűlt főrangú hölgyeket, kik virágcsokrokat tartottak kezeikben. A hölgyek különösen Juranics Lőrincre voltak kíváncsiak, aki azon kor legszebb leventéje volt; a háttérben poroszkált Szász Károly ev. ref. püspök, nagy aggodalmakat keltve, hogy nem fog-e ő is beszélni.

Kívülről keresztülszűrődött a falakon és az üvegfedelen át tompán a távoli embermoraj, az óriási tömegek zsvajva, melyek elállták az útvonalat az indóháztól kezdve a Kerespesi út mentén egész a József körútig; s átkanyarodva a körútra, az Andrassy úton lesz a bevonulás a Hungáriába.

Mindenfelé tribünök emelkedtek ezernyi kíváncsi hölgyközönséggel. De még a toronyablakokban is álltak emberek, fej fej mellett. E tornyokból úgy tűnhettek fel alant a tribünök; a színes napernyők sokaságával, mint egy mákkal bevetett tábla, mely éppen most virággik. A lovasrendőrök nagy káromkodással ugrándoztatták paripáikat, mire a megriadt, hátraszoruló tömegben hullámozás és fészkelődés támadt. Ez, úgy látszik, nagy gyönyörűséget okozhat a rendőröknek. A hordárok rekedt, rikácsoló hangon árulják négykrajcáros füzeteiket: »Zrínyi Miklós hősies kirohanása, vagy a száz arany.« Száz arany négy krajcárért! kiáltják az ő piaci élelmességükkel, és a tömegben kitör a röhej és vihanolás. Mert a nagy tömegek vagy nagyon haragosak, vagy nagyon kedélyesek.

De ki győzné leírni a tarkábbnál-tarkább jeleneteket, a lengő zászlókat, a póznákat díszítő Zrínyi-címereket; egy várbástya a pajzs jobboldalán — két szárny kék mezőben a balon. Mi ihlette meg azt a régi királyt, aki a címert rajzoltatta, hogy eltalálja Zrínyi Miklós jövődjét, a bástyával a kirohanást, a szárnyakkal a föltámadást? Ha a Múzsának

szárnya volna, és hiba, hogy nincs, mert annak a szárnyából kellene kitépni a kalamusnak való tollakat — de ha ilyen tollam volna, se tudnám kiszínezni azt a lelkesedést, ami itt volt. Hát még a meghatottságot, mikor Budapest minden tornyán megkondultak a harangok, még a Bazilikáé is, a harangok apja, fönséges ünnepélyességgel: Bim, bam! bim, bam! Az öreg Gellérten megdördült az ágyú.

— No, most érkeztek meg!

Egy pár percig eltartanak a beszédek. (Jaj, csak ne beszélnének hosszasan.) A tömeg megmozdul, nyugtalan, izgattott. Most, most, szorítsd! Mindenki jobb helyet akar elfoglalni. A rendőrök őrült vágatással söpörnek tisztást a menetnek, aztán egyszerre fölzug az orkánszerű éljen az indóház tájékán és hömpölyög idebb, idebb, növe és nagyobodva, mint a lavina.

A többit már mindenki elgondolhatja. Hogyan vonultak be virágzapor közt, mely a kocsikba hullt; nem nehéz kitalálni, hogy Zrínyi a miniszter jobbán ült, Alapi Gáspár a főpolgármesterrel jött, a többiek aztán összevissza ültek a kocsikon; elég Kliótól, ha nem restelli följegyezni még, hogy Patacsics vajda Zichy Jenő gróffal ült össze, aki tüstént elbeszélte, miképp akadt rá a Zichianov-hercegekre távol, a magyarok bölcsőjében, Ázsiában.

Megtörtént a nagy bevonulás földreszkettető éljenzés közt, mindenütt a legszebb rendben. És csak mikor már elhelyezkedtek a vendégek a Hungáriában, jutott eszébe a föltámadottak fogadására alakult fővárosi bizottságnak, hogy a *Zrínyi utcán* kellett volna keresztülvezetni a menetet. A polgármesterek a homlokukra ütöttek. Ejnye, ejnye! De a közönség nem sajnálkozott, mert a közönség megszokta már, hogy a fővárosnak utólagosan vannak eszméi.

Azt sem kell mondani, hogy a már előre jelzett program pontosan betartatott. Ebben nem ismer a főváros könyörületet: még ha félholt volna is az a szegény illusztris vendég, akit a sorsa ide sodor; meg kell néznie az elevátort, az áru-csarnokot és a közvágóhidat. Ami muszáj, az muszáj. Ez a rekompenzáció az ellátásért. A polgármesterek folyton és folyton hallani akarják mindenkitől: »Milyen intézmények! Milyen haladás!« Igen, ők szeretik hallani, hogy haladnak,

Sartory Pál erőnek erejével be akarta még ékelni a programba Gül Baba sírját és a Nagy Kistóf megtekintését, mert Sartory Pál még gyermekkorában hallotta a nagypapjától, néhai Sartory Tóbiástól és megszokta azóta, hogy a Gül Baba sírja és a Nagy Kristóf két figyelemre méltó nevezetessége Pestnek, tehát éppen olyan specialitás, mint akár a közvágóhíd és elevátor — de a polgármesterek lebeszéltek, azzal az argumentummal, hogy Zrínyi már eleget látott holt törököt, és hogy a vitézei közt van egy Nagy Kristóf nevezetű — minélfogva a tapintat kérdése ezt a két specialitást ezúttal mellőzni. A *tapintat* pedig annyira uralkodó planéta Magyarországon, hogy annak még Sartory Pál úr sem állhat ellent.

Zrínyi meglehetősen unta ezeket a »specialításokat«, egyszer-kétszer ásított, s valóban nem értette, kivált a közvágóhídon, hogy minek az a teketória az ökröknek: Egy cifra vérpad. Mily fennhézás! Valaha megelégedtek azzal is, ha a mézsáros ott ütötte le őket a taglójával, ahol szemben találta.

A városi tanácsnokok közül valaki észre is vette, hogy Zrínyinek terhére vannak ezek a vendéglátási sablonok és nem restellte megkérdezni:

— Nem óhajtana-e a méltóságos gróf inkább valami más szórakozást? Ha ma már nem is, mert az Operába kell majd elmenni, de talán holnap a díszbankett előtt...

Zrínyi gondolkozott egy kicsit, aztán igen nyájasan felelte:

— Szeretnék holnapra egy kis bölényvadászatot.

A polgármesterek dühösen pillantottak a tapintatlan tanácsnokra és siettek felvilágosítani, hogy bölények már nincsenek, az utolsók egyikét Zrínyi Miklós, a költő, terítette le Erdélyben. Itt Budapest vidékén schasem voltak.

— Tudom, de azt hittem, hogy azóta már bölények is vannak. Hiszen annyi minden van — tette hozzá lekötelező mosollyal.

Az Opera se sikerült — pedig zsúfolva volt a nézőtér a legelőkelőbb közönséggel. Erkel »Szent István«-ját adták. Zrínyi és társai nagy figyelemmel nézték a szép termet, s meg voltak lepelve, mikor egyszerre csak fölfelé kezdett

szaladni nagyördögösen az egyik fala, s belül egy más mező tárult eléjük.

Zrínyi és főbb emberei a páholyokban ültek — ellenben a szigetvári várórség nagyobb része a földszinten, közöttük Radován diák a menyasszonyával és leendő sógornójével, valamint Botor Péter uram mindjárt az első sorban.

Amint odafent a színpadon énekelni kezdtek a belépő személyek, akiknek a hajába gyöngyök valának fonva, és a zenekar instrumentumai is nagy zakatolással, dörömböléssel és mindenféle pokoli zir-zörgéssel, síppal, dobbal, klarinéttal és trombitával nekiszilajodtak, csak hallgatta, hallgatta egy darabig Botos Péter uram, de miután látta, hogy a többi bajtársak is bosszankodva fészkelődtek, fogta a hosszú palloskardját, a tokkal együtt és megdöfte vele hátulról azt a bolondos emberkét, aki egy fekete pálcikával hadonászott a muzsikuskok előtt.

— Ácsi, more! Vagy ti hagyjátok abba, vagy az dalosok, mert a fityfene se érti az egyiket a másik miatt.

Az idegenek (jobban mondva az idevalók) nevetgélve adták szájról-szájra, hogy mit mondott a Zrínyi-féle vitéz. De ez még hagyján lett volna, hanem mikor aztán maga Szent István magyar király toppant be, s mindenféle bakugrások között tele tüdejéből kezdett bögni és ordítani, elszörnyűködének a középkori leventék a vakmerőségen.

— Ejnye, beste lélek! Ez a mi első királyunk őszent-ségét maskarázza ki!

— De már ezt nem tűrjük!

Egyszerre húszan, harmincan is kardot rántottak, hogy a színpadra rohannak és felkoncolják a komédiást; az asszonyok sikoltoztak, nagy zúrza-var lett. Kusza kiabálások hangzottak összevissza — de Zrínyi intett a páholyból, vastag szemöldje tiltólag húzódott össze, mire egy szempillanat alatt lecsendesedett a viharos jelenet, aminőt se azelőtt, se azóta nem élveztek az enervált színházi habitúék.

De bár Zrínyi Miklós megakadályozta a botrányos szcénát, maga is kikelt a dolog ellen:

— Utálatos! Nem bírom tovább nézni.

Felkelt s otthagya utána igazodó vitézeivel az Operaházat.

A főkapitány átment a belügyminiszter páholyába.

— Valamit kellene tenni, kegyelmes uram, elszedni a kardjaikat vagy mit, mert félek, hogy valahol még nagy galyibát csinálnak ezek a mi derék elődeink.

— Majd kigondolunk valamit — nyugtatta meg a belügyminiszter.

Hazahajtottak a Hungáriába a számukra kijelölt bérkocsikon, s ott megvacsorálván, némelyek lefeküdtek, hogy erőt szerezzenek a holnapi programhoz, mások ellenben, köztük Zrínyi is, elhatározták, hogy bevárják az éjfélt, amikor már lefekszenek a város lakosai, s nem csoportosulnak össze, nem ordítanak a füleikbe folytonos éljeneket, és nem alkalmatlanoknak kísérok és magyarázók gyanánt furcsa észjárású mai emberek, kényük-kedvük szerint bejárhatják gyalog a várost, megnézegetnek egyet-mást és kibeszélgetik magukat.

S úgy is lett, nekiindultak éjjel az utcáknak egyedül. A hold világított, de a gázlámpák is pislácoltak. A nagy háztömegek komor csöndben aludni látszóttak leeresztett boltredőnyeikkel.

Víg, csapongó kedvük támadt, mint a gyermekeknek, ha egy kis szabadsághoz jutnak. Hát még mikor annyi látni-és tapasztalnivaló áll előttük! Ismeretlen gyönyörök. Valóságokká átvarázsolt káprázatok! A Seherezade meséiből valók, melyeket a rab törökök mondogattak el esténként a kis várkisasszonyoknak. Zrínyi Miklós is hallott ilyeneket gyermekkorában.

Meg-megálltak a sängerájok előtt, vagy valamely ki-világított kávéház kapunagyságú ablakainál, hol férfiak, hölgyek vegyesen itták a grogot és a különböző színű folyadékokat parányi üvegekből. Biztatták egymást: — Bemennyünk?

De aztán megint csak tovább mentek, mindig beljebb, beljebb az ismeretlen felé. Ki tudja, mit találnak még?

Hát amint mennek-mennek (ez az Andrásy úton lehetett), egyszerre elfogja őket a rémület, alakok rohannak velük szemben, hosszú egymásutánban: kísértetek, a Gellért-hegyre gyülekező boszorkány-mesterek, ijesztő csengetéssel, egyetlen csupaszer kereken örülten lovagolva.

Háromszori »Jézus« kiáltást hallattak, a rendes hadi szokás szerint, ha ellenség közelgett; de itt ellentállásról szó se volt, kísértetekkel nem lehet harcolni. »Keresztútra jutottunk!« — kiáltá fogvacogva a vasgyúró Patacsics. (Az Oktogonnál voltak.) Szétfutottak babonás réműlettel. Maga Zrínyi Miklós is keresztet vetve félreugrott, s roppant csodálkozók a sarki rendőrön, aki kezeit mellén összefonva, egykedvűen nézte a szörnyű jelenetet.

— Mik ezek? — kérdé a rendőrtől, mihelyt eltűntek a kísértetek, úgyszólván síri csendben, nesztelenül, s látta, hogy semmi baja se történt.

— Ezek a »Hunnia-kerékpárosok« — felelte a rendőr, katonásan köszönve.

— Meghalt lelkek?

— Dehogy. Többnyire jámbor kereskedőségek.

A megrémült lovagok visszaszállingóztak apránkint, de a borzalmas látvány megrázta őket, mulató kedvük lelohadt, rögtön visszamentek az éji szállásukra.

A következő nap és még aztán is napokig, kifogyhatatlan sorban következtek az ünnepek : fáklyás-zene, ebéd Bánffynál, kirándulások a Margitszigetre, és a »Szép Juhászné«-hoz. (E hegyek közt sok jó órát töltött valaha Zrínyi Miklós, mátkájával, Frangepán Katalinnal.) Eközben a megyékből érkező küldöttségek fogadása is sok időt vesz igénybe, s mikor ennek vége lesz, átveszik őket a fővárostól a mágnások; estélyeket rendeznek tiszteletükre, leviszik birtokaikra, vadászatokra, és mikor a mágnások rájuk unnak, akkor jön majd a dzsentrí, és így örökké lejjebb-lejjebb, míg csak az egész szalmaláng ki nem alszik, és legföljebb egy kis korom marad utána.

Ne ijedjen meg a nyájas olvasó, nem lesz kénytelen végigdöcögni a sok ünnepélyen és ebéden; unalmas lenne az mindenkinek, még nekem is (hiszen végigenni sem jó, nem hogy leírni), de a Redoute termeiben rendezett díszbankettet, melyen vagy ezren vettek részt, mégis részletesebben kell érintenem — de ígérem, ebben is rövid leszek.

Fényes és emlékezetes bankett volt az; ott voltak a magyar közélet összes kitűnőségei, úgyhogy még az asztal végén is csupa excellenciás urak ültek. Ott volt az összkor-

mány (Zrínyi Schlauch bíbornok és báró Bánffy Dezső közt ült), a Budapesten időző arisztokrácia férfitagjai, a főrendiház és képviselőház elnökei, alelnökei, az országos képviselők, a bírói kar oszlopos tagjai, közös hadseregbeli tisztek, Lobkowitz herceg is megjelent, honvédfőtisztek számosan, akademikusok, írók, művészek stb. Az első felköszöntőt a »Poularde de France«-nál Bánffy Dezső mondta a király egészségére, aztán gróf Károlyi István emelkedett föl :

»Uram, uram, gróf Zrínyi Miklós tisztelt barátom uram, szállok hozzád...«

(Zrínyi arca láthatólag sugárzott a megtiszteltetéstől, hogy gróf Károlyi István pertu szólította.)

»... Hasonlíthatnálak, tisztelt barátom — így folyt a tószó szövege —, ama bizonyos Leonidász nevű egyéniséghez, ki a termopilei szorosban lelvén hősiességét, a történelem egyik tündöklő csillagát képezi mielőttünk, kik a hazát szeretni már a bölcsőben tanultuk (élénk éljenzés), és kiknek szíveiben a dicső példák felgyújtják a legszentebb lángot.

Már mint kis gyermek, midőn a nagykarolyi réteken virágokat tépdelve és pillangókat fogdosva futkároztam, sokszor elábrándoztam nagy tetteiden, s tettvágy buzogtatta ifjonti véretem, feszítette idegeimet, és együtt tanultam nagy nevedet kiejteni Leonidászéval, eltelve büszkeségtől, hogy magyar vagyok. (Élénk éljenzés.)

De most mégse hasonlítok össze Leonidással. Mert ezen Leonidásznak minden nagysága mellett mondhatnám azt : „Ön, uram, csak félig hasonlít a mi Zrínyinkhez. Mert ön is meghalt hazájáért, Zrínyi is meghalt, de Zrínyi fel is támadt érte.” (Hosszantartó zajos tetszés.)

Valamiképpen Csaba királyfi, Attila fia, elhozza harcolni a rege szerint holt vitézeit, ha a hazát vész éri, száguldó paripáik lába alatt porzik az út egy fehérülő tejútnak nevezett íven az égbolton, te is eljövél tisztelt barátom, holtaidból holt vitézeiddel, többé nem dobogó, kihamvadt szíved megérezvén, hogy az imádott hon fölött vészföllegek tornyosultanak. (Zajos felkiáltások : Úgy van, úgy!)

Nem török-tatár pusztít most e honban, hanem egy borzasztó szörny : a korrupció. Jókor jövél, Miklós barátom. Isten hozott! Isten éltesse!»

A szép tósztra felhangzott a harsogó éljenzés, a Berkes tusa. Zrínyihez odasereglettek koccintani, mire ő, az idejebeli törökös mód szerint, hajlongott, kezét előbb homlokához, majd a melléhez értetve, aztán nagyúri gesztussal intett Radován diáknak, hogy feleljen.

Radován diák fel is állt, és egy hosszú latin beszédet vágott ki ura helyett. (Schlauch bíboros egyébiránt azt mondta, hogy nagyon kulináris latinság.) Sajnos, a sztenografusok nem tudván latinul, a beszéd szövege nem örökített meg.

A fekete kávénál, amit egyébiránt egyik vitéz se akart megkóstolni (»Maradjunk csak a pezsgőbornál!« — szólottanak), amint a vendégek helyeket kezdtek változtatni, az amabilis kedélyhangulatban Gyulai Pál is odaférfkőzött Zrínyihez és megfogván őt, elvitte Görgey Arthurhoz, hogy bemutatassa őket egymásnak.

Zrínyi hosszabban társalgott a daliás, széparcú öreg úrral, kinek fehér haja egészséges piros arcot borít, kinek a fején levő nagy forradás kemény koponyáról tanúskodik, míg okos szemeiből szelíd lélek néz ki.

Mikor elváltak, Zrínyi kíváncsian kérdezé, ki volt ez a derék, igen okos úr.

— Ez a jelenkori Magyarország legnagyobb hőse — felelte Gyulai, de mások se mondtak ellent.

Zrínyi arca úgyszólván kipirult az érdeklődéstől.

— És mit csinált?

Elmondták röviden a hadjáratait, győzelmeit — lélegzet-elfojtva hallgatta, mint egy gyönyörű tündérmesét.

— És aztán, aztán? — sürgeté mohón.

— Aztán letette a fegyvert Világosnál.

— De hát mért tette azt?! — pattant fel Zrínyi, és villámok cikáztak haragos fekete szemeiben.

— Mert nem tehetett egyebet. Derék dolog volt tőle. Mert ezer meg ezer magyar életét mentette meg vele.

Zrínyi lehajtotta a fejét lehangoltan a két könyökére, és elgondolkozott a hallottakon. Összehasonlította az ő életét amazéval. Komor ködként gomolygott előtte a két pálya egy percig: »Miket beszélnek ezek, s miket tettem én? Milyen

felfogás! Lehet-e ez?» — aztán hirtelen felocsudva, mintegy magának mondá.

— Vagy én, vagy ő, de valamelyikünk semmiesetre se hős.

Már oszladozni kezdett a díszes vendégsereg ; ott künn a ruhatárban nagy zenebona kezdődött a kabátokért, botokért, de ő még mindig ezen tünődött.

IV

A PRÓZA

Vigan folyt így az élet egy darabig ; dicsőség, népszerűség környezte Zrínviéket. A lelkesedés száz és száz alakban nyilvánult. Sehol egy disszonáns hang, csupán a Tudományos Akadémiában, mely mindig ügyesen találja el, miben helyezkedhetik ellentétbe a közérzésekkel, volt demonstráló felolvasás a történelmi osztályban. Dr. Pauler Gyula ugyanis kifejtette egy szakszerű értekezésben, hogy magához a föltámadás tényéhez, mint ilyenhez, nem foglalkozván teológiai tanulmányokkal, hozzá nem szólhat, s így ama laikusokra nézve, akik nem szorosán vett történelmi személyek, mint Radován diák, Bajony János, Istvánffy Pál, Bosnyák Márton, Basa Péter, Mátyás György stb. nem vonja kétségbe a föltámadás lehetőségét, de zerinvári Zrínyi Miklóstra nézve kettőt határozottan konstatál :

a) hogy Zrínyi Miklós voltaképpen nem is gróf, mert csak *comes*, s a comes nem volt örökölhető méltóság. — tehát most a grófi titulus egyáltalában meg nem illeti (hja, biz ez sokat le fog vonni Magyarországon értékéből) ;

b) hogy Zrínyi Miklós tényleg Szigetvárrott esett el, s hült maradványai ott lettek eltakarítva a többi elesettek testeivel, de fejét ugyanekkor levágták, s Szokoli Mohamed elküldte azt Budára az öccsének, Szokolovics Musztafának, hol az egyébiránt mélyen tisztelt fej több napig volt kitéve közszemlére a hitetlen gyaurok elrettentéseül. Szokolovics Musztafa elküldé a fejet gróf Salm Eckhardnak, a Miksa császár fővezérének ; ezt az megint átadta Batthyány Boldi-

zsárnak, ki a vándorló fejet elvivé végezetül Csáktornyára és ott a Szent Ilona-klastromba eltemetteté elhalt leányai és első neje, Frangepán Katalin mellé. Világos tehát ebből, hogy ha lett volna is feltámadás Szigetváron, a csáktornyai koponya, melyről különben, ha nem csalódik (tudniillik ha dr. Pauler nem csalódik), dr. Török Aurél méreteket is vett fel annakidején, nem röplühetett át a Szigetvárot porladozó testtörzshöz. Ilyen fizikai lehetetlenségről a bibliában sincs említés.

Dr. Pauler Gyulának tehát sikerült kompromittálnia ezt a másik Zrínyit is, de szerencse, a haladó karaván útját nem sok szem figyeli, az értekezés meglehetősen nyomtalanul csúszott le a föltámadásnélküli öröklétbe.

Zrínyinek nem ártott sokat. Mindamellet halványodni kezdtek a szép napok. Ők is megunták már a sok ünnepelést, és úgy látszik, az ünneplők is elmaradoztak. Érezték mindnyájan, hogy ez nem tarthat sokáig így. Valami után kell nézni. Különösen a Zrínyi alsóbbrendű vitézein látszott meg erősen a kedvetlenség, sőt annak immár hangot is adtak egymás közt.

— Háború nincsen, hát mit csináljunk itt? Henyélni nem rossz dolog; de miből fog az urunk fizetni?

Némelyiket a honvágy lepte meg, szerették volna a szülőhelyüket látni, esetleg maradékaikat; ez Tolnába, amaz Borsodba készült. Mások ellenben már e néhány nap alatt elsodródtak. Csáky elutazott a Szepességbe az utódaihoz, Szecsődy Vas megyébe ment rokonokat keresni. Az alsóbbrendűek közül Nagy Kristóf megismerkedett egy özvegy szatócsnéval, és szóbul szó lett, sok szóbul szerelem lett, egy nap csak odaállott a pudli mellé szatócsnak és mérte a gyömbért meg a narancshéjat. Komádi Mihályt a szép szakállá miatt az *Entreprise des pompes funèbres* szerződtette, Laskay Gersont pedig rávette egy főpincér, hogy nyissanak együtt egy kis korcsmát a Terézia külvárosban. Már festik is a címtáblát: »A valóságos Zrínyi-huszárhoz.« Szóval: az élet nagy varga, kezdte őket átdolgozni, kicserzeni, megfinomítani, át-
festeni az uralkodó ízlés szerint.

Magát Zrínyit is egyre sűrűbben elővették a jövő aggodalmi. Szorongva látta, hogy társai el-elmaradoznak mellőle.

Hiszen persze nem járhatnak örökösen vendégségekbe. És egyszer a vendégségek is megszűnnek. Mi lesz majd akkor?

Ugyanilyen gondok nyomták a kormányt. Érezte, hogy illik is, kell is valamit tennie. A haza adósuk nekik, s a közvélemény szívesen veszi, ha a kormány törleszt. Azonfelül rendészeti és más szempontokból is célirányos, hogy a Zrínyi-féle kis sereg önmagától feloszolják, de erre nézve pénzzel kell őket ellátni, hadd mehessenek aztán szét, ki jobbra, ki balra.

A magas kormány gondja elvégre nem nagy gond, hiszen csak arról van szó, hogy melyik alakjában lépjen ki a jó osztogató Állam bácsi. Hát lépjen ki a handle alakjában. Ebben nagy. Mivelhogy az állam is néha handle, sőt valóságos mammuthandle. Megvesz drága pénzen mindenféle ócska holmit. Hasznavehetetlen embert, limlomot, vasat, encsebencsét. Egy grófnak a mázos agyagkorsóit vette meg, egy másik grófnak az összeszedett, rozsdás, csorba népfelkelőkaszáit, elsárgult kiáltványokat, képecskéket; egy nagy ember fiaitól megvette az apjuk közzétételre nem alkalmas irományait. Hát miért ne vehetné most meg Zrínyiéktől a ruháikat, fegyvereiket, alapítván egy magyar reneszánsz-múzeumot.

Igen, egy magyar reneszánsz-múzeumot. Ez jó cím. És jó ötlet. Mert három dolgot lehet vele elérni. Először lesz egy új, érdekes múzeumunk valódi tárgyakkal; másodsor segítve lesz Zrínyiéken legalább egyelőre; és harmadszor az új múzeumba el lehet helyezni egy kiszolgált strébert igazgatónak.

Hanem ezt a tervet gyöngéden és tapintatosan kell Zrínyivel közölni, hogy megsértődve ne legyen.

Úgy kell előadni, hogy a haza kívánja tőlük azt az áldozatot.

Úgy is lett; Zrínyi beleegyezett, sőt — mint mondá — örül neki, mert legalább levetik vitézei a hadba való ruhát, mely igen neveléses és nehéz, most, béke idején, némelyikük pláne páncélt visel. De különben is alkalmatlan öltözet, mert ahol egyet látnak az újkori magyarok, utána szaladnak a nyavalyások.

A magyar reneszánsz-múzeum tehát teljes megvalósulásához közelgett, a lapok is közölték most már a bevégzett tényt, megdicsérve Wlassicsot, aki az eszmét adta, és Zrínyit, aki a ruhákat adja, midőn egy éjjel Zrínyi a szállodája felé menvén néhány társával, egy boltajtó kőgrádicsán lenge rongyokba öltözött leánykát pillantott meg; a szegény kicsike mélyen aludt, messzire hallatszott jóízű szuszogása; az egyik sovány kezeckéje vánkosul volt a feje alá téve, a másik kinyújtva és kinyitva. Abban a helyzetben aludt, amint volt estefelé. Morfeus is részrehajló. A szegényeknek ő is rosszabb álmot mér. E gyermeknél a lélek pihent, és a test még mindig dolgozott — mert a kéz most is koldult.

Hús tavaszi éj volt. A Duna felől csípős szél rezegett a lámpákban a lángnyelvet.

— Nézd meg csak, Gáspár, nem beteg az a gyermek? — mondá Zrínyi.

Alapi odament; volt egy pakli svéd gyufája, roppant tetszetek neki ezek az ördögös kis pálcikák, örült, mint a gyerek, ha egyet meggyújthatott.

— Széparú lányka. Nincs ennek semmi baja, Miklós bátyám, csak fáradt.

Zrínyi közellépett, nézte, s elgondolta, hogy az ő kis Klárája is ilyen volt, esténkint, kifáradva a futkosásban, ott aludt el, ahol leült.

— Szegény kis jószág! Reggelig megveszi a hideg.

S ezzel egyet gondolt, lekanyarította bíbormentéjét a válláról és betakarta vele a gyermeket.

Zerinvár és Csáktornya hatalmas urának eszébe se jutott most, hogy ruhaházában nem százszámra lógnak a menték, köpenyek és kacagányok, és hogy holnap már nem lesz mit fölvennie.

És még kevésbé gondolhatott arra, hogy a lapokban baj lesz ebből, mert regisztrálván az érdekes hírt, hozzáteszik maró megjegyzésekkel, hogy immár a reneszánsz-múzeum egyik legértékesebb darabja odavan. Ám a Radován diák hamuszürke köntöse miatt aligha érdemes felállítani.

A kormányt igen elkedvetleníté Zrínyinek ez a könnyed-
verű cselekedete. Hja, ilyen emberrel bajos valamit kezdeni!
De hát mégsem lehetett már abban hagyni; s intézkedés

történt, hogy a rendőrség kerítse elő a mentét, ha a föld alatt volna is.

B—y kapitánynak jutott a föladat, legott átadta a mente leírását a detektívjeinek, akik fölkeresve a fővárosi zálogházakat, hat aranyskófiomos bíbormentét hoztak össze másnap, mindenik azzal az állítással, hogy ez a Zrínyi mentéje.

B—y kapitány a homlokát verte dühében :

— Mármost mit tudjam én, melyik volt? Milyen ostobaság tőlem, hogy nem fotografiroztattam le előre.

Nagynehezen mégis felismerték a mentét, és a reneszánsz-múzeum megvalósult ; a szigetvári hősök egyenkint csinos öltözetbe jutottak, s az európai viselettel, melyet csúfnak találtak eleinte, mindjobban megbarátkozván — csupa lúd között maga az ember is gágogni kezd —, kevés kivétellel elfogadták a francia bugyogót, a gérokkot és a cilindert. A fiatalabbak, mint Juranics Lőrinc és Istvánffy Pál — legyen az ég irgalmas hozzájuk —, még a monoklit is föl-tették.

Zrínyi pompásan festett az új ruhában ; a májszínű kockás blúzban, csikos, szürke pantallójában és elegáns lakkcipőiben, kivált mikor néhány nap múlva kiborotváltatta középütt a szakállát, egy német diplomata külsejével versenyezhetett volna.

Bár a kormánytól kapott összeg oroszlánrészét ő tartotta meg, az hamar olvadt el kezei közt, mert gavallérmódrá szórta a pénzt. Az ötvennyolc éves főúr, ki egész életét úgyszólván hadban és férfias kedvtelésekben töltötte, most egy csillogó, elpuhult és élvezeteket hajhászó társadalomba jutván, nagy mohósággal merült el a nagyváros és az új világ mulatságaiba, örömeibe, fényűzésébe.

Gazdag szeretett volna lenni, roppant gazdag. Nem hitte már, hogy a pénz pusztán arra való, hogy harcosok zsoldját fizethesse vele. Maga tett lépéseket a kormánynál birtokainak visszaadása iránt ; tanácsot kért, nem lenne-e jó, ha évégett személyesen menne fel Bécsbe a királyhoz.

— Az lehetetlen — mondák neki. — A birtokok a tizedik és huszadik kézen vannak azóta. A király semmit se tehet. Hanem mi majd megpróbálunk valamit.

A kormánynak minden könnyű. Megnyomott bizonyos billentyűket (hosszú ujjai vannak a kormánynak), mire kisvártatva hollandi tőkepénzesek kezdtek mozogni, megalapítva az »Első magyar földtehermentesítő bank- és biztosítóintézetet« 20 millió korona alaptőkével, felosztva százezer darab 200 koronás részvényre.

Az idea tetszetős volt, s éppen arról a töről rügyezett és nyílt ki, amelyen a honvédlovak kikölsönzése, a kataszteri intézmény és a regale megváltása : a földbirtokos nemesség fölsegítése volt a főcél. Az anya is a tékozló fiát szereti a legjobban. Mert hát a legkedvesebb is.

A földtehermentesítő bank- és biztosítóintézet alacsonyabb kamatozású kölcsönt ad, illetve ilyenre konvertálja az adósságot, melyet egyúttal életbiztosítással köt össze, s ezt a biztosítást a fél együtt fizeti a jelzálogos kölcsön annuitásával.

Mint ahogy Török József hirdeti : »Nincs többé kopasz fej«, éppen úgy lehet hirdetni a népszerű bank prospektusában : »Nincs többé eladósodott birtok.« Micsoda édes jelszó a háromhalom országában! Pedig valóság, mert a bank akkora tőkére köti meg az életbiztosítást, amilyen az adósság, minél fogva, ha valamelyik eladósodott tekintetes úr örök nyugalomra hunyja be szemeit, tiszta birtokot hagy az utódaira. Gyönyörűen volt ez kigondolva.

A kormány megnyomott egy másik billentyűt is, és a hollandusok szeme legott Zrínyi Miklós felé fordult. Ő legyen a bank elnöke. Vonzóbb nevet nem is lehetne találni a középosztály csoportosítására. Most már csak Zrínyit kell értesíteni.

Közéletünk egyik kimagasló alakja vállalkozott Zrínyit informálni. — Ez is hazai típus. Más országban ritka, s itt buján terem, mint a szerb tövis. Ha valakinek restelljük a nevét kimondani, hát azt mondjuk : »Közéletünk egyik kimagasló alakja.« Valaki esetleg semmit se csinált a közéletben, de azért az mégis közéletünk kimagasló alakja lehet. Úgy, hogy több ismeretlen kimagasló alakunk van, mint ismerős. Ez a sajtószzerű benépesítése a hazai közéletnek nagy alakokkal igazi magyar találmány s legalább is sikerült annyira, mint egyebütt a mesterséges haltenyésztés... Tehát

közéletünk egy kimagasló alakja fölkereste Z. ínyit és tudatta vele, hogy a bank élére van kiszemelve.

— Aztán mi az a bank? — kérdé hanyagul Zrínyi. — Mire való?

— Hát pénzt ad kölcsön, aztán a befolyt kamatokból osztalékot fizet.

— Mi az az osztalék?

— Az a rész, ami egy részvényre esik.

— Mi az a részvény?

— Hát az egy papiros, amit a befizetett összeg fejében kap a részvényes.

— Hm. Nem értem. És mit kell ott nekem csinálnom?

— Hát üzleteket. Te és az igazgatóság kiadjátok a pénzkölcsönöket jó firmáknak, aztán beszéditek a kamatokkal együtt.

Felfortyant erre Zrínyi és mérgesen csapott az asztalra, hogy táncoltak azon a poharak és mindenféle rajta levő tárgyak.

— Hiszen ti izmaelitának akartok engem! Egy szót se többet! Megtiltom.

De a közélet kimagasló férfja nem olyan könnyen téríthető el céljától, ha valamely megbízást elvállalt.

— De kérek igen szép állás, tekintélyes állás... többet ér, mint a szigetvári kapitányság.

— Mindegy, nem leszek izmaelita.

— De látod, Széll Kálmán is, Radó is, Pallavicini örgróf is...

— Mégse leszek izmaelita.

— Gondold meg, hogy nem mindennap van ilyen alkalom és ajánlat...

Zrínyi szemöldökei összevonódtak, orrcimpái dagadni kezdtek, ami a vihar jele.

— Ostobaság! Szolimán szultán egész Horvátországot felajánlotta nekem; a tűzbe dobtam a levelét. Vigyázz! hogy veled hasonló ne történjék.

A kimagasló alak mosolygott — tudta, hogy akkora tűzek nem égnék a kályhákban még télen se, ahol a kimagasló férfiakat el lehetne hamvasztani.

— A kormány segíteni akar rajtad és némi ingerenciát

gyakorolt a dologra. De ha leveszi a kezét rólad, nem tudom, mit csinálsz. Végre is ilyen tekintélyes állás... húsz millió...

Zrínyi elgondolkozott. Az már igaz, hogy ha a kormány leveszi róla a kezét, nem tudja, mit csinál. És húsz millió is csinos összeg lehet. Ámbátor a pénz értéke sokat változott azóta. És nem ott vagyunk már, mint régen, mikor még öt forinttal küldte el Bécsbe a császárhoz követségbe Budaházy Jánost, és az még vissza is hozott az öt forintból.

— Igen, a húsz millió? — kérde egyszerre csöndesebben. — Mi lesz a húsz millióval? Mit gondolsz, mekkora darab birtokot vehetek rajta?

— Birtokot? — csodálkozott a kimagasló férfiú. — Hisz az alaptőke lesz, abból fogtok kölcsönözni.

Zrínyi felette megütközék ezen.

— Hát nem az enyém lesz az a húsz millió?

— No, persze nem.

Erre meg már aztán éppen egy szót se akart hallani többé az izmaelitaságról, kikergette a kimagasló férfiút.

— Még egy kicsit éheztetni kell az öreget — gondolták a Zrínyi barátjai —, majd megpuhul.

És csakugyan nem telt bele két hét — az ember hamar simul, nivellálódik —, megismerkedett egy kívánatos asszonnyal, aki igen szerette a szép virágokat és a csillogó ékszereket, s egy szép napon maga állt elő azzal a szándékával, hogy elvállalja a bankelnökséget.

A bank most már gyorsan megalakult, s az igazgatóságba bekerült Alapi és Patacsics is, a felügyelőbizottságba pedig Juranics Lőrinc. Radován diákot, mint titkárt, tartotta meg Zrínyi maga mellett, igen csinos fizetéssel.

A kormány, mely nagyban pusszírozta az új bankot, nem feledkezett meg Zrínyi többi vitézeiről sem. Istvánffy Pált kinevezte az országos levéltárhoz, Bajony Jánost a reneszánsz-múzeumhoz tisztnek. Deák Balázsból tanfelügyelő lett, de a miniszter szívére kötötte, hogy tollat a névaláíráson kívül ne fogjon kezébe, nehogy kompromittálja magát, hanem tartson egy jó tollnokot; Dandó Ferenc uram az állami méneseknél nyert kielégítő alkalmazást.

A kisebb emberek is majd mind kenyeret kaptak, némelek kalácsot is, többeket a közemberek közül Zrínyi tartott

meg szolgálatában, kit komornyiknak, kit inasnak, kit huszárnak. Szomorú volt ez a szétszéledés. Majdnem könnyeket sajtott a Zrínyi szemébe, de meg kellett történni.

— Nincs többé seregem — sóhajtá —, koldus lettem.

De lassan-lassan beletörődött az új helyzetbe, bár folyton érték kisebb-nagyobb kellemetlenségek. Az első mindjárt a bank megalakulása napján, midőn az igazgatóság tisztelgett nála.

Egy kis sánta urat így mutattak be közülök :

— Zrínyi Mór, a biztosítási osztály főnöke.

— Hogyan?! — kiáltott fel megütközéssel. — Hiszen a Zrínyiek kihaltak, és a Mór név nem is volt szokásos a családban.

— Oh, kérem — szólta a kis emberke nyájas vigyor-gással, a kezeivel vastag óraláncába kapaszkodva —, én csak fölvettem ezt a nevet.

Zrínyi lábával toppantott és indulatosan mondá :

— Hát akkor menjen ki tüstént és tegye le.

— De kérem, kérem, gróf úr, én azt belügyminiszteri engedéllyel vettem fel.

A bank ügyésze félrevonta Zrínyit az ablakmélyedésbe, hogy ez egészen törvényes eljárás, és nem lehet ellene kifogást emelni.

Megcsillapodék egy kissé, de mégis keserűen kifakadt.

— Azt, hogy a birtokainkat elveszik, ha már nem élünk, még értem, mert a földet művelni kell, a föld arra való, hogy az élőknek teremjen, a halottak már nem esznek. De más, a holtak sírját felnyitni és elszedni ékszereiket, neveiket, hogy az élőknek kamatozzanak. Ilyesvalamit az én időmben nagyon büntettek, még ha egy gyűrűt lehúzott is valaki a holtak ujjáról, hát még hogy a nevet is elvegye és használja...

— Igaz, igaz, de hagyjuk ezt ; nem jó a kormánnyal kikötni, méltóságos uram.

A bank különben igen jól indult. Az idea tetszetős volt, a banknak nagy jövőt jósolt a közönség, s a részvényeket, melyeket a hollandus alapítók, kihasználva a kedvező áramlatot, siettek a piacra hozni, roppant felpénzzel kapkodták el. A teljesen befizetett húsz millió korona alap-

tőkén kívül a részvényeknek harminc forintos felpénzzel való kibocsátásából kétszázötvenezer forint nyereség folyt be, melyet a tartalékalaphoz lehetett csatolni.

Mindenekelőtt azonban alkalmas épületre lett volna szükség. Ez volt az első teendő. Egyetlen ilyen ház mutatkozott kielégítőnek a banknegyedben: a Nádor utcában, ezt kell vagy megvenni, vagy kibérelni.

A bank ügyészét, Szebeni Mihályt és Juranics Lőrincet bízták meg a feladattal. A ház valami Rózer Jánosé volt, ki a Zöldfa utcában lakott egy kis ódon sárga épületben.

Eljártak megbízatásukban, s a következő nap referáltak Zrínyinek.

— No, mi van a házzal?

— Ott voltunk az öreg Rózernél. Eleinte azt mondta, hogy nem eladó a ház. Később megkérdezte, mit adnának érte. Mondtuk neki az összeget, a fejét rázta. Ígértünk neki tízezer forinttal többet. Arra is a fejét rázta. Ígértünk neki a ház kimutatott jövedelmének megfelelő tőkét, az se kellett neki. Erre elmentünk. Egyszerre aztán visszahívott a lépcsőkről és így szólt: — Isten neki, valami jutott eszembe, megkapják a házat, de csak egy föltétellel...

— No, mi lenne az? — kérde Zrínyi.

— Elő sem merem hozni, olyan bolond a dolog.

— Csak ki vele!

— Hát az a föltétel — mondá nekünk Rózer úr —, Gróf Zrínyi Miklós leköti magát szerződésben, hogy minden vasárnap nálunk ebédel.

Zrínyi nevetett. Tetszett neki ez a számárság.

— És maguk mit feleltek?

— Mi azt mondtuk, hogy ilyen föltételt nem fogadhatunk el, inkább adunk ötezer forinttal többet a házáért.

— És aztán?

— Erre ő elvörösödött és így szólt: »Ragaszkodom a föltételhez, inkább adom ötezer forinttal olcsóbban a házat.«

— Furcsa ember. No, és?

— Eljöttünk. Nincs alku.

— Miféle ember ez a Rózer?

— Szakasztott második Sartory Pál — felelte Juranics —, de a lakásán úri fény van, az előszobában harisnyás inas.

— Ön se tud róla többet, fiskális?
— Alig, de megtudhatom, egy ismerősöm jár hozzá-
juk, egy ezredes.
— Hogy hívják az ezredest?
— Bobor.
— Ah, Bobor! Ugye szép felesége van?
— Csinos asszony. Nagy rassz.
Az ügyvéd csettentett a szájával.
— Az is oda szokott járni? — kérde Zrínyi élénk érdek-
lődéssel.

— Nagy barátnék a Rózernéval.
— Referáljon nekem holnap vagy holnapután erről a
családról, fiskális!

Harmadnap egy több ívre terjedő munkálatot talált
Zrínyi az asztalán.

Behívta Radován diákokat :

— Nehezemre esik az olvasás, Radován, olvasd fel ezt
a sok ákombákomot.

Zrínyi elnyújtózott a díványon :

— Látod, diák, ilyen kényelmes dolgok nem voltak
azelőtt.

Radován már éppen olvasni akarta az iratot, midőn
hirtelen benyitott Alapi Gáspár és Juranics Lőrinc, a két
ellentét, a gárda legszebb és legcsúnyább lovagja. Alapi
zömök, púpos, szőrrel benőtt ember volt, de szűk koponyájá-
ban nagy ész lakott, s azonfelül rokoni kötelék fűzte Zrínyi-
hez ; Juranics ellenben, ez a szép horvát nemes, olyan volt,
mint egy Apolló, az asszonyok, leányok kedvence.

Zrínyi láthatólag megörült, hogy jöttek ; mert a ret-
tenthetetlen hős ilyenkor ebéd után, azelőtt is, ha végig-
feküdt a medvehőren, kigombolkozott, pajkos és kedélyes
lőn, mint egy jó cimborá : vagy a hadi kalandjait beszélte
bugyborékoló vidámsággal, vagy a vadászatait, vagy a sze-
relmi csínyjeit. Csak a fegyver alatt volt rideg és szigorú.

— Jó, hogy jössz! — kiáltá Juranics elé. — A szép
asszony jelt ad magáról.

— Hát a leány? — kérde Juranics kíváncsian.

— Még nem tudom.

Az okos fürkésző Alapi közbeszólt :

— Talán valami kaland, Miklós bácsi?

— Olyasféle — szólta Zrínyi, a bajuszát megpödörítve.

— Ezek a mostani fehérnépek nem olyan szemérmesek, mint a hajdaniak. Ah, átkozottul szép ördög. És végre is megjártam vele. Hacsak ezután nem teszi jová.

— De hát mi volt? — puhatolódzék Alapi.

— Kicsi dolog, de megneveltük. Néhány hét előtt együtt járkáltunk Juraniccsal a Zugligetben. Előttünk két nő ment a gyalogúton, egyik szebb termetre, mint a másik, mindamellettrögtön fel lehetett ismerni, hogy az egyik fiatal leány. Különben nekem fel se tűntek volna, hanem egyszerre megállottak és elkezdtek a gyepet birizgálni apró cipőikkel, mintha keresnének valamit. Az egyik le is hajlott... Istennemre nincs valami szebb, Gáspár, mint egy ívben meghajolt asszonyi test... Vén kecske vagyok, de ezt már nem tudom én se nézni. Kisvártatva megfordultak, felénk jöttek, folyton az utat nézve; hozzánk érve, az idősebb nő megszólított:

»Nem találtak, kérem, az úton egy arany melltűt?»

»Nem.«

A leány pironkodott, úgy tetszék, restellte, hogy társnéja megszólított.

»Pedig itt vesztettem el ezen a darab úton, fenn a nagy fánál még megvolt« — mondá, inkább a társnéjához intézve szavait.

»Hogy nézett ki a tű?»

Erre a kérdésemre fölcillant a reménye, azt hitte, mégis mi találtuk meg, s kételkedve, fürkészőn nézett a szemem közé. Olyan perzselő volt a szeme, mint a láng.

»Igazán nem találták meg?»

Elnevettem magam, mire ő még nagyobb gyanúra kapott.

»Ugyan, Mari néni — figyelmeztette a leány —, ha egyszer azt mondják az urak...«

Mari néni oda se hallgatott.

»Nagyon becses ékszerem volt, a megboldogult uramtól való.«

Megtetszett nekem a tréfa, de a menyecske is, elkezdtem vele évelődni:

»És ugyan mit adna nekem, ha megtaláltam volna?»

»Mit kíván, uram?« — kérde ő.

Félig mosolygott, félig bosszankodott, de most már biztosra vette, hogy az ékszer nálam van. Mi pedig ezen a tituluson nagy beszélgetésbe bonyolódhattunk velük, kötekedve és tréfálózva; kivált Juranics csapta erősen a levét a kisaszonny körül.

— Becses kis kutya volt — sóhajtott Juranics. — Bár csak láthatnám még egyszer.

— Nos, mi lett a vége? — sürgette Alapi.

— Semmi — folytatá Zrínyi. — Az ékszert nem találtuk meg, hát vissza nem adhattam, de a révén megismerkedtünk, s a hölgyek (ahogy most nevezik a fejjérnépet), miután hiába kerestük az úton még egy darabig a tút, megkértek, mutassuk meg nekik az utat a Laszlovszkyig, ahol a kocsi-jukat hagyták. De egyikünk se tudta, hol van a Laszlovszky.

»Önök, úgy látszik, idegenek — vélte a szép asszony —, hogy nem ismerik a Zugligetet.«

»Én ismerem, csak a Laszlovszkyt nem tudom.«

»Hogy lehet az?«

»Mert mikor még én utoljára itt jártam, akkor a Laszlovszky nem volt meg.«

»Az lehetetlen, hisz a Laszlovszky van százszentendős.«

»Hja, de én háromszáz év előtt jártam itt utoljára.«

A szép asszony a legyezőjével ráütött a kezemre.

»Menjen, maga csúf ember. Mindig bolondozik.«

»Becsületemre mondom.«

Erre egyszerre összerezzen és rám nézett.

»Ön talán...«

»Igen, én vagyok Zrínyi Miklós, s ez itt Juranics Lőrinc hadnagy.«

»Én is katonaaasszony vagyok: Bobor ezredesné, s most már nem sajnálom a túmet, mert megismertem önt, akiért annyit rajongtam, míg a történelem lapjain élt.«

»És most?«

»Ugyan menjen! — elpirult, a szeméit lesütötte. — Hát mit mondjak?«

Ajkára illesztette két rózsás ujját, és a hamis szemeknek egyikével felém kacintott, a másikkal a leányra muta-

tott, mintha mondaná: »Látja, hogy semmit se mondtatok emiatt a leány miatt.«

Erre aztán elváltunk, egy arra menő sváb asszony megmutatta nekik a Laszlovszky irányát; ők részút csaptak át a rozstábla mellett, mi pedig előre mentünk a gyalogúton, s a dolog egészen ennyiben maradt volna, ha egyszerre csak meg nem roppan valami a talpam alatt a fűben. Odanézek, hát az arany mellű volt, hanem biz az úgy szétmorzsolódott és összelapult az én léptem alatt, ami kő, gyöngy volt rajta, mintha kalapáccsal törte volna szét valaki. Mármost mit csináljak? A tűt nem küldhetem el neki így. Elvittem egy ékszerészhez, és a régi tű fundamentumára rácsináltattam egy nagy gyémántot. Igaz ni, te fizetted ki, Radován, mibe került?

— Éppen ezer forint volt.

— Nos, mikor elkészült, a Radován diák elvitte neki, megtudta a lakását a rendőrségnél.

— És?

— Hát elfogadta és egy piros szegfűt küldött vissza.

— Ej, ej, Miklós bácsi! — fenyegette meg Alapi fejcsoválva. — Nem hittem, hogy olyan kalafaktor.

— Hja, fiam — nevetett Zrínyi Miklós —, gonosz az ember, ameddig meleg. És végre, ha vár nincs az ostromhoz, az asszony is jó. Mindent összevéve azonban cudarul felsültem.

— Hogyhogy?

— A menyecske ura, egy nyugalmazott vén ezredes, halálra félti.

— Hála istennek! — mondá Alapi önkénytelenül.

— Irigy kutya vagy, Alapi — förmedt rá Zrínyi... — De még nem reménytelen a dolog, biztosítlak. Az asszonyok sokat romlottak azóta. Mit nevensz, Juranics? Azt akarod mondani, beste lélek, hogy már akkor is rosszak voltak? No, mindegy. Egy aranyos asszonyi hajszálat látok keresztbe fektetve az utamon. Olvasd csak, Radován diák, azt a paksamétát.

Radován bólintott fejével s olvasta fennhangon a következőket:

V

RÓZERÉK

»Rózerék egyike a legvagyonosabb, legelőkelőbb polgárcsaládoknak (lakásuk Zöldfa utca, saját ház), a polgári érényeknek és demokrata műveltségnek azon fokán, mikor a nemesség után kezdenek áhítózni. (Ha jól tudom, már ott is fekszik a dolog a belügyminiszter előtt.)

Régi patrícius polgárok, de a jelentékenyebb vagyonhoz a család mostani feje jutott.

Rózer Nep. János fiatal korában patikárusnak készült és be is végezte a gyógyszerészeti tanfolyamot. (Rózer-mama hálószobájában függ a rájába foglalt diploma.)

Azonban éppen, mikor már segédi alkalmazást akart vállalni a »Kígyó-patikában«, egyszerre meghalt egy nagybátyja, a nagytokájú Schramm József, és egy kisebbfajta vendéglőt hagyott az unokaöccsére.

Rózer úr megsiratván az öreget, így okoskodott :

— Bizony bolond volnék én, ha herbateákat, utálatos színű zsirokat, keserű koktumokat főznék a »Kígyó-patikának« a laboratóriumában, mikor fölséges töltöttkáposztákat, mosolygó túrócsuszákat főzethetek a saját vendéglőmben.

Költői kedély lakozván benne, vendéglős lett. Ugyancsak ebben az esztendőben meg is házasodék, vevén magának hitestársul háromszori kihirdetés után egy nyugalmazott sótári tisztnek : Kós Ferencnek Krisztina nevű becsületes hajadon leányzóját, akivel ma is boldogul él.

Meg kell adni, igen tevékeny és takarékos emberek voltak. Rózer maga vásárolt be mindent a piacon, maga

nézett utána a vendégeknek, a csinos ropogós menyecske pedig reggeltől éjjelig sürgött-forgott a konyhában és ugyan-csak tudott a főzőkanállal is bánni. A vendéglő igen jól ment (sokkal jobban, mint néhai Schramm apó alatt), úgyhogy Rózerék szemlátomást gyarapodának anyagiakban.

Mert értett hozzá Rózer úr: nemcsak költői kedély volt, hanem praktikus ember is, bővelkedő hasznothajtó ötletekben.

Mikor már volt vagy ötvenezer forintja megtakarítva, hirtelen eszébe jutott gyógyszerészi mestersége és megvett egy a vendéglőjéhez közel fekvő külvárosi patikát, ekképpen okoskodván:

— Miért készítem én ki az emberi gyomrokat az én tulajdon vendéglőmben más emberek patikái számára? A vendéglő csak előszobája a patikának. Hát miért tartsak én előszobát a mások lakásának? Legyen patikám magamnak is.

A gonoszabb nyelvű törzsvendégek arra biztatták, hogy mármost okozati összefüggésből és logikai folytatás gyanánt, megfelelő tőkével csináljon egy temetkezési vállalatot is.

Roppant elfoglaltsággal járt a két üzlet. Éjjel-nappal be voltak fogva feleség és férj. Pláne mind a két üzlet benyúlik az éjszakába. A polgári munka embereinek igazán örömtelen az élet. Dolgoznak, egyre dolgoznak, és ha a strapától kimerülten leteszik késő éjjel fejüket a párnára, még álmodni sem érnek rá. Nekik sietve kell aludniok, mert megint mindjárt virrad. Az üzlet nagy zsarnok, az felrácigálja az embert legedesebb álmából: »Kelj fel, dolgozni!«

Ez óriási tevékenységben és szorgalomban, mellyel kölcsönösen támogatta egymást a házaspár, minden szaporodott, csak maga a család nem. Néhány év alatt vagy háromszázezer forintot szereztek, s ekkor így szólt Rózer János:

— Hallod-e, Kriska? Voltaképpen miért törjük mi magunkat tovább is? Ha a patikát meg a vendéglőt eladom, vagyunk innen-onnan egy félmillióra rüg. Annak ötpercentes kamatja huszonötezer forint. Éppen húszezerrel több, mint kellene. Mert én, fiam, három rostélyosnál nem tudok vacsorára megenni többet. Hát te ugyan tudsz-e?

— Nem tudok — felelte Kriska.

— Ennyit pedig ehetünk az eddigi vagyonunkból is;

vonuljunk vissza az üzlettől a nyugodt polgári életbe. Nekem több pénz nem kell. A gondviselés nem adott gyereket. A pénzből nem kérünk. Igazam van-e, Kriska?

Kriska igent bólintott, s Rózerék eladván vendéglőjüket és gyógyszertárukat, megérdemelt nyugalomba vonultak. Mert ez az igazi polgári vonás. A zsidónak semennyi pénz se elég, még Rothschild is mindig játszik. Az arisztokratának semennyi föld, még a királyok is új földterületekre vágynak, hanem a polgár, az megelégszik a jóléttel és a Herkó páternek se mozdul a jólétnél tovább.

Azonban mi nem történt? A gondviselés úgy látszik, komolyan vette és megaprehendálta a Rózerék szemrehányását, s ilyenformán szólhatott magában :

»Ohó! Hogy nektek nem kell a pénz, mert gyereketek nincs? Hát jól van. Adok egy csomó gyereket!«

A tunya, dologtalan élet kényelmei közt egyszerre csak szülni kezdte Krisztina asszony a kicsiny Rózereket. Első évben a Pali született, aki jelenleg önkéntes a dragonyosoknál. A második évben ikreket szült Rózerne, a harmadikban szintén ikreket.

— Semmi az — mondogatta Rózer úr —, mégis mind-egyiknek lesz még százezer forintja.

De mikor aztán a negyedik esztendőben hármásakat hozott napvilágra a derék asszonyság, erre mégis megriadt Rózer úr :

— No, no! Mi akar ez lenni?

A rokonok, szomszédok és az eddigi gyerekek számtalan keresztapái és mamái gúnyolódni kezdtek. Mégiscsak szörnyűség, hogy valakinek a felesége *kubus* szerint szülje az örökösöket.

Valóban csudálatos volt ez a nagy szaporaság a meddő esztendők után. Ki látott már ilyen örült gólyát! Ötödszörre egy szép kisleánykát hozott. Ez Nina volt, aki most a *sacré-coeur* öknél van, de a vasárnapi diner-ekre hazaeresztik.

Kilenc gyerek volt már, s mind virgonc, eleven, mint a halcsik, egyik csinosabb, mint a másik. Rózer úr elkezdett kalkulust csinálni :

— Ötvenezer forint se jut egyre, mert elfogy a nevelésükre valamelyest a tőke is. Koldusok lesznek a gyermekeim!

Ezt a gondolatot nem bírta meg az ő puha polgári szíve, és imígy szólt egy napon a feleségéhez :

— Hallod-e, jó Kriska? A vagyon nem elég többé anyyiunk számára. A biblia utolsó lapja tele van írva gyermeknevekkel. Ami ezután következik, az már csak a margóra juthat. Azt mondom én Kriska, hogy újra üzlethez kell lát-nunk.

Krisztina, aki most is áldott állapotban volt, ssendes mosolygással egyezett bele az új tervekbe. Rózer úr egy parkett-kockagyárba fektette a tőkéjét Szlavóniában, és ezzel megint figyelmesse tette a gondviselést, mely ilyformán okoskodhatott magában.:

»Ördöngös Rózerék! Először pénzt adtam nekik bőven, akkor gyermekek kellettek, aztán adtam nekik l öven gyerekeket, most megint pénz kellene. Hát jól van, visszaszedem a gyerekeket és adok nekik még több pénzt.«

A gyár káprázatos haszonnal dolgozott, az ezresek őrült szaporaságban kölyköztek, mint az egerek, de míg a vagyon nőtt, nőtt, addig a Rózer-gyerekek elkezdtek egyre fogyni, A difteritisz, a skárlát jöttek-mentek egymásután, a piros cédula le se ment az ajtóról. Öt esztendő lefolyása után nem maradt életben kettőnél több : a Pali úrfi, meg a kis szöszke, boglyos Nina.

Oh, azok a picik koporsók, amint kimentek sorba a kékfé-hérüveges hintón messze-messze, meghökkentették Rózer urat.

— Isten büntetése rajtam a kapzsiságomért. Nem kell több pénz, nem, nem, nem. Így is egy-egy félmillió jut már mindegyik gyermekemnek.

Megint visszavonult az üzlettől, végleg eladva a kocka-gyárat két hollandus vállalkozónak.

Annyi pénzüik volt így is, hogy nem tudtak vele mit csinálni. A polgári költekezés akármilyen bő is, megmarad igénytelennek. Evés-ivásból áll, délután kalabriászparti a kerületi körben, este egy kis sörözés a József téri »Virág-bokor«-nál, karácsonykor kriszkindli a gyerekeknek, húsvétkor új selyemruha Krisztinának, pünkösdkor kirándulás a Svábhegyre. Ez az egész. Mi egyéb rendkívüli vágya és követ-kezésképp kiadása lehetne még egy békességes érzésű polgár-nak, aki fáradságos munkával szerezte azt, amije van?

Így éledgett a Rózer-család hosszú éveikig teljes homályban — egy akkora világítólámpával, aminő egy kerek millió. Megvásárolván a Zöldfa utcai házat és egy telket a Nádor utcában, melyre csinos palotát építtetett Rózer úr, többi pénzüket betették az Első Hazaiba és egyéb takarékokba, s a kamatokból kivettek annyit, amennyi szükségletük volt, a többit a tőkéhez csatolván. A milliommosság nem nehéz mesterség. Az úr roppant nehéz arany óraláncot viselt nyakában, az asszonyság gyémántfüggőket a fülén. Az úrnak három pénztárca volt a zsebében, az egyik a nagybankókra, a másik a kisbankókra, a harmadik az aprópénzre: az asszonyság pedig abban úzött nagy luxust, hogy tartott egy fehér pincsikutyát, két selyempántlikával a nyakán. Rózer azonfelül burnótszelencét is hordott magával, s néha elvitte feleségét a Margitszigetre uzsonnálni, hol rántott csirkével laktak jól.

Így folyt volna le egész életük csendben, egyszerűségben, ha egyszer az asszonynak föl nem puffad a mája, mire a házi orvosuk: dr. Wlada Celesztin, elküldte Karlsbadba.

A derék asszonyság vissza is tért egy hónap múlva kigyógyultan és szerencsésen; más baja nem esett, csak az, hogy az egyik csomagja (egy lakattal ellátott csomagolókosár) valahogy kicserélődött. Alkalmasint a karlsbadi pályaházban történt a baj, olyanformán, hogy a mázsáló hivatalnok két hasonló csomagra elcserélve ragasztotta fel a számot.

Elég az hozzá, hogy mikor az asszonyság otthon kibontotta a csomagot, ahol selyemszoknyái, hálóréklijei és más fehérneműi voltak elpakolva, megrökönyödve látta, hogy azok átváltak férfi limlommá.

Krisztina sirt bánatában a holmija után, azután kiszámította, mennyi a vesztesége, és mennyit érhet, amit a kosárban talált. Biz az édeskeveset ért. Egy ruhatisztító és két suvikszoló kefe, egy borotválókészülék, két pár kopott cipő, néhány harisnya és, amit előbb kellett volna említenem, egy újdonszerű urasági inasruha, ötágúkoronás ezüstgombokkal, mellényestül, nadrágostul. Valami nagy úr strimflis inasáé lehetett az eltévedt kosár.

Rózerék írtak a vasutakhoz, reklamálták mindenféle úton és módon az elcserélt holmit, de soha nem került az

vissza, minélfogva a mindent értékesítő polgári ész ügyet kezdett vetni a szép, előkelő libériára.

— Hallod-e, Kriska? Ha már megvan ez a szép inasancug, miért ne fogadnánk bele egy fickót, amelyekre éppen ráillik?

— Nem bánom, János.

Csakhamar akadt is egy a dzsenti klubból elcsapott spécies, aki bevált a ruhához; csak a bajusz leborotválása miatt merültek még fel némi nehézségek. Georges (valódi nevén Szabó Gyurka, Révkomáromból) ragaszkodott a bajuszához. Wlada házidoktor pedig, akitől tanácsot kértek, ragaszkodott ahhoz az állításához, hogy a harisnyás inas meghagyott bajusszal egy lehetetlen látomány.

Minthogy egy igazi polgár soha nem enged abból, amiye már egyszer megvan, s minthogy a harisnya tényleg megvolt, Georgesnak kellett engednie a bajusszal. Sok huzavona után ötvenöt forintért végre is megvált tőle.

Rózer úr kerekszámában ötvenet akart csak adni, de Georges makacsul ragaszkodott a summához.

»Azt az ötöt a borbélynak kell adnom — mondá, bánatosan sóhajtva —, egész életében hadd emlékezék a gazfickó, hogy mit semmisített meg ezen a napon.«

Csinos és méltóságteljes lett ez ember, amint fölvette a livréet. Mily bámulatos volt, midőn megjelent a küszöbön és meghajtotta magát Rózer-mama előtt. Valami új, csudálatos és előkelő levegő kezdett lengeni e szűk szobákban, a ripsszel és kanavással bevont bútorok között. Ezek a bútorok szégyenlősen látszottak összezsugorodni, meglapulni az ő tekintete előtt, s a kinyitott ablakon valami különös előkelő illat ömlött be.

E derék polgárokat, kiket meg nem szédített a hozzájuk röpülő millió, elbódította Georges ezüstgombjainak csillogása. Valóban félték e Georgestól, amint megjelent, hideg, merev arcán a hódolat némaságával, zajtalan, csendes, egy kissé ringó lépteivel, miként a színpadon a márkik komornyikjai, e jó emberek összerendeztek és végignéztek öltözékükön, hogy nem talál-e rajtuk valami kifogásolni valót Georges. Rózer úr nem merte többé pipája hamuját kiverni a földre, mert Georges egyszer akaratlanul így szólt a hamu

láltára : »Pfuj!« Az asszonyság, aki a díványon fekvé szerette olvasgatni a Neues Pester Journal kishirdetéseit, ijedten helyezkedett illó úrias pózba, ha a komornyik lépteit hallotta közeledni.

Feszélyezte őket és egyszersmind csiklandozta egy eddig szunnyadó érzéküket. Féltek tőle és mégis örültek neki, mint egy szokatlan játékszernek, mely öreg gyerekek számára van kitalálva, és amint beteltek vele apródonkint, egyszersmind egy olthatatlan vágy kezdett magának nyílást keresni.

— Mit ér az előkelő inas — sóhajtá egy napon Krisztina férje előtt —, ha senki sem tudja és nem látja?

— Nem értelek — dadogta János úr ; de értette.

Egész nap gondolkozott valamin, nyögött, szuszogott, estefelé végre megszólalt :

— Mit szólnál hozzá, Krisztina, ha egy fogatot szereznénk, egy szép fogatot, és valahányszor kikocsiznánk, a Georges ott ülhetne a bakon?

Az asszony szemei felragyogtak.

— Oh, be szép lenne, János!

Egy hét múlva megvolt a pompás hintó két szép almás-szürkével, s a következő vasárnap Georges-zsal kikocsiztak a ligetbe.

Boldogok voltak, de csak kevés ideig.

— Mit ér — pattant fel Rózer úr egy alkalommal —, hogy szép kocsiban ülünk, hogy megbámulják a kocsinkat, inasunkat, ha sem ők nem tudják, kit irigyelnek, sem mi nem tudjuk, kik irigyelnek.

No, ez igaz volt. Rózerné azonban megtalálta a medicinát.

— Az kellene, János, hogy az ismerőseink hozzánk jöjjenek.

— Valami ilyesmi — mondá az öregúr komolyan.

— És hogy az inas szolgáljon fel az asztalnál.

— Természetesen.

— Miért ne adhatnánk hát diner-eket?

— Persze, hogy persze. Adjunk diner-eket, feleség.

Az asszonyság homloka elborult.

— Nem, nem! Hová gondolsz? Hiszen ahhoz szakács kellene.

— Ej no, úgy beszélsz, mintha csak egy szakács lenne

a világon és az is Rothschildnál szolgálna, ahonnan nem lehet elcsalni. Meglesz a szakács, Kriska. Meglesz, ha mondom.

— János, te vagy a legnagyobb gavallér a világon!
Most azonban Rózer úr homloka borult el.

— Paperlapap! Bolondságokat fecsegünk, lelkem, mind a ketten. Hiszen a diner-khez nemcsak inas szükséges és ebéd, hanem előkelő ismerősök is, azt pedig nem lehet pénz-
venni.

Rózer né elgondolkozott.

— Karlsbadból egy Bobor Károly nevű nyugalmazott ezredessel és ennek nejével utaztam hazafelé. Olyan derék emberek, olyan udvariasak voltak irántam, hogy azt hiszem, eljőnnének az ebédünkre, ha szépen meghívnók őket.

— Bah! — kiáltott fel egyszerre János úr örvendezve.

— Tegyük össze, amink van! Most jut eszembe, hogy Bibithy Gedeon országgyűlési képviselő is eljönne.

— Ki az?

— Az ő erdejéből vettem a parkett-kockákra való fát. Egy eladósodott ember, de képviselő. S egy képviselő, egy igazi, eleven képviselő nélkül nem is képzelhető, fiacskám, elegáns ebéd.

— Az egyszer úgy van — mondá meleg meggyőződéssel Rózer-mama. — S milyen párti?

— Fájdalom, kormánypárti.

— Ej, hagyd el, János, még talán jobb. Hátha valami érdemrendet szerezhetne neked; olyan pompásan illenék ebédjeinken a frakkodra.

Rózer úr fülig vörösödött.

— Hallgass, Kriska, hallgass... — és lesüté a szemeit szegyenlősen, a tenyerét pedig a felesége szájára tapasztá.

Diktum-faktum, az ebédek tartása határozattá vált. Persze, mindez nem ment csak olyan könnyen, egyszerűen a régi kopott patriarkális bútorok közé nem lehetett oly előkelő személyeket hívni — tehát új, pompás garnitúrákat kellett rendelni Bécsből, s e fényes holmit nem lehetett bevinni azokba a szűk zugokba, át kellett alakítani az egész emeletet, felmondani a lakóknak és szalonokat, szellős termeket csinálni a bérlakásokból, s mindehhez sok idő kellett, sok gond, sok pénz.

Most már tehát megtörtént szívük vágya. Ebédek voltak náluk, amelyeken csakugyan részt vett Bobor nyugalmazott ezredes szép fiatal nejével; némelykor a képviselő is megjelent, de ez mindig sok utánjárásba került. A többi vendégek az elhalt gyermekek keresztszülőiből s azok családjából kerültek ki. Ismerőseink közül ott lehetett látni Sartory Pált is — aki azonban a fejét csóválta a látottakon s gúnyos megjegyzéseket gyártott a polgári körökben a híres ebédekről.

Azonfelül, hogy igen megszólták Rózerékat a régi ismerőseik, hogy kigyót-békát kiáltottak nagyravágásukra »Bolondok, tönkre teszitek a leányuk jövőjét. Nagy úr el nem veszi, ha csak a pénzeért nem, az pedig keserves. — Onnan, ahol tisztelnék őket, kilépnek oda, ahol kinevetik.« Mondom, azonfelül sem hoztak ezek az ebédek nagy örömet. Sőt.

Az ezredes nem volt jó anyagi viszonyok közt s igen gyakran szerette mondogatni, midőn Budapest piacainak drágasága jött szóba :

— Grácban kellene laknom, de túlságosan szegény vagyok arra nézve, hogy egy olyan koldus városban megélhessek.

Ebben a mondatban pedig shakespeare-i mélység lakozott, és Rózer úr, bár nem volt tudományosan művelt ember, megértette azt, mivelhogy Bobor ezredes minduntalan apró kölcsönöket szeretett kérni ismerőseitől, s azokat soha vissza nem adta.

Bobor ezredesék tehát az igaz, hogy szépen festettek az asztalnál, mert az asszony, született Plichta Mária, gyönyörű volt vörhenyes hajával, tejfehér arcával, élveteg piros ajkaival és Mária Terézia-szerű termetével, az ezredes pedig sokat mutatott uniformisában, rendjeleivel, de sokba kerültek Rózernek.

Eleinte még volt valami charme-ja a dolognak. Az első baráti kölcsön után az ezredes pertu lett Rózerrel, s ez Rózernek jól esett; de a »te« csak állandó kellemetlenségek forrásává változott, mert most még szabadabban mondhatta vagy írhatta az ezredes: »Rózer, vén cimborá, adj hamar ötven forintot.« A második nagyobb kölcsönnél az ezredesné lett pertu Rózerrel, ami Krisztina asszonyt kétségtelenül igen

boldoggá tette. Apródonkint pertu lett keresztül-kasul a két család; Boborné Rózerrel, Bobor Rózernéval és mindnyájan a szépen kifejlett deli Rózer Annával és a fiatal Rózerrel — ami Boborék részéről olyan benső s különös viszonyt pecsételt meg, mely bizonyos vagyonközösséget is természetessé tesz, a következő észjárás szerint:

— Rózeréknak többjük van, mint kellene, nekünk ellenben kevesebbünk van, mint kellene: ilyen viszonyok közt aljasság volna Rózeréktől, ha nem segítenének rajtunk.

Segítették is, mert hát mivé lennének az ebédek az ezredesék nélkül? Az ebédeket nem lehet többé abban hagyni, ez csúfság tárgyává tenné őket az egész városban. Nem, azt nem teszi Rózer János, inkább meghal. S az ezredesné lehetetlen pótolni. Oly szép, oly előkelő és kápráztató (Anna tanulhat tőle), sokat látott, sokat tud, sokat hallott s nem hogy elfelejtene abból valamit, inkább hozzá ad. Nem, az ezredesné nem lehet nélkülözni az ebédeken.

Ah, ezek az átkozott ebédek! Mennyi bajt, keserűséget okoztak! Bárcsak sohase fogant volna meg ez a gondolat.

Bobor a legcsekélyebb összekülönbözésnél gőgösen vágja a szemé közé:

— Utoljára voltunk nálatok, Rózer, utoljára.

Amely esetben az egész Rózer-család megrémül, Krisztina asszony fájdalmasan emeli a szeméit ég felé.

Bibithy képviselőt is csak nagy kuncsorgással lehet megszerezni, négyszer kell meghívni, hogy egyszer eljöjjön. Nem, ez nem élet, még kevésbé uraság. Rózer úr sokszor jó indulatba s ilyenkor fel-alá száguldva a szobában, kiabálja.

— Nem, ez nem természetes... nem természetes, Krisztina.

Még súlyosabb lett a helyzet, midőn Bibithy Gedeon egy nap császári és királyi kamarás lett s egy legközelebbi vasárnapon lemondott az ebédről, azzal az indokolással, hogy rokonai számára sincs elegendő ideje, s valahol nagy társaságban ekképp nyilatkozott — az ezredesné füleballatára.

— Vigye a patvar az izék, a Rózerék ebédjét! Mikor hagynak már végképp békét ezek a jámbor emberek?

Az újdonsült kamarásnak ez a nyilatkozata csakhamar elterjedt a polgári ismerősök közt, a József téri »Virágbokor«

nál, a kerületi körben és a régi pajtások, partnerek gúnyosan kérdezték Rózer-t :

— No, mi van Bibithyvel?

— Mikor találkozol Bibithyvel?

E nevetlen bugrisok, kik túvel, árral és egyéb éles szerszámokkal keresték kenyerüket, igen jól tudtak szurkálni szavaikkal és beszöni beszélgetésükbe : »Bibithy, Rózerünk kebelbarátja« s még több efféle csípős, maró dolgokat, amivel Rózer-t kihozták a sodrából, úgyhogy elrohant régi kedvenc tanyáiról, mint a megsebzett vad, s fogcsikorgatva átkozódott otthon

»Ostoba ember voltam, hogy ilyenbe ártottam magamat. De most már nem hagyhatom abba. Most már a szégyen ölné meg. Ki kell gondolni valamit. Egy tromfot kell kiadni, egy nagy tromfot, amitől hanyatt esnek a gúnyolódók.«

Éjjelente rágyújtva selmeci pipájára (mert nappal nem mert pipázni Georges miatt), e téma fölött kalandozott el nyugtalan elméje. Ott járt örökké a Múzeum mögötti negyedben, a büszke, címeres homlokzatú paloták között ; látta a lépesőkön lelépegetni a finom rezedaillesátú selyemruhás delnököt, köztük az ő Kriskáját is. Aztán még egy nagyobbat lépett a fantáziája, s besurrant a fényes hercegi várakba, kastélyokba, melyekről annyit olvasott lapjaiban, hol kardos ősapák és anyák lógnak a falakon ; vezérek, országbírák, bíbornokok, s mindenikről egy legenda szól, aztán (eközben a pipája is kezdett kialudni) elszáryalt felkorbácsolt lelke egész a királyi trónusig s el-elmerengett a káprázatos gondolaton, hogy ha ő király volna, mit csinálna . . . Hát azt csinálná, bizisten megtenné, elmenne egy ebédre a Rózerékhez . . . Mikor nem is várnák, mikor nem is gondolnák, csak úgy betoppanna egyszer : »Hipp-hopp, itt vagyok, hogyha szívesen látnak.«

Ezen az édes gondolaton vagy egy ilyenfajtan szokott elaludni Rózer úr, következképp nem lehet csodálkozni, szerény véleményem szerint, hogy midőn tegnapelőtt az »Első magyar földtehermentesítő bank« házvételi ügyében nála jártunk, olyan extravagáns ajánlattal lépett fel velünk szemben, illetve általunk Méltóságod kegyes színe elé.«

VI

EGY »KÍNOS« ÜGY

— Eddig van — mondá Radován diák és letette a paksamétát.

— Jól *kieszkábálta* az ördögös fiskális — jegyzé meg Zrínyi, ki nagy érdeklődéssel hallgatta végig Rózerék rangkorságának történetét. — Nagyon mulatságos emberek. Istennemre mondom, a könnyezésig kacagtatók. Eredj el holnap, Radován, és értesítsd ezt a Rózert, hogy vasárnap én és Juranics náluk ebédelünk. Jössz-e, Juranics?

— Zrínyi parancsol — felelte a szép horvát nemes, meghajolva.

— És a kis szőke fruska semmi? Lőrinc, Lőrinc, te elpirultál!

— Nem komoly lovagokhoz méltó csínyek — morogta Alapi.

— Eh, bolondság. Kun László király volt s mégse restellte az efféléket.

— De torkára is forrtak.

Radován diák vette a kalapját s eltávozott az üzenettel Rózerékhoz. Magukra maradván, komoly arcot vágott Alapi.

— Abban az ügyben jöttem, bátya.

— Igen, most délután lesz a tárgyalása a Nemzeti Kaszinóban, de nem igen értem. Hát mi a substratuma?

— A dolog a következőleg történt — kezdé Alapi. — Mi, a Juraniccsal, lehet vagy két hete, egy este benéztünk az orfeumba, ott egy kissé borozgattunk is, néhány ismerős

odaült az asztalunkhoz, vígan beszélgettünk, amint egyszerre arra lépett valami báró Perjéssy Mihály, egy tejfelesszájú siheder. Hívták néhányan, hogy üljön közénk. Azt mondja gögösen Nem ülök olyan asztalhoz, ahol nem mindenki kóser ember. — Hát ki nem kóser? — kérdik. — Hát az Alapi úr — mondja és tovább megy. Kérdezem a szomszédjaimtól, mit jelent az, hogy nem vagyok kóser; ezek aztán magyarázzák, ki jól, ki rosszul, míg végre megértettem, hogy azt jelenti, mintha nem volnék becsületes ember. Ejnye, szedte-vette cinegéje! kiáltottam dühösen, hozzatok hamar kardokat, de bizony nem voltak ott kéznél kardok, de a báró is eltűnt. Az asztaltársak megnyugtattak, hogy se baj, küldjek el hozzá reggel segédeket, mert az így szokás, azok aztán majd megállapítják, hol és mikor kell megverekedni, és kiállítják a jegyzőkönyvet. Hát az mi? Hogy ti. a jegyzőkönyv? Mondták, hogy ilyet minden verekedés után ki kell állítani, mert ez bizonyítja, hogy az ember becsülete korrekt.

— Ostobaság! — vágott közbe Zrínyi. — Hiszen akkor nekünk egész bibliotékákkal kellett volna föltámadnunk.

— Reggel aztán elküldtem a báróhoz Juranicsot és Patacsicsot; a báró is megjelölt két embert, akik azt mondták az enyéimnek, hogy a báró nem verekszik meg velem, mert elintézetlen ügyem van. No, ha nem verekszik meg, mondtám, öltson magára szoknyát és szagoljon otthon az anyja mellett rozsmaringot.

— És aztán?

— Most aztán minden abbamaradt, mígnem tegnapelőtt megjelent az újságokban, hogy ki akarnak ballotírozni a kaszinóból.

— Mi az a kiballotírozás?

— Én se tudtam, megkérdeztem azt mondják, hogy annyit jelent, mintha kilöknének a kaszinóból.

— De hisz ez semmi. Mert ha oda nem mégysz, hát ki nem lökhetnek. Nagy szamarak ezek a mostani emberek. És én kezdem is már pedzeni, hogy miben sántikálnak. Mikor ide jöttünk, mindjárt az első napokban behoz a szállodámbeli portás egy kártyát, amelyen egy ismerős miniszter neve áll, a kártya egyik füle be volt hajtvva. Minek ez a papiros? kérdeztem a portástól. »A miniszter úr látogatást tett önnél

ma.« Én nálam, hiszen egész nap itthon voltam, nem láttam én egy fiát se. A portás nevetett: »Hát persze, ő maga nem volt fenn, de a kártya az éppen annyi, és ha most már méltóságod akarja visszalátogatni, szintén küld egy ilyen behajtott fülű kártyát.« Hát hallottatok már ilyen marhaságot, hogy két papiros találkozik két ember helyett. Én hát azt sejtem, Gáspár öcsém, hogy valami kártyára ráírják a nevedet és azt lökik ki a kaszinóból; mert igazán nevetséges szokásaik vannak.

E pillanatban megcsendült a telefon a másik szobában Radován diák, aki egyedül értett az ördöngös ládikához, nem lévén otthon, Zrínyi odaszólt az egyik alabárdosnak, mert, mint otthon, Csáktornyan vagy Szigetváron, most a bankban is mindig két alabárdos állt az ajtónál:

— Eredj, Mihály, szólíts valakit, hogy a telefonhírt átvegye.

Kis vártatva bejött nagy hajlongva Zrínyi Mór.

— A kaszinóba várják méltóságodat az Alapi-ügyben, hogy azonnal méltóztassék jönni.

— Ülünk hát kocsiába, Gáspár, majd elmondod útközben a többit.

Tényleg az »Alapi-ügy« foglalkoztatta most a közvéleményt, s a becsületbírószág mai tárgyalása elé nagy érdeklődéssel tekintett a közönség, mely szereti az ilyen eseményeket. Mert azok a nagy vadak, akik itt ejtetnek el, gyönyörködtetik a nagy közönséget. Éppúgy, mint Spanyolországban a viadorok kezei által elpusztuló bikák. Más bikát! ordítja a közönség, ha az egyik elvérzik. A mészáros is sok bikát megöl, de azok a bikák nem érnek semmit — csak azok, akik a szintéren buknak el.

Alapi pedig úgy jutott a krédóba, hogy a fiatal báró Perjéssy vonakodott neki elégtételt adni — mert, mint mondá, elintézetlen ügye van.

E nyilatkozat hirtelen elterjedt a gentleman-körökben. Elintézetlen ügye van! Hajrá! Hol van? Merre van? Ide vele!

A dologtalanok, mint a saskeselyűk, ráereszkednek egy ilyen elintézetlen ügyre.

Hát ki is ásták hamarjában. Egy lap ugyanis azt írta vagy két hónap előtt, még a megérkezés mézes napjaiban,

hogy Alapi Gáspár voltaképpen nem halt meg Szigetvárnál, hanem valamiképpen elmenekült, mert 1572-ben, tehát Zrínyi eleste után jóval, ő volt a horvát hadsereg vezére, amikor elfogta a híres »parasztkirályt«, Gubec Mátyást, sőt később horvát bán is lett. Lehetetlen tehát, hogy Szigetvárnál föltámadt volna ez az úr. Semmi köze Szigetvárhoz. Alapi úr minden valószínűség szerint egy ügyes csaló. Ha igazán ama nagykemléki Alapi Gáspár, akkor a barátait teszi lóvá, elhitetve, hogy velük halt meg — mikor ez most rá nézve előnyös; vagy ha tényleg velük halt meg és velük támadt föl, akkor egyáltalában nem Alapi.

Ez a közlemény feledésbe ment, elcsúszott akkor, s a nagy nemzeti lelkesedésben Zrínyi főembereivel együtt, simán bejutott a Nemzeti Kaszinóba. Most egyszerre földeríti báró Perjéssy az esetet és ott fekszik a magas testület boncasztalán a Perjéssy-féle konfliktussal együtt, tehát két elintézetlen ügy. Csudálatos lendülettel és vehemenciával vitáztak. Széchenyi István a falról hallgatta őket.

A kaszinó könyvtárnoka a homlokát tapogatta, azt hitte, megőrült és víziókat lát, midőn a legkockásabb nadrágú magas uraságok könyveket jöttek keresni, krónikákat, történelmeket s bújták nagy mohósággal, lelkendezve. Néhanyan, a hevesebbek, kiballotírozási indítványt nyújtottak be.

A Zrínyi-csoport hívei, akikben még a kegyelet dolgozott, elleneztek a botrányt és azt kívánták, hogy egy becsületbíróság hozzon előbb több világosságot az ügybe; a formát könnyű megtalálni. Az ő kiindulási pontjuk az volt, hogy Alapi, nem lévén hozzászokva a XVI. században a lapolvasáshoz, nem vette észre az inkriminált közleményt; barátai szintén nem voltak lapolvasók, tehát ők sem mondhatták meg neki; nagyon eleinte történt; föl lehet tenni tehát, hogy Alapinak csakugyan nem volt tudomása a hírlapi sértekről. Igaz ellenben, hogy a történelemben előforduló adatok súlyosan esnek latba Alapi ellen és igen kellemetlenül érintik a kaszinó leghiggadtabb köreit is, különösen nehezen reparálható mulasztás, hogy a Perjéssy-eset után annyiba hagyott mindent, ahelyett, hogy rögtön becsületbíróság elé vitte volna a dolgot.

A kiballotírozási indítványt visszavonták ideiglenesen, s miután Perjéssy is beleegyezett, a becsülethíróság megalkult. Egyik tagja Zrínyi volt, aki, amint látjuk, későn érkezett, s sietve ment a tárgyaló terembe, Alapít kívül hagyván, ha szükség lenne felvilágosításaira.

— Már várnak ott bent — mondá Kricsi gróf, egy nyurga fiatal úr, ki a ruhatár felé sietett. — Der arme Kerl, dieser Alapi!

— Miért sajnálsz? Mi történhetik vele? — kérde könnyedén Zrínyi.

— Diszkvalifikálják, bruder.

— És mi baj lesz ebből? Mit jelent az? Mert én nem tudom ezeket a mizimázi fogalmakat.

— Hát senki se fog vele többé megverekedni.

— De hisz az jó neki, te bolond. Egy ember, aki verekedhetik, de övele nem verekednek. Ezt már másodszor hallom. Legyen hát eszetek, hogy ilyeneket beszéltek.

Kricsi gróf vállat vont; csudálkozó grimaszokat vágott és lefelé indult a lépcsőkön — Zrínyi pedig eltűnt a tanácskozási terem ajtajában.

Ott ültek már az asztalnál mind a négyen azzal a fontos komolysággal, amelyet ez az újmódi pallosjog kölcsönöz az arcoknak. Alapinak Csáky György volt a másik bírása, ki éppen tegnap tért vissza a Szepességből. Az ellenfél részéről két főúr szerepelt elnöknek egy fehérhajú aggastyán, híres katona.

Mind felálltlak, mikor Zrínyi belépett, mintha egy inkognitó-király jönne. Csak a Kricsi-féle nyeglék merték őt brudernak szólítani. Azok mindent mernek. De olyan is volt Zrínyi, mint egy régi király nyájas, természetes, egyszerű és mégis méltóságteljes.

— Jó napot, urak! Hát mit akartok az én derék Alapimmal? — köszönté őket, vidáman helyet foglalva az asztalnál. — Mit vétett nektek?

— Hát kezdjük meg, urak — szólt az elnök —, s vegyük először az első elintézetlen ügyet, ahol csalónak nevezik Alapít.

S ezzel felolvasta az újságlapból az »Ál-Alapi« című közleményt.

Zrínyi figyelmesen hallgatta.

— Szemtelenség! — fakadt ki ingerülten — egy szó se igaz. Ő velünk volt, velünk rohant ki, velünk halt meg és velünk támadt fel.

— Láttad, mikor meghalt? — kérde az elnök csendesen.

— Nem láthattam, mert sűrű füstben rohantunk ki a saját kardomat se láttam, amellyel vagdalkoztam.

— Te sem láttad, Csáky?

— Engem mindjárt a hídon halálos golyó ért — én se láthattam.

— Ennyire volnánk. Most már hallgassátok meg a történelmet.

Egy csomó könyv hevert az elnök előtt, azokból kezdte felolvasni, hogy Alapi Gáspár megmenekült Szigetvárott, Kanizsa kapitánya lett 1572-ben; Horvátország bánja volt 1574-ben Draskovics Györggyel együtt.

— Lehetetlen! — hüledezett Zrínyi. — Miféle örült diákok írták ezeket a könyveket?

— Hiteles adatok és okmányok alapján áll minden állítás — ellenveték a Perjéssy bírái. — Kinek higgyen az ember, ha a történelemnek nem?

Zrínyi fitymálóan intett a kezével és hitetlenül csóválta a fejét.

— Hadd lássuk, mi van ezekben a könyvekben én-rolam?

Az elnök elmosolyodott s kinyitotta a legfelül álló Pallas-Lexikont, felolvasván onnan a Zrínyiről szóló adatokat.

Nagy álmélkodással bólingatott a fejével.

— Az ördög vigye el a szerszámotokat. Szörnyűség, hogy ezek a kis bolhák (a betűket értette) összefogdossák a cselekedeteinket. De az Alapi-dolgot mégsem hiszem. Képtelenség az! Hiszen unokaöcsém, nyílt szellemű ember, s csak szólt volna nekem. És akkor nem is velünk támadt vala fel. Várjatok, amíg beszélek vele, odalent sétál az utcán.

— Fölösleges — vélte az elnök —, mert az nem lényeges, hogy Szigetvárnál esett-e el, vagy később.

— Igaz — bizonyítá Csáky György —, még ha úgy volna is, ő még csak érdemesebb hazafi ezzel, mert mikor már mi parladoztunk, ő még mindig forgatta kardját a hazáért.

— Hogyan?! — kiáltott fel Zrínyi. — Az nem lényeges, hogy igaz-e a közlemény vagy nem?

— Nem. A lényeges az — folytatá az elnök —, hogy az illető újságíróval Alapi meg nem verekedett.

— Ugy van, úgy! — bizonyígtatták a Perjessy-pártiak.

— De ha nem tudta! — vetette föl Csáky György.

— Az mindegy! — vágott vissza egy sasorrú, kopasz becsületbíró. — Ami szabály, az szabály; az eset, sajnos, azok közé tartozik, melyek diszkvalifikálnak.

— És mit jelent az? — pattant fel élesen Zrínyi.
— Magyarázátok meg, kérek.

— Aki ilyet eltúr magán, az nem gentleman, az nem lovag, és nincs hozzá joga többé, hogy fegyverrel kérjen elégtételt egy gentlemantól.

Zrínyinek fejébe szállt a vére, halántékai lüktettek.

— Nem lovag Alapi?! — tört ki az indulattól remegő hangon. — Alapi, aki száz csatán volt velem és aprította a törököt, aki nemes tornát vítt Zulfikár béggel, kit a »szultán kardjának« hittak, aki legyőzte az óriás gróf Salm Jánost, kétfelé hasítva a koponyáját, aki négy nap, három éjjel ült egyhuzamban nyeregben Budától Nagykemlékig, folytonosan csatározva portyázó katonákkal. És az nem lovag? (Főlkacagott gúnyosan, mintha egy vízuhatag kezd ömleni.) Oh, nem; Alapi nem lovag. Hanem ti meg, akik itt hasaltok a billiárdposztón, mióta az anyátok köténye mellől eljöttek, és nem láttatok soha más vitézeket, csak akik a helvét kártyákra vannak festve, ti persze mind lovagok vagytok!

Ezzel rettentő öklét felemelve, olyat csapott dühében a vörös mahagóni-asztalra, hogy rögtön kétfelé hasadt; a hamutartók, gyufatartók és a nagy fóliánsok ugráltak rajta és gurultak le szerteszét nagy csörömpöléssel, csattogással.

Ő pedig kirúgván a széket maga alól, rettentő fúriával ment ki.

— Miklós, hát ne menj! — kiálták utána konsternálva.

— Félek — mennydörgé az ajtóból, két hatalmas karját rázva —, hogy ízzé-porrá zúzlak benneteket.

Zrínyi eltávozott az épületből is, senki se mert utána menni, hogy visszahívja.

— Nem tanácsos ilyenkor — magyarázta nekik a szelíd Csáky. — Ha megbószul, olyan, mint egy tigris ; ha jó kedve van, olyan, mint egy bárány.

A tanácskozást nem lehetett folytatni.

— Várjuk meg, míg Zrínyi lehül — szolt az elnök. — Folytassuk talán holnap.

Zrínyi haragos kivonulása feltűnván a többi termekben, mind betódultak a kaszinó fürge, kíváncsi alakjai.

— Was gibt's denn?

Különféleképpen tárgyalták Zrínyi viselkedését, fel-fortyanását.

— Nem érti a lovagiasság szabályait — nyafogta egy körteképű, vörösre duzzadt szemű uracs.

— Ez nem járja a kaszinóban! — tüzelt a másik a monoklijával hadonászva. — Er muss einen anständigem Ton annehmen.

— Saprísti, csak nem akarjátok Zrínyi Miklóst is diszkvalifikálni?

És nyilván még többet is fecsegtek, csipkedtek volna, ha nincs ott a robusztus termetű, piros képű Csáky György, aki kíváncsian nézegetett embereket, tárgyakat, mert ma volt itt először, s mohón kérdezősködött mindenről.

— Kicsoda az az összevont szemöldökű úr a falon, aki, úgy látszik, mintha haragudnék rátok?

— Az a Stefi Széchenyi.

— Ki az?

— Eigentlich, egy Vas megyei nagybirtokos ; a Béla papája.

— Mit csinált, hogy ide festették?

— Gott weiss was. Hagyta nekünk egy serleg és muszáj inni belőle.

Alapi ezalatt künn sétált a Kossuth Lajos utcában. A kis termetű, vézna urat, akinek azonfelül a bal váll-lapockája is ki volt növe, egykedvűen taszigálták erre-arra a járókelők, kik ezen jól locsolt utcában nyáron estefelé némelykor szinte megtorlódnak. De ő nem bánta. Annyi csuda tárult eléje a kirakatokban, hogy nem győzte bámulni. Különben is szerette a találmányokat. Fürkésző elméje nem pihent, míg a dolgok végére nem bukkant. A legprimitívebb ipar-

cikkek órákra lebilincselték, olyanok, amiket már senki se néz meg, mert készen találta, mikor született és természetesenck találja, hogy ezek vannak. De Alapit a dugóhúzó is bámulatba ejtette, hát még a gyufatartó a kanóccal; hát még a Halifax-koresolyák. (Szent isten, mire való lehet az?) Itt ez, ott az. Ezer meg ezer különös tárgy. Egy fehérneműkereskedésben vászonpáncél, két almanagságú kidudorodással a mell tájékán. Mi a kő! Csak tán nem az asszonyok járnak most hadba? (De bizony ők viselnek ebben háborút a férfiak ellen.)

Szóval telt az ideje, jól mulatott; néhány ismerőssel is találkozván a szigetváriakból. Mindjárt a Gránátos utcánál szembe jött vele Nagy Kristóf vitéz, aki a szatócsnéval állt volt össze a múlt hónapban. Nem volt valami jó kedvében szegény Nagy Kristóf; nagyon lógott a bajusza. Apránkint aztán kivallogatta, hogy otthagya az asszonyt, mert megundorodott tőle. Egyszer éjjel, azt mondja, hogy-hogynem, felébredt, gyertyát akart valami okból gyújtani, de nem lévén gyufája, a felesége ágyához botorkált, ahol mindig szokott lenni az éjjeli asztalkán gyújtó. Amint keresi a sötétben, egyszerre letaszít valamit, nagyot koppan, csörren a padlón. Gyufát gyújt és lehajol érte, hát, uramfia, egész testében összeborzad — az asszony állkapcsája volt. Pedig éppen a szép fehér fogai miatt szerettem bele — hajtogatta nagy keservesen a szegény Kristóf.

Még el sem bocsátá a nyavalyást, imhol a franciskánusok épületéből már egy másik ismerős lép ki Vinnyói János, a káplán, tologatja a gömbölyű hasát.

— Megállj, barát! — kiáltá eléje Alapi. — Bizony már nem láttalak száz esztendeje. Botykánál vagy Dombóvárnál beszélünk utoljára. Hát hogy vagy, barát, mit csinálsz?

Minden ügyét-baját ennek is kikérdezte apróra. (Ezért szeretnék Alapit az emberei.) Hát papnak mi baja eshetnék? A papnak van esze. Vinnyói bevette magát, mihelyt Pestre ért, a franciskánusokhoz s úgy él ott, saját bevallása szerint, mint a pók. Megtanult azóta kártyázni, s ha megunja magát a franciskánusoknál, átmegy a pagátot kergetni Budára, az irgalmasokhoz. Ott is szívesen látják.

— Hát éppen semmit se dolgozol, Joannes?

— Egy kicsit foglalkozom a tanüggyel. Egy kis kártyára valót az is hoz.

— A tanüggyel? No, és milyen módon?

— Verseket és történeteket dolgozok át a sacré-coeurök-nél a növendéklányok számára. Nagy költőket és írókat javítok át Ovidiust, Petrarcat stb.

— Ne beszélj!

Alapi kételkedve nézett rá. Alapi ajkai körül különben is mindig ott játszott a maliciózus fanyar mosoly. De most talán indokolt is volt, mert a barátot ostoba fráternek tartották Szigetvárott, aki nec ideam habet a költészetéről.

— Így sétálva is azt cselekszem — folytatta az egykori várkáplán —, éppen most javítottam át egy szép strófát.

Alapi kíváncsi volt, legott el kellett mondania Vinnyóinak a versezetet

Egy rózsaszálat kapott tőlem a babám,
De kedvesem haragszik, nem néze rám;
Mondám tehát: Add vissza a rózsát babám,
Hadd kopogtassak más lány ablakán.

— Ez a strófa, uram, egy nagy költőből való, akit ismernie kell az ifjúságnak, a neve nem jut eszembe, de nem lehet fiatal szemérmes lányok kezébe adni, hát ekképpen léssen fölékesítve az én szövegemben s élvezhetővé téve a zsenge leánypalántáknak

Egy pompás csontot kapott tőlem a kutyám,
De a kutya haragszik, nem néze rám;
Mondám tehát: Add vissza a csontot, kutyám,
Hadd kopogtassak más eb ablakán.

— Hogy bírtad ilyen szépen kigondolni? — nevetett Alapi.

— Nem nehéz az, nagyságos uram — jegyzé meg önéreztiesen a káplán. — Csak mindenütt kutyát kell tenni a fejér perszónák helyére.

E pillanatban egy kéz nehezedék az Alapi vállára. »Zrínyi«, szólt, őt a kéz súlyáról felismerve, és csak aztán fordult meg. Valóban Zrínyi volt, izgatottan, haragosan s ügyet sem vetve a várkáplánra, karján fogta Alapit.

tollazatuk, hát tökéletesek, az nem tesz semmit, hogy a bel-sejükben kóc van és nem vér, azért ők a forma szerint kifogás-talanok. Vigyázzatok, a formákkal ölik meg Alapit. Hát a formák ellen hasonlóan formákkal kell küzdeni, mert a for-mák embereinek csak megint a formák imponálnak. Jó lesz ennek folytán valami okos, szakértő emberrel tanácskozni, például Gajári Ödönnel vagy gróf Keglevich Istvánnal.

Csáky György szót fogadott és nyomban felkereste Keglevichet, aki meghallgatván a tényállást, körülbelül tudta is már az összes részleteket, műértően fontolgatva tekintett végig a tényeken, mint egy finom szakács az elébe tett anya-gokon, hogy mit lehetne azokból kihozni, aztán egyszerre vidáman csettentett a nyelvével :

— Nagyon egyszerű a kérdés. Azt kell mondani a hol-napi tárgyaláson, hogy az Alapi esete a szerkesztővel teljesen abnormis és semmi szabály alá nem vonható.

— Mért?

Keglevich furfangosan nevetett.

— Mert Alapinál esetleges fizikai lehetetlenségek forog-nak fenn, minden sértésért elégtételt vehetni.

— Hogyhogy?

— Tegyük fel, hogy Alapiról Pray, Istvánffy vagy Jászay, szóval : valamelyik olyan történetíró írta volna meg, hogy gazember, aki már kétszáz év előtt meghalt, hogyan vehetne most magának Alapi azokon szatiszfakciót? Hát nem volna az lehetetlen? S ami lehetetlen, az nem diffamáló. Nos, ebből aztán egyenesen az következik, hogy Alapi abnormis személy. S ha abnormis, nem lehetnek rá kötelezők a nor-mális szabályok és kódexek.

Csáky majd a bőréből ugrott ki örömeiben, s vitte haza nagy sebbel-lobbal a fifikus tanácsot.

A becsületbírótság másnapra halasztott tárgyalásán csakugyan használt az argumentum. A Perjessy-párti bírák meghökkentek. Ez bizony igaz. A kopasz koponya eleget izzadott (mert a kopasz becsületbíró vitte a szót), látszott rajtani kínlódás, de nem bírt semmi ellenargumentumot ki-facsarja. Az ilyen fejnél a mésző is hamarabb ad szikrát. Igaz, vagy nem igaz, ők azért a felük felé szeretnék hajlí-tani az igazságot, mert ők bírák, s oda argumentáltak, fel-

hozván hetet-havat, hogy a felük mégsem tartozik megverekedni Alapival.

A másik Perjéssy-féle bíró megbetegedett az éjjel — tehát újjal kellett őt pótolni: báró Harkányi Frigyessel. Ez legalább szeretetreméltó ellenség (vagy bíró — mert mind-egy), közbe-közbe vidám adomákat szótt.

— Ezeket már hallottam — jegyzé meg Zrínyi.

— Hol? Kitől? — kérde Harkányi röstelkedve.

— Még csáktornyai lakos koromban az ottani plébánostól.

A becsületbírótság gonoszul mosolygott a régi adomákon, de Zrínyi gavallérosan viszonzta egy újjal:

— Olyan világ van itt tikóztetek — mondá kedélyesen, a tárgyalás argumentumaira célozva —, mint az én gyermekkoromban volt Ferdinánd és János alatt: Ferdinánd is nevezett ki a megyémbe, Somogyba, főispánt, Szapolyai is. A Ferdinánd főispánja is megyegyűlést hívott össze Kaposvárra és megalakította a tisztkart: alispánt, szolgabírákat, községi bírakat, nemkülönben a Jánosé is. Mármost aztán egy-egy faluban az egyik ember a Szapolyai hívének mondotta magát, a szomszédja ellenben már a Ferdinánd pártján volt és így tovább. Ha két különböző párton voltak Péter és Pál és ha összepereltek, hát egyik is a maga szolgabírájához vitte panaszát, a másik is. Volt ebből nagy hercehurca. Ha pedig egy párton voltak és elmentek, teszem azt, a Szapolyai-párti bíróhoz, hát amelyik elvesztette a pörét, legott átpártolt Ferdinándhoz, ahol aztán okvetlenül megnyerte a Ferdinánd-párti bírónál. Ezért tűntök ti fel nekem olyan nagyon ismerősöknek. Mintha már találkoztam volna az igazságaitokkal valahol.

Hosszas vita után végre az elnök, a katonaviselt fehér aggastyán, az Alapiék argumentumainak adott igazat, s meghozatott a határozat, hogy báró Perjéssy elégtételt tartozik adni Alapi Gáspárnak.

Nagy érdeklődést keltett a fashionable körökben a párbaj híre. Egyébiránt mindenütt. Hogyne az ördögbe! Párbaj egy exholttal! Egy Zrínyi korabeli vitézzel. Aki különben úgy néz ki, mint egy beteg macska, vagy mint egy egészséges szabólegény. (Kricsi's Worte.) Ah, a Perjéssy, a ked-

ves Miska báró. Irigylendő egy miskaság! (Auch Kricsi's Witz.) Mondieu, milyen rekord! Megvagdalni egy reneszánsz-korabeli lovagot, egy afféle Bouillon Gottfriedet en miniature.

A nevezetes esemény minden mozzanata reprodukáltatott a lapokban. Ezek a papír-orgazdák szeretik a vért. Nagy farizeusok. Ha meglátják a vért, lármáznak, szörnyűködnek, közé keverik könnyeiket és tintájukat, de szeretik, kimondhatatlanul szeretik a vért — a másokét.

És a Belzebub segíti őket. Nagy szenzációt tologatott eléjük.

A párbaj, mely egy vívóteremben történt, könnyű sérítés lévén, kardra ment, első vérré. Senki se gondolt szerencsétlenségre. A Miska báró már két év előtt megkapta a »bajnok« címet az Atlétikai Klubtól, hát nem csirke; — Alapi is tudja a módját, ha el nem felejtette, hát egy pár bravúr-suhintást mutatnak és végzik valami szerény karcolással.

A felek kiálltak, s Alapi csak játszott egy darabig a kis báróval, még hátrált is, aztán mintha egyszerre megunt volna, hogy elég volt már, bizonyos vehemenciával csillant meg kezében a penge sajátságos cikázással, amit, állítólag, egy arabstul tanult háromszáz és néhány esztendő előtt.

Egyetlen könnyed vágással, annyi grace-szal, mint mikor egy almát akar valaki elegánsan kettészelni, a balhalántéktől kezdődve, végig a balszemem, a szájadlason, széthasított a Perjéssy koponyáját, úgy, hogy megnyílt a belseje, mint egy bibliotéka, a szeme pedig kifutott, s az irtózatos vágás, el nem végződhetvén a koponyán, utat hasított magának be mélyen a vállpercbe és ott átvágta az életeret. Élő emberek sohase láttak ilyet. A Toldi Miklós ereje lakott ennek a vézna embernek a sovány karjaiban.

— Ide, Farkas! Hamar, Farkas! — rohantak az orvosok a szivacsokkal, tapasztakkal, tűikkel.

Alapi Gáspár ellenben leereszté a kardját nyugodtan és csendesesen, a Perjéssy segédei felé fordult:

— *Manu propria* — mondá az ő szatirikus fanyar mosolyával. — Reményilem, elismerik most már az urak, hogy az *igazi* Alapi Gáspár vagyok, de Nagykemlék.

Azok szótlánul, megüvegesedett szemekkel néztek rá, mint egy természetfölötti szörnyetegre.

Az orvosok mindent megtettek, amit lehetett, de nem volt mentség: az elvérzést nem lehetett megakadályozni, és az előhívott mentők már csak holttestet találtak.

Volt nagy megrökönyödés a városban. Az eset híre elterjedt, mint a futótűz, egy óra múlva már a kis bogárhátú házakban is beszéltek, a Gellért alján és a távol Zuglóban fákat nyesegető napszámosok közt folyt a szó:

— Megint bomlanak a nagyurak. Egyet leöltek maguk közül.

— Ostoba mulatság. Mikor vadaskertjük van és ölhetnek őzet is vagy szarvast.

Bent a város közepén, a Korona utcában pedig csoportokban álltak ki a boltajtók elé az incifinci varrólányok, élőrózsák a művirágok között, s sóhajtozva emlegették:

— Pedig, istenem, de szép fiú volt!

A hordárok rikácsolva árulták a lapok rendkívüli kiadásait: »Halálos kimenetelű kardpárbaj!« A Nemzeti Kaszinó épületére kitűzték a gyászlobogót. A képviselőház folyosójára dr. Rosenberg Gyula hozta meg a hírt, s ott mindjárt azt kezdték firtatni, hogy mit hagyott itt a halott; s mint-hogy nem volt egyéb, csak egy vadászebidomító szövetkezetnek elnöke, azt találgatták, hogy kit lehetne a helyére tenni. Mint mindenkinnek Hieronymi Károly volt az első gondolata — csak azután ágaztak szét a jóakaratok kevésbé tekintélyes egyéniségek közt.

A részvét a temetés napjáig (szombaton délután volt a Perjéssy temetése) óriási módon felcsigáztatott, részint a lapok cikkei által — melyekből csak néhány címet kell fölemlíteni: »Középkori brutalitás«, »A holt vitéz suhintása«, »Egy horvát Holubár« — részint azon megható részletek miatt, melyek kolportáltattak. A halál különben is nagyítóüveget visel, s ha hirtelen visz el valakit, a nagy sietésben rendesen ott felejtí.

Ez az üveg szépnek, okosnak, felülmúlhatatlannak mutatja az elköltözöttet. Lángész volt, gavallér volt. A szívek húrjait megrezegteti egy fájó gondolat, s egy kis keserűség támad nyomában. A halott igazsága erősebb, mint az élő — az ő örökre becsukott szemeiből világosabban látszik az

őszintesége. Egyébiránt az összes emberi hazugságok közül ez a legszebb.

Száz és száz koszorú borította el a koporsót, s óriási tömeg kísérte ki a temetőbe : rokonai, menyasszonya, a kaszinó urai és az utcák dologtalan népei. Ez a csőcselék. Ez a ronda nép. Ki adna ennek a véleményére valamit. És mégis ez a legnagyobb pompa. Nagy pályák, nagy ambíciók, ragyogó életutak betetőzése. — Ez, amit pénzzel nem lehet megvenni. Hogy megindulnak anyókák, csizmadia-inasok, facér pincérek és székálló legények. A pálinkasöntések mellől, amerre a menet megy, előkullognak a vén napszámosok, és ők is mennek a hőmpölygő néppárral ; kimenőt vesznek a szolgáltók és szakácsnők, hasonlóan belevegyülve a kavargó embertömegbe, hol egy-egy mondás, szinte szikra, égeti, izgatja, háborítja a fogékonyakat.

— Bizony nem jó, nem szép, hogy a hajdani magyarok ölni kezdik a mostaniakat.

Megy-megy a tömeg lassan, ünnepélyesen a koporsó után, mintha az övé lenne. Ez alacsony, máskor közömbös rétegeket áthatja egy homályos érzés, egy sejtelem, több, egy tudás, hogy most *történik valami*.

És aztán? Aztán elmúlik a temetés, bekaparták a halottat, egy púppal több púp van a földön, s egy évvel kevesebb itt fön ; egy évvel, egy parancsolóval vagy egy szolgálóval. De az mindegy.

A nagy urak hazaoszlanak, a síró menyasszony elájul, a szülők zokognak, a csőcselék pedig elérzékenyül ezeken — a közhangulatot beszívja, mint az itatóspapiros a zsírt. Ezzel a közhangulattal aztán odacsoportosul a Zrínyi-féle bank elé és elkezdi a tüntetéseket.

— Abcug Alapi! Abcug Zrínyi!

Jó szerencse, hogy nem alszik a gondviselés. A rendőrség ott toppan és szétkergeti őket.

MÁSODIK RÉSZ

VII

A PÓÉZIS

Szarkák! Ti csacsogó, kedves jószágok, röpjületek ma a Zöldfa utca egy házára, ahol a Rózerék laknak. Láttatok már valaha kéményt olyan vidáman füstölni, láttatok már embert olyan kevélyen lépegetni haza a templomból, mint Rózer urat? Meg-megáll útközben nyájasan beszélgetni egy-egy ismerőssel, de nem sokáig, csak egy vagy két percig, ameddig elmondhatja: »De, jaj, sietnem kell haza, mert gróf Zrínyi Miklóst várom ebédre.«

És már a hét elején kezdődött a nagy boldogsága, az övé, meg a Rózer-mamáé. Összekombinálni az ebédet, scampikat rendelni Fiuméből, kaviárt Orsováról, sajtot Fogarasról, fehér cipót Rimaszombatról, szőlőt Velencéből. Aztán volt egy nagy gourmand ismerőse, egy bonvivant porosz hercegnek az ex-segédtszije, egy nyugalmazott vén féreg, aki mindent megkóstolt, ami jó van a világon. Őt is fölhajkurászta Rózer úr valahol a Nagymező utcában és az italneműek iránt tudakozódott, kérdezvén őt kerülgető úton, hogy mit tart a legurasabb italnak.

— Az igen relatív dolog — mondá, a szájával csettentgetve, lovag Schmitt. — Atyám, néhai lovag Ulrich Schmitt, egy csésze teát készített egy nap Szeuzben, barátjának: Sir Ralp Abercambrennek, aki az angol sereget vezette a franciák Egyiptomból való kiszorítására. Atyám leleményes fickó volt, Rózer úr. A csésze teához a Gangesből, a Themseből és Nilusból szerzett egy-egy kis vizet az onnan jött és ott horgonyzó hajókról, s ezek közé ausztráliai kókuszdiót és amerikai nád-

mézet kevert — úgyhogy mind az öt világrész képviselve volt a csészében. Biztosítom önt, uram, hogy a tea nem volt jobb bármely más teánál, de Sir Abercambre bizonyára nagy élvezettel szüröcsölte azt.

Még sok csudálatos italtól és folyadékról emlékezett meg Schmitt kapitány, míg végre megállapodtak a Pommerysecben, a Rothschild-Moutonban és a Chablyban. Egy kis tokaji persze szintén nem árt. De bármennyit fáradt is Rózer úr és Rózerné asszony, mindent bőven kárpótolt azon perc édessége, midőn végre Georges belépett a szalonba és az összegyűlt vendégek nagy meglepetésére (mert Rózerék az effektus nagyságára dolgozván, csak éppen ezeknek nem árulták el a nagy titkot) jelenté méltóságteljes ünnepélyességgel :

— Gróf Zrínyi Miklós és Juranics Lőrinc urak.

— Ah! — röppent el minden ajkon. A szép Bobor ezredesné halkán felsikoltott, forró és piros lett a képe, mint a láng. Rózer mama ijedten kapott a frizurájához, s mint valamikor hajadon korában, megnyalozván ujjait, azokkal egyengeté simára. Georges egy igen szigorú pillantást vetett rá. Rózer kirohant a vendégek eleibe, mint egy bolond. A szegény kis Anna pedig, akire senki se figyelt, olyan fehér lett, mint a fal.

— Isten hozta! Oh, isten hozta!

Maga az ezredes is glédába állott, mintha egy Feldzeugmeister beléptét várná.

De hát hiszen éppen az volt a Zrínyi egyéniségének varázsa, ha belépett valahova, hogy úgy tűnt fel, mintha mindig ott lett volna. Rokonszenves volt, szinte enivaló. Könnyed, fiatalos mozdulatokkal. Oly egyszerű, és mégis látszott rajta a nagy úr, az oligarcha.

— No, hát eljöttem — mondá, kordiólisan nevetve és a Rózer úr kezét megrázva még odakünn —, és ha jó lesz az ebéd, akkor megcsináljuk a szerződést a házra.

Rózer úr arca sugárzott.

— Oh, ne is tessék említeni... Ne is tessék. Kinevetnének, ha megtudnák. Oh, nagy szerencse, nagy szerencse. Hát hiszen majd megegyezünk. Mindenesetre megegyezünk. Csak ne tessék említeni.

Olyan zavarban volt, nem hogy a vendégeit ereszteni elöl, maga futott be előre, mint egy uszkár, s nagy szemöldeit jelentősegteljesen mozgatva, hangosan kiáltá a lányoknak (ugyanis ott volt a Sartory Pál két kisasszonya is).

— No, jön ám egy szép fiatalember! Hm.

Már ott is volt a szép fiatalember, Juranics, s maga is hallotta a Rózer úr felkiáltását. Zrínyi a háziasszonynak mondott néhány udvarias szót, a szegény teremtés nem tudta, mit tegyen; keresztül-kasul futkosott a székek közt, hogy melyik a legszebb, legérdemesebb (notabene egyforma sárgaselyem székek voltak a szalónban), aztán felkapván egyet, fölemelte és megfújta, a kendőjével lecsapkodta róla a port, pedig nem is volt poros, s úgy vitte Zrínyinek, hogy ülésel kínálja.

Ennyi idő éppen elég volt, hogy Zrínyi és Juranics megismerkedjenek mindenkivel. Bobor ezredessel is. Zrínyi melegen rázta meg a kezét, ő is eltanult már egy-két újkori frázist, fölvetett egy kis mázt.

— Sok szépet hallottam vitéz tetteiről — szólt nyájasan.

Mire a goromba öreg ezredes boldogan pirult el, s meghajtván fejét, nagynehezen mondta:

— Én is az önéről.

De a bámulat fogta el, látván, hogy Zrínyi Miklós egyenesen a feleségéhez tart, s mint régi ismerősök kezdenek társalogni. Mordizom adta! hogy lehet ez? A zöldszemű szörny kombinálásra ösztökélte. Nem valami fiatalkori ismeretség? Eh, hiszen Zrínyi háromszáz év előtt élt. Mariska pedig csak harmincnégy éves. De mégis ismerik egymást. Ez tény, ez látnivaló. Megfoghatatlan valami!

Iparkodott is legott a közelükbe félni, hogy miről beszélnek, mert eddig csak egy pár szó ütötte meg a fülét messziről:

— Mily meglepetés? Hogy jut ide? — kérde a szép ezredesné és szeme, arca szikrázott, még a rőt haja is szikrákat látszott hányni.

— Mert most már én vesztettem el valamit — felelte Zrínyi kedélyesen.

— No, ugyan mit? — s az asszony negédesen vetette hátra fejét.

A pompás borok különben mindenkire megtették hatá-
sukat. Juranics régi magyar nótákat énekelt, melyek rend-
kívül tetszetek. Rózer Anna álmatagon hallgatta, hátra-
dülve kissé egy fotőjben, és nézte, nézte, egyre nézte ölébe
eresztett jobbkeze ujján a kis mélyedést, amit egy gyűrű
viselése okozott. Egy kis zöld topázgyűrű, ami most nincs
ott, pedig még ott volt azelőtt. Nem álom-e, hogy nincs
ott? Nézi, nézi és nem álom. Valaki megfogta a kezét az ebéd
alatt és a régi idők udvarlási módja szerint lehúzta nagy-
ügyesen a szegény kis topázgyűrűt. Mégiscsak nem szép attól
a valakitől.

Wlada doktor hasonlóan el volt ragadtatva a Juranics
hangja által, s elfogván a sürgőforgó Rózeréket, lelkesen
szedte szavakba kitoró érzelmeit.

— Milyen koloritja van! Gyönyörű dolgok. Szeretném
tudni, hol lehet ilyesmit élvezni. Dalokat, melyeken a déd-
apánk nagyapja érzelt. Királyoknak való mulatság! Gratul-
lállok az önök ebédjéhez, Rózer úr és asszonyság! Én már
hercegeknél is ebédeltem — de az mind schmarn.

Rózeréket ugyan kár volt villanyozni, Dunába vizet
csurgatni; most se bírtak már a kevésységükkel, majdnem
szétrepszettette őket.

— Doktor, doktor — sugdosta Rózerné —, ennek a
Juranicsnak tetszik az Anna. Az én szemem nem csal, dok-
tor, azért, hogy ostoba asszony vagyok. Ez az ember bomlik
az Annánk után.

— És kiféle, miféle ez a Juranics? — vágott közbe
Rózer úr.

— Nagy úr, horvát főnemes; bánok, főispánok véré-
ből való. Várai voltak az őseinek, neki is — de most persze
semmije sincs.

Rózer önérzetesen ütögette a mellét.

— Van nekem. Hm.

Csak még fokozta a Rózerék boldogságát, hogy oda-
kűnn az előszobában egy pár újságíró jelentkezett, akik rész-
leteket óhajtottak tudni a mai ebédről, és kérték Rózer urat,
hogy diktálja, mi mindent beszélt Zrínyi az ebédnél. Nem
mondott-e valami anekdotát a régi világból? Vagy valami
kritikus megjegyzést a mai viszonyokról?

— Ah, istenem! — mondá Rózer úr és a szeme villogott, mint két karbunkulus. — Mennyit beszélt ő nálunk! De nem emlékszem, uraim. Oly rossz memóriám van. Tele van növénynevekkel. Tetszik tudni, még patikus koromból. Mert kicsiből vertem fel magam és nem szégyenlem elmondani. Ah, mennyit beszélt. De az átkozott növénynevek miatt semmi se fér már a fejembe. Hanem a feleségem, az nagy talentum az ilyenekre.

S ezzel kinyitván a szalonajtót, bekiáltott, hogy mindenki hallja :

— Kriska, Kriska, gyere ki fiam. Itt vannak az újságírók. Írni akarnak a mai ebédünkről!

Kriska asszony kitipeggett-kitopogott, mint egy szaladó kacsa, fekete főkötője lefityegő csipkái libegtek-lobogtak, csapkolódtak jobbra-balra. No, ő aztán beszélt is annyit az újságíróknak, hogy tíz hasábot is tele lehetne vele írni, a szívükre kötvén kétszer-háromszor :

— Ki ne felejtsek, lelkem, a befőttem. Nagyon tetszett neki a befőttem. Azt mondta a befőttemre, hogy az anyja házánál sem evett olyat. Pedig az anyja, bizonyos Karlovics Ilona két országban volt — azt mondja — híres gazdasszony.

E nagy örömmámorban csak egy bántotta Rózerékat, hogy az egész világnak meg nem mutathatják magukat. De hátha erről is lehetne segíteni? Ha például Wlada doktor egy kis sétakocsizást ajánlana a ligetben egészségi okokból. Nosza, rá kell a doktort beszélni.

Wlada kötélnek állt és csakugyan nyélbe ütötte a kocsikázás tervét, csak éppen Bobor ezredes ellenkezett, mondván, hogy egy kis »post kaffanum« (a kávé utáni borozgatás) többet ér minden friss levegőnél az egészségre. A ravasz doktor ezen is segített.

— Tudja, mit, ezredesem, ülünk mi ketten egy kocsiba, én majd hozok a kabátom alatt egy palack pezsgőt, a zsebemben két poharat, s künn, az isten szabad ege alatt, valahol a Zuglóban, koccintunk egyet.

Isten neki. Ez már nem rossz idea. Így nem forogván fönn többé semmi akadály, kocsikat hozattak, s egész karaván indult útnak. A családi batárban Rózer-mama a leányával, az előülésen Juranics, a másik kocsiban Zrínyi Miklós

az ezredesnével, a harmadikban Rózer úr keresztleányaival, a Sartory-kisasszonyokkal, a negyedikben Wlada doktor az ezredessel. Az öreg Sartory és Schmitt kapitány otthon maradtak dominózni.

Oly örült kavargás, dübörgés, hömpölygés volt a ligetben, amilyen nyári vasárnap este szokott lenni. Az alkonyodó nap széthintette utolsó fényét, mintha csurgatott arany lenne, a fákra, a füvekre, és ott játszott, ugrált a nagy szökőkút vízkévéjében, kimelegítette az ezredesné arcát, olyan színe lett, mint egy nagyon szép érett baracké, bekandikált a Rózerék batárjába és az Annácska perkálszoknyáján, a szélétől végig a térdén, egy arany pántlikát feszített ki, megcsiklandozta egy kicsit a karját, mely a piros ernyő alatt egy királygomba hófehér gyökének látszott. Ugyanegy időben felkereste a doktor Wlada fiákerjét is és hamarosan megforralta hév sugaraival a pezsgőjüket (most már akár megihatja), s mint aki minden dolgát jól végezte, egyszerre lebukott, eltűnt, mintha színházi sülyesztő volna alatta.

Hús szellő kezdett lengedezni, édes balzsam. Egy-két fordulás után a köröndben Rózer-mama kiszállást vezényelt és egy kis gyalogsétát ajánlott a fák között.

Személyeink csakhamar elvegyültek párosával a néptömegben. Sok ember, sok ismeretlen ember szinte magány. Egyedül bolyongtak Zrínyi és a szép ezredesné, Juranics és a kis Anna. Hogy mit beszéltek? Isten tudja. A levegőről is beszéltek. Egy-egy kakaduformájú női kalapot megbíráltak. Nézték az eget és az úszó felhőket (különösen a kis Anna nézte sokat), valami a fák susogásából is beleszármozott a gondolataikba, meg az útszéli virággruppokból... Aztán eljutottak ahhoz az öreg sírhoz is, amely már nem is sír, hanem csak egy kő, egyetlen szomorú szóval: a »Fuit«-tal.

Vajon milyen ember volt az, aki ott fekszik? Már a nevét sem tudják. Pedig azt mondják, ő ajándékozta a ligetet a városnak. Minek? Ha most felkelne, egyetlen embert sem ismerne a világon.

— Nini, nini, nézze csak, egy parányi lámpa ég a sírján.

— Egy szentjánosbogár — mosolygott Juranics, lehajolt és fölvette.

Anna még sohasem látott olyat. Szinte bántotta, hogy csalódott. Olyan szép lenne az, ha az istenke gyújtott volna lámpát annak a jó embernek, aki ezt a nagy kertet a városnak ajándékozta.

— Mutassa csak!

Juranics odaadta neki, de a kisleány megijedt tőle és elcsapta.

— Ejnye, Anna kisasszony! — incselkedett vele Juranics — hát maga így bánik az én bogaraimmal? Most már csakugyan nem adom vissza a gyűrűjét.

— Ugyan, adja vissza!

— Adja vissza maga is az én bogaramat.

— Várja meg, míg egy másikat találok...

— Maga is várja meg, míg egy másik gyűrűt hozok érte.

Ezen a témán folyt sok együgyű beszéd, de szebb volt az a világ legnagyobb bölcseinek a vitatkozásánál, és a kigyúló csillagok az égen hamiskásan hunyorgattak hozzá.

Mondanom se kell tán, hogy Zrínyi egészen másképp és másról beszélgetett Bobornéval, ezzel a ravasz, kívánatos asszonnyal, aki ugyancsak meg nem ijedt volna a szentjánosbogártól — de úgy tetszett Zrínyinek, egyébtől sem —, és igen közömbösen vette volna a hunyorgató csillagokat. A göncölszekéren végre is nem lehet kucsírozni és a fiastyúkot se lehet feladni az asztalra.

De hát ahogy volt, úgy volt. (Tilos a magánbecsületet érinteni.) A szép vasárnap délutánnak egyszer csak mégis vége szakadt. Visszakocsiztak Rózerékhez, ott Zrínyi elbúcsúzott egy revans-ebédre hívta meg Rózeréket a kaszinóba. Majd, mintha csak úgy ötletszerűleg történnék, hogy éppen megpillantotta Bobort, odaszólt hozzá:

— Nagyon megtisztelne, ezredes, ha ön se vetne meg egy régi világból származó katonát.

Az ezredes hajlongott és mosolygott. (Rettenetes volt, ha mosolygott.)

— Tartom szerencsémnek! — pattogta vezénylő hangon, mintha egy szakasz előtt kiáltaná ki.

A revans-ebéd is nagyszerű volt, és mikor Rózerék a kitűzött napon a kaszinóba hajtottak, Krisztina asszony szíve repesett és kétszeres sebességgel dobogott.

— Ki hitte volna, János, hogy mi valaha itt ebédelünk. De Rózer úr már akkor nyakig benne volt a nagyzási hóbortban. Ő már nem is csudálkozott.

— A világnak forognia kell, Krisztina. Az ördögbe is, forognia kell. S ami a Harruckernekkel megtörtént, az megeshetik a Rózerekkel is.

Az ezredesék szintén ott voltak — de ez nem ment oly simán. Az ezredesnek új waffenrockra volt szüksége s következésképp új kölcsönre.

— Segíts ki a zavarból, Rózer, ha már belehozta ilyen slamasztikába. Kötelességed, Rózer. Becsületbeli kötelességed. Úri emberhez való eljárás.

A miliő, a jó pezsgő, a hangulat, ami e fényes helyen előmlött, a szolgák alázatos arca, meggörnyedt tartása, a szőnyegek színe, a tányérok cirádái, a rokokó-székek és díványok és minden egyéb úgy felvillanyozta Bobort, hogy a végén mágnásnak képzelte magát, és ő is meghívta a társaságot egy ebédre szerény házához — amire ijedten esett ki a Rózer úr kezéből a villa és a fejét csóválta.

— Ugyan, Károly, Károly!

Az ezredes dühbe jött.

— Engem akarsz te dirigálni?! Mordizom adta! Ne izélj, Rózer, mert megharagszom. Hát nem azt tehetem én, amit akarok? Hát nincs Magyarországon szabadság? Mordizom adta!

Rózer úr elhallgatott, és a Bobor-féle ebéd is elkövetkezett az idők rendjén, persze megint egy új kölcsön útján.

De mindez hasznos befektetés volt, mert minden ebéd új ebédek kölykezett, és minden új ebéd új látogatókat tett szükségessé, úgy, hogy mire bekövetkezett a tél, az e fejezetben bemutatott személyek úgyszólván nélkülözhetetlenekké váltak egymásra nézve. Zrínyi az estéit többnyire az ezredeséknél töltötte, néha a színházba mentek együtt. A városnegyedben különös gyanú keletkezett, s az utcabeli boltokban, ahova az öreg ezredes betévedt vásárolni egyetmást, a kereskedősegek mindig összemosolyogtak a háta mögött, s mikor az utcán végiment ingatag, de mégis peckes lépteivel, vihogva mondták:

— Ott megy az öreg agancsos!

Maga az ezredes azonban, ha valahol célzást ejtettek a Zrínyi sűrű látogatásaira s pajzánul hozzátették: »Jó lesz vigyázni a szép asszonyra, őbester úr«, ravaszul mosolygott befelé és így szólt:

— Ostobaság, mordizom adta! Két vén katona hű egymáshoz: Bobor Károly és gróf Zrínyi Miklós. Két vén katona. Ez az egész. A vén katona még tud vigyázni, mordizom adta, tud vigyázni — de a vén katona nem tud már ostromolni. S itt van a kutya eltemetve. Az egyik vén katona azt csinálja, amit tud (s itt a saját mellére ütött), a másik vén katona azt csinálja, amit nem tud. És ez az egész.

Tényleg nagyon vigyázott az öreg. Az ezredesné sohasse lehetett egyedül találni, és igen nehéz volt vele egy-egy bizalmas szót váltani. Éppen az ingerelte talán Zrínyit és szította lánggá a kicsiny szikrát.

Még a legjobban mulathatott az asszonnyal, ahol esetleg mások foglalták el a férjét, idegen helyeken, Rózeréknál, vagy saját magánál, mert a bank megvásárolván a Rózer-féle Nádor utcai palotát, a tél elején odaköltözött Zrínyi és ott igazán fejedelmi háztartást vitt. Radován diák volt betanítva, hogy az ezredest kezelje. Rendesen disputált vele vagy itatta; — ezt a két mulatságot kedvelte legjobban.

Farsang után még eggyel szaporodtak az intim házak, ahová mindnyájan eljártak. Sőt az ezredesné ott néha egyedül is megjelent. Ugyanis Juranics Lőrinc tett szert külön háztartásra. Advent első vasárnapján megkérte a Rózer Anna kezét és nem kapott kosarat. Nagy fénnel tartották meg az esküvőt a farsangon. Zrínyi volt a násznagy, Boborné a nászasszony, s az egész szigetvári őrség ott táncolt a lakodalmon, mert hivatalosak lévén, összesereglettek a vidám napra az ország minden részéből. Még Alapi Gáspár uram is olyan kedvre szottyant, hogy amit életében nem tett, egy csárdást aprózott el Rózer-mamával. Patacsics pediglen, úgy hajnal táján, csupa duhajkodásból, a fogai közé vette a cigányprimást a nadrágszíjánál fogva, úgy kellett muzsikálnia a nyavalyásnak, mialatt ő, Kinizsi Pál uram módjára, táncolt és bokázott vele a nótáján.

VIII

AZ ÖNKÉNTES DETEKTÍV

Budapest az epidemiák városa. (Hiába rázza a fejét tisztelt Sartory Pál úr). Nemcsak hogy idelátogat minden ragályos betegség : tífusz, pestis, kolera, nána és nem tudom mi, hanem a szembetegségek is bizonyos epidemikus jelleggel lépnek fel. Ha a párbajok áramlata kezd jönni, akkor egyszerre csak összevész mindenki mindenkivel, s amerre a szem lát, mindenütt kettesével lépkedő férfialakokon pihenhet, kik qua szekundánsok járnak nagy gesztusok közt az utcán. S az emberek felismerik az arcvonásaikról, mi járatban lehetnek ; kitérnek nekik, mint a minisztránsokkal a haldokló emberhez siető papnak. Ha az öngyilkosság áramlata jön, akkor egyszerre csak kezdik az emberek főbe lőni magukat tömegesen, szinte minden ok nélkül. És ez ellen hiába cikk és tárca. Ami egyszer passzió, hát passzió. A levegő fejleszt ki bizonyos hajlamokat, lázakat. Hogyan? Miért? Senki sem tudja. Úgy van — mert úgy van. Egyszer például minden ember elkezd a Gerbeaudhoz járni és valóságosan verekszenek a székekért ; a következő évadban meg már senki sem megy a Gerbeaudhoz — pedig, esetleg, jobb a konyhája. Ez mind epidemia.

A tavasszal pedig mi történt! A lapokban igen gyakran lehetett olvasni eltűnt emberekről, akiket a család keresett, de meg nem talált se élve, se halva. Eltűnt egy Trencsén megyei fakereskedő, aki két napra lejött Pestre. Most nyoma veszett. Kevéssel rá egy idevaló bankár tűnt el csudálatos módon, mintha a föld nyelte volna el. Hasztalan kutatott

utána család, rendőrség. Aztán eltűnt egy ügyvéd. Azt nem is igen keresték. Az semmi. Elvitte az ördög elevenen.

Aztán úgy húsvét táján a Boborék utcájában a boltos-
segédeknek feltűnt, hogy már napok óta nem látták az »öreg
agancsost«. Ugyancsak ezt az észrevételt tették a »Zöld
pásztorhoz« címzett kávéház törzsvendégei. Bobor minden
hétköznap odajött egy órára, megivott egy kupica szilvóriu-
mot és elolvasta a lapokat. Ide járt Sartory Pál és Schmitt
kapitány is. Hamarabb el lehetett volna hinni, hogy egyszer
fogja magát a természet és meg nem virrad, mintsem hogy
Bobor Károly ne jöjjön el. Hát mi lehetett az öreg?

Okvetlenül meghalt.

Csak ez az egy volt valószínű, mert azt már a »Zöld
pásztor« pincérei se gondolták, hogy Bobor Károly meg nem
halhat — annyira ritkaság, hogy valaki a halált elkerülje.

Sartory Pál ellenben bizonykodott, hogy ha meghalt
volna Bobor Károly, ő okvetlenül kap parte-cédulát. Ezen
aztán összedisputáltak és elhatározták, hogy megnézik
otthon.

Elmentek hát a Boborék lakására, ott a cseléd nyitott
nekik ajtót (egy szepességi német leány), ettől kérdezték
meg, hogy otthon van-e az ezredes úr?

— Nincs, elutazott.

— Hová utazott?

— Nem tudom. Semmit se tudok. Csak azt tudom,
hogy nincs itthon vagy négy napja.

— Hát a méltóságos asszony?

— Az itthon van. És éppen vendég van nála.

— Kicsoda?

— A Zrínyi méltóságos úr...

Sartory Pál és Schmitt kapitány összenéztek és így
szólának :

— No, hát akkor nem megyünk be, fiam, hanem mondd
meg a méltóságos asszonynak, hogy itt jártunk tudakozódni
az ezredes úr után.

A dolog hetekig lappangott így, hanem közbeesvén
elseje, miután az ezredes nem jelentkezett a nyugdíjáért,
a bajtársai felkeresték, s az ezredesné kinyilatkoztatta,
hogy nem tudja, hova lett a férje. Egyszer reggel kiment

a városba, semmit se szólt, s nem jött haza ebédre ; azóta nem is látta.

— Tett-e a rendőrségnél följelentést?

— Minek? A rendőrség nem talál meg semmit.

— Hát mit gondol?

Az ezredesné vállat vont.

— Fogalmam sincs.

— Vannak-e valahol rokonai, akikhez elmehetett?

— Nem hiszem. De onnan is írnia kellett volna.

Ezekre a kérdésekre százszor és százszor kellett ezeket a feleleteket megadni a következő napokban, mert »*Az eltűnt ezredes*« cím alatt megjelent másnap a Bobor rejtélyes eltűnése a lapokban, különbözőképp kiszínezve, s azontúl nem volt nyugta a szép Bobornének a reporterektől.

A dolog nagy port vert fel, mert már a negyedik-ötödik ilyen eset volt rövid idő óta. Mégiscsak furcsa! Az orvosok azonban tudományos képet vágtak ehhez is. Tudunk mi erről. Ez is egy betegség, epidemia, és ritkán fordul elő. Bizonyos vándorlási ösztön (a latin nevét is mondták, de elfelejtettem), a peregrinatio egy neme, mely a macskáknál szokott leginkább előfordulni. Elmennek, elbujdosnak minden ok nélkül. Aztán megint visszajönnek hónapok, évek múlva. Hol voltak, senki sem tudja. És ez néha az embereknel is jelentkezik, példának okáért a peregrinusnál, ami egy lelki kényszer, egy titkos parancsoló erő, mely az agysejtekből és az idegekből veszi eredetét. De ami jelentkezik az egyeseknél, az mint betegség előfordulhat csoportokban, s a ragályosság szimptomáinak kizárása nem bírna az alaposág föltételeivel.

A lapok azonban nem fogták fel ilyen tudományosan a kérdést, s mivelhogy egy hódító szép asszonyt hagyott itt az ezredes, a kujon reporterek szívesen időztek e témánál, s igyekeztek azt minden oldalról megvilágítani, nem hiányozván a gonosz célzások sem. A közönség, ez a falánk ezerszajú inyenc-szörnyeteg, mohón falta be a híreket, s a klubokban és szalonokban megindult a tömérdek tricstracs.

— Mégis furcsa, hogy az asszony nem tett jelentést a rendőrségnél.

— Azt mondja, nem tud semmit.

- Vajon?
- Különös, hogy nem is valami nagyon búsul.
- Hatvannyolc esztendő volt.
- De legalább mutatná.
- Éppen az szól mellette, hogy nem mutatja. Ha valami bűn volna benne, majd mutatná.
- Oh, jaj, nem lehet az asszonyi ravasszágot kiismerni.

Mindent beszéltek összevissza, pro és kontra a rossz nyelvek és a jó nyelvek, végre az ügy úgy megdagadt, hogy a rendőrség is megmozdult — ámbár az előbbi eseteket se bírta kisütni. A gúny ostroma pattogott felette már hónapok óta. A detektívek izzadtak, káromkodtak: Beniczky Lajos esete óta nem történtek efféle dolgok. Különböző verziókat találgattak ki. Hogy Somoskeőy jár itt, és az lopkodja el sorra az embereket, ebben az ártatlan formában kedélyeskedvén a rendőrséggel. Olyan kifocamodott elme is akadt, amelyik így kombinált: Az öreg ezredes veszélyes katonai titkokat tudott, hát nem lehetetlen, hogy muszka ügynökök megkerítették és elvitték egyenesen Szentpétervárra. Úgyis egészen az a genre volt, ami Walsin-Esterházy.

Végre be kellett avatkoznia a rendőrségnek is, és a szép asszonyt kihallgatták. Semmi újat se mondott. Egész vallomása ebből állt:

Boborné: Április 10-én egy mulatságban voltunk Rózer Jánosnál, aki királyi tanácsosságát ünnepelte. Ott maradtunk messze éjjelutánig, s én egész tizenegy óráig aludtam másnap reggel. Mikor felkeltem, kérdezősködtem a férjem után. A cselédleány azt felelte, hogy már egy óra előtt kiment.

Rendőrkapitány: Nem történt valami Rózeréknál, ami tisztelt férjét felizgathatta volna? Vagy egyéb olyan körülmény, amely alkalmas a kutatásnak támpontot adni? Adja elő, méltóságos asszonyom, részletesen ama mulatság lefolyását.

Boborné: Valóban aligha történt olyasmi. Férjem csendesesen mulatott és kártyázott.

Rendőrkapitány: Kivel kártyázott?

Boborné: Schmitt kapitánnyal játsztak piquetet.

Rendőrkapitány: Férje nyert, vagy veszített?

Boborné: Említette hazamenet, hogy vesztett.

Rendőrkapitány: Mennyit vesztett?

Boborné: Említette, hogy tizenegy forintot.

Rendőrkapitány: Nyugodt hangulatban volt hazamenet?

Boborné: Kedélyes volt.

Rendőrkapitány: Nem történt a lakománál valami kellemetlen epizód?

Boborné: Sőt ellenkezőleg. Mindenki pompás hangulatban volt. Ami elképzelhető is. Az öreg Rózer már rég vágyott valami kitüntetésre, s most gróf Zrínyi Miklós megszerezte neki a királyi tanácsosságot. Úszott a boldogságban az egész család. Rózer úr hálából egy tóosztban jelentette ki, hogy összes tőkéin a Zrínyi-féle bankrészvényekből vásárol.

Rendőrkapitány: Ez jelentéktelen körülmény. Kik voltak még ott?

Boborné: Zrínyi gróf, Patacsics, Alapi, Juranics a nejével és még a szigetvári lovagokból néhányan, aztán Schmitt kapitány, Sartory a leányaival és néhány öreg asszony, akik mindig ott szoktak lenni.

Rendőrkapitány: Még egyre kérem szíves válaszát. Nem talált valami hátrahagyott levelet, cédulát vagy egyéb jelt?

Boborné: Nem.

Mindössze ennyi felvilágosítást adott a szép asszony — s ez nem több a semminél. A kos szarvában sincs nagyobb sötétség, mint amilyen a Bobor-ügyben volt. A rendőrség a legügyesebb detektívjeit mozgósította, de hasztalanul. A lapok hír-éhes rendőri reporterei nap-nap után csak azt hallhatták: nincs eredmény.

Felbosszankodék erre a *Pesti Gúnár* című napilap rendőri reportere: Perényi Miksa, és szemtelenül, még bent a rendőrtanácsos szobájában, felcsapta a borzas cilinderét a fejére, az ajtóból kiáltván vissza:

— No, hát majd kisütöm én, ha az urak semmit sem tudnak.

S amit Perényi Miksa megmond egyszer, az vas; csak amit megír, az nélkülozi néha az úgynevezett »minden alapot«. Erre a nagy elhatározásra egyébiránt ösztökélte a

hagyományos gyűlöleten kívül, mely a rendőrség és a sajtó közt van, Rózer Nep. János királyi tanácsos úr azon közzétett hirdetése, ki barátjáról biztos hírt hoz, száz arany jutalmat kap.

Vékony kis emberke ez a Perényi, olyan arccal, mint a kakadué, és olyan lábakkal, mint a batláié; az orra görbe egy kicsit, de a szimatja van olyan, mint a Lecoq úré a Gaborieau regényében, esze pediglen ki van köszörülve, s hajlékony, mint a legfinomabb penge.

Rögtön hozzálátott feladatához. Legelőbb megszerezte az ezredes arcképét, aztán a szintért vette szemügyre, ahonnan meg kellett indulnia titokzatos útjára. Boborék az Aradi utcában laktak, egy kétemeletes sárga házban. Ez egy hosszú, piszkos utca rossz kövezettel, eldugva az Andrásy út mögé. Kietlen, alig épül, kereskedelme nem fejlődik. A nagy oligarcha mindenben veszedelmes. Az Andrásy út, mint a cápa a kis halakat, föleszi a közelében levő utcák élénkségét, forgalmát. Itt minden csöndes és kisvárosias.

Hogy a fonalat megtalálhassa, mindenekelőtt azt kellett volna tudnia Perényinek, hova ment Bobor hazulról, vagy legalább hova indult. De erre nem volt semmi adat. A szomszédos szatócsboltokban nem tudták útbaigazítani, bár némely dolgokat mégis megtudott: hogy az ezredes szűk anyagi körülmények közt van, hogy gróf Zrínyi Miklós igen gyakran tölti ott az estéit, és hogy erről sokat beszélnek az Aradi utca vénasszonyai.

Ily viszonyok közt Perényi egy feltevésre vetette magát. Szuggerálta, mintha ő lenne Bobor, aki megindult otthonról, ment-ment egy darabig, de minthogy rossz volt a kövezet, s hozzáképzelte, hogy az ő lába is köszvényes, mint a Boboré, a legelső nyilásnál átcsapott az Andrásy úti aszfaltra. És ha ez a föltevés helyes, akkor önként következik, hogy a legelső kocsiállomásnál beleül egy droskéba.

Szép májusi délután volt, az Andrásy úton özönlöttek a liget felé az emberek. A nagy urak fiákerekben, a kisebb urak gyalog; öröm ilyenkor sétálni; — az egyfogatúaknak nem volt keletük. Azoknak csak a tél jó és az eső. A droskék kocsisai utálják a napfényt és úgy tartják a napot, mint a legnagyobb ellenségüket. Most is ott ácsorogtak a kocsisok,

ostoraikat kézben tartva, viháncoltak, megjegyzéseket tettek a járókelőkre és szidták az emberiséget, amely úgy van alkotva, hogy a csizmája elkopik, de a lába nem. E kocsisok egyébként jó megfigyelők és tudnak a szemekből is olvasni. Mihelyt Perényi Miksa feltűnt a látóhatáron, egyszerre ösztönszerűleg megmozdult valamennyi.

Perényi Miksa csakugyan hozzájuk igyekezett; villámhirtelen szétfutottak, hogy levegyék az abrakos tarisznyát sovány gebéjük fejről. Képzeltetni, milyen kellemetlen érzés az a szegény állatnak.

— Ne fussanak hát szét — szólt rájuk Perényi Miksa —, sőt inkább gyűljenek össze mellém. Ide, ide, aki nagy borraivalót akar!

Hát ki ne akarna nagy borraivalót? Mind odakullogtak, bár kételkedéssel, mert az ilyesmiből sohase szokott pénz kijönni, hanem valami sületlenség. És Perényi Miksa se nézett úgy ki, mintha aranyok potyognának ki a rosszul becsukott markából.

Miksa úr kivette zsebéből az öreg ezredes fényképét és így szólt:

— Ki vitte ezt az urat maguk közül?

— A vén katonát? Vittük mi már ezt mindnyájan. Mondhatom komisz fráter. Mindig elkéri a tarifát.

— Jó, jó, de melyikük vitte utoljára?

Hárman is akadtak, akik utoljára vitték, három vagy négy hét előtt. A napra persze nem emlékezett egyik sem.

Hát itt most már a napszaka fog határozni — gondolta magában Perényi és kivallatta őket, hogy hány óraker vitték. Kettő délután vitte, csak a 138. szám mondott dél-éltöt.

— Maga az én emberem — szólt Perényi —, meg tudná-e mondani, hová vitte?

— A *úton szállt ki és bement egy házba.

— Nem tudja hányadik szám?

— Nem.

— Meg tudná mutatni?

— Azt hiszem.

— No, hát menjünk.

Perényi beleült a kocsiba, s kisvártatva a kijelölt háznál voltak.

— Ez az — mondá a kocsis.

— No, elviheti az ördög, mert ez átjáró. Bizonyosan tudja, hogy ide ment be?

— Ide ment be és innen jött ki, azután kifizetett és elküldött.

Perényi bement az illető ház udvarára, melynek közepén bazar van különféle gyermekjátékokból s köröskörül cipészek, aranyművesek, olasz narancsárusok boltocskái. Perényi a fejét vakarta. Itt minden további kombináció lehetetlen. Vizsgaszemei azonban csakhamar fennakadtak egy invalidus katonán, akinek egy széke volt odatámasztva a falhoz az egyik udvari bolt mellett. A szék karján egy táblácska fityegett egyszerű betűkkel: »Molnár István, a sadovai csatában megsebesült szakaszvezető«; ott heverték a szék mellett keféi és suvikszos skatulyája. A járókelők poros cipőjét egy-két krajcárért szokatlan ügyességgel tudta fényesekké tenni. Ott ült a széken egykedvűen és nézte a jövő-menők lábait — egyébire nem volt gondja; konokul meg volt benne gyökerezve, hogy az emberi testben legfontosabb a láb —, mit, ha tekintetbe vesszük, hogy Sadovánál jelen volt, nem is lehet tőle rossz néven venni. Ellenben, ha tekintetbe vesszük, hogy az ő egyik lába fából volt — mégis tárgyilagos és önzetlen álláspontnak vehető.

Perényiben remény csillant meg az invalidus láttára. A katona megnézi a katonát, kivált a szakaszvezető az ezredest. Hátha ez látta Bobort, hova ment be.

Megszólitotta tehát a rokkantat, mutatván neki a képet:

— Nem látta-e, bácsi, valamikor ezt az őbestert?

— Elégszer.

— Járt ebbe a házba?

— Ide jár szegény feje.

S kezével egy zálogházas boltra mutatott az udvar balszögletében.

A reporter arcán diadalmas mosoly jelent meg, s amint egész alakja visszatükröződött az aranyműves kirakatából, szinte kedve jött odakiáltani a rámosolygó énjének: »Makszi, teneked sok eszed van!«

Egy kubaszivart adott a vén katonának s aztán benyitott a zálogos boltba, hol a rácoszattal elkerített helyen, mindenféle limlomok között, zöld házi sapkában egy öreg zsidó ült, mint papagáj a kalitkában. Kívül a rácsnál egy csinos fiatal férfi állt, akinek, úgy látszik, valami házasságot ajánlott, mert mellesleg ezzel is foglalkozott.

— Lássá, maguk keresztények mind ilyenek. Azt mondják, nem házasodom, mert szegény vagyok. Nevetséges, hogy egy »gój« esze miképp jár. Hisz éppen azért kellene házasodni. Mert a fiatalság egy tőke, das muss man eskomptieren. Az agglégénység nagy pazarlás. Megérdemli a sequestrumot. A zsidónál ritkaság az agglégény. Nincs is. Mert a zsidó okos, tudja, hogy mitől döglük a légy.

A papagájfejű, ki, mialatt ezt a házassági szakoktatást tartotta, egy smaragdgyűrű vésetét vizsgálta nagyító üvegen, most észrevette Perényit :

— Mi tetszik, uram?

— Egy fontos dologról szeretnék önnel beszélni — mondá Perényi, mintegy kilökve szemeivel a fiatalurat.

Az vitte is mindjárt az irháját. A papagájfejű rákiáltott :

— Gondolkozzék, tisztelt úr. Az öreg Salamont mindig megtalálja, tisztelt úr! Az öreg Salamon mindig itt ül nyoletól nyoleig. És ön, tisztelt úr, mit parancsol?

— Én Perényi Miksa vagyok.

A papagájfejű csak a szemével pislantott, hogy jól van.

— Reménylem, ismer engem?

— Nincs szerencsém.

De már erre kipattant a kevélység Perényiből.

— Micsoda, maga nem ismer engem? Maga nem ismeri Perényi Miksát? A nagy Max Perényit. Piha! Szégyelje magát. Maga egy ordinári ember. Maga becsületes zsidónak tartja magát és nem ismeri Perényit? Hát érdemes maguk közt kiválni és felkapaszzkodni?

A papagájfejű elunta a haszontalan beszédet és közbeszólt :

— Hát visszavonom, amit mondtam. Mondjuk, hogy ismerem.

De erre még nagyobb tűzre gyulladt az önkéntes detektív.

— Micsoda, maga ismer engem és le nem kapja a fejéről a zöld sapkát? Mikor a reporterfejedelem áll maga előtt, s a hatalmas »Pesti Gúnár« nevében jön, amely előtt reszketnek a miniszterek. S maga, egy közönséges pondró, még a zöld sapkáját se veszi le?!

— Hát inkább leveszem, csak térjünk a dologra — mondá az öreg türelmetlenül.

A reporter pszichológiával dolgozott: a megfélemlítésre és a felülkerekedésre volt szüksége, mert tudta, hogy az ilyenfajta emberek gyanakodók és hallgatagok. Itt is kivette a képet zsebéből és így szólt:

— Nézze meg ön ezt az öreg katonatisztet és mondja meg nekünk (Perényi mindig e fejedelmi többest használta, oldala mellé képzelve a »Pesti Gúnárt«-t is), mikor volt itt utoljára és mi járatban volt. Vigyázzon öreg, úgy feleljen, hogy akként fogja a »Pesti Gúnár« vagy lesújtani a pokol katlanáig, vagy fölemelni a csillagokig, amint jól vagy nem jól informálja.

Az öreg zsidó gondolkozott egy percig, hogy érhet-e az valamit, pénzre átszámítva, amit ő mondhat; azt határozta, hogy az semmit se érhet, hát elmondta:

— Ez az úr sokszor megfordult üzletemben. Sokszor volt pénzre megszorulva és ilyenkor elhozta vagy az ezüst szelencéjét, arany láncát vagy egy-egy női ékszert, amelyre néhány forintot kapott. Ismertem évek óta mind a tárgyait. Mert pontos ember s a hónap elsején rendesen kiváltja, amit hónapközben behordott. Azt hiszem, nemsokára jönnie kell már.

— És mikor volt itt utoljára?

— Vagy egy hónap előtt — felelte a zálogház tulajdonosa. — Igen sajtóságos esetem volt vele. Lelkemre mondom, most jut csak eszembe. Egy gyémántos melltűt hozott, azt mondta, a nejeé és amellé az ezüst szelencéjét is elhozta. »Ma sok pénzre van szükségem, Pick.«

— Rosszkedvű volt?

— Vidám volt. Nevetgélt. Mondta, hogy mulattak az éjjel és hogy kártyán is vesztett, azért hozott be két tárgyat.

Kérdeztem, milyen összegre volna szüksége. «Vagy harminc forintra», mondá ő. Megnéztem a melltűt és azt feleltem: »Adhatok rá ötszázat.« A becsületes öreg tiszt megzavarodott: »Megbolondult maga, Pick, hiszen az ezüst ára lement és a tűn kevés az arany«. — »De a gyémánt — mondám én — a gyémánt csinos darab«. A katonatiszt rám meresztette a szeméit és összeszidott: »Maga egy nagy számár, Pick, maga tönkre fog menni, mert látja, az nem igazi gyémánt.« Mire én újra megvizsgáltam a tűt és kimondtam, hogy az éppen olyan igazi gyémánt, mint amilyen igazi Pick én vagyok, és ha nem hiszi, hát nézesse meg akármelyik aranyművessel a világon. Az én öreg tisztem szó nélkül, zavartan rohant ki erre a boltomból, magával vivén a tárgyait és azóta nem tért vissza.

A reporter szíve nagyot dobbant: »Makszi, jó nyomon vagy«. Hálásan veregette meg az öreg vállait:

— Maga derék ember, kedves Pick úr, de még egyet mondjon meg nekünk: hová mehetett innen?

— Alkalmasint egy ékszerészhez.

— Talán ehhez, aki itt az udvarban van?

— Valószínű.

Perényi most már a vizsla szenvedélyével rohant az átellenes ékszerészhez. Ott megnyílt előtte az egész perspektíva. Az ékszerész emlékezett az ezredesre, aki egy gyémánt-tűt hozott hozzá megbecsülés végett.

— És mennyire becsülte ön?

— Nyolcszáz forintra.

— És mit-szólt erre az ezredes?

— Elsápadt és káromkodott. — »Az lehetetlen«, dadogta. — »A tű a feleségemé és én tudom...« De én csak jobban tudom, feleltem, mert a gyémántot és a tűt én készítettem gróf Zrínyi Miklós számára ezer forintért. Az ezredes felbődült, mint egy vadállat és kirohant üzletemből, még a szarvasbőrkesztyűit is itt felejtette.

Minden világos kezdett lenni Perényi előtt. Denique: keresd az asszonyt és keresd a szeretőjét. Most már megvan a szál, a biztos szál. Bobor kétségtelenül Zrínyihez ment, vagy segédeket küldött Zrínyihez, de Zrínyinél kell keresni a további fejleményeket.

Kifizette az utcán várakozó egyfogatút, aztán betért egy kávéházba és levelet írt a szerkesztőségbe.

Tisztelt szerkesztő úr! Nyomában vagyok a Bobor-féle ügynek. Roppant érdekes részleteket szedtem össze. Csak késő este jöhetnek be, amikorra harmadfél hasábot kérek. Az ezredesné leleplezve. Óriási szenzáció. Hallatlan rekord. A rendőrségnek nagy pipa. Jó volna plakátokat nyomatni. Gróf Zrínyi Miklós is bele van a rejtélyes ügybe keverve. Most megyek hozzá a bankba. A felfedezett nyomok követését nem tudom félbehagyni. Előleget tessék a segéd-szerkesztőnél hagyni.

Perényi.

A levelet elküldte egy hordártól a »Pesti Gúnár« felelős szerkesztőjéhez, maga pedig kettőzött léptekkel loholt a Nádor utcai Zrínyi-féle bankba, magához az elnökhöz küldvén be a névjegyt.

Zrínyit régi kedves emlékekbe ringatta a Perényi-név, szögrül-végrül rokonság is volt a Subicsok (amint hajdan a Zrínyieket hívták) és a Prinyiek közt (amint hajdan a Perényieket hívták), legott bebocsátotta tehát Perényi Miksát, de a belépő alak nagyon fölébresztette a gyanúját.

— Önöket Prinyieknek hívták azelőtt? — kérde a fürkésző tekintettel.

— Nem, Kohnoknak — felelte Perényi Miksa nyájasan.

— Úgy? Hát mit akar?

— Én a »Pesti Gúnár« reportere vagyok, méltóságos úr.

— Szép, szép, de mit akar?

— Én kérem alássan, önkéntes detektív vagyok, és a Bobor ezredes eltűnését kutatom lapunk érdekében. A »Pesti Gúnár« eddig is a legjobban értesült lap volt és ezentúl is az lesz.

— Még mindig nem tudom, mit akar?

— Meg akarom találni a Bobor ezredes urat. És bizonyos dolgokra jöttem rá, amik előttem nyilvánvalóvá teszik, hogy csak a méltóságos gróf úr igazíthatna engem útba nemes célom eléréséhez.

A gróf ajkain szatirikus mosoly játszadozott.

— Tehát azt hiszi ön, hogy általam találja őt fel?
A reporter szemtelenül vigyorgott.

— Igen, mert megtudtam, hogy a méltóságos gróf úr egy gyémántos tűt tetszett ajándékozni Bobor ezredesnének. (Zrínyi szemöldökei összevonódtak, mire az ügyes Perényi rögtön áttért más hangra.) Mert a méltóságos gróf úr nagy gavallér, és az ezredesné gyönyörű asszony, bizonyísten megéri. (Zrínyi szemöldökei még jobban összevonódtak, Perényi egy harmadik hangot keresett.) Hát úgy áll a dolog, kérem alássan, hogy az a marha ékszerész elmondta az ezredesnek, és az ezredes erre némileg felhevülve, ide jött kellemetlenkedni a méltóságos gróf úrhoz.

— Ön, úgy látszik, sokat tud — szólt közbe a gróf hirtelen elhatározással —, most még tehát azt akarná tudni, hogy hol van Bobor ezredes?

— Igenis, kérem alássan.

— Hát mindjárt meg fogja tudni.

Ezzel egy csengettyűt nyomott meg a gróf, és belépett némán két alabárdos: Josipovics Mihály és Kántor Márton, két természetes vitéz, egy ölnél magasabb mindenik.

— Verjétek láncra ezt az ember-vakarcsot és vigyék le.

Perényi hadonászott rúgott, karmolt, harapott, kiabált, de a két óriás vasmarka csakhamar úgy lenyomta, hogy meg se moccanhatott, egy előszobában hirtelenesen megvasalták, aztán egy melléklépcsőn levitte ölben az egyik vitéz a pincébe, ahol odaláncolta egy a falba épített vaskarikához. Volt ott több vaskarika is és több fogoly is. Tarkítva voltak, a fal mellett egy fogoly és egy Wertheim-kassza; megint egy fogoly és megint egy Wertheim-kassza.

Nagy homály volt benn, csak fenn egy kis nyíláson szűrődött be némi világosság a vakudvarról. Perényi nem bírta eleinte felismerni a tárgyakat, s csak valami alakatlan tárgy mozgásának tűnt fel, midőn fogoly-szomszédja nagy láncsörömpöléssel hozzálépett, hogy magát bemutassa:

— Bobor ezredes vagyok.

IX

A KATASZTRÓFA

Föl voltak villanyozva a kedélyek a »P. G.« szerkesztőségében a Perényi levele folytán. A segédszerkesztő vígan csattogtatta ollóját: »Holnap pompás lapunk lesz, fiúk! Minden toll megacélozódott e kijelentésre és vígan percegett a »kutyanyelveken«. Miniszterek skalpírozottak, az inténdánsnak a talpába bevettek egy pár tövist. Az újdondász megharapott egy főispánt, a fővárosi rovatvezető, mint egy megvadult bika, nekiment a Sartory-pártnak. A rendőrségnek meg majd leüti a szarvait Perényi, mihelyt bejön.

Hanem a jó hangulat hovatovább romlani kezdett, mert Perényi nem jött be; elmúlt a tíz óra, még mindig nem jött, sőt nem jött be éjfélkor sem. Két óraker már zárni kellett a lapot, és Perényi Miksa még mindig nincs itt. Dacára, hogy ott várja az előleg. Csudálatos az. Telefonoztak utána mindenfelé, ahol meg szokott éjjel fordulni, de híre-hamva se volt. Megfoghatatlan, hova lett Perényi.

De még nagyobb volt a megrökönyödés másnap, mikor Perényi nem került elő és a lakásán se fordult meg. Ez már félig se tréfa. Valaminek történni kellett vele. A felelős szerkesztő rosszat sejtett, vagyis reménykedni kezdett. Mert ha a »P. G.« reporterét például agyonütötték volna a bűntársak, a Bobor-ügyben való kutatásai miatt, az sokat érő reklám lenne. Vette tehát a Perényi levelét és elhajtattott vele egyenesen a főkapitányhoz. Az a vállait vonogatta, nagy grimaszokat csinált és azt mondta, hogy amit Perényi ír, merő képtelenség, de azért azonnal megteszi a szükséges

lépéseket, s ezzel el hagyván távozni a felelős szerkesztőt, négy vagy öt lépést tett a díványig. Meglehet, hogy ezek voltak azok a »szükséges lépések«, s ledől a délutáni szieszta-ját végezni.

Azonban egy órai józú szundikálás után mégis foglalkoztatni kezdte a Perényi levele. Hogy Zrínyi gróf bele volna mártva a dologba, és hogy Perényi maga is odament és azóta nincs. (No, bárcsak megnyúzta volna elevenen.) Hm. A dolog nem lehetetlen. És összevág a rendőrség híreivel is. Boborné néhány nap előtt elhagyta régi szegényes lakását az Aradi utcában s egy József körüti palota egész emeletét foglalta el, melyet gróf Zrínyi rendeztetett be neki nagy fényvel. Éjjelenként gyakran látják ott a gróf kocsiját. Szóval a gyanúkok kétségtelenek, de célszerű-e a rendőrségnek beleütni orrát a Zrínyi dolgaiba? Mit diktál itt a tapintat? Mert fő a tapintat. Magyarország a tapintat országa, és inkább tíz bűn, mint egy tapintatlanság.

Annyit mégis megtett a főkapitány, hogy elhajtattott a belügyminiszterhez és jelentést tett neki. A belügyminiszter azt találta, hogy egyelőre semmit se tegyen a rendőrség — majd ő maga beszél Zrínyivel.

S mielőtt este a klubba ment volna, meglátogatta a szigetvári hőst, egy másik minisztertársával együtt.

Rövid beszélgetés és barátságos szivarozás közben ügyesen beszötte a miniszter a Bobor-ügyet és a többi elűnteket.

— Nem tudsz róluk semmit?

Zrínyi ravaszul mosolygott és a kérdésre kérdéssel felelt:

— Érdekel talán valamelyik?

— Mindenesetre. És igen leköteleznél, ha őszintén megmondanád, mit tudsz egyikről vagy másikról.

— Itt vannak nálam — felelte Zrínyi egyenesen, majdnem naiv ártatlansággal —, és igen szívesen eresztem szabadon a kedvedért akármelyiket.

A belügyminiszter idegesen felugrott és elsápadt, mint a fal.

— Itt vannak, mondod? Hogy érted ezt? Hol vannak?

— Odalent vannak a pincében.

— Elfogva?

— Láncon — felelte Zrínyi természetes hangon.

De már erre a másik miniszterben is meghűlt a vér.

— Az isten szerelméért, hát mért teszel olyanokat?

— Alkalmatlanok voltak nekem : egyike-másika pedig egyenesen gorombáskodott. (Zrínyi szemei megcsillantak.) És ilyeneket én nem tűrök.

A belügyminiszter minden hajaszála az égnek állt, és az arca kinos verejtéket izzadott, hogy facsarni lehetett volna.

— No, ebből szép spektákulum lesz. (Az interpellációkra gondolt, melyek a Házban lesznek.) Egész Európa piszkolni fog érte. (A lapokra gondolt, amit írni fognak.) Még az az egy szerence, hogy zsidó nincsen köztük.

— De már az is van — tálalta ki Zrínyi őszintén —, tegnap egy újságreportert fogattam el.

Valóságosan érthetetlen volt Zrínyi előtta két miniszter ijedt képe és sopánkodása. Hiszen ő nem rosszból tette. Azok az emberek, akiket elfogatott, mind vétettek ellene. Hiába ő nem büntet senkit. Hiszen olyan puha ő, mint a vaj, hogy kenyérre kenheti a jó ember. De a szemtelenséget nem tűri. Azt hibáztatják, hogy ha valami panasza van valaki ellen, mért nem fordul a hatósághoz. De csak nem alkalmatlankodhatik minden piszlicsár dologért másoknak? Hát nem jobb az a hatóságoknak, ha valaki magától végzi el a maga dolgát?

— De a személyes szabadság — sopánkodott a miniszter —, a jogállam. Én elhiszem, hogy te azt úgy csináltad azelőtt, de most más világ van, most nem lehet. Magyarország a szabadság országa.

De már erre Zrínyit is elhagyta a hidegvére :

— Ti ezt szabadságnak nevezitek? — mondá gúnyosan. — A múlt hetekben kirándultam a Svábhegyre puskával, hát elvették a puskámat, mert nem volt fegyverengedélyem. Ekkor aztán váltottam fegyverengedélyt, de most megint nem volt szabad a puskámat elsütöni, mert nem volt vadászterületem; kibéreltem egy vadászterületet, elsütöttem a puskámat és lelőttem egy nyulat, ezért megint megbüntettek, mert a nyulakra nem szabad ilyenkor lőni. Akkor írtam hozzád mindezekért egy panaszt, ezért megint megbüntettek, mert

nem volt rajta ötvenkrajcáros bélyeg. És ezt nevezitek ti a szabadság országának. Ugyan, szégyeljétek magatokat!

Öccellenciáik, dacára a kellemetlen ügynek, melynek ódiumát, következményeit nehéz lesz eltüntetni, mégsem hallgathatták mosoly nélkül ezt a középkori együgyűséget.

Pedig nem volt nevetni való az a téma. Kemény dió ez, és nagy vihar lehet belőle, ha el nem igazítják ügyesen. A két miniszter jelentőségteljes pillantást váltott egymással.

Ők már ismerik az egymás hunyorításait, tüstént felkeltek és elvonultak egy ablakmélyedésbe tanácskozni.

— Mit csináljunk?

— Ne nézzük meg a foglyokat!

— A világért sem. Ha látjuk őket és abban a percben nem tesszük szabadokká, veszve vagyunk — ha pedig szabadokká tesszük, anélkül, hogy Zrínyi kiegyezkednék velük, akkor ő veszett el.

— Közölni kellene Bánffyval.

— Mindenesetre.

Magukkal vitték Zrínyit a klubba, ahol kivételesen nagy nyüzsgés-mozgás volt. Tele volt az egész szabadelvű kaptár, mert reggel botrány történt a Házban. Hallatlan incidens. Mindenki meg van döbbenve. Egy képviselő meg bírálta a minisztert. Bizonyosan megőrült. Mert képzeltetlen, hogy józan ésszel valaki egy miniszterrel kikössön. És még meg is bírálja. A legrégebbi mamelukok sem emlékeztek olyan aberrációra. Mindenki sietett este a klubba, mert kíváncsiak voltak, mi fog történni. A spártaiaknál nem volt törvény az apagyilkosságra, mert apagyilkosság ott soha elő nem fordult. Itt se volt semmi precedens, mert soha még mameluk nem emelte szavát az ő miniszterének eszméi ellen. Képzeltetni tehát, milyen kíváncsisággal jöttek-mentek a klub ismeretes alakjai a rozsdaszínű szőnyegeken. Vártak valami különösét, valami természetfölötti tüneményt. — Hogy mit? Azt senki sem tudja. De vártak valamit, mert valaminek mégis csak történnie kell a merénylet után. Lehet, hogy magát a merénylőt várták és gyönyörködni akartak azon jéghidegségben, mely fogadja, hogy aztán utólag titkon megbotráncozhassanak a hidegségen is. A pozőrök letették ünnepélyes

lárvajukat és közönséges halandók módjára elvegyültek a szürkéek közé, a stréberek, akik vígan keringenek a miniszterek körül, mint a muslincák a lámpa körül, most ég felé fordított szemekkel, szörnyűködő hangon sopánkodának :

— Milyen idők és milyen emberek! Istenem, milyen emberek!

Zrínyi belépte két újabb miniszterrel egyszerre ezekre terelte a figyelmet. Megint új anyag a találgatásokra. Hát ez megint mi lehet?

Bánffy keresték. Nem nehéz megtalálni. Ahol a legnagyobb csoport van, benne kell lennie neki is. Olyan biztos az, mint hogy az alma magja az alma közepében van.

Egy-két szót mondtak halkan Bánffynak, mire egyszerre nevetni kezdett az arca, mindene nevetett: a homloka, a bajusza, az orra, a nyakcsigolyája. Igazi diplomátának való arc.

Azt lehetne hinni, hogy örömhírt közöltek vele, azért nevet, de akik jobban ismerik, azok hamar eltalálják, hogy ez a tigrisnevetés csak takaró. Mi lehet alatta, lehetetlen kitalálni.

Intett a kezével, s egyszerre megindultak némán, gänsemarsban, az olvasó- és írószobán át a miniszteri szoba felé, melynek ablakai a Dorottya utcára nyílnak, és ahol so^l nagy dolog dőlt el, mikor még az öreg Deák talpai tapo^z ezeket a deszkakockákat.

Bánffy megállt az olvasóban és egy hírnök^ö volna, ha újságmolyok közül.

— Eredj kérlek, küldd be az öreg Tiszá'¹ a szigetvári Kevésvártatva Tisza is utánuk sántik'¹ — Meg vagyok nagy dolog lehet. A legcsudálatosabb kombir
Hátha horvát bánnak nevezik ki Zrínyit. ⁱ szokott enyelgő a bankot otthagyni a bánságért. Hátha i¹, meg lehet mélják? Ej, dehogy, hiszen jóformán még s^s vannak a vilá- No, éppen azért. Hátha képviselőnek akai¹ anyszórú báráki az adóját — jegyzé meg Katánghy Meny¹ kapitány bácsi, is magyar honos, mert Horvátországban s^y kedves mosolyzott rá Mezei Mór.

Bent a miniszteri szobában ped¹ alig két lépés után a korifeusok feje. Az eset igen súly¹ a bizalmasan :

— És csak legalább azt a zszurnalisztát ne fogattad volna el, mert az, ha kiegyezel is vele, ki fog fecsegni mindent. Meglásd, hogy azzal baj lesz.

Zrínyi ezt maga is valószínűnek tartotta.

— Nem jó volna — szólt habozva és erősen a miniszter szeme közé nézett —, ha tudod úgy titokban...

— Mit titokban?

— Ha lefejeztetném.

Darányi hátrahőkölt, mintha kígyóra lépett volna. Szirupédes mosolya jéggé változott.

— Az isten szerelméért, miket beszélsz! Legyen eszed, Miklós. Bajt ne hozz magadra és ránk. Ne gondolj ilyen képzelenségekre.

Szeretreméltóan megfenyegette az ajtóból is

— Legyen okos és tapintatos, Zrínyi úr!

A nagynevű főúr, mint a bölény, leszegzett fejjel ment át a klubtermen az ajtó felé. A mamelukok felállva köszöntöttek, amerre átment, s aztán azon kezdtek tanakodni egy csoportban, hogy a szigetvári várkapitányi állás melyik dietenclassisba volna vehető. Zrínyi egy percig se állt meg, pedig Kapuczán Gergely ugyancsak ott settenkedett, hogy megszólítsa, kölesönt akarván kieszközölni borontói választóinak. Zrínyi hazasietett és legott hívatta Szebeni Mihályt, a bank ügyészét.

— Szaladj fiam, Radován, keresd meg valahol Patacsicsot és Alapít is. Dolguk lesz ma éjjel.

Az érdeemes urak el nem gondolhatták, mi lelte Zrínyit, hogy most éjjel hívatja őket. Csak nem akar éjféli ülést tartani? De azért összegyűltek, s Zrínyi körülményesen előadta a dolgok mibenlétét s a kormány kívánságát, mire leginkább hűledezett Szebeni Mihály úr, a többiek nem vették olyan fontosnak.

— Hát mármost — mondá hanyagul az ügyésznek —, tessék ezeket rendbehozni. A darabantjaim majd felhozzák a rabokat egyenkint, a fiskális úr pedig megalkuszik velük és írást vesz ki tőlük; vigyázzon, hogy oda ne írják a V. C. betűt, ami azt jelentené, hogy »Vi coacta«. Egyébiránt hiszen jobban tudja a módját, mint én.

— Félek, nagyon sokba fog kerülni — sopánkodott Szebeni.

— Ne kímélje a pénzt.

— Igen, de éppen a méltóságod anyagi viszonyaira való tekintettel. (A jó Szebeni Mihály arcán valóságos felhők gyülekeztek ennél a témánál.) Nincs pénzünk, méltóságos uram. (Gyöngédségből használta a többest, mert neki volt elég.)

— Van a bankban. És ha elfogy, majd nyomattat a király.

— De arról be kell számolni, méltóságos uram.

— Az az én dolgom lesz, Szebeni Mihály uram.

— Ahogy parancsolja, méltóságos uram.

— Ti pedig, Patacsics és Alapi, kapacitáljátok őket.

Különösen te használhatsz sokat, Patacsics, ha rettentő ökleidet megmutogatva, megijeszted őket, hogy kigyúrod a lelküket, ha a lepcsést nem tartják pórázon.

— Csak rám kell őket bízni.

— Az ügyvéddel, azt hiszem, könnyen végezték; meg akart zsarolni az imposztor és most célt ér, de már a Liptó megyei fakereskedőt, aki nagyon szemtelenül viselte magát, jó lesz még egy kicsit felpofozni. Ezt is terád bízom, Patacsics. Ezekkel a pofonokkal nem is fog sokkal többet kerülni az egyezség. Ellenben az újságírókat kezeljétek finoman, az egy puha gyerek, mint a gyapot; adjatok neki havi fizetést, oly föltétellel, hogy addig húzza, amíg hallgat. A legnehezebb lesz az ezredes. Nagyon el van keseredve a börtönben, és még jobban lesz elkeseredve a napfényen, ha szétnéz. Hiszen értitek... Hát ővele olyasvalami kötést szeretnék, hogy kap egy csinos összeget, mondjuk ötven-hatvanezer forintot...

— De hisz az egész vagyon! — szisszent fel Szebeni Mihály.

— Ne irigyelje tőle. Szegény ördög. És nagyon szereti a hasát, meg a feleségét. De a hasát talán még jobban szereti. Kell neki a pénz. Ővele úgy kell megegyezni, hogy tüstént vándoroljon ki az országból.

— És a feleségét persze hagyja itt! — szólt közbe Alapi.

— Ne légy nevetlen, Alapi. Hát persze, hogy úgy akarom,

Ezekkel bírta meg Zrínyi a híveit, és azok reggelre csakugyan eligazítottak mindent; az ügyvéd és a fakereskedő olcsón egyeztek, örültek, hogy kiszabadultak, a fakereskedő még hálálkodott is. Perényi Miksa pedig el volt ragadtatva, hogy egy éjszakát és egy napot tölthetett a rettenetes helyen, s mikor azt kérdezték tőle, mit kíván a kiállott szenvedésért, elnevette magát:

— Hiszen még én fizetnék, ha pénzem volna, mert ez nekem mégér négy cikket és egy tárcát. Boldoggá teszem a lapomat.

— Ohó, fráter! Nem szabad ám ezt megírni.

— Ki tiltja meg?

— Mink.

— Hát akkor ne eresszenek ki. Majd rám akad a rendőrség.

— De kieresztjük, és mégse fogja megírni, mert esküt tesz rá és írásbeli nyilatkozatot ad.

— Nos, akkor majd lediktálom.

Hanem mikor aztán Szebeni Mihály megmagyarázta neki, hogy havonkint háromszáz forintot kap, ameddig hallgat, egyszerre elszomorodott és csak állt zavartan, némán, habozva, mint a Buridán számara, aki előtt két köteg széna lebeg, egyik ingerlőbb, mint a másik, de csak az egyikhez nyúlhat.

— Hát hallgatok — sóhajtá végre, s nagy izzadság-csöppek verődtek ki a homlokán.

— Kezet rá! — kiáltá vidáman Patacsics s úgy megfogá a kezét, hogy ordítani, jajveszékélni kezdett, és mind az öt ujján a körmöknél kiserkedt a piros vér.

— No, mert ha nem találna hallgatni — fejezé be Patacsics —, én tapogatom meg egy kicsit. Isten engem úgy segéljen.

Sokkal nehezebb volt nyélbe ütni a Bobor-dolgot. Az öreg ezredes bőszen csörtetett be láncáival, mint egy vadkan.

— No, mit akartok velem, gaz, középkori hordák?

Rettenetes volt ránézni; arcát, mely a hosszú fogságban különös mohszint öltött fel, benőtte a serte, de mint-hogy az fehér volt, hát úgy nézett ki, mint valami halpikkely, a szemei megdagadtak és véresek voltak.

— Hol az a hitvány orgazda, aki Zrínyinek nevezi magát, hadd zúzzam össze, mordizom adta — hörgögte, ökleit fölemelve —, ha nemes ember és lovag, álljon ki velem élet-halálra!

Patacsics hozzálépett és rátette a kezét a vállára csendesen. És e kéz súlya alatt elkezdtek ropogni a csontjai, és olyan fájdalom nyilallt beléjük, hogy felordított, mert ahhoz képest a köszvény hasogatása gyerekjáték.

— Lassabban, bátya — mondá Patacsics —, Zrínyi nincs itt, és Zrínyi nagy úr ahhoz, hogy ilyen vén fickóval bibelődjék, mint ön.

— Én nyugalmazott császári királyi ezredes vagyok — nyöszörögte az öreg, még mindig érezve csontjaiban a fájdalmat.

— Az is valami. De Zrínyi meg világverő Cézárók és hősök ragyogó mintaképe. Azért hát kuss, öreg, egy szót se többet. Hanem ha okosan akar beszélni, akkor igazíthatunk valamit a dolgán. Pénze is lesz, szabadsága is lesz.

S erre átvette a szót Szebeni Mihály és megtette neki a propozíciókat, hogy hajlandók neki egy csinos összeget adni, ha kimegy a külföldre, és ezt az egész dolgot úgy veszi, mintha meg se történt volna.

Bobor a fejét rázta és a lábaival toppantott.

— Az nem lehet. Mordizom adta! Nem, nem! Bosszút akarok, bosszút!

— De ha sok pénzt kap. Nézze a világ folyását, ezredes úr, okosan. Ha nem kell a pénz, hát nem kap pénzt; visszaviszik a pincébe. Mi haszna van ebből? Reményli, hogy megtalálják? Nos, tegyük fel, hogy megtalálja a rendőrség, hát akkor is, mit árthat maga Zrínyi grófnak? Azt tudhatja, hogy a nagyúr dolgát elcsinálják a többi nagyurak. Akkor is csak magának esik baja, ha piszkálni kezdi.

Az ezredes tehetetlenül hörgött egyet, ami azt jelentette, hogy igaznak tartja az okoskodást.

— Hát mennyi pénzt kapnék? — kérde egy gyűlöletes pillantást vetve rájuk.

— Mondjuk, harmincezer forintot, a kiállott szenvedésekért.

— Bagatell.
— Egy háborúban többet szenvedett ön és kevesebbet kapott.

— De hát a feleségem? — sziszegte.

— Az alma kerek, kedves ezredes — felelte Patacsics —, és azé, akihez gurul.

Igen kínos és sajátságos alkudozás volt ez. Az asszony miatt. (Csak asszony ne volna a világon!) Mert két érzés égett Boborban: a bosszú Zrínyi ellen és a szerelem a felesége iránt. Ha a sok huzavona, ráíjesztés és okos tanácsban kifáradva, már-már hajlandó volt letenni a bosszúról, ezt abban az illúzióban tette, hogy a felesége mégis hű hozzá. Amint tehát távolodott a bosszútól, azon mód közeledett enyhülő szívével a nejéhez. Igen, de Zrínyi úgy kívánta az egyezséget, hogy Bobor menjen el Grácba, vagy a pokolba a pénzzel, ahova akar, de az asszonyt hagyja sorsának, vagy váljon el tőle. Ki kellett tehát Bobort ábrándítani, kivallogatni módjával apródonkint egyet-mást, azt pedig csak sejteni hagyni, hogy az asszony már nem érdemes olyan derék gentleman ragaszkodására, aminő Bobor ezredes, hát ne is törődjék vele. Az asszony már *nagyobbat lépett*, hogysen visszahúzhatná az apró lábát, a férje oldala mellett megállni. Nem is lakik már a régi lakáson, hanem...

Szóval, ilyen módon kellett kikészíteni. S mikor az egyik oldalon fölépítették már a dolgukat, a másikon ledőlt. Volt olyan perc, hogy Zrínyinek megbocsátott volna, de az asszonyt epedve kívánta. (Még azt mondják, hogy az ilyen embernek már csak a *melle* van meg.) Volt aztán olyan perc is, hogy az asszonyt elrúgta volna magától, de akkor a Zrínyi elleni bosszúra szomjazott. S ez egy olyan megmérhetetlen szomj volt, mint a tevéé a Szaharában.

A végén, úgy hajnal felé, mégis megtörtént az alku, s mire délben fölébredt Zrínyi, azt jelentették neki, hogy egy fogoly sincs a pincében, valamennyi kiegyezett.

— Mit fizettetek Bobornak?

— Ötvenezer forintot.

— Nem is valami nagyon sok.

— A világért sem — gúnyolódék Alapi —, körülbelül ennyiért zálogosította el Zsigmond király a szepesi városokat

házasból, földestől, asszonyostól, mindenestől. Pedig de szépek voltak a szépesi asszonyok is!

A dolog tehát el volt tussolva ; Bobor elutazott Olaszországba s megindította a válópert, amit Szebeni Mihály vitt a Zrínyi költségén. A szép asszony nem sok teketóriát csinált, egy pár hét múlva behurcolkodott egy sóra egy kenyérré, a bank palotájába ; Zrínyi külön ekvipázst tartott neki, Párizsból hozatta a ruháit, s négy frájlja szolgált a teste körül : az egyik fésülte, a másik öltöztette, a harmadik mulattatta. a negyedik felolvasott neki.

Mindez igen sokba került ; Zrínyi úgyszólván szórta a pénzt, amerre megjelent ; bőven osztogatta régi katonái közt is : aki itt volt, itt szipolyozta, a vidékieknek postán küldözgetett pénzeket. A lipótvárosi körökben csakhamar szájról-szájra keltek a tékozlási hírek és a különös gazdálkodás részletei, melyek az első magyar földtehermentesítőt meglehetősen diszkreditálták. Egész nyíltan beszélték a Nádor utcai kaszinóban s a börzén.

— Furcsa vége lesz ennek.

A részvények feltűnően estek lefelé. Amint a *Pester Lloyd* írta : »Die Curse haben sich abgebröckelt«. Minden visszajára kezdett fordulni. A hanyatló szerencse komor árnyakat vetett a szigetvári vitézek útjára.

Sartory Pál egy napon ráförmedt az öreg Rózerre :

— Nagyságos komámuram, ideje volna túladni a részvényeken.

— Most alacsonyan állanak — felelte a királyi tanácsos úr —, most nem lehet.

— Lesznek azok még lejjebb is, nagyságos komámuram.

Maga Radován diák is, aki pedig már kezdett konyítani a számadásokhoz, így nyilatkozott egyszer, de persze csak úgy négy szemközt Alapi előtt :

— Megfordult a világ kutyamódra. Most már a mi urunk van úgy, mint Szolimán szultán volt Szigetvár alatt. Hogy meg van már halva, de mi nem merjük mondani.

Az okos Alapi szomorúan bólingatott a fejével.

— Biz az igaz lehet.

És nemcsak a pénzvilág berzenkedett. Az egész közvélemény morgott. A pénzes-zsákok rángatództak, mint a

megszózott békacombok. A közönséges emberek pedig valami egyéb miatt morogtak, mint a megpiszkált ebek.

A fogságból kiszabadult egyének ugyan nem tettek panaszt a bíróságnál, se az újságba nem írták ki szenvedéseiket, maga a *Pesti Gúnár* is hallgatott mélyen, hanem azért az eset kéz alatt úgyszólván köztudomásúvá lett, persze fölcifrázva, megnagyobbítva, a fantázia által kiformáltan terjedt folyton szélesebb rétegekben. Tudta, hitte mindenki de nem írták meg. Vannak dolgok, melyeket nem lehet kiírni pozitív nevek és dátumok nélkül. Vagy hiszen ki lehet írni, de nem tanácsos. A Perjéssy sírján még csak egyszer nőtt fű. Még mindenki emlékszik az Alapi Gáspár szörnyű vágására.

A kiírt igazságtalanságok pedig nem hatnak olyan mélyen, mint a ki nem írottak. A nyomdafesték először eszik a fölháborodásból, és csak a maradék jut a közönségnek. A közönség fölhabszolja a maradékot és napirendre tér. Hanem az elhallgatott botrányok ingerlik; követeli őket, beszél róluk, csügg rajtuk, szörnyűködik fölöttük és a tiz körmével szeretné őket kiásni. A megírt botrányokat nem toldja-foldja, nem is terjeszti, hisz ott vannak az újságban. A kiírt botrányok nem élnek, csak egy napig, ameddig az újság. De a ki nem írottak halhatatlanok, ezeknek hirdetőjévé szegődik mindenki, élnek az emberek ajkain és izgatják a szíveket, forralják a vért és megtüzesítik a halántéket.

A pincebörtön titkai valóságosan fellázították a közvéleményt. De oly rémes dolog ez, hogy szinte hihetetlen. Eleinte legalább hihetetlen volt. A XIX. század végén! Talán csak mese. De aztán kibontakozott részlet részlet után. A sok szem, a sok száj összehordta. Egyik a Zrínyi házmesterétől hallott valamit, aki az ételt hordta le a raboknak, egyik ezt látta, másik azt látta, a harmadik ezt hallotta. A negyedik Boborral találkozott Monte-Carlóban, annyi pénze volt, mint a polyva. »Magszenvedtem érte«, panaszkodott Bobor ezredes, és ki-kicsúszott a száján ez is, az is: »De otthon csitt, mordizom adta, mert engem megvettek, és én becsületes ember vagyok; egy gentleman megalkuszik és szállítja az árut, punktum! Jó napot uram, egy szót se szóltam, uram.«

A közvélemény fészkelődött, zúgott, toporzékolt, prüszkölt és csattogtatta a fogait: mégis hallatlan, hogy ilyen dologról nem írnak az újságok. Agyonhallgatják. Meg vannak véve. Bezzeg, ha valami szegény hivatalnok öt forintot sikkaszt, van nagy gezéresz, vagy ha valami újságíró megcitáltat a főkapitány; de mikor egy nagyúr börtönbe vettet kenyekedve szerint egy csomó becsületes embert, arra nincs két csepp tintájuk.

Szégyen, gyalázat ilyenek történni Pest kellő közepében, egy félmillió ember szemeláttára. Hiszen ez hajmeresztő, vérlázító egy civilizált országban! No, ezekre az urakra ugyan nem volt szükségünk, ezeknek kár volt föltámadni. Aki meghal, maradjon vesztég. Mit kásmálódnák föl bajt csinálni! És a kormány? Mondhatom szép egy kormány! Még a szemöldökét se mozdítja. Hát még az a sok mafla képviselő, akik ha két bolhát látnak, három elefántot és négy interpellációt csinálnak belőle. De most, mikor egy igazi elefánt van, egy igazi bűntény, mindnek beszövi a száját a pók.

Ilyen irgalmatlanra fordult meg a hangulat Zrínyiék ellen. Hol vannak a lelkes éljenek, melyekkel egy év előtt fogadták őket? Hol van a történelem, hogy felütnék ilyenkor — ha méregbe akarnak jönni? Hol van a Párka, aki eddig fogta a láthatatlan guzsalyt és szötte le a még hátralevő szöszből a Zrínyi életfonalát? — Valami rút boszorkányhoz kerülhetett a guzsaly s förtelmes nyálával nedvesíti az arany kendert. Minden rosszul ment. A bank is. Új és új veszteségek érték.

Már magukban az alapszabályokban bent volt a végzetes hiba. Nagyon liberálisak voltak. Ostobaság például, hogy a biztosítás érvényét fenntartották öngyilkosság esetére is. Ki az ördög látott ilyet? Egy úr, aki a »Magyar Földhitelintézet«-nél lévő hatszázezer forintos jelzálog-kölcsönét az »Első Magyar Földtehermentesítő Bank- és Biztosító-Intézet« által konvertáltatta, az első negyedévi részletfizetés után föbelötte magát. Az effajta kellemetlenségekhez járult Zrínyi költekezése és gavallérsága.

Minden rokonszenves embernek megadta a kölcsönt, ha hozzá fordult, és olyan erőszakos volt a szakértő igazgatókkal szemben, hogy nem tűrt ellenmondást; hiába figyel-

meztették, hogy az illető el van adósodva, és hogy a pénz veszélyeztetve van.

— Nagyon becsületes arca van — mondá ilyenkor roppant kurtán. — Megadandó.

Ami az ő szükségleteit illeti, nemcsak a nagyúri élet, Boborné divatszámllái emésztettek fel roppant pénzt, hanem egyik excentrikus szenvedélye, fegyverek, nyergek, puskák szerzése. Erről nem bírt leszokni. Mintha még folyton hadba készülődnék. Ha hallotta, hogy valahol Woolwichban vagy Amsterdamban remek pengéjű kardokat vagy pompás nyergeket csinálnak, tüstént rendelt belőlük két-háromszáz darabot. Ha szemére vetették, hogy minek az, hát vállat vont: »Bizony magam se tudom, csak úgy szokásból rendeltem.«

A pénzt annyiba nézte, mint a pozdorját, s a legnagyobb könnyűvérűséggel szedte ki az ezreket a bankból, helyettesítvén azokat a váltóival. Azt litte, hogy az egyik papír, amit ő ott hagyott és aláírt, éppen annyit ér, mint a másik papír, amit kivett, s amiért mindenféle szükségleteit kielégítik a boltokban. Csudálta is emiatt, kivált eleinte, a boltosokat. A váltó természete sohase ment a fejébe: hogy miért legyen az nagyobb kötelezettség, ha valaki egy kisebb papirosra írja a nevét, egy tenyéryni skartetára, mintha egy nagyobb papirosra, melyben világosan és körülményesen van elmondva minden?

A rossz időkkel kedve is rossz lett Zrínyinek. A sok savanyú pofa, a sok jóslás, az elégedetlen hangok kihozták sodrából. A részvényesek zúgolódtak, fenyegetöztek és sürgették a közgyűlést.

A saját tisztviselői is aggodalmasan, ijedten jártakeltek a búróikban. Zrínyi Mór megmondta a szemébe:

— No, a közgyűlés! Lesz ám itt nagy haddelhadd. Bizony, nem szeretnék a méltóságod bőrében lenni.

Ej, ez már mégis sok! Zrínyi Mór nem szeretne a Zrínyi Miklós bőrében lenni. Hasadj meg anyaföld és nyeld vissza szegény Zrínyi Miklóst!

Nem múlt el nap, hogy valamelyik részvényes fel ne jöjjön nyöszörögni, szemrehányásokat tenni, fenyegetni, hogy így lesz, úgy lesz. Nagy baj lesz a közgyűlésen.

„A katasztrófa“
Kass János illusztrációja (1953)

KALMAN NIKSZATH
NOWA ZRINIADA

• CZYTELNIK •

Az „Új Zrínyiász“ lengyel kiadásának címlapja (1953)

Csak a becsületes Rózer jött mindig egyformán, nyájasan, tiszteletteljesen, alázatosan, és bár úgyszólván egész vagyona a bank részvényeiben úszott, mégiscsak az ebédjeire gondolt és minden lezajlott ebéd után a következő ebédre, amelyik még szebb, még kedélyesebb, még előkelőbb lesz.

— A feleségem születésnapja lesz vasárnap.

— Eljövünk — felelé Zrínyi.

— Nagyon, nagyon köszönöm, nagyon boldog vagyok, de...

— Mi a baj, kedves tanácsos úr?

— Nem is merem előhozni, pedig méltóságodtól függ, egyetlen szavától és...

— Csak ki vele bátran.

— Hát tetszik tudni, milyenek az asszonyok. A Krisztina... a feleségem... mindeniknek hosszú a haja, rövid az esze... de restellem... becsületesemre restellem... Talán meg se mondom.

És szégyenlősen nyomorgatta kezében a cilinderét (mert cilindert viselt, mióta királyi tanácsos lett).

— Ej, hát legyen bizalmas, Rózer bácsi.

— Egy minisztert szeretne a Krisztina — böffentette ki egyszerre, mint aki valami pilulát vesz be, egyet nyel és igen csodálkozik, hogy már megtörtént.

Zrínyi sok baja közt se állta meg nevetés nélkül.

— No, majd próbálok keríteni egyet a kisebbjéből.

— Nem bánom én, vagyis nem bánja a Krisztina, ha olyan lesz is, mint a kisujjam. De hogy mondhasa... Hisz tetszik tudni...

De az ilyen derült mozzanatok már igen ritkák voltak. Csupa bosszúság érte reggeltől estig. Monte-Carlóból sürgönyt kapott Bobor ezredestől, hogy minden pénzét eljátszotta, ha nem küld neki, visszavonja a válópört s követeli a feleségét. A hollandi alapítók is kellemetlen leveleket írkáltak, már oda is eljutottak a rossz hírek és sürgették a közgyűlést. A szabadelvű klubban, a kaszinóban, ahová csak a lábát tette, mindenütt figyelmeztették bizalmasan, jelentőségteljesen a barátai:

— Nagyon meg fognak támadni a közgyűlésen. Elejét kellene venni.

Persze, elejét kellene venni. Erre ő is gondolt. Igen, igen, elejét veszem.

S amint kitűzték végre a közgyűlés napját (tizenhat hónapig tartott az első üzleti év), Zrínyi gyakran zárkózott be szobájába és leveleket írt, néha órákig. Máskor Radován diák végezte az ilyet, most Radován diákot se avatta be.

De az látta később a borítékokról, hogy vitézeinek szólnak a levelek, akik szétszéledtek azóta különféle polgári foglalkozásokban, az ország minden részébe.

Ez így tartott vagy négy-öt napig, aztán egyszerre megint a régi nyugodt Zrínyi lett, járt-kelt ruganyosan, vidáman, de volt benne valami zárkózottság. Látszott, hogy titkol vagy előkészít valamit.

A közgyűlés előtti estén néhány hivatalnok bent maradt a bank helyiségeiben, hogy mindenáron elkészítsék a szükséges iratokat, nyers mérleget, könyveket, számadásokat, ha reggelig kell is dolgozniok. Zrínyi hazakergette őket.

— Az igazgató úr rendelte — mondák —, mert sürgős a munka.

— Én pedig azt parancsolom, menjenek haza.

— De kérem alássan, az iratok.

— Irkafirkákra nem lesz szükség — felelte Zrínyi kurtán.

Azok eltávoztak és a fejüket csóválták, de persze csak ott künn a lépcsőn.

Zrínyi Mór beszélt, hogy éjfélkor egy zsúrból ment haza a feleségével a bankpalota mellett, kivilágítva látta az összes helyiségeket — de fel se tűnt neki akkor a dolog, s éppen nem vont le más következtetéseket, mint hogy a hivatalnokok végzik most már lóhalálba a közgyűlés előtt sürgősen szükséges előterjesztéseket.

Reggel aztán megnyílt a várvavárt közgyűlés, délelőtt tíz óraker. A nagy tanácskozási teremben gyűltek össze a részvényesek, ott voltak az alapító hollandusok, a bécsiek és a harcias lipótvárosiak. Ott volt mindenki. A pesti ember elmegy a pokolba is, ha egy kis botrányra van kilátás. Ott voltak a lapok közgazdasági rovatvezetői és a riporterek. Sőt egy pár kaszinói alak is bekukkantott csupa passzió-

ból... Azok közül, akik gyönyörködnek az akasztásokban.

Mélységes csönd volt a teremben, nem az a rendes, vidám, élénk, keleti gesztusokkal kísért zsongás-bongás, mely az effajta gyűléseken szokott lenni, hanem csönd, minő a vihar előtt van a tengeren. A sápadt arcokon, a mérges tekintetekon és a vonagló ideges ajkakon észre lehetett venni az elfojtott indulatokat.

Az asztalfőn Zrínyi ült a nagy, hatalmas csillár alatt, melynek kristályfityegőin lilaszínekben hánytá-vetette magát az ablak zöld redőnyein beszűrődött napsugár.

Nyugodtan ült ott, mint egy oroszlán, aki emészt. Egy ív papír volt előtte, a finom ezüst cseppetű, egy ceruza és a hanyagul odadobott téglaszínű kesztyűi.

A papirosról nagyúri pongyolasággal olvasta le a néhány szót, amivel az ülést megnyitottnak nyilvánítja. Aztán felolvasta az egyik igazgató az évi jelentést. Az hosszú, unalmas dolog volt, alig lehetett a végét bevárni. Számok, számok és mindég számok.

A mellette ülő Patacsics mogorván szegezte le fejét s nagy ökleivel az asztalra dőlt, míg ellenben a másik oldalon Alapi szinte besüllyedt zsöllyéjébe, s apró szemei gúnyosan kémlelték a részvényesek arcát.

— Halljuk, halljuk! — hängzött minden oldalról.

— Kólmark az egész! — ordítá egy hang, mire derült-ség támadt és zagyva lárma.

Ezek a számok csak Zrínyinek voltak olyan unalmasak, holtak és némák. A részvényeseknek éltek azok, s mint a gonosz manók, faunok és koboldok ugráltak, sípoltak és ingerkedtek velük.

Egy-egy helyen kitört az ingerültség.

— Schwindli!

— Gyönyörű wirtschaft!

Zrínyi csak ült csendesesen, mozdulatlanul, mintha kőből lett volna.

Az egyik igazgató, bizonyos Pollacsek K. F., áthajolt az asztalon:

— Kegyeskedjék csöngetni.

De csak a kezével intett annak a bizonyos Pollacsek

úrnak és nem csengetett. Hagyta, hadd kiabáljanak, hadd piszkolódjanak, hadd teljék az ürömpohár.

Aztán bevégeződött az évi jelentés. Tizen is beszélni akartak. Harminc-negyven hadonászó kéz jelentkezett.

Legelőbb jutott szóhoz egy jól táplált úr, olyan képe volt, mint egy macesz, kerek, fehér, buckás és amint beszélt, Zrínyi Miklóst támadva és feltűzelve magát, a nyála szétfrecegett a körülötte állókra.

Zajos helyes-ek és úgy van-ok zúgtak fel minden grombaságnál. Ez csak villanyozta az ipsét, s mint egykor a vakmerő Ikarus, egyre merészebben kezdett röpülni. Elősorolta az elnökigazgató összes visszaéléseit, erőszakos természetét, mellyel szemben nem érvényesülhettek a bank némi intelligenciával bíró egyedei (sic!), a zabolázatlan orgiáit — s ekkor elkapatva a felhangzó tapsoktól, felkiáltott:

— Még a szerelmet is a mi pénzünkön vette!

Zrínyi nagy flegmával és nagy méltósággal odaszólt Radovánnak:

— Ugorj fel, diák, és üsd pofon!

Radován diák szó nélkül felpattant és nyakoncserdítette a szónokot. Óriási zaj keletkezett erre s egy örült káosz. Mint a darazsak, sziszegve rohantak Radovánra, széket feldőntve, cilindert megroppantva, emberi lábat megtaposva, esernyők és botok villantak elő.

Zrínyi Miklós megragadta e pillanatban a csengettyűt és meglóbázta nagy erővel; élesen szólt, mint egy harang.

Ez volt a jel.

Egyszerre szétpattantak háromfelől a tanácsterembe szolgáló szárnyasajtók, és omlottak be rajtuk kivont, villogó kardokkal a Zrínyi katonái, kik hívó szavára az éjjel összegyűltek az ország minden részéből.

— Jézus! Jézus! Jézus! — kiálták és elkezdték a részvényeseket kaszabolni.

Leírhatatlan jelenet következett. Hörgés, ordítás, jajveszékélés. A vér patakzott a teremben és befröcsögte a falakat és az asztal zöld posztóját. Némelyek felmásztak a szekrények tetejére, mások leborultak Zrínyi lábai elé és kegyelemért rimáncodtak. A legtöbben az ajtókijáratokhoz törekedtek, s ha sebesülten is, igyekeztek menekülni; az egyik

részvényes berúgta a kályhát és azon bújt ki. Egy másik föltépte az ablakot és kikiáltott az utcára :

— Policáj! Policáj!

*

Az esti lapok hosszadalmasan leírva hozták a hajmeresztő véres eseményt, némelyik különkiadásban. Huszonnyolc sebesülés történt és ebből hat súlyos eset, halállal csupán egy végződött. A sértegető szónokot felkoncolták.

Az egész város elszörnyűködve, méltó izgatottságban töltötte a napot, hibáztatva a rendőrséget, mely nem vette észre, hogy Zrínyi összevonta hadait a vidékről, felfegyverezte, kiruházta, betanította, s mindezt titokban. Mocskolták a kormányt, mely mindent eltúrt Zrínyinek, sőt ő adta neki a szarvakat.

Az éji órákban azonban jöttek a csillapító hírek. Hogy a rendőrség az ügyesség megkeresésére letartóztatta Zrínyit, mikor a kaszinóba hajtatott, nyolc rendőr vétette rá magát a száguldó lovakra. Több elfogatások is történtek. Patacsics, Alapi, Radován diák, Juranics Lőrinc hasonlóan letartóztattak és Zrínyivel együtt a gyűjtőfogházban várják, míg a vizsgálóbíró elkezdi a kihallgatásokat. Zrínyi hadai azonban még mindig szabadon vannak a banképületben, és a rendőrség elégtelen elfogatásukra, mert véres ütközetű fajulhatna a dolog, minélfogva erre a célra még az éj folyamán elegendő számú katonaságot fog a belügyminiszter rekvirálni.

X

A PARLAMENT

Napok múltak el a megrázó esemény után, mely a »Nádor utcai csata« néven lesz ismeretes örök időkre a fővárosi pénzüzetek történetében. Zrínyi és emberei a vizsgálati fogságban ültek (az együtt maradt közlegénységet is sikerült túlnyomó katonai erővel lefegyverezni és fogollyá ejteni ama véres napot követő éjjelen), a föllázadt emberi érzéseknek immár elég volt téve. A megtorló hatalom megtette a magáét. Nem mondhatja senki, hogy nincsen egyenlőség és hogy nincsenek törvények Magyarországon. Azt lehetett volna hinni, hogy már elpihen a közvélemény és egész csendesen hagyja a vizsgálóbíró percegő tolla alatt szaporodni a vallomási jegyzőkönyveket, míg végre megérkezik az izgalom tetőpontja: a század legérdekesebb végtárgyalása.

De nem így történt. A közvélemény olyan, mint a fodros vizeket járó hajó, ha valami hullámtól nagyot dől jobbra, okvetlenül mindjárt utána éppen olyan nagyot dől balra — míg végre eligazodik. Jönnie kellett mindjárt az ellenáramlatnak is. Különösen a vidéken sajnálni kezdték Zrínyiéket. Oh, a vidéken mégis puhábbak a szívek. És azt is mondták a vidéken: bizony nagy szemtelenség úgy bánni egy Zrínyivel, történelmünk nagy alakjával, mint egy közön-séges gonosztevővel, és hát nem is valami nagy kár azokért az összevagdalt zsidókért... Talán mégse puhábbak a szívek a vidéken.

A magyar ember szereti keresni az igazságot. De nem szereti megtalálni. És ha mégis megtalálja, mindjárt beleun:

ejnye, de kellemetlen pofája van! És — hogy rövidek legyünk — mesés gyorsasággal kezdett nőni a vidéken a rokonszenv Zrínyiék mellett, s egy nap mintha kilépett volna Somogy megye címerpajzsából a koronából kezdődő kéz és elejtven szőlőfürteit, tollat ragadott volna, sürgős feliratot írni a képviselőházhoz, beavatkozásra kérve a parlamentet Zrínyi gróf és társainak kivételes természetű ügyében.

Az országgyűléshez küldött feliratok, kérvények sorsa közönségesen siralmas. Ha vár is rájuk valami jövendő, az csak olyan, hogy a halottból legfeljebb prédikációs halott lesz — életet itt bele nem lehelnek. De a somogyi kérvény kivétel. Az csemege. Több : — divatickk. Leszorítja a legkomolyabb javaslatokat. Trikót húznak fel a pártvezérek és ostrom alá kerül a háznagyi iroda karzatjegyekért.

De mielőtt még a somogyi kérvény tárgyalásra került volna, jelesül előtte való napon, híre ment a városban és a politikai körökben, hogy a Zrínyi-ügyben interpelláció lesz. Pulszky Ágoston fog interpellálni. Közvetlen a kérvények előtt.

— Tehát megrendelt interpelláció.⁷

— Lehetséges. Mert az interpelláció kényelmesebb a kormánynak, mint a kérvény. Az interpelláció csak párbaj. A kérvény csata. A párbaj csak egy játék, kivált, ha az ellenfelet maga a válaszoló választja.

Másnap reggel már tíz órakor megtelt a folyosó és lük-tetett, pezsgett, forrt az élet; Nyegre, akit Szilágyi kiküldött az elnöki lakosztályból, mint Noé a galambot, hogy nézze meg, van-e már valaki odakünn, azzal csörtetett vissza :

— Itt vannak, kegyelmes uram, a betegek is, a mezei hadak is.

Az elnök nagy kékes szemei még nagyobbra tágultak, kérdőleg szegződve a jegyzőre :

— Megbolondultak?

— A Zrínyi-ügy, kegyelmes uram.

— Szamárság! Ez az egész Zrínyi mindig föl volt fújva.

Élénk csoportok képződtek szerte a vacsoráló kis klikkek szerint ; a Hungária-szoba, a dzsentrí-szoba, az István-szoba és mindenféle szoba. Összebújtak és a nap legfrissebb eseményeit, benyomásait beszéltek meg.

— Mi lesz Zrínyiékkel?

— Mit akar Guszti?

— Amit Bánffy.

— Hol van Pap Géza?

Mindenütt. Ahol említik, megjelenik a kis kobold; frissen siklik el az egyes csoportok közt, mint egy gyík: hófehér apró fogai messziről villognak, mint valami rizskása-szemek.

— Magunkhoz kell ragadni a kezdeményezést ebben a Zrínyi-ügyben. Nehogy megint az ellenzék csináljon belőle tőkét. Molnár apát már kézbe vette.

Molnár apát ravasz, mézes arca kibukkan a miniszterszoba melletti sikátorból, ahol Eötvös Károly tartja szóval, rezegtetve magát a csípőin, mint egy kényes násznagy a lakodalomban. Kedélyesen évelődik az apáttal:

— No, ugyan jó, hogy ezt a kis reakciót kieresztették. Mert ha ezt leverjük, az egész világ kálvinistává lesz, majd meglátod, és ti aztán elmondhatjátok, amit a jezsuiták: »Regnavimus sicuti lupi — Expellerunt nos, sicuti canes.«

— Csakhogy tovább van a vers — vág vissza Molnár apát —, Redibimus sicuti aquilae.

Ebben a percben könnyed léptekkel suhan el mellettük Gromon Dezső:

— Azt hallom, hogy Boborné is itt van a karzaton.

Ah, szépek ezek a cikcakkos zigzugok, sikátorok, mint az Olimpusz berkei. Más-más istenek lyukai. Bent az elnöki szobában Vulkán lakik a rettenetes pörölyével. Jaj annak, akire lecsap. A jobboldali folyosón húséges udvarával Janus tanyázik a múltba és a jövőbe néző arcával. Csak nagyritkán, nevezetes mozzanatoknál megy be a gyűlésterembe, hol Vulkán szemöldöke igazgat és a pörölye csattog. A másik folyosón Tantalusz jár. Kis istenek és nagy istenek jönnek-mennek, megállnak egy-egy szóra és igazítanak vagy rontanak a halandók sorsán.

Vannak, akik csak a tubákpikszisüket nyitják ki, ha bosszankodnak, de vannak viszont, akik Pandora szelencéjét kezelik és kieresztik belőle a bajokat. Vulkán ravaszul hunyja be a szemeit és tiltakozik:

— A szelence nem az én kezemben van, uraim.

Közel a miniszteri szobához Aeolus és legényei csinálják a szeleket, ha csendes gyűlések alatt összebújnak. Minden zug érdekes itt. S még az apró kis alakok is, kik osúznak, másznak, hánykolódnak, ki frígiai sapkában, ki esörgősapkában, ki elrejtve nagy füleit a sapkája alatt, mint Midás, mégis valami fényt kapnak mindnyájan az istenek közelletétől. Apollót tömjénezik ezek és remélik, hogy nagy kitarásával mégis megkapja Daphnét, akit mikor megölel, borostyánfává válik. Jupiternek hoznak áldozatokat, tömjént és mirhát, amazok — mert itt vannak a villámok és azok a bizonyos legendás fazekak. Vulkánnak nincsen pártja, de félnek a kalapácsától és kényszerülve táncolnak körülötte. Mercur hektikában van, de a mérlege csillámló, míg ki nem esik a kezéből. Valóban Olimpusz ez — ahova bevágyik minden halandó, kivált ha magyar anya szülte. A levegő füledt ugyan és füstös. De mert az istenek is ezt szívják, tehát úgy kell beszüröcsölni, mint illatos ambróziát. Az istenek és kis istenek körül csúnya szolgálatokat kell végezni, hajlongani, görbülni, hízelkedni. De ennek így kell lenni, míg a bájos kis Hórák meghozzák egy napon kackiás kötényükben a jutalmat.

E pillanatban kilép odujából Szilágyi, s követve a jegyzőktől és wippektől, mintegy udvarával bevonul, sehol meg nem állva, utat nyit, két nagy kezével kalimpálva a tömeg között, mogorva, szinte ünnepélyes arccal, mint egy angol speaker, aki tudja, hogy az a föld, amelyre lép, érzi őt.

Az útvonalon, amerre megv, halk moraj kél. A sok dologtalan, henyé ember találgatja :

— Ma mérges.

— Dezső rosszkedvű.

— Nem szeretnék ma beszélni.

— Az a kérdés, kire haragszik ma : ránk-e, vagy rájuk?

Egyik nap a mogorvaságát konstatálják ilyen körülményesen és mégis semmitmondóan, máskor a jókedvét. S ez is egy neme a ma mulatságoknak, melyek oly drága pénzen vásároltatnak.

Az elnök után bevonul egy nagy raj, a konok beszédhallgatók, mert e sok zöldségnek, vegyes szalma-széna-szeccskának véges-végig való meghallgatása szinte egy neme a

drága pénzen vett mulatságnak, s úgyszólván a magas belépti-díj teszi becessé e gezemicét. Az okosok kívül maradnak a folyosón. Azok azt tartják, hogy csak háromféle beszédet lehet meghallgatni: a nagyon okosat, amiből tanulni lehet, a nagyon szépet, mely gyönyörűséget nyújt és a nagyon bolondot, mely megnevetteti őket. A közepszerű beszéd teljesen értéktelen. És a beszédek, sajnos, majd mind közepszerűek. A lapokban ugyan hirdetik őket pártállás szerint nagyszabásúaknak, kolosszálisaknak, szépeknek, bölcseknek, sőt elragadóknak, de biz azok a szegény párák csak közepszerűek.

Az ülés tehát megnyílik; következnek a különböző jelentések, a jegyzőkönyv felolvasása, szóval, megindul az úgynevezett parlamenti munka.

A folyosón maradt képviselők még a szivarjaikat szíják és elmesélik a kulissza-dolgokat; egyik is tud valamit, másik is: összeteszik, amijök van és egy félóra múlva mindent tudnak, sőt az összehordott szálakból kikombinálják azt is, amit nem tudnak.

A tanácssteremből kijövő alakok rövidesen, telegram-stílusban az ottani benyomásokat is elmondják:

— Wlassicsnak nagyon sötét az arca. Valami baja lehet a Vatikánnal.

— Talán a Zrínyi-ügybe avatkozott be a pápa.

— A karzaton csakugyan ott van Boborné.

— Ohó, azt meg kell nézni.

Egy pár ember elcsapja a szivarját és bekullog.

— Szép-e?

— Gyönyörű.

— Hol ül?

— A középben, ametisztszínű ruhában, orgonavirágos kalappal.

Ezalatt, tip-top, a korridor felől folyton jönnek új és új alakok: Csáky Albin Csáky Györggyel, Zrínyi egyik katonájával, aki nem keveredett bajba és most idehozta az érdeklődés és aggodalom.

Majd Széll Kálmán toppan be lemesre fésült hajával, finom fehér zsebkendőjét kibontva, melyről rezedaillesat száll és elkeveredik a füstös levegőben.

— Rátótról jövök — magyarázza —, egy hétig voltam oda, s immár ostobaságok történnék. Ki beszél bent?

— Még senki.

— Pulszky fog interpellálni?

— Pulszky.

— És Bánffy mit fog felelni?

— Nem mondta meg, pedig éppen most beszélgetett itt.

— Nem vagytok politikusok — mondja Széll kedélyesen, a kibontott zsebkendőt gondosan összehajtogatva laposra. — Jupiter Dodonában a szent tölgyfa leveleinek rezgése által tudatta a maga akaratát az emberekkel.

Ezalatt egy kis sánta úr tűnik fel a folyosó tarkabarkaságában, sima, borzéhoz hasonló fejével és vastag aranyóraláncával, vastagabbal, mint a Demkóé (mely az egyedüli fényes dolog immár a Házban).

— Ki ez? — kérdi Széll Kálmán. — Mintha ösmerném.

Senki se tudja — de Harkányi Frigyes mégis tudja. Sőt már beszélt is vele. Harkányi Frigyes mindenkivel beszél, akivel találkozik, mindent megnéz, mindent megfigyel, megkopogtatja botjával a házak falait, hogy milyen anyagból vannak, megtapogatja kezével a szövetet az ismerősei ruháján és aláhajlik a Széll Kálmán hóna alá zsebkendőjéhez, hogy egy kis parfümöt élvezzen a máséból. Udvarias, élénk, kedves és szolgálatkész.

— Hát nem ismeritek? Saprستي! Hiszen ez a Zrínyi Mór, az Első Magyar Földtehermentesítőtől. Nagy ganef — et caetera. Éppen az imént beszéltem vele. Képviselőket keres, akik a nyílttérben kinyilatkoztatnák, hogy a földtehermentesítő bank vagyoniilag szilárd alapon áll, dacára a dacárandóknak.

— Úgy? Menjünk hát tovább — folytatja Széll Kálmán —, a szent tölgyfa leveleinek a rezgése a fő. Ugye nem vesztetem el a Fühlungot? Mindig csak a levelekre kell ügyelni, és az ember tudja ezekről, hogy Jupiter mit akar.

— Én azt gondolom, kegyelmes uram — mondja Rosenberg Gyula, szinte egyik levele, de egyik rezgésbe nem hozott levele ezen tölgyfának —, hogy Bánffy teljes jóakarattal van Zrínyi iránt, de azt hiszem, ez a dolog főképp Erdélytől függ.

— Ugyan, hagyd el. Az egy foltozó suszter. Új bőrből nem tud varrni. Ez pedig valami egészen új bőr. És megvallom, bár kétségtelenül nagy schnitzert csinált a szegény Miklós, de én nem engedtem volna letartóztatni.

— Én se — felelte Rosenberg.

— Persze a sógorság miatt — évelődik Széll Kálmán. — Egy Rosenberg nem lehet ellensége a Rosenberg-leány férjének: Zrínyi Miklósnak.

Csáky György élénken ugrik fel erre a szóra és bemutatja magát Rosenbergnek nyájas kérdő tekintettel:

— Báró Rosenberg?

— Nem. Doktor Rosenberg. (S aztán újra Széll Kálmán felé fordul.) Hogy vannak a tehenei, kegyelmes uram?

— Köszönöm alássan a szíves kérdést. Éppen tegnap adtam el egy kétéves bikát az alençonni hercegnek.

Mint mikor a méhek özönlének minden tájék felől a kaptárba, jöttek sorban a ritkán látott alakok, a jól táplált Hieronymi, a selyemtalpú Matuska nagy megbotráncozással. «Mégis plusquam amit csinálta meg a Zrínyi: hát nem tudta tartani egy jogtanácsost, egy jót, aki megmondja neki, hogy ami nem megy, az nem megy.» Majd jön a népszerű Darányi promincliszterű mosolyával, megfogja a Kabós Ferenc kabátgombját:

— Így járnak mindazok, Feri bácsi, akik a Náci bácsi tanácsát nem fogadják.

— Hát mi lesz vele, kegyelmes uram? Szabadon eresztik?

Darányi összevonja a vállait s jobbkeze két ujját a szájára illeszti:

— Hja, azt csak az isten tudja.

Honnan, honnan nem, ott teremnek a későn kelő Andrassy grófok is. S bizonyos üdeség oszon be velük a fojtó, rossz folyosói levegőbe. Mindig hoznak valami friss ideát. És mindig előjönnek igazítani. Éppen megfordítva csinálják, mint a régi órákon a barátok. Ők a napfénynél tűnnek el és az esővel jönnek elő.

— Zrínyi követhetett el hibákat — hangoztatja gróf Andrassy Tivadar —, de folyton megmaradt gentlemannek. Ő egy körömnýt sem vesztett a presztizséből. A kormány

hibázta el a dolgot, hogy egy középkori urat belesegit egy bankba. Azt ott azután sértegetik. Természetesen nem túri. Ez az egész a kormány lelkén szárad.

Most hirtelen megszólalnak idegbántóan a villanyos csengettyúk. Egy wip kinyitja az ajtót és kikiált:

— Urak, a Pulszky interpellációja!

A folyosó alakjai berohannak, s üres és csöndes lesz kívül minden, mint egy kripta.

Pulszky Ágost: T. Ház! Azon közérdekű ügyben, mely abnormis voltánál fogva is, de általjában is a judikatura és az etikai érzések közötti ellentétessége következtében, de más szempontból is, úgy a jogászörök, mint általjában az egész közvélemény foglalkozásának főtárgyát képezi, indítatva érzem nézeteimet röviden kifejtteni. (Halljuk! Halljuk!)

Előrebocsájtván, hogy sem a merev pártszempontok, még kevésbé a történelem tanulmányozása következtében az iskola által beoltott kegyeletszerű sensibilitás adják jelen felszólalásom megtételéhez az impulzust, mint inkább azon általjában szembeötlő kivételesség, mely ezen ügy elbírálásánál az egyedüli domináló szempont lehetvén, bizonyos következtetések levonását mellőzhetlenül szükségessé teszi. (Halljuk! Halljuk!)

Ezen ügy, tisztelt Ház, gróf Zrínyi Miklós és társainak a sajtóban és a közönség nagy rétegeiben sokat pertraktált ügye. Mindnyájan ösmerjük a sajnálatos esetet, mely miatt a fentebb említett letartóztatások történtek, s bizonyára ezen nagyfokú kihágás, sőt vérengzés...

Dr. Mezei Mór: Sőt haláleset!

Pulszky Ágost: ...halálesettel kapcsolatos vérengzés felől csak egy vélemény lehet és az elítélő. (Úgy van! a jobboldalon.) Az is kétségtelen, hogy büntetőtörvényeink e tekintetben világosak, és mert a törvény előtti egyenlőség is evidens, a kérdés tárgytalannak látszó voltát csakis egyetlen körülmény alterálja, és erre kérek engedelmet röviden kiterjeszkedhetni, mielőtt interpellációmát megtenném. (Halljuk.)

A törvények, tisztelt Ház, mindenkör azon generációra érvényesek, amelyre hozattak és mindazon következő emberöltőkre, akik azt meg nem változtatják, de nem érvényesek azon generációkra, melyek a törvények keletkezése előtt élvén,

a náluk fennálló állami rend szerint azcknak hozatalába be nem folyhattak, sőt azokat nem is ösmerték. (Helyeslés a jobboldalon.) Zrinyi Miklós más kornak a szülöttje.

Thaly Kálmán: Mindig erőszakos volt! Katzianer tábornokot is ő ölette meg közvetve.

Pulszky Ágost: De nem lett érte semmi baja. Éppen ez mutatja, hogy ő egy másik korban élt, amikor sok olyat elnéztek, ami most kihágás, sőt a bűn kategóriájába esnék. Hunyadit senki se vádolta levéltitok megsértésével, mikor a Brankovics vajda levelét elfogta.

Eötvös Károly: Mátyást se mérték-hamisítással a cinkotai icce miatt. (Derültség.)

Elnök: Ne méltóztassanak annyit közbeszólni.

Pulszky Ágost: Balassa és Bebek köztudomású hamis pénzveréseinek megtorlása hasonlóan fogamatba sem vétett a közhatalom azon időszerinti faktorai által, de általjában nem megítélhető egy akkori egyén ténykedése a mostani törvények és a mostani, ezen törvények által szuggerált közfelfogás szerint, senki sem tartván tolvajnak Aport, aki a koronát Ottótól jogtalanul elsajátítá, sem zsarolónak Teleki Mihályt, aki egy láda ezüstöt csikart ki Leopold császártól, és nem tekinti becstelen egyénnek gróf Csákyt, aki Brandenburgi Katalinnal szerelmeskedvén, ezen könnyelmű hölgyet minden értékétől kifosztotta; mindezen férfiak akkoriban igen kiváló és becsületes embereknek tartattak. (Úgy van! úgy! a jobboldalon.) De ha ténykedéseikkel áthelyeztetnének a jelen korba, nem habozom kimondani, hogy ezen ház egyik tagja által sem tartatnának korrekt embereknek. Mi következik ebből tisztelt Ház? Az, hogy egyéneket megítélés szempontjából egy bizonyos korszakból másik korszakba áttenni nem lehet. (Zajos helyeslés a jobboldalon és a baloldal egyes padjain.) Szerves elválaszthatatlanságban lévén a törvények az egyénekkal, ugyancsak mozdíthatlanok a törvények és jogszokások is, mert ha, hogy egy példát hozzak fel, ma a szent László törvényei szerint kellene idomítani felfogásunkat, igen furcsán nézne ki maga ezen mélyen tisztelt Ház is. Kérem a tisztelt Háztól, mi történnék például Molnár János apát és képviselő úrral, ha a Mátyás korába áthelyezve, vagy a Mátyás-kori törvényeket és felfogást ide helyezve, elmenne

a kerületekbe a lakosságot a kormányzó hatalom ellen uszítani?

Eötvös Károly: Lefejeznék.

Pulszky Ágost: Vagy miképpen ítélnék meg Eötvös képviselő urat, ha pénzt fogadna el azért, hogy valakinek tanácsot adott? Ez a kérdés egyik oldala, tisztelt Ház, s ezen észjogi elvek és filozófiai igazságok fonalán tovább haladva, konstatáljuk, hogy gróf Zrínyi Miklós, Szigetvár volt kapitánya, ki 1508-ban született, saját hibáján kívül, tehát akaratától független okokból, a természetnek valamely általunk felismerhetetlen törvénye alapján, midőn mintegy másfél évvel ezelőtt feltámadott, egy oly társadalomba jutott, melynek törvényei őreá nem lehetnek olyan mereven kötelezők, mint másokra, ha azt vesszük, hogy ő ötvenhét évig más módon és más felfogás mellett volt teljesítője állampolgári kötelmeinek; de ha mi fagyos merevséggel elzárkózunk ezen egyébiránt okvetlenül tekintetbe veendő indok elől, akkor beáll azon, megvallom, sajátságos, sőt páratlan eset, amivel ők előállhatnak, hogy feltámadási időpontjukat véve, az összes vizsgálati fogságban ülő vádlottak nem idősebbek másfél éveseknél, amilyen korú egyéneket pedig büntetni nem lehet. (Úgy van! úgy! a jobboldalon. Mozgás a szélsőbalon.)

Meszlényi Lajos: Pólyás csecsemők kaszabolták le a részvényeseket. (Derültség.)

Pulszky Ágost: Azonfelül, tisztelt Ház, nem szabad elzárkóznunk azon kiváló hazafias erények elől sem, amelyekkel méltán dicsekedhetnek! Nem szabad elfelednünk, hogy Zrínyi Miklós hősi halált halt a hazáért.

Madarász József: Meghalt Miksa császárért, annak a zsoldosa volt!

Meszlényi Lajos: Nem volt kóser ember.

Thaly Kálmán: Már az is rossz jel, hogy Pulszky védi.

Elnök: Meszlényi képviselő urat rendreutasítom.

Pulszky Ágost: És kell, hogy ez a nemzet viseltessék annyi kegyelettel a saját történelme iránt, hogy annak nagy alakjaitól meg nem vonván a köteles tiszteletet, ha a körülmények kívánják, és ha az ősök tisztelete és a törvények tisztelete szembeállítatik egymással, kötelessége olyan expe-

dienst keresni, mely mind a kettőt lehetőleg megkíméli. (Általános helyeslés.)

Mindezeknél fogva a következő interpellációt van szerencsém benyújtani az összkormányhoz (olvassa): Van-e tudomása az igazságügyminiszter úrnak, illetve a kormánynak arról, hogy Zrínyi Miklós és társai folyó hó 17-én elfogattatván, vizsgálati fogságba ejtettek?

Tekintettel az illetők történelmi és hazafiúi érdemeire és némely mutatkozó abnormitásokra, szándékozik-e a kormány valamely kivételes intézkedést tenni?

Báró *Bánffy Dezső* miniszterelnök: T. Ház! (Nagy zaj.)

Elnök: Méltóztassanak helyeiket elfoglalni!

Báró *Bánffy Dezső* miniszterelnök: Engedje meg a t. Ház, hogy igen röviden nyilatkozzam az imént elhangzott interpelláció elválaszolása szempontjából. Igenis van tudomásom, hogy Zrínyi Miklós volt szigei-vári lakos és az ottani, de már azóta elhalálozott s következésképp feloszlott helyőrség néhány, nem is nagyon sok tagja, teljesen megfelelőleg annak, amint azt tisztelt Pulszky Ágost képviselőtársam mondotta, letartóztatott.

Aminthogy nem is lehetett volna másképp, mert mit mondott volna a tisztelt Ház, ha azok után, amelyek történtek, letartóztatás nem történik? A letartóztatás tehát jogos, célszerű és szükséges volt. (Úgy van! a jobboldalon.)

Ami az interpelláció másik részét illeti, ámbár az igazságügyminiszter úr távol van, övele kontaktusban, általunk is komoly megfontolás és megszívvelés tárgyát képezik azon, hogy úgy mondjam, különleges momentumok, melyeket az interpelláló képviselő úr kiemelt (élénk helyeslés a jobboldalon), és nem habozom kimondani, tisztelt Ház, megjegyezvén, hogy többet most nem mondhatok, mert nem látom se célszerűnek, se szükségesnek, se okosnak, miszerint, ha a vizsgálat befejeztetik, nem előbb, csak akkor, a kormány se mulasztja el, hogy a maga hatáskörében megtegye azon lépéseket illetékes helyen, amely lépések leginkább felelnek meg úgy a magyar érzéseknek, mint a méltányosság követelményeinek.

Ivánka Oszkár: Ez nem válasz.

Báró *Bánffy Dezső* miniszterelnök : Én annak tartom (Felkiáltások balról : Mit akar hát Zrínyivel tenni? Kieresz-tik vagy nem?) és kérem a t. Házat, méltóztassék azt tudomásul venni.

Bánffy leült, s mozogni kezdett az egész Ház, mint a hullámozó tenger. Elégedetlen morgás tört ki köröskörül a balmezón, bár különböző okokból. A függetlenségi párton sokallták a kormány jóakarátát Zrínyi iránt, a nemzeti és a néppárton keveselték. Sőt a kormánypárton is csak a Bánffy leghívebb gárdája látszott meglegedettnék.

A Zrínyi-kérdésnek, mely pedig igen egyszerűnek látszik első pillanatra, igen különös szögletei képződtek, melyek ismét sajtóságos csoportosulást okoztak. A néppárt rajongott érte, a kereszténység s illetve a katolicizmus bajnokának tekinté őt, aki annyi pogányt leaprített. Bizony ez az utolsó tette, a részvényesek szétveretése is istennek tetsző dolog. Körülbelül ilyenformán gondolkozott a nemzeti párt is (ám-bár Apponyi még eddig nem nyilatkozott). Míg ellenben a függetlenségi párt Miksa császár hívének és az osztrák szoldateszka egyik tagjának tartotta Zrínyit, aki azóta, ahogy feltámadott, valóságosan a kormány tutélaja alá helyezkedett. Zrínyi is csak egy mameluk, s ha vétett a törvények ellen, tessék megbüntetni, mint más embert.

Zrínyi általában sokat vesztett nimbuszából. Nem csoda. Az Olymp istenei is azért taszítottak le trónjaikról, mert néha megfordultak a földön az emberek között. És ha a történelem nagy alakjai visszatérnének másfél évre, tömérdek szobrot tördelne össze az emberiség.

Maga a jobboldal is megoszlott. A zsidó képviselők haragudtak Zrínyire a Nádor utcai vérfürdő miatt ; Beksics nagy agitációt fejtett ki, s tele volt panasszal, puskaporral :

— Hát demokrácia ez? Hová lesz így a szabadelvű lobogó szeplőtlensége? Hát ezért írok én húsz esztendő óta vezércikkeket, hogy most itt szabadon lehessen embereket öldösní a nagyuraknak?

A nagyurak szintén duzzogtak, az Andrásnyak, Csákyak:

— Ez nem elég. Pertörlés iránt kellene előterjesztést tenni a fölségnek.

— Még pedig haladéktalanul — licitált rájuk Tallián Béla.

A kálvinisták összebújtak a médium sorompóinál :

— A néppárt akarja kimenteni Zrínyit? Jó. De akkor mi nem mentjük.

A lutheránusok kiosontak a folyosóra. Isten tudja, hogy lesz, mint lesz. A szélső balról fenyegető kiáltások hallatszottak :

— Nem úgy van az!

— Majd mi is hozzászólunk a somogyi kérvényhez!

Valóságos káosz keletkezett ebben a csekély kérdésben. Mintha valami pajkos tündér egy csalánággal érintette volna meg a Ház összes tagjait, mindenki nyugtalanul feszengett, mozgott, és a roppant zajban alig bírta Pulszky elmondani, hogy örvendetes tudomásul veszi a választ.

— Nem vesszük tudomásul! — hangzott egyszerre sok torokból.

Az elnök föltette a kérdést :

— Akik tudomásul veszik a miniszterelnök úr választását, méltóztassanak felállni.

— Többség! Kisebbség! — hangzott egyszerre.

Az elnök szeme műértően végigsiklott a Ház vidékein, s szemkarikái kitágultak. Álom-e ez? A jobboldalnak csak a kisebbik része kelt fel. Tisza Kálmán, Falk Miksa ülve maradtak; hasonlóan Csáky Albin, az Andrássyak s a szürke mamelukok közül igen sokan. Széll Kálmán, Hieronymi, Radó Kálmán felállottak. A csodálkozás fölszisszenése futott keresztül a Házon. A nemzeti pártról felállott Apponyi, Horánszky, Gullner és alig négyen-öten, a néppárt egytől-egyig fölemelkedett.

— Róma csörgőkígyói! — kiáltá rájuk egy hang, azon hitben, hogy a fölszisszenések tőlük származnak.

Nagy volt a megrökönyödés. A szélbal ujjongott. Báró Dániel sápadtan tántorgott a miniszterelnökhöz. — Milyen blamázs — mondta, a kezét a mellén ájtatosan összetéve —, milyen blamázs! — Lukács László behúzta a fejét a váll-lapoc-kái közé és féloldalt nézte a csodálatos kavarodást. Mintha a Belzebub ördög egy véka kölest öntene össze egy véka sárgakásával.

A miniszterelnök arca fölvette tigrisszerű nevetését; volt abban valami baljóslatú és vérfagyasztó. A wippek nagy

robajjal rohantak a folyosóra, hogy segédhadakat hozzanak, de hasztalan; az elnök, aki ott fent ült dölyfösen trónusán, mint Báthory István a Matejko-képen, gúnyosan kimondta a határozatot, mely fönségesen zúgott a beállott csöndben, mint egy megrendítő égi szózat.

— A miniszterelnök úr válaszát a többség nem veszi tudomásul.*

A miniszterek elhagyták padjaikat és összefűjva, sürgős tanácskozást hevenyésztek.

Lett erre zaj és zavar. A képviselők kirohantak a médiumra.

— Névszerinti szavazást kérünk!

— Már késő!

— A határozat ki van mondva!

— Az elnök erőszakoskodott!

— Öt percnyi szünetet kérünk!

Elnök: Az ülést felfüggesztem öt percre.

**Szerző szándékosan két hihetetlen dolgot akart e kis satirikus
korrájban pertraktálni, az egyik: Zrínyiék föltámadása, a másik:
a mamelukok föl nem kelése. E kis jegyzetben kér bocsánatot a nyájás
olvasótól mind a két lehetetlenségért. M. K.*

XI

A MEGOLDÁS

A mi parlamentünk éppen olyan kiszámíthatatlan, mint a mi országunk. Jó parlament — híven jelképezi a szeszélyes szép asszonyt, akit Hungáriának képzelünk páncélos derékkal, nagy pallossal az egyik kezében, mosolygó címerünkkel a másikkban.

Hát egy kicsit naiv asszony. Néha karperecet kínálnak neki, azt mondja rá : »nem kell, mert ez lánc«. Néha a láncot is karperecnek nézi. Néha megharagszik egy rossz tekintetért. A pallosára üt. Néha a palástját is le hagyja szedni a testéről. Udvarlói elől becsapja az ajtót. A rosszakaróját összeölelgeti. Kacér asszony? Talán nem. Szenvedélyes asszony? Talán nem. Csak asszony. Mint amilyen minden asszony.

Egy hajtűért, egy bojtért haragra gerjed, hogy hova szúrják be azt, milyen színű emez, de néhány milliót non chalance-szal dob ki az ablakon. Nem tudja, mi a lényeges és mi a haszontalanság. A csecsebecsét eleibe teszi a szükségnek. A szép szót tetejébe teszi az okosnak. Mert fiatal asszony. Nem John Bull, aki a tengereken pipázik, izmos öklein szétterpeszkedve és nem az öreg Germánia, aki harisnyát köt és tanítja a gyermekeit. Olyan fityfiritty kedves asszony, aki él az érzéseinek, a divatnak és egy csöppet se törődik a holnaputánal.

És a parlamentje is éppen ilyen. — Lelkéből lelkedzett gyermeke, bár nem született szeplőtlenül, ahogy kellene — mindig a kormányt gyanúsítják (minél különb legény, annál inkább), de mindegy, éppen csak szakasztott olyan, mintha

szeplőtelenül fogantatott volna minden porcikája az anyjáié.

Épp olyan szeszélyes, néha a jó dolog se kell neki, néha a rossznak is tapsol és éppen olyan impraktikus, nagy dolgokra vállat von, kicsi dolgokon fennakad.

Itt van ez a Zrínyi-kérdés. Egy bagatell. De a parlamentnek éppen ezen tetszett megbokrosodni. S az évtizedek alatt összetömörült pártok, melyeket meg nem bomlasztottak se a viharok, se a fonák helyzetek, mindig együtt szavaztak az együvé valók, most egyszerre összevissza hányódnak, mint a szétoldott rőzsekötegek gallyai.

A miniszterelnök választását tárgyalásra kellett kitűzni és beláthatatlan eredményű zajos és szenvedélyes vita indult meg, tele egészségtelen tünetekkel. Volt abban vallási kérdés, antiszemitizmus, reakció, liberalizmus, nemzetiségi kérdés, jogállam, és ami azonfelül az egyes fákról lehullott.

Mert egy szabadelvű párti szónok négy fához hasonlította a négy pártot; az egyik fa csak mindig virágzik, de nem hoz gyümölcsöket, a másik díszfa, se nem virágzik, se gyümölcsöt nem terem, csak programokat, a harmadik egy odvas, korhadt fa, csak a tűzre való — a negyediken himbálódzik a sok gyümölcs.

— És belepotyog az alatta heverő basibozukok szájába — vágott közbe Hock János.

Országgra szóló tülekedés támadt a Házban; izgatott, ingerült vita, személyeskedő incidensek, ezekből párbajok, jegyzőkönyvek, emezekből mellékpárbajok. Eleinte csak olyan nemzeti kötekedésféle volt az egész: mint mikor színes cserepekkel csörikélnek a gyerekek; lassan-lassan kezdett aztán melegedni a kérdés, míg végre forrt.

Győrffy Gyula határozati javaslatot adott be: utasítatik a kormány, hogy őfelségének sürgős fölterjesztést tegyen a pör törlése iránt. Felolvasott néhány passzust a Vatikán lapjából, a *Piccolo*-ból, mely megbotránkozását fejezte ki, hogy a magyarok a legnagyobb hősüket hűvösre tették.

A néppárt felvillanyozva tapsolt a beszédnek s zajos »Éljen Zrínyi!« kiáltásokkal tüntetett.

— Persze, mert maguk is a kriptákból jönnek! — pirított rájuk Dániel Gábor.

Győrffyvel szemben Kossuth Ferenc indítványozta, hogy a Ház térjen napirendre a kérdés fölött. A törvény nem ismer kivételeket, de nem is ismerhet. A jogállam nem tűrhet extravaganciákat. A poézis igen szép dolog, de a kodi-fikáló bizottságokba nem szokásos a múzsákat beválasztani. Ha igaz a lélekvándorlás elmélete vagy az anyagok örök átváltozásának tana (pedig valamelyik talán mégis igaz), akkor mindnyájan fel vagyunk támadva, és nem lehet tudni, melyikünkben lakik Hannibálból, Cézárból és Attilából valami. (Derűtség jobbfelől.)

A vita eleinte lassan, vontatottan indult meg. A kis emberek beszéltek, összehordva hetet-havat. Az egyik egy parlamenti bizottság elé kívánta terjeszteni a vizsgálati iratokat, a másik egy történelmi adatot derített fel, hogy Alapi Gáspár állítólag egy kályhalyukba bújt volna Szigetvárott és úgy mentette meg életét. Ez ellen Josipovich horvát miniszter tiltakozott, fölemlítvén, hogy ezt csak az ellenségei fogták rá később, és úgy csúszott be a krónikába. Ha Alapi ilyen gyáva lett volna, bizonyára nem nevezik ki Horvátország bánjának.

— Ugyan mit mentegeti? — szólt közbe Thaly — hiszen nem a maga ellenjegyzésével lett kinevezve.

Összehordtak egy csomó zöldséget, felállítottak néhány merész büntetőjogi teóriát (melyekre Csemegi, ha hallotta volna, kiugrik a bőréből). Ezalatt azonban folyton nőtt a jegyzői táblákon a névsor. Hetvenen iratták fel magukat, s a vita kezdte fölvenni a nagy dimenziókat.

S ehhez járult az utca. Az utca megint megmozdult. A Sándor utcában nagy néptömeg várta az érkező képviselőket, s dacára az ott cirkáló rendőröknek, szórta a maga abcugjait és éljenseit. Az utca teljesen Zrínyié volt, s gyakran lehetett hallani felkiáltásokat a tömegben:

— Menjünk, szabadítsuk ki Zrínyit!

Nemcsak a Sándor utcát lepték el dologtalan csoportok, még a Múzeumkert fái is csizmadiainasok ülven verebek helyett és rikoltozván abcugokat, hanem az egész város forrt; az ifjúság a kávéházakban gyűlésezett és szónokolt (Herczeg Mihál pedig az íróasztalánál ült és írta leszerelésükre a cikket), a Múzeum körúton, valamint a Kerepesi úton is lavina-

szerűen növekedő tömegek foglaltak fenyegető állást, szívükben a Zrínyi kiszabadítására irányzott nemzeti törekvésekkel. Valóságos véderővítai hangulat ömlött el a városon. A kereskedők siettek fényes nappal becsukni boltjaikat. Mert a hon-szeretetnek ezen az útján a kirakatok az első állomás.

A Ház ülései voltaképpen idáig terjedtek, mert amint egy szónok valami hangzatos mondatot kicsiholt koponyájából, az futott ki a folyosóra, a folyosóról az utcára s szájról szájra egész a Kerepesi útra; onnan felelt rá a visszahang

— Romboljuk össze a börtönöket!

— Hozzuk ki Zrínyit!

Egy öreg varga közbekiáltott:

— Én már hoztam egyszer Tánicsics Mihályt. Bizony isten nem nagy élvezet.

A levegő megtelt foszforral. Valóságos kis forradalom volt ez, persze csak olyan jámbor, mint a waldecki, hogy délben hazaoszlott a forradalom ebédelni, s másnap délelőtt megint összegyűlt forrongani. Kicsike volt még, de a gorbáskodó rendőrök és a krajcáros hírlapok mesterségesen hizlalták, úgyhogy szemlátomást növekedett.

Maga a Ház folyosója is színes, mozgalmas. Hát még a karzat, melyet zsúfolásig töltöttek meg a szép asszonyok. A szivárvány összes színei ott játszottak a ruhaszöveteken. De túlnyomó volt a rubint és smaragd szín. Ezek az uralkodók most. Az a fekete ruhás fehér liliom a jobb karzaton Juranicsné, milyen szomorú és milyen törékeny. Különös, hogy a szép Boborné ma nincsen itt. Pedig ma bizonyosan Apponyi fog beszélni. Ah, ni azok a kis mosolygó konteszek, hogy nyújtják előre a nyakukat! Ugyan kire kíváncsik a kicsikék? S hogy verik le legyezőikkel, libegő csipkekendőikkel a finom illatot, mely száll, száll mesterségesen vert szellő szárnyán lefelé és megcsiklandozza a szunnyadozó Fabiny Teofil orrát. Amott is három szép asszony nevetgél egy csoportban. Valóságos rózsagrupp. És mindenütt, amerre szem lát. Oh, semmi kétség, Apponyi fog ma beszélni.

A folyosón hírelték, hogy Polónyi nagy leleplezéseket tesz a Nádor utcai titokzatos pince rabjairól, s hogy a kor-mánynak is lett volna tudomása ez üzelmekről. Nagy cse-

mege lesz ez. Mert a Bobor fogságát is szóba hozza és az okot is — az asszonyt. El lehetünk készülve pikáns részletekre. Azt mondják, zárt ülést kér. Ejnye, hát lesz lelke lekergetni ezt a sok gyönyörű asszonyt a karzatról?

A folyosó hullámzó, élénk, sőt lázas képét csak rövid időközökre szakítja meg egy-egy szónok, akitől valami érdekeset várnak. De különben itt él, itt oldódik és kuszálódik páratlan elevenséggel a kérdés.

A miniszterelnök bosszúsán rágicsálja szivarját s panaszkodik nagy zsörtölődéssel a híveinek :

— Ilyen sületlenséget úgy felfújnak.

— Hja! Sok ember fült már meg kis szálkától.

— De hát mi lesz a vége?

Egykedvűen von vállat a miniszterelnök :

— Hiszen még azt se lehet tudni, hogy mit akar a Ház. Az ördög ismeri ki magát.

Szell Kálmán fénylik a nyájasságtól és minden percben egy-egy fülkébe von valakit. Ő az, aki fájdalom nélkül tud méregfogakat kihúzni, Matuska Péter messziről bámulja és dicséri a körülötte állóknak :

— A Szill egy csodaember. Egy-két szót szólja rebellisnek s ereszti neki fülibe egy bolhát, amitől az egyszerre úgy táncolja (intelligitur az ember táncolja, nem a bolha), ahogy ő füttyülte neki.

Mindenki ideges, irritált, csak a generális ül egykedvűen a szokott helyén, a kandallóval szemben, s éppenséggel nem titkolja, hogy ő minden beavatkozást helytelenít, akár a parlament, akár a közvélemény, akár a kormány részéről a bírósági funkciókba.

A wippek minden percben jönnek és referálják a »nagy öreg embernek« :

— Mócsy beszél.

Az öreg úr vagy fumigálva int a kezével, ez annyit tesz, hogy nem kíváncsi, vagy pedig azt mondja : »nos«, s ez annyit jelent, hogy »hadd hallom, mit mond«.

Két-három kijövőtől is megkérdi, ellenőrzi őket, konfrontálja, mit mondtak, s ebből megalkotja magának egy ültőhelyében nemcsak az ülés teljes képét, de a kérdezettek tehetségéről is tájékozást nyer. Ezért tud mindent.

Ha nagy szónokot jelez a wipp — mint például most, »Apponyi fog mindjárt szólani«, akkor nagybosszankodva felcihelődik helyéről, s először a félig elszítt szivarjának keres valami magaslatot, ahonnan közönséges halandó el ne vehesse, s besompolyog »az erdő szélére«, mert messze utat nem kockáztat, csak a jobboldal szélén kuporodik le, ahonnan akár-mikor visszatérhessen elhagyott szivarjához.

— Apponyi fog beszélni!

Egyszerre üres a folyosó. — Apponyi feláll és mély csönd támad. Feláll és egy másodpercig várja, míg nagy robajjal elhelyezkednek padjaikban a képviselők: ezalatt éppen jut annyi ideje, hogy futó pillantást vessen a mansettáira, ha a szimmetriának megfelelőleg vannak-e künn a sötét kabátujjból, aztán a zsebkendőjét tekinti meg, melyből négy centiméternyi fehér síknak kell künn lenni a hóna alatt. Mindez szükséges a röpüléshez; aztán feltekint a karzatra, honnan szöszeke és barna fejceskéék bólintanak — s ha karzat, zseb-kendő, mansetta tökéletesen rendben vannak, megcsendül gyönyörű hangja s betölti a termet a maga főséges, hullám-szerű hömpölygésével.

Gróf *Apponyi Albert*: Tisztelt Ház! Azon sajnálatos rendszerrel szemben, mely a félmunkák, a félig teljesített feladatok labirintusába való bolyongásra vezet, évtizedek óta foly a harc e padokról, soha nem csüggedve és nem lankadva, újra és újra rámutatunk, hogy a nemzetek helyes kormányzása nem az összegyülemlett csomók mesterséges kikerülésében, hanem azok teljes kioldásában keresendő.

Ily politika hiányában történnek azután olyan incidensek, mint amilyen most már napok óta foglalkoztatja a tisztelt Házat, felkorbácsolva s harcha szólítva olyan szenvedélyeket is, amelyek eddig csak lappangva mutatkoztak. Ez a krízis természete, tisztelt Ház. Ez nem a Zrínyi-ügy, a Zrínyi-ügy csak a keret, melyben egy krízis jelentkezik. Egy krízis, melyben több év óta vagyunk, és mert e krízis felismerésétől irtóznak, mert annak valódi elemeivel megbirkózni nem akarnak, nem tudnak, vagy nem mernek, s annak meggyógyítására az orvosszereket nem ismerik, vagy nem tudják, vagy nem merik alkalmazni (Felkiáltások a baloldal némely padjain: Nem merik!), azért iparkodnak rész-

leges válságokkal elvonni a közfigyelmet a nagy és igazi válság lényegétől. (Zajos helyeslés és tetszés a baloldalon.)

Különbén már maga azon tény, hogy a miniszterelnök választát a Ház többsége nem vette tudomásul, önérzetes kormányt azon alkotmányos alternatíva elé állítaná, vajon megtarthatja-e a hatalmat vagy sem, mert a kis dolgokban mutató bizalmatlanság nagyobb súllyal esik a fejlettebb alkotmányos érzékek serpenyőjébe, mint a nagy dolgoknál mutató bizalmatlanság. (Zajos tetszés a baloldalon.)

Noha én magam, vezéreltetve azon fennkölt nemzeti érzésektől, melyek minden magyar honpolgár szívében magasan fellángolnak gróf Zrínyi Miklós nevének említésénél, teljes lojalitással elfogadtam a miniszterelnök úr választát, mert még mindig jobb, ha történik valami, mint egyáltalában semmi, noha mondom, részemről elfogadtam a miniszterelnök úr választát, mint némi könnyítést ama nagy történelmi alak valóban sajnálatos helyzetén, ez nem jelentette részemről, hogy ezen válasz kielégített.

Én ugyanis azt tartom, tisztelt Ház, hogy egy nagy falláciában vagyunk és összecseréljük a vádlottakat, a bűnösökhöz fordulván támogatásért az ártatlanok számára. (Nyugtalanosság a jobboldalon.) Mert midőn a kormány minden előfeltételek nélkül gróf Zrínyi Miklóst csodaszerű feltámadása után azon általam jelzett rendszer alapján, mely a félfeladatok teljesítésében bírja jellemző vonásait, egy bank élére segíti, amint mondtam, minden előfeltételek nélkül, már megpecsételte ama nagy férfiú sorsát, a tragikumot mintegy kísérőjéül adván.

Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter: Maguk a hollandusok választották. (Gúnyos felkiáltások balról: Mint nemzetgazdász!)

Gróf *Apponyi Albert*: A franciák és angolok portást szoktak állítani nagy férfiak számára, ha azok vagyontalanok. Önök a tarpeji sziklára vitték Zrínyi Miklóst, nem taszítván őt le, mert ahhoz a bátorság egy neme kívántatik, hanem egy olyan pontra helyezték, ahonnan okvetlenül önmagának kell lecsúsznia a mélységbe. (Frenetikus tetszés és taps.) A kormánynak ilyen természetű jóakarata kártékonyabb a rosszakaratnál, és hozhatnék fel példákat, t. Ház (Nyugtalan-

ság a szélsőbalon), hogy ilyen jóakaró gyámolítás sokszor a legnagyobb történelmi nevekről leoptatta az aranyozást. (Zajos tetszés a bal- és szélsőbal egyes padjain.)

De ha hinnem kell is Wlassics tisztelt miniszter úr közbeszólásában, amint hiszek is, hogy spontán akaratból, senki által nem befolyásoltatva maga a németalföldi pénzcsoport helyezte őt ezen pénzintézet élére, a kormánynak meg kellett volna ezt akadályoznia. A kormány mulasztása kétségen kívül áll, mert a kormánynak tudnia kellett, hogy e reneszánsz-korabeli, ragyogó lovagban váltakoznak a legtündöklőbb, legnemesebb erények oly szokásokkal és hibákkal, melyek ily intézet élén előbb-utóbb végzetes eredményekre vezetendnek.

Báró *Bánffy Dezső* miniszterelnök: Én ezen hibákat benne lenni nem láttam.

Polónyi Géza: A Bobor ezredes láncraveretéséről se volt tudomása? (Nyugtalanság, mozgás.)

Gróf *Apponyi Albert*: De nem akarok fölösleges rekriminációkba bocsátkozni, nem akarom megvilágítani ezen ügy összes részleteit, melyeket még bizonyos homály fed (Halljuk! Halljuk!), nem akarom föllebbenteni a saisi fátyolt s kísérni nyomról-nyomra a mulasztások és az eltakarások egész sorozatát, mint általában ezen kormány egész múltjának vörös fonálként átvonuló főismérveit; pusztán utalok azon arepirítő tényre, igenis ezt a lesújtó szót kell használnom, tisztelt Ház, mely egész Európa előtt lealáz bennünket, hogy gróf Zrínyi Miklós, a nemzeti történelem kimagasló alakja, kinek fölséges királyunk szobrot rendelt emelni, kit a német császár, mint a vitézség és hazaszeretet örök szimbólumát, a leglángolóbb szavakkal glorifikált, ma egyéni szabadságától megfosztva, rideg börtönben tölti napjait, Magyarország szégyenére és a civilizált emberiség megbotránkozására. (Zajos felkiáltások: Úgy van! úgy!) És kérdem, ki az értelmi szerzője e szomorú, tanulságteljes drámának? — Önök hallgatnak. Am elfogadom feleletnek e mélységes hallgatást, de újra kérdem, akiknek kezében így megy tönkre és így végződik egy századokon át ragyogó pálya, mi lesz azoknak a kezében az összetorlódott bajokban sínylődő ország-ból? (Mozgás jobbról, tetszés és taps a baloldalon.)

Tovább megyek. Odáig megyek, tisztelt Ház, hogy ha felvetjük ezt a kérdést, egyszerűen, ridegen, minden színezés és kommentár nélkül is, hogy szabad volt-e Zrínyit letartóztatni, tekintettel arra, hogy ő nem a mai Magyarország és mai társadalom egyik része, hanem egy korábbi Magyarországé és társadalomé, mindenesetre nemmel kell felelnünk, és konstatálnunk kell, hogy az csak olyan kormány alatt történhetett, amelynél kiveszett vagy legalább nagyon eltompult általában a szabadságok, de különösen az egyéni szabadságok iránti érzék. (Úgy van! úgy! a baloldalon.)

Ha szabad ebbeli felfogásomat illusztrálni — mely lényegesen eltér a Pulszky képviselő úrétól, ámbr szívesen elismerem érvelésének bővelkedését jóízű és mondhatnám pikáns részletekben, sőt egyes megjegyzéseinek helyességét is belátom, mindamellet, nézetem szerint, más argumentumokban kell lecölöpözni a büntethetőség kizártságának megdönthetetlen biztosítékait. (Halljuk! Halljuk!)

Ismeretes, tisztelt Ház — mintegy népszerűen kívánván magam megérthetővé tenni —, hogy az idegen hatalmak képviselői területkivüliséget élveznek, vagyis a büntethetőség szempontjából úgy tekintetnek, mintha nem volnának itt. De facto ugyan itt vannak, de jure azonban a külföldön vannak. No mármost, tisztelt Ház, amint ezen egyénekre nézve fennáll a térbeli területkivüliség, ugyanezen jogköltés, fikció alapján kell élveznie Zrínyi és társainak az időbeli területkivüliséget, vagyis az *időnkivüliséget*. (Úgy van! úgy! a baloldalon.) Látom Chorin képviselő úr arcán a gúnyos mosolyt, de ez engem nem hoz zavarba, mert azt, hogy az extemporitás fogalma eddig a büntetőjogban ismeretlen volt, mindenki nagyon természetesnek találhatja, még Chorin képviselő úr is, ha elismeri azon állítás föltétlen alaposságát, hogy a kriminalisztika eddig csak kortársak deliktumaival foglalkozott. (Élénk tetszés a baloldalon.)

Mindezeknél fogva helytelenítem egészben és részleteiben a kormány eljárását; jogtalannak, igazságtalannak, méltánytalannak, sőt szégyenletesnek tartom gróf Zrínyi és társainak letartóztatását, mint szárnyalni nem képes, köznapi gondolkozás veszélyes botlását: tiltakozom lelkem teljes hevével és erejével a nemzeti kegyelet arculcsapása ellen és

elfogadom a Győrffy Gyula határozati javaslatát. (Élénk éljenzés a baloldalon.)

Apponyi beszéde — mint az ő beszédei rendszeren — új anyagot lökött a vitába, az *időnkivüliséget*. A Ház jogászai egymásután keltek fel, hogy megtámadják a merész teóriát s kibeszélték az egész ülést.

Sajnos, hogy elbeszélésünk kerete nem engedi e beszédek közlését, pedig itt is, ott is akadt búzaszem a sok szalma között.

Másnap Polónyi tett leleplezéseket Zrínyi ellen. Ropant izgatott ülés volt. Hol szedte, hol nem szedte az adatokat, isten a megmondhatója, de mindent tudott, sőt még többet is, mint amennyi történt. Egy halom bizonyító irat hevert előtte, táviratok, levelek, önvallomások, a Zrínyibank portásának nyilatkozata, a Liptó megyei fakereskedő hosszú levele, melyben leírja, mint Pellico Silvio, fogságának történetét.

Perczel miniszter közbeszólt: Egy szót se tudok ezekről. Talán álmódott a tisztelt képviselő úr?

De Polónyi nem az az ember, aki alul maradhasson; művészileg inszcenirozza beszédeit, és éppen a kellő passzusnál megjelent a karzaton Bobor Károly ezredes Pázmándy Dénes társaságában, s a szónok felkiálthatott, nagy pátosszal a karzatra mutatva:

— Íme, éppen most lép be az egyik áldozat.

Minden szem odanézett, ahol a megsoványodott, megrokkant ezredes éppen most helyezkedett el impresszáriójával.

— De többet mondok, tisztelt Ház — folytatá Polónyi —, biztos adataim vannak, hogy a kormánynak tudomása volt a Nádor utcai pince rabjairól, s ő tanácsolta Zrínyinek egy a szabadelvű klubban tartott szűk konventikulumban, hogy eressze szélnek a rabokat, mert különben — baj lesz. A kormány bűnrészes. A kormány a főcinkos. Nemcsak az eltussolásban, hanem egyebekben is. De nem akarom a Ház idegeit túlságosan megrázni az események kiszínezése által, melyekhez hasonlók Báthory Erzsébet csejtei üzelmei óta elő nem fordultak a civilizált Közép-Európában, s merem mondani, tisztelt Ház, csak ázni kellene azon pincében, hogy egy rakás emberi csontot találjanak. Mert csak azokról tudunk,

akik élve jöttek ki onnan a napfényre ; azok, akik sohasem jöttek ki, jól tudnak hallgatni. Éppen olyan jól, mint a kormány.

A borzalom érzése szaladt végig a honatyai hátakon, a Zrínyi-ügy rosszabbul kezdett állani, mint tegnap, a kormány helyzete pedig éppenséggel megromlott.

A szélső balról viharos felkiáltások hangzottak fel a Polónyi beszéde után :

— Halljuk a kormányt! Védje magát.

— Igazak a vádak, vagy nem igazak?

— Mondjanak le!

A csöngettyű nyugtalanul csilingelt, majdnem sírt a nagy zajban. A miniszterelnök nem volt a Házban, a kabinet többi tagjai nem mertek felelni. A kérdés átkozottul kényes. A grand mamelukok, az »ászpik-emberek«, amint Szilágyi mondotta gúnyosan, leverten ültek az első padokban, a Deák egykori helye körül.

Az öreg Nákó Kálmán kétségbeejtő gesztusokkal poroszkált ki a folyosóra :

— Dasz iszt a' kapitale Tumbajt!

Künn aggodalmasan jártak-keltek a mamelukok, egy-két miniszter is. Várták Bánffy-t. De hol lehet annyi sokáig? Az utcáról behallatszott a tenger morgás. Az utca még mindig a Zrínyié. Hiób-posták jöttek percenként. A Kerepesi úton a rendőrök karddal kergették szét a tömeget ; két jogász megsebesült. Este nagy tüntetés lesz a klub előtt.

— Hiszen épp ez a szép — jegyzé meg Justh Gyula, ki a Bobor Monte-Carlóból való ideutazási költségeire gyűjtögetett egy ívvel —, hogy a nép Zrínyi mellett van, a Ház Zrínyi ellen, s a kormány most már csak abban válogathat, ha egyet lép, hogy melyik vízbe füljön be.

— Pedig ma okvetlenül nyilatkoznia kell a kormánynak.

— Boborné elájult a karzaton, mikor az ura megjelent — beszélte gróf Teleki Géza —, odahozták a háznagyi hivatalba, ott locsoltuk fel.

— Konyakkal?

— Eredj, te bolond!

Bent új szónok következett: Eötvös Károly. Ezt megint meg kell hallgatni. Az egyik wipp a kapu elé szaladt megnézni, jön-e már Bánffy. Még mindig nem jön — de Eötvös beszéde alatt majd csak megérkezik.

A folyosó ismét bevonult a tanácsterembe.

Eötvös Károly: Tisztelt Ház! Napok óta foly a vita egy alapjában igen együgyű dologról, a pártok összekonfundálódnak, mintha a babiloni tornyot építenék, mindenki hozza a vakolatot, de hogy se fundamentum, se téglá nincsen, arra senki se gondol; a kormány pertraktál boldoggal-boldogtalannal, tanácsot kér nádtól-bozóttul, s mint a rozoga borona, minden rögtön beszalad, odébb taszít vagy kettőt, de egyet se bír megtörni. Miről van szó, tisztelt Ház! Néhai vitéz Zrínyi Miklósról, aki hős módjára halt meg Szigetvárnál az Úrnak 1565-ik esztendejében Maximilián császár uralkodása alatt, s porló tetemei elvegyülvén az anyafölddel, életre kelnek fűben-fában, lelke él a lelkünkben, híre él az idők végtelenében. (Zajos tetszés.)

De önöknek ez nem elég, önök egy eleven emberformát viselő Zrínyi Miklóst szereztek. (Mozgás.) Honnan szereztek, miképp jött és kicsoda, nem tudom. Csak azt tudom, hogy nem ő, mert ő meghalt. (Nagy nyugtalanlás.) Tudom, önök azt mondják, hogy ez ő. Miért mondják? Mert szeretnek csudálkozni. Azonfelül agnoszkálta egy bizottság és elismerte a pápa. (Úgy van! úgy!) De hát látta valaki a régi Zrínyi Miklóst, hogy agnoszkálhassa a jelenlegit? Mert én nem láttam. És nem látta a pápa se. Még talán báró Dániel se. De ha látta volna is, ő ugyan nem tudná fölismerni. (Derűtség.)

Én sokra becsülöm, tisztelt Ház, a ~~legendákat, de csak~~ azokat, amiket a nép csinál, nem amiket a papok csinálnak. S azokat is grano salis kell fogadni, mert versben igen szépen hangzik és véderőnek olcsók is a Csaba királyfi holt vitézei, kik megjelennek, valahányszor a haza veszélyben van, s állítólag harcolnak köztünk, de azért megmondhatná, ha akarná, Láng Lajos képviselő úr a statisztikából, hogy az osztrák kórházakban egyetlenegy sebesült sem fordult meg 1848 és 49-ben, akin eme Csaba vitézei ejtették volna a sebeket. (Derűtség.) A legendák tehát legendák, és a Vatikán szava nagy szó, szent szó, de az agnoszkáláshoz mégiscsak az kell,

hogy az agnoszkáló látta legyen azt a valakit, akinek felismeri a másik valakit. A Vatikán pedig semmit se látott, de a Vatikán mégis agnoszkál.

Molnár János: Az isteni igazság sugallatából cselekszi.

Eötvös Károly: Úgy? De hát miért nem agnoszkálta annak idején Solymossy Esztert, mikor annyi bajunk volt vele? Pedig az a' volt. Hanem iszen megmondom én, miért agnoszkálta most Zrínyit, pedig ő nem az. (Nyugtalanság. Zaj.) Mert érzi a Vatikán, hogy a papoknak szükségük van egy újabb csodatételre. (Nagy zaj. Ellenmondások.) Veszprém megyei ügyész koromban, tisztelt Ház...

Elnök (csenget): Méltóztassanak meghallgatni a szónokot. Egyébiránt szóló is jól teszi, ha bevégzett és általánosan elfogadott tényeket, habár kételkedik is bennük, céltalanul nem feszeget.

Eötvös Károly: Engedelmeskedem, tisztelt Ház, az elnöknek, hát nem bánom, vegyük úgy, hogy Zrínyi Miklós valóban a szigetvári Zrínyi Miklós, ámbár én majd csak akkor kezdek hinni a csodákban, ha Erdély miniszter úr benyújtja a katonai büntetőtörvénykönyvet (Derültség), de vegyük úgy, ha tényleg Zrínyi az testestől és lelkestől, ez esetben én is hajlandó vagyok, mint Pulszky és gróf Apponyi képviselő urak, megadni neki azt a kivételességet, hogy őrá nézve a XVI. század szokásai és törvényei az irányadók; legyen meg az a megnyugvása, hogy nemes főúr módjára cselekedett, ezt neki megadhatjuk, mert nekünk semmibe se kerül, s neki örömet okoz — de, tisztelt Ház, nem Zrínyi Miklósról van szó, hanem szó van néhány jogtalanul letartóztatott XIX. századbeli honpolgárról, egy felkoncolt bankárról, egy csomó nehéz sebesültről, akiknek az állam a maga védelmét a XIX. század törvényei szerint köteles kiszolgáltatni. (Úgy van! úgy!) Az állam oda nem mehet Bobor ezredeshez utólag: »Uram, én önt a XVI. század törvényei szerint kárpótolom szenvedéseiért.«

Még kevésbé állhat szóba a meghalt bankárral: »Őn nemde megengedi, hogy megöletését a XVI. század szerint toroljam meg?« Mert ha a bankár lelke nem olyan udvarias, mint amikor még porhüvelyében volt, akkor ugyancsak megfojtogatja éjfélkor az igazságügyminiszter urat.

E pillanatban Fenyvessy Ferenc lépett be a szárnyas ajtón, a megszokott szegfűvel gomblyukában, s lihegve mondá, fehér zsebkendőjét meglöbogtatva :

— A király megkegyelmezett Zrínyiéknek!

— Lehetetlen!

— Tény. Itt van Bánffy a folyosón. Most kapta Bécsből a sürgönyt.

— Éljen! Éljen!

Mint a futótűz, egy perc alatt elterjedt padról-padra, még a karzatokon is észrevették, s lázas fészkelődés támadt. A képviselők kirohantak a folyosóra, magára hagyván Eötvöst, aki éppen most kezdett bele egy új alineába :

Eötvös Károly: Veszprém megyei ügyész koromban, tisztelt Ház...

A folyosón óriási csoport vette körül Bánffyt és azokat, akik már látták a bécsi sürgönyt. Nemsokára kiszivárgott a hír a Sándor utcába, mire kiszórtatva, mint valami földalatti, folyton távolodó morajlás szűrődött be az »Eljen a király« kiáltás. A tömeg pedig vonult az Alkotmány utca felé, ahol Zrínyiék fogva voltak.

De elkésett. Zrínyi és társai már akkor szabadon voltak. Mint az esti lapokban lehetett olvasni, pont délben nyíltak meg börtöneik. Az esti lapok kövér betűkkel hozták a sürgöny szövegét, hogy a pört őfelsége kegyelemből törülte, és *hogy egyszersmind Zrínyit felhívatta Bécsbe kihallgatásra.*

Zrínyi az esti vonattal, Radován diák és Sturm Albert kíséretében, Bécsbe utazott.

A hírehes közönség mohón kapkodott másnap az esti lapok után, de csak egy rövid kommuniké volt olvasható :

Ma délelőtt tizenegy órakor őfelsége gróf Zrínyi Miklóst félóránig tartó kihallgatáson fogadta. (B. T.)

Csak éjjel, midőn a *Neue Freie Presse* estilapja megjött, terjedtek el a városban a nevezetes kihallgatás részletei :

»Zrínyi a Magyar Királyhoz szállott s onnan hajtatott a Hofburgba, a népek nagy sokasága között. Mindenki szerette volna látni a nevezetes magyar vitézt, aki halottai-ból föltámadott. Zrínyi gránátszínbársony mentét viselt és kerecsentollas főveget.

Őfelsége igen kegyesen fogadta őt, s tudakozódván egészsége után, sajnálatát fejezte ki a történetek fölött.

Mire az középkori szokás szerint, féltérde ereszkedve, köszönte meg a király kegyelmét.

— Keljen fel — mondá ekkor őfelsége —, és éljen ezen-túl vidámabban. Hány éves ön?

— Ötvennyolc múltam, fölség.

— Ön még jó erőben van, és esetleg még védelmezheti a hazáját. De ön e társadalomban, melybe hibáján kívül került, úgy tetszik nekem, nem találja meg illő helyét.

— Valóban, fölség.

— Ön nagy szolgálatot tett egyik dicsőült ősömnök.

— Szívesen tenném meg felségednek is.

— Én azt meg akarom jutalmazni, kinevezem önt belső titkos tanácsosomnak és önnek ajándékozom Vajdahunyad várát, valamint civillistámból évi egy millió forintot. Gyűjtse ön össze régi katonáit, és éljenek ott újra egészen úgy, mint egykoron Szigetvároton. Egyébiránt adja át királyi üdvözle-tünket vitézeinek.

S e szavaknál a király összeütődő sarkantyúja jelezte, hogy a rendkívül érdekes kihallgatás véget ért, mely ilyen valóban királyi módon vetette végét egy éles parlamenti konfliktusnak, mely Budapesten már-már veszedelemmel fenyegette a Bánffy-kabinetet.

Ezt hozta a *Presse* szórul-szóra — másnap a magyar lapok kicifrázták buja színekben, vezércikkek jelentek meg az esetről, a hírlapreporterek egész Érsekújvárig eleibe utaztak Zrínyinek, s boldog volt még az is, aki legalább Radován diákhöz férhetett, tőle szerezhetvén némi friss anyagot. Zrínyi kupéjába csak Perényi Miksa mert behatolni, felköltötte őexcellenciáját és meginterjúvolta.

Az egész országban volt öröm a király ténye fölött. Még azok is jó arcot vágtak, akik a törvény alkalmazását kívánták — mert a király kegyelmi joga érvényesült, és a törvényen nem esett csorba. Mindenki meg volt elégedve, csak Bohus Zsigmond duzzogott titokban :

— Hát már mindenki titkos tanácsos?

XII

EPILOG

Ugorjunk át néhány esztendőt és hipp-hopp ne álljunk meg sehol, csak Vajdahunyadon. Ott álljunk meg a fényes lovagvárban, mely az őriás sziklán kevélyen mered a felhőkbe. Karcsú tornyaival, cirádás erkélyeivel, klasszikus kidudorodásaival. Lent a szikla alatt a kis Zalasd vize folydogál csendesen.

Az ember megigézve áll meg a tündérépületnél, szeme mohón tapad a loggiákra, a cikcakkos százféle ablakokra, hogy nem jelenik-e meg valamelyikében Hunyadi János, sisakos fejével, vállára boruló hullámos hajával, vagy a szelíd arcú nagyasszony, Szilágyi Erzsébet, előkiabálva valahonnan a gyerekeket : »Laci, Matyi, hol vagytok!«

Csalóka képzelődés. Csakugyan játszik a bástyákon két kis szöszeke fiú... De hol vannak már a Hunyadiak! Ám a reneszánsz-kor még itt van ; a várban gróf Zrínyi Miklós lakik a vitézeivel. Ide költöztek valamennyien és úgy élnek, mint hajdan Szigetvárott. Így parancsolá a király.

A vár szebb, mint Sziget volt. Az Almás vizét Zalasd pótolja, vad bőven van az erdőségben, hanem a klíma zordonabb, és Szecsődy Máté uram sokat panaszkodik, hogy örökösen hurutja van. De amellet jól élnek, vígan élnek. Kürtszó hirdeti a kaputoronyból, ha vendég érkezik, s majd mindig érkezik. Castellanus uram, aki most Botos Péter uram, nem győzi nyitogatni-csukogatni a nagy kaput. Sólymokkal és uhubaglyokkal jár vadászni Boborné és Juranicsné, mint a régi idők várasszonyai, lámpavivő, sátorvivő

csatlósok egész rajával. Lándzsások, fullajtárok kísérik Zrínyi Miklóst, ha kikocsizik, s három mozsárlövés pukkan el az udvaron, ha ebédhez ülnek a márvány-oszlopos lovagteremben. Az ebédek rendesen igen jók, mert Rózer-mama vezeti a háztartást, s veszekszik egész nap a szakáccsal, a kuktákkal, a kulcsárnéval és minden renden levő cselédnőppel; — a királyi tanácsos úr, tudniillik Rózer Nep. János úr, nem ártja magát semmibe, ő megelegszik azzal, hogy együtt élhet a leányával (Juranicsnéval) és hogy várban lakhatik (sásfészekben — ahogy ő szokta mondani) és hogy délutánonkint kedvére tartlizhat a várkaplással: főtisztelendő Vinnyói János urammal a Nebojsza bástyán. Panaszkodik azonban, hogy a pap csal a játéknál. Van két szép unokája is, a Juranics-gyerekek, akiket minduntalan le kell kergetnie a fákról és a különböző magaslatokról, ahová madárfiókokért felmásznak. Ez a két vásott kölyök foglalja el egész napját.

Szóval: élnek, éledegélnek; Alapi és Juranics a hadakat gyakorolják a várudvaron; a régi szigetvári vitézek kezdenek ugyan öregedni, de Zrínyi újakkal szaporítja.

Mindez egy kicsit unalmas, egyhangú, és a főemberek türelmetlenül várják naponkint az újságokat:

— Mikor lesz már egy kis háború?

De hát a világ nem mozdul. Hej, a török! Ha még egyszer jönne a török. Csakhogy az beteg ember, nem tud járni. Csak már jönne akárki, ha ördögnek hívják is.

Sziget hajdani kapitányát itt katonái közepette elfogta némelykor a harcvágy; a régi szilaj szenvedélyek sorra ébredtek. Mit ér ez a nagy vár, ez a sok levante, ha ki nem próbálhatja? Ha már nincs háború, legalább egy kis hadi kaland akadna. A vadászatok se elégitették ki. Nincs nagy vad. Nyulat, őzet nem érdemes lőni. Sokszor emlegette, kivált téli estéken elmélázva a kandalló tüzének rubint szikráiban, hogy ha ő király lenne, gyönyörű vadászatot tudna rendezni Budapesten, eleresztvén az állatkertben a nagy vadakat, az oroszlánokat, tigriseket és hiénákat; milyen fölséges mulatságot lehetne abból csinálni! Voltak napjai, amikor visszasóhajtozott a budapesti modern életbe. A tarkabarka nép az utcákon, a kirakatok, a szép festett asszonyok, a lóversenyek, a klubesték vonzották szinte ellenállhatlan

erővel. Érezte, hogy a modern ember és a reneszánsz-kori lovag mintegy összevesz benne, mindig bírkózik a két legény, és hol az egyik van felül, hol a másik.

Egyszer aztán egy szép tavaszon bekövetkezett, amit vén katonái kívántak. Radován diák, aki a napi postát bontotta fel, egy olyan stafétát talált kibontani, melytől elkezdtek a szemei csillogni.

Arról értesítik Zrínyit Budáról, hogy készülődjék, erősítse meg magát, szaporítsa meg a legénységét, mert alighanem lesz valami.

És két hét múlva már ott állott az ellenség Vajdahunyad vára előtt.

Nem vág keretünkbe ez eseményeknél időzni, ellenkezőleg csak átsiklani szabad azok között.

Az orosz támadta meg Magyarországot, s míg derék-hadával betört Máramaros felől, egy kisebb sereget Románián keresztül Erdély ellen menesztett, hogy kétfelől szorongassa meg a magyar királyt.

E hadosztály, melyet gróf Dimitriev Dekanov vezetett, ostrom alá vette Vajdahunyadot éppen úgy, mint negyedszáz év előtt Szolimán Szigetvárt.

Zrínyi elemében volt, életre-halálra védte magát s gyakorta tett kirohanásokat, nagy pusztulást okozva az orosz seregben. Eközben pedig várta a segítséget, mely az ostromlóktól megmenti.

Hanem az összes haderő el volt foglalva Máramarosban, hol hősieen megverte az oroszokat. E nagy győzelmi mámorban a szegény Erdéllyel nagyon keveset törődött a hadügyi kormány.

Így aztán teljesen magára hagyatva, odajutott Zrínyi, ahol egykor volt: az élelme kifogyott, a várfalak meg voltak rongálva, de a várórség lelkes volt, kivéven Rózer papát, aki szeretett volna otthon lenni a Zöldfa utcában és inkább Sartory Pállal tartlizni a polgári körben, mint a »sásfészekben«, ahol a villámok laknak.

Egy nap parlamenter jelentkezett a várkapunál. Dekanov is megunta a fáradalmas ostromot, meg talán hallott is valamit a magyar király máramarosi nagy győzelméről és alkudozni akart Zrínyivel.

A parlamenterek bekötötték a szemeit és Zrínyi elé vezették. Ott átadta a Dekanov levelét.

»Bátyuska — írta gróf Dekanov —, add fel a várat és megkapod Erdély fejedelemségét. Ha fel nem adnád, elveszem erővel.«

Zrínyi Miklós előkereste a kalamust, ritkán írt ő maga, de most az egyszer a saját szarkabetűivel válaszolt:

»Bátyuska, tanuld meg, hogy Zrínyi Miklós nem szokott várakat feladogatni. Ha nem tanulnád meg, megtanítalak.«

Ezzel aztán kieresztvén a parlamentert, megparancsolá a castellánusnak, hogy semmi élő lelket ne eressen többé se ki, se be. Összehívta a várórséget, szép hazafias beszédet tartott nekik és felszólítá, hogy rohanjanak ki, úgy mint régenten. Az élelem elfogyott, segítőcsereg nem jó, a bástyák meg vannak rongálva. »Haljunk meg a hazáért másodszor is!«

— Bis repetita placent! — kiáltá lelkesen a rettentő erejű Patacsics.

— Haljunk meg! — visszhangozák mindnyájan.

— Fel fogunk újra támadni! — biztatá őket Juranics.

Ekkor azután a várkapolnába mentek, ahol Vinnyói János misét mondott, s lelkileg ekképp megerősödve, Rózer-mama fölosztotta köztük az utolsó érlelmi adagokat. Holnap már lesz semmi enniavaló. De nem is kell. Az asszonyokat és a gyerekeket kivezetik majd a rejtekúton éjjel a szabadba és holnap reggel kirohannak, megnyitván a vár kapuit.

Mind kemény vitézek voltak. És csak egy pillanatra lágyultak el, mikor a templomból jövet meglátta Juranics az udvaron szaladgáló kis fiait, azokat ölébe vette, csókolgatta és egy könnyecppet morzsolt el a szemeiben:

— Szegény kis cselédkéim — susogta.

Zrínyi maga is megindult.

— Eredj te is velük — kérte Juranicsot.

Juranics sértődve, kevélyen emelte fel a fejét:

— Kinek néz engem excellenciád?

Zrínyi az emeletre sietett fel, a palotatermekbe. Szüksége volt a magányra. A lelki egyensúlyra, az elmélkedésre, a készülődésre. Odaszólt az ajtónálló alabárdosoknak:

— Egy lélek se háborgasson.

— Még a légy se jön ide, kegyelmes úr.

Fel s alá kezdett járkálni, a márványkockák egyhangúan, kísértetiesen kongtak a léptei alatt.

Egyszerre kopogtatást hallott egy belső ajtón. Összezzent s indulatosan fordítá arra a fejét. Ki merte a parancsát megszegni?

Az ajtó megnyílt és belépett — Perényi Miksa.

Egy percig nem tudott szólni az ámulattól, hogy jöhetett be ez az ember az orosz seregen, a vár becsukott kapuin, a palotatermek őrein keresztül?

— Hogy jutott ön ide? — kiáltá rá mérgesen.

— A saját leleményességgemmel — felelte Perényi hajlongva és a szemével hunyorgatva —, hírt adtam Boborné öméltóságának, hogy divatos szöveteket árulok, s tetszik tudni, milyenek az asszonyságok? Bizony kíváncsi volt a szövetekre és kitalálta a módját, hogy idejőjjenek.

— És mit akar?

— Meg akarom excellenciádat interjúvolni.

— Hagyjon békét, mert ledobatom a bástyáról.

— Azt én nem hiszem. Excellenciának sokkal jobb szíve van, mintsem egy szegény gyámoltalan fickón töltse a haragját. Azonfelül pedig excellenciád méltányolni tudja az ország közvéleményét, mely remegő aggodással csügg sorsán és nem fogja ellenezni, hogy informálva legyen.

— Mit akar tudni? — szólt türelmetlenül.

— Igaz-e, hogy ki akar rohanni?

— Holnap reggel megtörténik.

— Igaz-e, hogy megint az ünneplő ruhájába öltözik, mint hajdan Szigetvárott?

— Igaz. Ott van a ruha a széken kikészítve.

— Igaz-e, hogy excellenciád megint száz aranyat tesz a zsebébe?

— Azt én úgy szoktam — felelte keserű mosollyal Vajdahunyd ura.

— Szabad kérdenem, milyen aranyak azok : húsz- vagy tízkoronás aranyak?

— Húszkoronások.

Perényi Miksa most közelebb lépett Zrínyi felé, mintha ösztönszerűleg érezné, hogy valaki hallgatózik (amint hogy ott volt a kulcslyukon a Boborné rózsaszínű fülecskéje).

— Tudja mit excellenciád — mondá szemtelen vigyor-
gással, halkított hangon. — Ne tegyen a zsebébe semmit ;
mit ér, hogy az az ostoba kozák, aki levágja, meg fogja ott
találni. Hát megérdemli azt az a kozák? Én tudom azt, hogy
a gróf úr a történelemre dolgozik, és ha én be fogom írni,
hogy száz arany volt a zsebében, méltóztatik engem érteni,
hát akkor az úgy lesz a történelemben és nem másképp.
A felét nekem adja, a másik felét hagyhatja excellenciád
valakinek. És mind a ketten csinálunk egy jó gseftet.

Zrínyi habozva állt ott, mintegy megszedülve e hallatlan
vakmerőségtől és mégsem tudta hirtelen elhatározni, hogy ne-
vessen-e nagyot az ötleten, vagy pedig kinyitván az ablakot,
kapja fel Perényi urat, mint egy macskát, és lökje le a mélységbe.

De éppen ebben a szempillanatban belépett Boborné,
még mindig fiatalos, nyúlánk alak, csak az arca halovány
és a szemei bánatosak, kisírtak.

— Akar valamit? — kérdé szelíden Zrínyi.

— A mentegombokat jöttem berakni — felelte tompa,
remegő hangon.

*

Másnap, napkeltekor felöltözött Zrínyi granátszín men-
tétébe, melyet híres bécsi útján viselt, fölvette kerecsentollas
kalpagját, meghúzatta a harangokat, kinyitvatá a kapukat
és kirohant vitézeivel a hármas »Jézus« kiáltással az ágyúk
füstje között.

Mind, mind elestek egy lábíg, de nem olcsón. Maga
Zrínyi odavágtatott a vezérhez, Dimitriev Dekanov grófhhoz :

— Húzd ki a kardodat, bátyuska!

Azzal összeütötték acéljaikat, s Zrínyi olyat vágott a
fejére, hogy az menten két darabban esett szét.

A kozákok most rárohantak Zrínyire, és szuronyaik
alatt csakhamar holtan esett össze.

Valami suhogás támadt a levegőben. Talán a villámló
kardoké. Hátha tán szelídebb? Hófehér égi szárnyaké. Az
»angyal légióé«, melyet a másik Zrínyi Miklós, a költő, álmo-
dott oda az öreg Zrínyiászbán, világhírű őse utolsó lélegzet-
vételéhez :

Gábrriel bán lelkét két tized magával
Földrül fölemelé gyönyörű szárnyával . . .

I

FÜGGELÉK

A DEMOKRATÁK

*CÍMŰ ELBESZÉLÉS VÁZLATAI
ÉS VÁLTOZATAI*

A MAGYAR DEMOKRATA!

1881

Ez osztán igazán frázis és lucus a non lucendo. Vagyis éppen olyan, mint a pizai torony négy galambja, hogy tulajdonképpen csak három galamb van ott, de mindenki azt mondja, hogy négyet lát, mert az az előítélet tapad a galambokhoz: aki hármát lát, csak fattyúgyerek.

Mi is beszélünk a demokráciáról: mondjuk azt is, hogy hiszünk benne, hogy létezik — de nem látjuk.

Mikor még a hajdani Tisza-párt grasszált a magyarság szívében, sőt még a népdalokban is (ezekben van igazán piederstálra emelve a politika), a legarisztokratikusabb magyar családok is szívesen csatlakoztak a balpárthoz. A kastélyokban éppúgy szidták a kormányt, mint a kávéházak hivatalt leső latejneriei.

A Csanád megyei nemesség rég ismeretes arról a tulajdonáról, hogy fehér kabátot visel, de azért a vörös kedvenc színe. Republikánusok és demokraták — bizonyos fokig.

A megye egyik leggazdagabb ura Blaskovics István is az: s ahol a vezér, ott a többi.

Tisza Kálmán néhai népszerűségének idejében különösen és erős demokratát játszott e Csanád megyei nagyr, ki kompakt pártjával, ha Makón a megyei közgyűléseken megjelent, játszva verte le a Deák-pártot nem egyszer...

Egészen kedvet kapott a közélethez, s késő korában olvasgatni kezdve, szép képzettségre tett szert, úgyhogy néha egy-egy csinos beszédet is kivágott, mindig demokrata színezetűt, mert hát ilyen a divat, az ilyet tapsolják meg erősen.

Növekedett is hírben, dicsőségben Blaskovics István. Egész nimbuszt font feje körül a közvélemény, mely szárnyaira kapta. Ura volt, Nyári Pálja volt már a megyének, hatalom volt a szava, zászló a neve.

Lón pedig ezekben az időkben, hogy döntő harcra készült a megyebeli Deák-párt a Tisza-párt ellen, a saját kebléből akarván alispánt választani.

De már ezt nem engedhették Blaskovicsék. Azért is meg fogják mutatni, hogy az ő jelöltjük győz. S nem kíméltek evégből semmit, talpra volt állítva minden szavazat.

Az alispán-választó közgyűlés reggelén nagy izgatottság uralkodott Makón, amint kora hajnaltól kezdve seregleni kezdtek a falvakból a bizottsági tagok.

Az emberek nagy csoportokban álltak künn az utcákon s találgatták minden egyes kocszi beérkezésekor: »ez is egy baloldali voks, meg ez is... Melege lesz a Deák-pártnak« — míg megint nem jött egy Deák-párti korifeus öt-hat bizottsági taggal, ami megint megnyújtotta a nép ábrázatát keserűsre, mert a nép mindig azon a párton van, mely a legtávolabb van a kormánytól.

Lett bezzeg nagy öröm és éljenzés, mikor végre számos kocsitól kísérve a Blaskovics István ötlovas fényes fogata robogott be Királyhegyes felől.

»No, most már biztos a baloldal győzelme. A „nagy demokrata“ behozta összes párthíveit.«

Megállt a fényes fogat. Blaskovics leugrott a megyeház előtt s a kapuban ráváró barátai felé sietett, midőn eléje áll Szabó Pál uram, jómódú politikus paraszt Makóról, s elébe nyújtja nyájasan nagy kérges tenyerét:

— *Szerbusz Pista öcsém!* De jó, hogy eljöttél az embe-reiddel!

A Blaskovics-vér felforrt benne erre a szóra. Fülíg vörösödött, azután elhalványult, alig bírta dadogni a kocsinak:

— Fordulj meg! — Várj, hadd üljek fel. Hajts lóhalálában haza! Nem kell a politika.

És a nagy demokrata azóta be sem teszi lábát a csanádi megyeházba. Az a »szerbusz öcsém« elriasztotta a közügyektől örökre.

Elhallgatom a hősöm családnevét. Csak a keresztnévét említtem. Istvánnak hívják.

Pedig ami a családját illeti, Hédervári Konttól származik. De ő maga nem fektetett arra súlyt. Egyszer azt kérdezték, be tudná-e bizonyítani, nevetve felelte:

— Én nem, de ti se tudátok bebizonyítani az ellenkezőt.

Demokrata hajlamai ifjúkorában Amerikába vitték. Tíz évet töltött ott.

Mikor visszatért, elhatározta, hogy átidomítja megyéinkben a közszellemet, megteremti az igazi demokráciát.

Véletlenül velem találkozott először.

— Vannak-e itt a vidéken demokraták? — kérdezé.

— Itt? Nem igen van itt egy sem. Azaz, hogy egy mégis van. Bizonyos Fellner nevű haszonbérló, itt lakik a szomszéd faluban.

— No, azzal megösmerkedem. Mindjárt holnap meghívom.

— Hisz az most nincs otthon. Nemesség után jár Budapesten.

— Hm! Szépen vagyunk Magyarországon — morgogta.

Hanem azért hozzálatott a közszellem átalakításához, gyűlésekre járt s ott demokrata irányban szónokolt, pártot szervezett a kormány ellen, demokratikus eszmékkal a zászlón, cikkeket, brosüröket írt.

Én mindig élvezetesen töltöttem vele az időt. Sokat tudott, sokat olvasott. Lelkesedetten beszélt Amerikáról.

— És ön ott igazán jól érezte magát? — faggattam egy alkalommal.

— Kitűnően.

— Arra vagyok a legkíváncsibb, milyen pozíciót foglalt el az ottani társadalomban?

— Úgy voltam én ott, uram — felelt némi büszkeséggel a hangjában —, mintha az *első hajón* jöttem volna be.

— Az első hajón? Hát ér az ott valamit, ha valaki az első hajón jön be?

— Hogy a pokolba ne! — kiáltá önfeledten. — Több az, miatha az öreg Európában azt mondanám, hogy gróf vagyok.

— Hm! szépen vagyunk Amerikában — morogtam.

De azért a mi nagy demokratánk nem vette észre, hogy az ő esze tulajdonképpen most is dzscentri módra jár, tovább csinálta a demokrata pártot otthon és meglehetősen sikerrel.

Mikor az alispán-választásra került a sor, a demokrata párt ellenjelöltet állított, s ennek volt kilátása a diadalra.

Legalább Babó Gergely uram, a híres lóköthő parasztkortes, mennyre-földre esküdözött, hogy az »amerikai úr« pártja győz. Csak már jönne ő maga is, mert ilyenkor itt kell lenni, lelkesedést önteni a többibe. (Babó uram a maga módja szerint értette az *öntést*.)

Az egész megye ott izgett-mozgott a vármegyeháza előtt megéjlenezve vagy lehurrogatva egy-egy érkező hintó aszerint, amilyen párti úr ült rajta.

Végre feltűnt a láthatáron a mi amerikai demokratánk négylovas hintaja is, s rettenetes éljen viharzott fel nyomában.

Babó Gergely uram a kalapját vagdosta ég felé széles jó kedvében, aztán agyarára vágván a makrát, odatolakodott a hintóhoz, s ahogy a hágcson lelépett a népszerű nagyúr, ő volt az első ember, aki a tenyerét belecsapta az övébe.

— *Szerbusz, kedves Pista öcsém* — rikkantott rekedtes, de mégis sztentori hangon.

Az amerikai demokrata összerázkódék, villámhirtelen visszaugrott a hintájába, nagyot rivallva a kocsisra.

— Hajts hazafelé! Mindjárt megfúlok. Hajts, hajts!

S azóta sok év elmúlt, de a környékére sem megy a megyeháznak és közügyeknek.

Az a »szerbusz« egyszerre kifújta a lelkéből mindent, amit tíz év óta fölszitt idegen világok tudományából.

Azaz, hogy bizonyosan demokrata maradt ő ezentúl is, de csak otthon négy fal közt, a könyvei mellett.

A BORSI ÜNNEP

1882

Jókai regényt írván a Rákóczi-korból, magával vitte oda is a Tisza és a Visontai-Kovách családot. Ezek nélkül nem lehet már regényt sem írni.

És valóban is, én, aki csak nemrég olvastam el e gyönyörű könyvet, annak impressziói alatt indultam el a borsi Rákóczi-ünnepre, s egészen átengedtem magam az emlékeknek, melyek útközben élém tolultak az egyes vidékeknél, hol a kuruc-hadak vonultak el egykor. A Sajó és a Bodrog vize csendesen folydogál. Gyász tapad az egyikhez, fény a másikhoz, csaták és népdalok mindenikhez. Tokaj hegyei, a Hegyalja, a híres Sárospatak! Mintha hallanám valahol messze a tárogatót. S amint valami robogás hallik, s felzúg az erdő, Bercsényi, Bezerédy lovasait várom onnan előcsörtetni.

Semmi sem rontja az illúziót. Még az sem, hogy két ismeretlen útitársam Tisza uramat dícséri. Hiszen Tiszáné nagyasszonyom csakugyan derék egy asszony, nem irigylem hát familiájabeli embertől a jószót. Dícsérik pedig Tisza uramat annak okáért, hogy micsoda derék dolog az, miszerint kedvelt hívének, Visontai-Kovách László uram ökegyelmének, a granáriumja mellett megyen a vasút, úgyhogy amikor a granárium ajtóban meglökik a zsákot, az a kis dobogón keresztül egyenesen a vagonba gurul.

S ez annál szebb dolog, mert Gyöngyösnek kellene tulajdonképpen mennie a vaskocsinak, de az útközben meggondolja magát és Vámosgyörknek kanyarodik a granáriumhoz.

Igazi kurucvilág ez! A régi nevekkal, a régi emberekkel. Még az Ocskay nevét is ott találom egy körrendelet alatt a szerencsi indóházban.

Talán élelmiszereket sarcol itt Ocskay uram a kurucai számára. Nem biz az, hanem intés a községi pótlék nyolc nap alatti, különbeni végrehajtás terhe mellett beszolgáltatására a magy. kir. központi adóhivatalba. Aztán hohó, hiszen nem is Ocskay László az, hanem Ocskay Jakab — Altmannak hívták tavaly még!

Közel Sátoraljaújhelyhez kezdtek szállingózni a deputációk az egyes állomásokon. Egy pár jó hazafi, innen-onnan az ábrándozók kicsiny tábora, akik el akarnak jutni ahhoz a házhoz, melyben az utolsó Úr született. Az utolsó Úr, aki parancsolni akart itt, ahol ma már csak szolgálni tudnak.

Én Kállay Ákos bácsival jutottam egy kupéba. Az öreg úrnak mindjárt az első állomáson akadt egy kis kalandja. Két paraszt fogadott rá, hogy a bajusza nem igazi. Minthogy fogadás tárgyát képezte a dolog, a két paraszt előtt konstatálni kellett a bajusznak valódi voltát, mire fejszóválva fizette ki a vesztes fél a négy liter bort. De azért a nagy bajuszt még máig sem hiszi igazinak.

Ákos bácsi kedvét éppen nem rontotta el ez a scéna, sokkal jobban elkésérite, hogy alig voltunk nyolcan, akik a Rákóczi-ünnepélyre tartottunk.

— Szegény fejedelem! — dünnyögé. — Most másodszor fognak téged proskribálni Magyarországon.

Körülbelül úgy is volt. Az ünnepélyt nem bírták orszá-gossá emelni. A Kisfaludy Társaság két küldöttjén és a Petőfi Társulat egy képviselőjén kívül csak a szomszéd megyék és városokból volt néhány vendég. A képviselőház, mely meg volt híva, nem is felelt. Még Thaly se jött: azt híresztelték a városban, hogy azért, mert megírta neki valaki, hogy nem érdemes eljönni.

A lehangoltság teljes volt, hanem azért csakhamar felvidultunk. Lengő zászlók látása mindig bizonyos szárnyalást kölcsönöz a magyar embernek. Mind nemzeti zászlók és csak egy néhány idegenszerű: de ezúttal nem sárga-feketék, hanem sárga-kékek, a Rákóczi-ház színei.

Hát ilyenek lobogtak itt valaha! Régen volt az! Düle-dék már azóta a torony is, mely nyelüket fogta.

Ákos bácsi egészen érzékenyült, mikor a fejedelmi zászlókat megpillantotta, egy pár könny csordult le arra a nagy szürke bajuszra, azokból a szelíd szürke szemekből.

— Hidd el, öcsém, ez életemnek legboldogabb napja.

Még akkor nem tudhatta, hogy az nap el fogják annak-tálni a pakktáskáját. Mert a »legboldogabb napra« mégis egy kicsit kényelmetlen tétel az ilyen a programon.

Én sokkal boldogabb voltam, nekem csak az esernyőm esett áldozatul és az illúzióm.

Az ünnepélyről terjedelmes sürgönyökben referáltak a lapok, majd minden külső részlet ismertetve volt, a belső részletekbe behatolni pedig kényes dolog.

Az ünnepélyt tulajdonképpen egy kis társaság rendezte. A társaság »turisták«-nak nevezi magát, melynek élén Boruth Elemér érdemes író társunk áll. Ezek a »turisták« arról nevezetesek, hogy sohasem utaznak. Hanem azért igen sikkes vacsoráló és kuglizó kompánia. Egyszer az a szép ötletük támadt, hogy néhány hangversenyt s több efféle rendeznek s a begyűlt pénzből táblát állítanak a borsi házra.

Az összeg növekedett s tavaly odáig jutott, hogy az igen díszes emléktábla kikerült belüle. Kár azonban, hogy a kegyeletből apró megyei versengési céloknak engedtek zsákmanóyolást.

S az egyik hiba szüli a másikat. Amint elhatározták, hogy hadd legyen ez demonstráció a főispán és pártja ellen, mindjárt jött a másik hiba. Ha demonstráció lesz, legyen hát minél nagyobb — hogy annál nagyobbat csattanjon. Eleinte csak kegyeletes helyi ünnepélynek volt szánva a dolog. A lelkes turisták elköltének a leleplezés után egy vidám lakomát, megszólal a Rákóczi-nóta, összecsendülnek a poharak, s Hegyalja nemes nedve mellett visszaringatja magát a lélek a daliás régi időkbe... ez lesz az egész. És az jó is lett volna így.

Csak hogy most már ez nem ért semmit. Okvetetlen országosnak kell lennie az ünnepélynek, hogy a lapok foglalkozzanak vele, mert egy demonstráció »otthon« csak annyi, mint az ígéret négy szemközt. Tanúk kellene ide minél többen.

Így lettek meghíva az ünnepélyre a képviselőház, a municipiumok, az Akadémia, Kisfaludy Társaság stb., s így lettek, akik megjelentek, akaratlanul eszközei kicsinyes megyei intrikáknak.

Bizonyára nem fogják megköszönni az ilyet sem az Akadémia, sem a Kisfaludy Társaság, sem más irodalmi komoly célú intézetek, s máskor óvatosabbak lesznek, hogy hova menesszenek küldöttséget.

A borsi ház jelenleg Széchényi grófné birtoka, igen elhanyagolt állapotban van. Még ezelőtt husz-huszonöt évvel megvolt a kastély jellege, de átalakították istállóknak, s azóta igazán szánandó kinézése van. A jobb szárny, ahova a gyönyörű emléktáblát (mely kétezer forintba került) helyezték, még lakható, s jelenleg egy gazdatiszt foglalja el a szobát, hol Zrínyi Ilona történelmünk legédesebb alakját szülte. Egyébiránt a kastély, vagyis inkább udvarház, sohasem lehetett valami fényes lakhely, s alkalmasint nem is családtagok számára volt építve.

Az ünnepély minden tekintetben szegényes volt, úgy egy falusi iskolamester emlékét illik ünnepelni. A turisták azzal mentegetőztek, hogy nem volt rá pénzük, ami igaz is, csak abban tévesztették el, hogy minek híttak hát vendégeket? A program a kuruc-labanc időkre emlékeztetett, annyiban, hogy először jött egy kuruc bevezető beszéd, mely a függetlenséget, szabadságot dicsőítette, utána egy labanc vers, mely a közösügyeket magasztalta, s abból megtudtuk, hogy II. Rákóczi tulajdonképpen a delegáció intézményeért fogott fegyvert. Most már megvan: nyugodtan alhatik önagysága ott, ahol van, a pogányok földjén... A következő költemény megint csak kuruc vers volt, s ez így ment tovább.

Az ünnepély után szétoszlott a közönség az erdőcskékben, mely elég sok érdekes látványt nyújtott. A katlanokban rotyogtak az ételek, a hevenyészett kemencékben sülték a pecsenyék, rétesek, híres főzőnők, szakácsok, kukták sürögtek-forogtak ott, iszonyú kevélyen a mesterségükre. Távolabb a fekete kávé főzték egy óriási üstben. Még távolabb a cukrászda volt felállítva különféle nyalánkságokkal. Ez volt a legszebb pont. A sok szebbnél-szebb asszony és leány itt ütötte fel tanyáját.

Hát a népünnepély? No, ez nem igen sikerült. A zempelni népet nem igen lehet mutogatni. A szebbik nem a csúnyábbik. Nagy embereket még mindig produkál Zemplén. Még egy Rákóczit is szülhet egyszer úgy lehet, de már kuruc daliákat sohasem.

Kérdezősködtem, hogy mi tette e népet ilyen satnya, gyengévé. Mondták, hogy a pálinkaivás, kivált a tótságot, hol nagy mértékben van elharapózva.

Csodálkoztam rajta, hogy íme, mégis milyen józanok ezek az emberek, dacára annak, hogy ingyen népünnepen vannak.

Akkor még nem tudtam, hogy kénytelenségből éppen azért.

Ami a népviseletet illeti, az igen csinos, de a legkorszerűbbek voltak a lengyel zsidók tincseikkel és a koldusok, kik úton-útfélen megállították az embert a zaklatásaikkal: ezek énekelhették volna a legkeservesebben: »Hej Rákóczi, Bercsényi, Bezerédy«.

Érdekes látványt nyújtott az óriási sátor, melyben három asztal volt elhelyezve, mindenik száznegyven terítéssel s még ezek közt is a leghosszabb asztal a középső. Aki tósztot akart mondani, kénytelen volt az asztal közepe mellől beszélni, s még akkor sem hallották a végeken ülők.

A hangulat nagyon nyomott volt az ebéden. A főemberek visszavonultak, s szétszórva húzódtak meg az asztaloknál. Az úgynevezett »hivatalos tósztok« a következők: Meczner képviselő Rákóczi emlékére ivott, Kossuthot pedig kántoros klapanciákban Bajusz József éltette. Majd Fejes mondott igen szép tósztot a három irodalmi társulat küldöttjeire. Az ebéd igen ízletes volt s igen olcsó — a viszonyokhoz képest. A rendező bizottság előzékenyen gondoskodott arról, hogy a meghívott vendégek is kapjanak ebédet, pedig helybeliek is kiszorultak az asztaloktól, s kénytelenek voltak az erdőben elkülönítve falatozó csoportokhoz csatlakozni, hol az otthonról hozott hideg sülteket tálalták fel, s itták hozzá a pompás tokaji aszúborokat — amikben nagy bőség volt az ebédnél.

A legtöbb élénkséget néhány fiatal hölgy és egypár gyermekleány szerezte, kik a Rákóczi arcképét és az emléktábla meg a borsi kastély fotografiáját árulták olyan ügyességgel, mint akár a fővárosi bazárok hölgyei. Talán a leglegkedvesebb volt ezek között egy kis négyéves gyönyörű barna lányka, Izsépy Lenke; ahogy az tudott kínálni, az valami öröm volt.

Úgy röpködött, mint egy kis madár asztaltól asztalhoz, hosszú fekete hajcskája a szalmakalap alól kioldozva, csak úgy himbálózott jobbra-balra.

— Vegyék meg Rákóczi bácsit.
— Hogy adja picikém?
— Ötven krajcár. Nem sok, nem sok!
— Hiszen ott a nagyobb kisasszony negyvenért adja.
— Jaj, én nem adhatom úgy oda, mert én ötet jobban szeretem.

Hat óra felé kezdett csak bevégeződni a borsi ünnep. Az ünneplők Újhelyre hajtottak, már ti. azok, akiknek volt min behajtani, mert sehol sem áll fenn olyan rendületlenül az a szokás, mint Sátoraljaújhelyen, hogy: *Akinek lova nincs, járjon gyalog.*

Távozóban a bizottság elnöke azt kérdezte:

— Nos, hogy tetszett a vendégség? Ugye jól csináltuk?
— Egészen jól. Csinos vendégség volt. Ha nem volnék indiszkrét, megkérdeném, ugyan mennyi a
— Hogy mennyi a kiadás?
— Ej dehogy! Hogy mennyi belőle a jövedelem?

Eltávoztunk, még egy futó pillantást vetve a házra, mely megérdemlené, hogy szent zarándokoló helye legyen a magyarnak. Az emléktábla ott feketedett az oldalán, fölötte az »utolsó fejedelem« arcképe — megkoszorúzva.

Nem éreztem semmi meghatottságot. Nem történt itt semmi, semmi. Egy követ tettek itt ma a falba, s néhány gallyat egy kép fölé. Egyéb nem történt.

És nem él az a kép már sehol sem — s nem erősség már az a fal senkinek.

Nézzünk egyebüvé: Nini, ott keresi Ákos bácsi a pakk-táskáját savanyú képpel, élete legboldogabb napján.

A DEMOKRATA

1887

Valahányszor a mi demokratságunkról van szó valahol, rendszeren el szoktam beszélni a Kállay Ákos történetét. De most már annyira nincs is szó a magyar demokratságról, hogy többé el sem beszélhetem a históriámat, átadom hát az utókornak ad akta. Hogyha netalán még valaha szó

találna lenni a demokráciáról, szolgáljon részint elrettentő, részint illusztráló példának ez az eset.

Kállay Ákost bizonyosan önök is ösmerték. Ő volt a legnagyobb demokrata a Házban, valamikor a szélsőbalhoz tartozván. De még a demokrataságánál is nagyobb volt a sárgás kanári-szín bajusza, mellyel, ha kedve tartja, körülcsavarhatta volna a fülét, s mely szépen, szeretetteljesen összeolvadt hasonló színű szakállával.

Éppen a kerületébe utazott az öreg úr a választások előtt, midőn a szerencsi indóházban összejöttünk. Valami baja támadt a vonatnak, ott vesztegelt vagy két óra hosszat.

Kállay csöndes borozgatásban várta az indulást a suitjével és egészen belemerült a demokrácia magasztos tanainak magyarázatába. Apró szemei lázasan csillogtak, heves gesztusokkal szidta a kormányt.

E pillanatban két zempléni paraszt sompolygott be az étterembe, kik az üvegajtón át már eddig is kíváncsian kukucskáltak be a borozgató utasokra.

Az egyik odaállt sunyi képpel Kállay elé, s miután végignézegette, így szólt:

— Tekintetes uram, valami kérésem volna.

— No, mi az? — kérdé Kállay Ákos nyájasan.

— Hát abban van a dolog, hogy mi a komámmal, Sós Istvánnal fogadtunk odakünn két pengő forintba.

— No, és aztán? Hát én döntsem el?

— Az ám. Mert el sem döntheti azt más emberfia.

— Hát mibe fogadtatok, édes fiam?

— Azt mondja a komám, hogy a tekintetes úr bajusza nem igazi bajusz; hogy azt mondja, hamis bajusz.

— Most is amondó vagyok — erősítgette Sós Istvány.

— Én pedig azt mondom, hogy igazi ajakos bajusz a tekintetes úré... Hát melyikünk nyert mármost?

— Te nyertél, édes fiam! — mondá Kállay Ákos egy kicsit röstelkedve a téma miatt.

— No, lássa, kend — rikkantott fel vidáman a nyertes paraszt. — Ide azzal a két »Zsofkával«. (Zemplénben úgy hívják a forintost, mert hajdan a Zsófia főhercegasszony arképe volt a forintosokon.) — De nem addig a, Maszlag koma!

Zsákban levő macska egeret nem foghat. Nem addig, míg én meg nem nézem azt a bajuszt. Ide azzal a bajusszal, hallja az úr!

S ezzel odaugrott Ákos bácsihoz Sós Istvány, hogy a bajuszt megmarkolja.

Kállay összerezsent, a vér arcába tódult és nagy boszszankodásban habozott egy percig, mit csináljon, mígnem valaki a környezetéből beleszólt:

— Már csak engedd, bátyám, mert ez is hozzátartozik a demokráciához.

Ez a szó megszelídítette Ákos bácsit, türelmesen nyújtotta oda az ábrázatát, mint egy bárány.

— Jól van, jól. Nézegessétek meg, édes gyermekeim, és győződjetek meg róla.

Erre aztán neki szabadult a bajusznak Sós koma: külön választotta a szakálltól, megnézegette balról is, jobbról is, először összevéve, azután külön szálankint, hogy melyik szál hova tartozik, ez a bajuszhoz, amaz a szakállhoz, miközben éktelen káromkodásokban tört ki:

— Nini, aki árgyelusa van, hát csakugyan bajusz ez végig? Egye meg a kutya, hogy mitől nőtt ez!... Két pengőm siratja meg. — De nem, mégse lehet az. Ki van ez toldva valahol.

Megmorzsolgatta a kezei közt, megvakarta a fejét: »Ejnye, ejnye, de cudar egy jószág«.

Egy keserveset köpött a pádimentumra: »No, engem ugyan megtett az úr«.

Eközben egy mentő gondolata támadt Sós uramnak: hogy hátha mégis hamis a bajusz és csak oda van valamivel ragasztva az orra alá, nosza hamar egy nagyot rántott a félbajuszon.

Kállay fölszisszent.

— Mit csinál?

De oda se hallgatott a kárvallott Sós koma: neki Kállay nem is egzisztált, csak mint fogadási alany és azon gondolkozott, hogy ha a bajusz nem hamis, hát netalán tán a fej lesz hamis. S miután figyelmesen körülnézegette, nekifogott, megtapogatni a váll-lapockáknál, nincs-e valahol hozzá toldva a törzshöz.

De már erre aztán felugrott Kállay nagy dühösen, vérbe borult a szeme, halántéka lüktetett és a két kezével megragadta Sós koma nyakravalóját.

— Mindjárt megfojtlak, te hitvány paraszt — hörgé —, megöllek akasztófárávaló! Hát tudod te, kivel beszélsz?

— Bátyám, bátyám — gúnyolódtak vele a kísérői. — El ne feledje, hogy demokrata!

Erre még bőszebb lett az öreg.

— Nem vagyok én demokrata. Nem kell sem testemnek, sem lelkemnek. Hazudtam. Arisztokrata vagyok. Megfojtlak, kutya — ordítá. — A börtönben rothadsz meg. Megmutatom, hadd tudják meg az unokáid unokái is, mi az egy Kállayt megbosszantani.

A Sós koma ámult-bámult, mi nem lelte a tekintetes urat. Hiszen ő nem tett semmi rosszat, hiszen csak a fogadásról van szó, s ő alaposan akart meggyőződni a bajusz mibenlétéről a saját modora szerint — ennyi az egész.

Kállay Ákos ettől a naptól kezdve sohasem vallotta magát többé demokratának.

— Kiábrándultam a népből — szokta mondani.

Pedig igazán nagy demokrata volt, de hiába, minthogy a bajusza még nagyobb volt a demokrataságánál, a nagyobb megölte a kisebbet.

II
FÜGGELÉK

*ÍRÁSOK
AZ ÚJ ZRÍNYIÁSZ CÍMŰ REGÉNYRŐL*

MILYEN LESZ »AZ ÚJ ZRÍNYIÁSZ?«

1897

Sokan tudakozódtak olvasóink közül, hogy mi lesz »Az új Zrínyiász«: elbeszélés vagy politikai rajz? És hogy jut abba Zrínyi? Tréfás elbeszélés lesz-e, vagy valami szatíra.

Ahelyett, hogy egyenkint felelnék, elmondom egyszerre mindenkinek, hogy az »Új Zrínyiász« lesz az én vázlatban hátrahagyott művem. Mert minden író után marad egy olyan munka, melyről az a vélemény, hogy ha egészen kidolgozza, szépet adhatott volna. De ezt az illető író már nem hallja.

Én ezzel ellentétben még életemben látni akarom az én vázlatban hátrahagyott munkámat, és hallani akarom, amint mondják.

— Kár, hogy nem dolgozta ki jobban.

Pedig én úgy fogom kidolgozni, amennyire erőmtől telik, de a téma a különös, a téma ölel fel annyi anyagot, hogy okvetetlenül vázlatnak kell maradnia — vagyis azt a látszatot viseli.

Hogy miképp jut modern politikai rajzba Zrínyi, éppen ez az, ami egy kis magyarázatra szorul. Én a középkori szokásokat akarom szembeállítani a mai modern felfogással, mert az olvasónak így szembetűnőbb, hogy a világ mennyit változott, bár alapjában a karakterek, bizonyos viszonyok közt, mindig ugyanazok voltak. Petur bán ma is megvan, száz alakban, a Dózsa Györgyök is itt lappanganak. Leírtam egyszer Olay Lajost, hogy ő az, aki fölkiérte Zách Feliciánt a királyi palotáig, aztán megbiztatta az udvaron :

— Csak eredj fel, Félix, és üss közénk. Ne félj semmit! Énnekem azonban egy kis dolgom van itt az Omodék komornájával, hát átszaladok.

Bercsényi Miklós bizonyosan megvan, de most Justh Gyulának hívják, és él Zrínyi Miklós is, de meglehet, udvari koncipista és nem Szigetvár kapitánya. A karakterek maradnak, de más viszonyok közé keveredve, másképp festenek. Mi lenne például ma II. Rákóczi Ferenc? Föltéve, hogy megvolna rettentő földbirtoka, mely az ország egyharmadrészét képezte. Ma nem csinálhatna forradalmat, de másként mutatná a virtust. Egyszerűen nem lehetne parlamentarizmus miatta, mert ő maga küldene több mint száz képviselőt a gazdatisztjeiből és a fiskálisaiból, aztán amikor kedve támadna, odaüzenhetné Bánffyknak:

— Én ezt, vagy azt a törvényjavaslatot nem szenvedhetem. Tessék levenni a napirendről!

Ily groteszk ideák és összehasonlítások vittek rá, hogy szigetvári Zrínyi Miklóst ma szerepeltessem. Nem bírtam ellentállani az ingernek. Nem kegyeletlenségből teszem Zrínyi iránt (félre ne értse az olvasó), ez csak a forma. Választhatam volna egy más történeti alakot is, de Zrínyi volt a legjobb, az ország egyik első leventéje, akinek viselt dolgait mindenki ismeri Magyarországon, még a kis gyerekek is.

Azért tehát mindenekelőtt fel kellett őt támasztanom. És ez a legkönnyebb. Már a szentírás is megígéri, hogy ítéletnapkor mindenki feltámad, nekem mindössze a dátumot kellett megváltoztatni.

Az Úr hivatja Gábor arkangyalt (aki ezzel a feltámasztási funkcióval már régóta meg van bízva) és rendeli neki:

— Gábor, lemegy a trombitáddal és háromszor egymásután belefújsz ott lent. Ma lesz az ítéletnap.

Gábor vidáman csapkodtatta meg a szárnyait.

— Megyek, uram.

— Jól figyelj. Az első trombitaszóra feltámadnak azok, akik a hazáért meghaltak. Ők az én kedvenceim.

— Igen, uram.

— A második trombitaszóra feltámadnak az öngyilkosok, mert ezekben jó szív volt, Gábor. Sok érzékeny, nemes szív volt közöttük.

— Értem, uram.

— Most aztán vigyázz, Gábor. Ha még a föld nem népesül be nagyon, akkor harmadszor is belefújsz harsonádba, mely fölhasítja a sírokat. De ha a föld már tele volna, hadd el a harmadik trombitaszót.

Gábor arkangyal leszállott a parancssal és hozzáfogott a munkájához. Trombitáját szép piros szájához emelte és fujtantott egyet.

Egy láthatatlan kéz megfogta, és egy hang mennydörgé:

— Állj meg, hiba történt! Néhány ezer évvel eltévesztettük a számítást. Hagyj abba mindent, a világ még tovább marad.

Gábor leejtette a trombitát ijedten, de már késő volt, a kürtbe lehelt első félhangra feltámadtak Zrínyi Miklós és társai, és mintha az egész természetes lenne, vígan megindultak Dombóvár felé, Budának.

Így támad fel Zrínyi a gondviselés egy tévedéséből és így keveredik el bajnoki erényeivel és szokásaival a mi társadalmukba.

Ez a történet praeludiuma. Nagyon furcsa lesz az, de csak a formájában. A magja lehetne vezércikk is. Szóval a jelenlegi politikai és társadalmi viszonyokat, a képviselőházat, a modern instituciókat akarja rajzolni, hanem a Zrínyi Miklós *egyéniességén keresztül*.

Zrínyi köztünk átélt viszontagságai és kalandjai lesz tehát »Az új Zrínyiász« tartalma, melynek közlését az Országos Hírlap az új évvel kezdi meg. Szóval kész a mese, ki vannak komponálva a részletek, és már csak olvasók kellene hozzá.

A SZERZŐ MEGJEGYZÉSEI

JEGYZETEK

1903

Ezt a könyvet 1898-ban írtam, amit fontosnak tartok előre bocsátani, hogy a közönség olvasás közben lehetőleg ebbe az időbe képzelje magát. A könyv az akkori társadalmi, politikai események és felfogások persziflázsa; különös szemüvegen át, egy régen elmúlt korszak szokásaival szembenállítva. Egy olyan dicsőséges alakot kellett ehhez választanom, akinek történetét mindenki ismeri —, de különben is az alak itt csak forma; a lényeg a tárgyalási anyag, az ország akkori aktuális társadalmi viszonyai, kicsinyes bonyodalmak, melyek rendszerint eljutnak az országgyűlés elé, s melyeket rendszerint a király old meg.

Így volt ez akkor, így van ez nagyjában ma is. Az ország nem haladt azóta messze, de az idők némileg elhaladtak, s munkámban, mely többé nem lehet oly friss, mint aminő volt, némely szín fakóbb lett, némely ötlet értelme elmosódó. — Imitt-amott tehát magyarázó jegyzeteket kellett tennem e kis, népszerű kiadásba. Még most csak néhány helyen volt szükséges, de ha idők folytán esetleg új kiadások lennének, hova-tovább mind-mind több-több jegyzet fog kelleni, míg végre megeshzik egész munkámat a jegyzetek.

Vagy a jegyzetek, vagy az egerek — hiszen egyre megváltaképpen.

•

83. lap 35. sor. (*Mert ő is kirohant.*) Célzás Rohoncznak egy akkor nagy szenzációt keltett beszédére, mellyel a Bánffy-kormányt támadta meg.

90. lap 11. sor. (*Pertu szólította.*) Gróf Károlyi István volt az első képviselő, aki az 1884-ik országgyűlésen visszautasította a Grecsák képviselő pertu megszólítását.

97. lap 10. sor. Célzás a rendőrség nagy zajt támasztott erőszakos fotografálási metódusára a szocializmussal gyanúsítottak ellen.

118. lap 1. sor. E fejezet humorának teljes megértéséhez szükséges visszaemlékezni a Szalavszky-afférre, mely azon időben a kaszinó által tárgyalatva, az egész közvéleményt izgalomban tartotta.

JEGYZETEK

RÖVIDÍTÉSEK

- MK** = Mikszáth Kálmán
- MKm** = Mikszáth Kálmán munkái. (Borítéklapon: Mikszáth Kálmán Összegyűjtött Munkái.) 1—33. köt. Bp. Révai Testvérek kiad. 1889—1908.
- JK** = Jubileumi kiadás. Mikszáth Kálmán Munkái. 1—32.
- Hi** = Hátrahagyott Iratok. (A Jk folytatása.) 1—19. köt. Szerkesztette és sajtó alá rendezte Rubinyi Mózes.
- MKmR-Fr** = Mikszáth Kálmán Művei. 1—50. köt. Bp. Révai—Franklin kiad. Évszámjelzés nélkül [1929—1931].
- Krk** = a jelen kritikai kiadás.
- K** = kézirat (kizárólag Mikszáth Kálmán műveinek kéziratái)
- M** = megjelent (újságban, folyóiratban, könyvalakban)
- OSzK** = Országos Széchenyi Könyvtár
- MTAK** = Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára
- [Szögletes zárójelben] a sajtó alá rendező kiegészítései.

A DEMOKRATÁK

Kiadások, fordítások

K. nincs.

- M. I. *Országos Hírlap.* (Főszerk. Mikszáth Kálmán. Felelős szerk. Lipcsey Ádám.) 1897. december 25–1898. január 7. (I. évf. 36. sz. – II. évf. 7. sz.) Közös összefoglaló cím nélkül, *Szervusz Pali bácsi. (Egy magyar demokrata története)* és *Ugyan eredj a Rákóczyddal. (Egy másik magyar demokrata története)* címmel. Nyolc folytatásban, a tárcarovatban, az alábbi részletezés szerint:
1897. december 25. (36. sz. 1–3. l.) Elejétől »A harmadik sógor...« kezd. szakaszig. Szerkesztőségi megjegyzés: »Vége következik.«
 - december 28. (38. sz. 1–3. l.) Az eml. szakasztól »Boriska a férje vállára...« kezd. szakaszig. Itt először az alcím: »Egy magyar demokrata története.« Szerkesztőségi megjegyzés: »Vége következik.«
 - december 29. (39. sz. 1–3. l.) Az eml. szakasztól »Így lón, hogy Molnár Pál...« kezd. szakaszig.
 - december 30. (40. sz. 2–4. l.) Az eml. szakasztól »Szegény Faragóné...« kezd. szakaszig. Szerkesztőségi megjegyzés: »Vége következik.«
 - december 31. (41. sz. 1–2. l.) Az eml. szakasztól »Ritkított betűkkel hozta...« kezd. szakaszig.
 1898. január 1. (II. évf. 1. sz. 1–3. l.) Az eml. szakasztól »Bőr Kristóf volt a legizgatottabb...« kezd. szakaszig.
 - január 4. (4. sz. 1–3. l.) Az eml. szakasztól végig.
 - január 7. (7. sz. 1–5. l.) »Ugyan eredj a Rákóczyddal. (Egy másik magyar demokrata története)« c. elbeszélés. – Az OH-ban való közlés előtt, 1897. január 6-án délután a Poliklinika kórházának berendezésére tartott ünnepségen a Royal-szálloda dísztermében felolvasta Mikszáth ezt az elbeszélést (vö. Egyetértés, 1898. jan. 7.).

Kötetkiadások:

- II. [1. kiad.] [1898.] Bp. Légrády Testvérek kiad. 74 l. [Az »Egy választás Magyarországon vagy a körtvélyesi csiny« c. elbeszéléssel egybekötve jelent meg.] – A kötet 1898. április közepe táján került könyvtárusi forgalomba (vö. Pesti Hírlap, 1898. április 16.). – Az első kiadás megjelenése után a »Szer­vusz, Pali bácsi« c. elbeszélést kivonatossan közölte a *Vasárnapi Újság* (1898. 47. sz. 274–278. l.) és a *Képes Folyóirat* (1898. 669–671. l.).
- III. [2. kiad.] 1902. Bp. Révai. 81–145. l. [»A gavallérok« és a »Ne okoskodj, Pista« c. elbeszélésekkel.] (MKm. Új sorozat 7. k.) [A teljes MKm sorozat 19. kötete.]
- IV. [3. kiad.] 1904. 83–147. l. Ua.
- V. a) [4. kiad.] [1905.] Bp. Lampel Róbert kiad. 70 l. (Magyar Könyvtár 419.)
- b) Ezt a kiadást új kötéstáblával ellátva 1920–1923 között a kiadó ismét forgalomba hozta. [Magyar Könyvtár kazetta­kiadás.] Vö. Magyar Könyvészet. 1921–1923. Bp. 1924. 297. l.
- VI. a) [5. kiad.] 1910. Jk. 22. k. 107–158. l. [A »Nagyobb elbeszélések« első kötetében.]
- b) E kiadást a Révai-kiadó sorozat címlap nélkül, többféle kötéstáblával, ismételten forgalomba hozta:
[1918.] Ua.
[1926.] Ua.
- c) [1930.] MKmR—Fr. 15. k. Ua.
- VII. 1955. MK Válogatott Művei. Elbeszélések II. k. Válogatta: Király István. Sajtó alá rendezte: Csapodiné Gárdonyi Klára. Illusztrálta: Csernus Tibor. Bp. Szépirodalmi könyvkiadó. 348–388. l.

Fordítások:

Német:

Servus, Vetter Paul! Übers. von Andor von Sponer. Leipzig-Wien, [1902.] Bibliographisches Institut. 72 l. (Meyers Volksbücher 1310.)

Keletkezése, forrásai

I.

A *demokraták* témája csaknem húsz éven át élt Mikszáthban. Mielőtt végleges formába öntötte volna, mindkét történetet több ízben feldolgozta. Az első elbeszélés, a *Szer­vusz, Pali bácsi* alapötletét 1881-ben és 1886-ban is megírta. Vö. *A magyar demokrata* (PH. 1881. aug. 19. 228. sz. és Szegedi Napló 1881. okt. 15., 233. sz.), *Magyar*

demokraták (Uram Bátyám 1886. 17. sz.). A második történet anekdotáját pedig felhasználta *A borsi ünnep* c. karcolatában. (PH. 1882. jún. 15.) és *A demokrata* c. genreképében (PH. 1887. 221. sz.). (Ezeket az előzményeket l. a Függelékben.) Vonzódását a témához nemcsak az magyarázza, hogy mindkét történet szinte kínálkozott novellatárgynak: a szellemes, csattanós, anekdotikus ötlet kiválóan alkalmas volt a művészi megformálásra. Elsősorban a témától szuggerált eszmeiség, a benne rejlő társadalmi célzat vonzotta.

A nyolcvanas évektől kezdve állandóan ott kísértett Mikszáthban az elégedetlenség, a magyar szabadelvű progresszió felomátságával, álságával szemben. Érezte a szavak és tettek kirívó ellentétét. Parlamenti karcolatainak egyik folyton visszatérő témája volt ez. A szabadelvű frázisok és a haladásellenes politikai gyakorlat ellentéte pattantotta ki olyan kitűnő országgyűlési rajzainak a témáját, mint amilyen a *Demokraták címereikkel, A levelezőtű lány, Ifj. Andrássy Gyula gróf első megszólalása*. (L. Országgyűlési karcolatok, Bp. 1892. 80—83. l., 97—100 l., 195—200 l.) »*A félliberálisok azok — írta az 1880-as évek parlamentjéről —, akiket mi úgy hívunk, hogy egész demokraták. S egész demokraták azok, akik azt tartják, hogy többet ér mégiscsak nemesembernek lenni, mert a nemesember, ha akarja, lehet demokrata is. Míg ellenben a nem nemesember csak demokrata lehet.*»

A kilencvenes években még felülőbb lett a nemesi »demokratizmus« belső ellentmondásossága. A jelen felől jobban fel lehetett mérni már a múltat is. Keményebbre kovácsolódtak Mikszáth szavai. Bírálata már nemcsak a futó napok egy-egy visszás jelenségének szólt, hanem egy egész irányzatnak: a nemesi szabadelvűség történelmi útját ítélte el. Nem sokkal *A demokraták* befejezése után egyik cikkében így fogalmazta meg azt a gondolatot, amely művészi formában ott élt az elbeszélésben is:

»Különös volt az a régi idő. Sokat nem lehet abból megmagyarázni. Minden ember két emberből állt. Az egyik, aki otthon pipázott, a tigrisbőrön ülve, vagy esetleg egyforintos havannát szítt, méltóságos uramnak tituláztatta magát, gőgös arcot vágott, ha a tükörbe nézett, még gőgösebbet, ha valami latejnert kellett fogadnia, szidta a lapokat, amelyek mindent kipiszkálnak, szidta a kormányt, amelyik mindent elforgat, fittyet hányt a jogegyenlőségnek és minden modern intézménynek, azonfelül úgy bánt mindenkivel, mint egy fáraó; — és egy másik emberből, amelyik nem volt otthon, hanem a fórumon beszélt. Ah, ez a másik, ez egy önzetlen férfiú volt, egy apostoli alak, akinek semmi sem kellett a világon, csak embertársainak jóléte, boldogsága. Akit egy szent ideálművészet hevít, aki a szabadelvűség eszméivel impregnálva, a szabad sajtó, a humanizmus világító fáklyájával kezében, képes életét és vérének feláldozni, hogy az isteni tanokat diadalra segítse. Ilyen kétféle emberek voltak a közvetlen elődök. Ünnepi pózban modern emberek, otthon a

hálókabátban a régi táblabírák vérei.« (Horváth Boldizsár. OH. 1898. 264. sz. Újból: Jk. 20. k. 91–92. l.)

A nemesi liberalizmus kétarcúságának felismerése érteti meg Mikszáth vonzódását *A demokraták* témájához. S ennek az eszmei társadalmi élménynek belső változása, mélyülése, kiteljesedése, ahogy a gondolat pillanatnyi impresszióból mindinkább történelmi itéletté ért, magyarázza a különböző feldolgozások művészi-ábrázolásbeli eltéréseit. A gondolat konkretizálódásával, árnyalódásával együtt mélyült, gazdagodott a művészi forma is.

II.

A demokraták mindkét történetét élő, valóságos figurák után rajzolta Mikszáth: túlnyomó részben konkrét, megtörtént esetet dolgozott fel bennük. *A Szervusz, Pali bácsi* leveleki Molnár Páljának figuráját részben Blaskovics István Csanád megyei nagybírtokos, részben pedig Fejérváry Miklós davenporti nábob alakja nyomán rajzolta. Az *Ugyan, eredj a Rákócziaddal* c. elbeszélésnek pedig Kállay Ákos függetlenségi párti képviselő volt az élő mintája.

Blaskovicsot a *Szervusz, Pali bácsi* első változatában (*A magyar demokrata*. PH. 1881. 228. sz. és Szegedi Napló 1881. 233. sz.) a saját nevén szerepeltette Mikszáth. *Blaskovics* (Blaskovits, Blaskovich) *István* (szül. 1833.) Csanád megyei, királyhegyesi nagybírtokos volt. Tevékeny szerepet játszott a megye közéletében, a legnagyobb adófizetők közé tartozott. Tisza Kálmán lelkes párthívének vallotta magát, szoros baráti szálak fűzték Tisza bizalmasához, Podmaniczky Frigyeshez. (Vö. Kempelen Béla: Magyar nemes családok II. k. Bp. 1911. 273. l.; Maros, 1876. ápr. 30., 1877. aug. 12. és 1877. okt. 28. sz.; Nacsády József: Adalékok a Mikszáth-novellák forrásaihoz. Acta Universitatis Szegediensis. Nyelv és Irodalom. II. kötet, Szeged. 1956. 61–64. l.) Hogy valóban megtörtént-e Blaskovicsal a Mikszáthtól megírt eset: nincs rá adatunk. Az anekdotát Csanád megyei, makói ismerőseitől hallhatta Mikszáth. Mint fiatal írónak, 1881-ben közvetlen kapcsolata volt Csanád megyei újságírókkal. Több cikke, tárcája jelent meg ekkor a makói *Maros* c. lapban. (Vö. pl. *Cérvás Bőrcsök*, Maros, 1881. 35. sz.; *Magyar betegség*, uo. 1881. 41. sz.; *A tékozlás*, uo. 1882. febr. 26.). Valószínűleg ennek a közvetlen személyes érintkezésnek során jutott el hozzá a Blaskovics Istvánról szóló Csanád megyei anekdota.

A *Szervusz, Pali bácsi* leveleki Molnár Páljának Fejérváry Miklós davenporti nábob volt a másik élő mintája. Molnár Pál választási kalandjához egy Blaskovicsról költött adoma szolgált alapul, amerikai karrierjének rajzához pedig Fejérváry sorsának egyes motívumait használta fel Mikszáth. *Fejérváry Miklós* (1811–1895) Hont megyei nemesi családból származott. A megyei ellenzék egyik legnépszerűbb s legképzettebb tagja volt. Az 1843/44-es pozsonyi országgyűlésen ő képviselte megyéjét. Egyéniségét, alakját így jellemezte egy akkori országgyűlési tudósító: »*Nikolaus Fejérváry und Ladislaus Szentkirályi. Beide sind Ehrenmänner, deren Redlichkeit*

grösser als ihr Talent ist. Wenn eine Deputiertenkammer aus solchen Menschen bestände, würde man wahrscheinlich keine brillanten genialen Reden hören, allein das Wohl des Landes würde sich dabei besser befinden. Ein wenig bon sens, Aufrichtigkeit, Menschenliebe und Redlichkeit ist schon oft dem corruptiven Genie vorgezogen worden.» (Neue Croquis aus Ungarn. Leipzig, 1844. II. k. 151–152. l.) Egy másik jellemzés szerint pedig Fejérváry Miklós, *magas termetű, sürű bajuszu és szakállú, nagy szemöldökű, szép, kedves és különösen nyájas férfi volt. Sokat olvasott, s nagy tudománnyal bírt, de szónoki tehetséggel nem volt megáldva, kifejezésében nehézkes, sőt sokszor akadozó volt, azért keveset s röviden beszélt... Soha sem akart hivatalt vállalni. Ő kezdetben tiszteletbeli aljegyző volt – s mint többször tréfásan mondá, – az akart örökösen maradni.*» (Gyürky Antal: 54 év Hontvármegye történetéből, Vác, 1875. 183–184. l.) Fejérváry egyes források szerint még a negyvenes években, mások szerint a forradalom bukása után kivándorolt Amerikába. Davenport környékén telepedett meg, s eredeti vagyonát földspekulációkkal megkétszerezte. (Vö. Gyürky i. m. 183–184., 239., 247., 249., 252. l.; Pulszky Ferenc: Életem és korom Bp. 1884. II. k. 97. l.; Nagy Iván: Magyarország családai. IV. 6. 141. l.; Kempelen i. m. 4. k. 78. l.; Mednyánszky Cézár: Emlékezéseim, Bp. 1930. 132. és 169. l.)

Mikszáth ismerte Fejérváry élettörténetét. A *Neue Croquis aus Ungarn* névtelen szerzőjéről írva, egyik 1887-es cikkében megjegyezte: *»Az általa megkarcolt karokból és rendekből Fejérváry Miklóson kívül, ki most Amerikában Davenportban lakik, már tán csak egy kar van életben, Pulszky Ferenc.*» (A t. Kk. és Rr. írója, Hi. I. k. 113. l.) S nemcsak távoli hallás-mondás utáni ismeretség volt a kettőjüké. Egyik hírlapi nyilatkozatában megemlítette Mikszáth, hogy levelezett is Fejérváryval. *»Volt egy jó barátom Amerikában – mondta a Különös házasság vitája során a Pesti Napló egyik munkatársának – Fejérváry Miklós egykoron diétái követ, majd főtiszt a szabadságharcban. [A leghitelesebb tanú, Pulszky Ferenc szerint Fejérváry már 1848 előtt kivándorolt Amerikába. L. Pulszky i. m. 197. l.] Roppant gazdag ember, millicmos lett Davenportban [Sic.!] A gyomai nagy uradalom is az övé. Levelezésben voltam vele, s egyszer szívességre kért. Tudakoljam meg, él-e és hol él gróf Buttler Mária, annak a bizonyos Dóry baronessznek a leánya, aki az anhalti hercegnőnél udvarhölgy volt. A grófnőnek Fejérváry felesége jó barátinője volt, s nagy összeget testált neki a halottas ágyán. Ezért szeretné tudni, hol lehet a grófnő.*» (Gróf Buttler János regénye. Pesti Napló, 1904. nov. 8. 309. sz. 11. l. Vö. még Pusztai Gyula: A különös házasság forrásai. Kézirat.) Egy másik cikkében pedig vallott Mikszáth, hogy Fejérváry a halála előtt elküldte neki vaskos kéziratos naplóját. *»Egy amerikai nábob Davenportban (Fejérváry Miklós) örökségképpen hagyott rám egy vaskos kéziratos naplót, halála előtt elküldte, hogy írjam meg abból azt a bizonyos legszebb munkámat» (Idegen bőrök, OH, 1898. jún. 5.; Újból Hi. I. k. 241. l.). Nem lehet tudni, mit tartalmazott ez a kéziratos. De valószínű, hogy a Szervusz, Pali bácsi történetének nem egy motívuma került ki innét.*

Az *Ugyan, eredj a Rákóczival* Málnay Ákosnak Kállay Ákos nagykállói birtokos, függetlenségi párti képviselő volt az élő mintája. Az elbeszélésben eredetileg még a nevét sem változtatta meg Mikszáth. Kállay néven szerepeltette *A demokrata* című kis karcolatában (PH. 1887. 221. sz.) és az *Ugyan, eredj a Rákóczival*-nak az OH-ban megjelent változatában. (OH. 1898. 7. sz.) Csak mikor az OH. közlése után rossz ízű, kellemetlenkedő hírlapi vita indult meg (a vita anyagát l. külön fejezetben), keresztelte át Málnayra a hőst. Az 1898-as kötetkiadásban már így szerepelt.

Kállay Ákos (1825 – 1890) nyírségi, nagykállói hirtokos volt. A 48-as párt lelkes hívei közé tartozott. Barátja volt Böszörményinek, elzarándokolt Kossuth-hoz Turinba, anyagilag támogatta a párt lapját, a *Magyarországot és Egyelőriést*. A nagykállói kerület két ízben, 1869-ben és 1872-ben választotta meg képviselőnek függetlenségi párti programmal. (Vö. Szinnyi: *Magyar írók élete és munkái*; Kempelen i. m. V. k. 322. l.; Nagy Iván i. m. VI. k. 32. l.; Szabolcsi Szabadsajtó, 1890. nov. 2. és Nyírvidék, 1890. nov. 2.) Mikszáth az 1882. jún. 11-én tartott borsi Rákóczi-ünnep alkalmából ismerkedett meg Kállayval. (Vö. Krk. 10. k. 224. l.)

A két elbeszélés történelmi atmoszférájának megteremtéséhez szükséges színeket különböző forrásokból vette Mikszáth. A *Szervusz Pali bácsi* c. elbeszélésben a pozsonyi diéta hangulatának felidőzésében a *Neue Croquis aus Ungarn* (Leipzig, 1844. Hirschfeld. I–II. k.) c. egykori országgyűlési tudósítás volt segítségére. Ezt a könyvet a nyolcvanas években egyik olvasója küldte el neki. Az író akkor annyira megkapta az ismeretlen szerzőtől származó kis karcolatgyűjtemény, hogy külön cikkekben is foglalkozott vele. (*A tekintetes Kk. és Rr. írója*. PH. 1889. ápr. 21. és Hi. 1. k. 111–117. l.) S ezt a könyvecskét vette elő a *Szervusz, Pali bácsi* írásakor is. A pozsonyi diéta ábrázolásához innen merített hiteles adalékokat. (Vö. Tárgyi Magyarázatok 8 : 19 ; 9 : 25.)

Az *Ugyan, eredj a Rákóczival* című elbeszélésében felsorakoztatott s a Kállay-család múltjáról szóló adomákat valószínűleg barátjától, Kállay János (1833 – 1886) függetlenségi párti képviselőtől hallotta Mikszáth. (Vö. nekrológiát Kállay Jánosról: *A »fjehér szerencsény»*. PH. 1886. okt. 6. és Hi. 37. k. 135–138. l.)

ADALÉKOK

az »Ugyan, eredj a Rákóczival« c. elbeszélés történetéhez

A demokrata Ugyan eredj a Rákóczival c. elbeszélésének első közlésében (OH. 1898. 7. sz.) Mikszáth a később Málnay Ákosnak elkeresztelt hőst még valóságos nevén Kállay Ákosként említette. A nem sokkal előbb meghalt közéleti személy szerepeltetése vitát váltott ki. A vita adalékai nemcsak kortörténeti dokumentumok: fényt vetnek Mikszáth alkotó módszerére, művészi, írói elveire is.

A vitát a függetlenségi párt napilapja, az *Egyetértés* indította el. 1898. jan. 8.-i számában (8. sz. 4. l.) a következő glosszát közölte:

— *Egy kis feledékenység.* Hogy Magyarországon meglehetősen feledékenyek az emberek, az régi igazság, de hogy Mikszáth Kálmán, a kiváló író is a feledékenyek közé tartozik, az mégis meglepő dolog. Mikszáth Kálmán ugyanis tegnapi — mint közöltük — a poliklinika kórháza felszerelésének javára rendezett »Five O'clock tea«-estélyen felolvasást tartott. Ennek az elmés felolvasásnak keretében egy Kállay Ákos nevű függetlenségi képviselő emlékét idézte fel, akivel Borsiba utazott együtt a nyolcvanas évek közepe táján a füstös-ön, amint Kállay a vasutat nevezte. Ezekből az adatokból tűnik ki, hogy Mikszáth is feledékeny. Mert Kállay Ákos nevű függetlenségi képviselő sohasem volt, hanem igenis volt egy Kállay Ödön nevű függetlenségi képviselő, akire Mikszáth jellemzése ráillik. De viszont Kállay Ödönnel a nyolcvanas évek közepe táján nem utazhatott Borsiba, mert Kállay Ödön 1879-ben meghalt. — Lehet, hogy Mikszáth a dátumban tévedett, a névre vonatkozólag bizonyosan tévedésben van; a közönség azonban, amely hallgatta az elmés felolvasást, nem törődött ezekkel az apró tévedésekkel, hanem hálás volt a kitűnő írónak a nyújtott élvezetért.

*

A *Reggeli Újság* 1898. jan. 9. számában ifj. Ábrányi Kornél válaszolt az *Egyetértés* glosszájára:

Mikszáth Kálmán és Kállay Ákos

A függetlenségi párt régi közlönye, az *Egyetértés* (mely címlapján 32. évfolyamot hirdet) mai számában a következőket írja: [A cikk közli ezután az *Egyetértés* *Egy kis feledékenység* című glosszáját, majd a következőket fűzi hozzá:]

Valóban az, hogy Magyarországon meglehetősen feledékenyek az emberek, régi dolog.

De hogy egy nagy politikai pártnak 32 éves közlönye úgy elfelejtse annak a pártnak egy régi képviselőjét, aki nem is egy, hanem két cikluson át volt a képviselőház tagja, hogy egészen kategorikusan jelentse ki róla azt, hogy Kállay Ákos nevű függetlenségi képviselő sohasem volt — ez már igazán új dolog.

A derék, a jó, az alányúló nagy és csombókokba tekergődött bajuszú Kállay Ákos, az ő ábrándos kék szemével és légynek se vétő hajthatatlan kuruc-voltával, aki igazi vezérének csak Rákóczi Ferencet ismerte el s Kossuth Lajost csak annyiban, amennyiben Kossuth Lajos még akkor élt, II. Rákóczi Ferenc pedig már akkor nem élt: — tehát a jó öreg Kállay Ákos az egykori dúsgazdag nábob és öreg típusa a primae occupationis ősi magyar rátartóságának (habár szerényebb és igénytelenebb alakja még sohasem volt egész Szabolcs vármegyének) — sohasem lett volna függetlenségi párti képviselő?

Hát ugyan (ha egyáltalában képviselő volt valaha) mi a tātár lehetett volna egyéb?

Igaz, hogy akkor, amikor 1883-ban [sic!] a borsii Rákóczi-ünnepen, ahol Mikszáth Kálmánnal én is együtt voltam vele, s már akkor élveztem a Mikszáth bájos enyelgéseit az öreg kuruccal, aki megérkezésekor egy ismeretlen hajdúnak adta oda bőrorndjét a vasútnál, csak aztán jutott eszébe, hogy tulajdonképp meg sem kérdezte tőle: hova viszi? hol fogja megtalálni? s aki tehát egész nap csak azon törte a fejét, hogy mi módon juthat majd a hajdúhoz, aki ez egyszer nem az övé volt, aki emiatt nem is tudta élvezni az ünnepélyen Bajusz Józsefet, aki azon az ünnepen a legkimagaslóbb szereplő volt; igaz, hogy akkoriban a derék öreg kuruc nem volt már képviselő.

De hogy ebből az »Egyetértés« azt következtesse, hogy tehát sohasem volt képviselő, s hogy Mikszáth Kálmán Kállay Ödönnel zavarja őt össze —, ez már több, mint feledékenység, ez már egyenes hálátlanság.

Még érthető és menthető lenne ez a feledékenység és hálátlanság, ha Kállay Ákos olyan tagja lett volna a képviselőháznak és a függetlenségi pártnak, aki a száját sohasem nyitotta volna fel, s csak a hétvezéri nagy bajuszával képviselte volna a kuruc hazafiságot.

De nem így volt ám!

Kállay Ákos már az 1869–72-iki ciklus alatt is, mikor pedig még csak újonc honatya volt, többször szólalt fel, igaz, hogy mind csupa kérvényi tárgyalás alkalmával. De felszólalt nemegyszer, s beszélt Nagykovács, Balmazújváros, Derzsika, Romhány és Buttyin városok kérvényei érdekében, melyeknek tárgyai lehettek a dohánymonopólium eltörlése és Kossuth Lajos hazahívása. No, meg mellesleg a hadsereg újjászervezése az április 14-iki közjogi alap értelmében.

Ellenben az 1872–75-iki Kállay Ákos nemcsak mint hajtáhtatlan függetlenségi kuruc (aki még Csanádyn is túltett) szerepelt, hanem mint statusférfi és parlamenti debatter s többé nem kérvények, hanem csupa nagy politikai kérdések alkalmával hallatta szavát. Ekkor már nem csupán felszólalt, hanem beszélt.

Beszélt az öreg kuruc az 1873-iki budget általános vitájában (Országgyűlési Napló IV. kötet 3272. lap). Az udvartartás költségeinek fölemelése ellen (Napló IV. kötet 234. lap). A 153 millió kölcsön ellen (Napló VIII. kötet 106. lap). A kölcsön második részlete ellen (Napló X. kötet 265. lap). Az indemniti ellen (Napló XIII. kötet 280. lap). És végre az 1875-iki fúziós budget általános vitájában. (Napló XIV. kötet 307. lap.). Ez volt hattyúdala.

És most, mikor Mikszáth Kálmán az ő feledhetetlen alakját föleleveníti (mert rég a sírban alszik már az édes kedélyű ősi kuruc!), most a függetlenségi párt közlönye mondja reá, hogy sohasem volt függetlenségi párti képviselő? Ki volt hát, ha ő nem?

Ábrányi Kornél cikkét közölte az OH. 1898. jan. 9.-i száma is a következő szerkesztőségi bevezetővel: »A *Reggeli Újság* hclnapí száma a következő, minket közvetlen közletről érdeklő cikkecskét fogja közölni íjj. Ábrányi Kornél tollából.«

Az *Egyetértés* 1898. jan. 10-i száma (10. sz. 2. l.) a következő szerkesztőségi helyreigazítást hozta :

Egy kis tévedés címmel egy kis közleményt hoztunk, melyben reflektálva Mikszáth Kálmánnak Kállay Ákosról tartott szellemes felolvasására, a közleményt író, különben kitűnő emlékező tehetségű munkatársunk maga esett egy kis tévedésbe, azt állítván, hogy Kállay Ákos sohasem volt függetlenségi képviselő. Kállay Ákos igenis volt függetlenségi képviselő s a nagykállói kerületet képviselte függetlenségi programmal. Egyszerű, de lángoló lelkű hazafi volt; megtette azt a hatvanas években, hogy megtagadván az adófizetést, hónapokon át élelmezett egy század katonát, melyet az adminisztrátor szállásoltatott be hozzá. Képviselővé választását a felesége — az időben tíz vármegye legszebb asszonya — vitte keresztül, oly ügyes kortesfogással, hogy Tóth Kálmánnak *Nők az alkotmányban* c. vigjátéki sujetjét egyenesen ebből az ötletből eredettnek állították.

*

Néhány nappal később, 1898. jan. 12-i számában az OH. a szerkesztőségi üzenetek közt még egyszer visszatért a kérdésre :

B. Györgynek. Az Ugyan, eredj a Rákócziddal c. tárcára vonatkozólag a szerzőnek van igaza. Kállay András volt főispán éppen ma sürgönyzi szóról-szóra lapunk főszerkesztőjének : »Egyetértés téved, hősöd csakugyan Kállay Ákos, volt legszélsőbb függetlenségi képviselő, ki 1892-ben halt meg.«

*

A vita a fővárosi sajtóban ezzel lezárult. De az egyik vidéki lap, a *Nyírvidek*, 1898. jan. 23-i számában (XIX. évf. 4. sz. 2—3. l.) újból felelevenítette. Közölte Kállay Ákos sógorának, Jósa András nyíregyházi főorvosnak nyílt levelét Mikszáth Kálmánhoz. *Jósa András* (szül. 1834.) az 1860-as évektől kezdve Nagykállóban, 1884-től pedig Nyíregyházán volt orvos. Történelmi tanulmányokkal is foglalkozott. Tevékeny része volt a Szabolcs megyei Múzeum megalapításában. Mikszáthoz küldött nyílt levelében a következőket írta :

»*Ugyan, eredj a Rákócziddal.*«

Nyílt levél Mikszáth Kálmán úrhoz.

Kállay Ákos, aki 1867 óta kedves sógorom volt — és akinek fő jellemvonása: végtelen jóságán és dinasztikus érzelmein kívül, a lángoló hazaszeretethen és hazánk önállóságának békés úton való kivivatásának rendületlen hitében magaslott ki, és aki hazánk ellenségein kívül mindenkit szeretett: — nagy vagyonát nem szoron-

gatta görcsösen markában, hanem folyton nyitva tartotta erszényét a szegényeknek, betegek nyomorának enyhítésére; és hazánk függetlenségének kivívása érdekében több anyagi áldozatot hozott talán, mint akik emlékének folyó hó 6-án felolvasott gúnyolásán kacagtak; — aki Bösözörményi Lászlót hatalmas, köztisztelőben álló, de más politikai nézetben levő jelöltnek ellenében két ízben választatta meg országos képviselőnek, anélkül, hogy az általa perhorrescált undorító lélekvasárlást úzte volna, hanem csupán a fiuvar költségeket fedezte, és itatás kizárásával vendégszerető házában tisztességes lakomával látta el a képviselő választókat; aki két cikluson át (1869–1875) nem mint *felszólaló*, hanem — Ábrányi Kornél szerint — mint fontos politikai kérdésekben *beszélő* képviselő is — a vele egy politikai nézetet valló férfiaknak elismerését és tiszteletét vívta ki; aki nem egyedül ugyan, de nagyrészen saját áldozatkészségéből tette lehetővé, hogy a martírhalált szenvedett Bösözörményi László szerkesztője lehetett az első, függetlenséget hirdető magyar lapnak; — aki, tudomásom szerint 10 000 frtot adott, elkönnyvelés kötelezettsége nélkül, azon célra, hogy a »Magyar Újság« politikai napi lap megszilárdulhasson; és az »Egyetértés«-t néhány ezer forinttal támogatta; aki lánglelkű idealista volt, és legfeljebb csak bosszankodni, de gyűlölni senkit nem tudott: ez a Kállay Ákos, mint honfoglaló őseink Ubul nemzetiségének elősmert utóda — és ivadéka azon Kállayaknak, kik a mohácsi csatában estek el, és azon Kállay Jánosnak is, akit nagy Mátyás királyunk legjobb barátai közé sorozott — méltán lehetett arisztokrata; de ő olyan arisztokrata volt, aki a demokráciát, a népuralmat nem tévesztette össze a demagógiával, és aki fel akarta a néptömeget az ő fenkölt lelkületéhez emelni, de nem azokhoz leszállani.

Ezen nagylelkületű férfiúnak, akit Kossuth Lajos a ceglédi 100-as küldöttség tagjai közül kiváló barátsággal fogadott, s ennek jeléül egy sajtátkezűleg magból nevelt szőlőcsemetét adott emlékül, melyet kertemben ma is kegyelettel gondozok — aki egész életén át mindenki előtt szeretet, tisztelet és becsülés tárgya volt, akinek jószágos szemeit én fogtam le örök álmomra, kívánva neki örök nyugodalmat is; méltán megkívánhatta, hogy hagyják meg neki ezt, mint az életnek hulladékát.

Síriját, emlékéét tisztelettel, kalap leemeléssel üdvözli, aki életében ősmerte; — Alig láttam sírján hervadt koszorút.

És most Mikszáth Kálmán, a hírneves író, akinek biztosan elég esztétikai, etikai és hazafiúi érzelmei vannak, ahelyett, hogy az ifjúságnak Kállay Ákosban egy igazi hazafi példányképét tüntetné fel, a férfiaság egyik attributumánál, a bajusznál fogva kiráncigálja őt megszentelt sírjából, és dobálja, mint egy clownt a cirkusz porondján, legfeljebb talán csak azért, hogy néhány — a fin de siècle színvonalán álló egyént — egy negyedóra megnevetessen.

Mikszáth Kálmán úr mindenekelőtt rostájába rak egy néhány Kállayt.

Az elsővel leütteti a feleségének nyakát, pedig ez nem Kállay, hanem Krucsay alispán volt, aki hűtlen nejét, Tolvaj Borbálát a

múlt században fejeztette le Kisvárdában. A pallost most én őrzöm a Szabolcs megyei múzeumban.

Kállay Miklós alispánról azt állítja, hogy az alispánságot, melyet haláláig megtartott — azon kijelentéssel fogadta el, ha egyetlen szavazat sem lesz ellene.

Ez igaz. — De nem áll az, hogy az esetleg ellene szavazónak valaki életét fenyegette volna.

Kállay Miklóst Jókai és Vas Gereben örökítették meg, de nem úgy, mint Mikszáth Kálmán Kállay Ákost akarta.

A harmadik Kállay, akit rostájába dobott, Kállay Kristóf kamarás, aki mag nélkül halt el, és testvére volt volt főispánunk, Kállay András nagyatyjának.

Igen jókedélyű, szellemes, tréfás ember volt, akinek viselt dolgai és élei egy könyvben vannak összegyűjtve, amely, amint gondolom, jelenleg Kállay Zoltán Heves megyei vagy Kállay Albert szegedi főispán birtokában van. A gyűrű története egyike lehet tréfás elbeszéléseinek.

A negyedik Kállayról tudja Mikszáth Kálmán úr, hogy dohánytermelési engedélyt nem akart respektálni honfoglalásból származó birtokán. Erről mi semmit sem tudunk. A magyar felfogás illusztrációja azonban nem volna érdektelen, ha forrását megnevezné.

Egy ötödik Kállayról is beszél, mint fehér szerencsenről, de ezt nem ugráltatja a cirkuszban. Ez a fehér szerencsen néven ösmert és általunk szeretett ember Kállay János képviselő volt, akivel szemben Mikszáth Kálmán úr igaz baráti érzülettel viselkedett. Ezt az egyet nem bántja.

Amiket pedig a bohózat főalakjáról — megboldogult Kállay Ákosról — mondott, csak kificamodott tényeken alapszik.

Igaz az, hogy az a párt, melyhez Mikszáth úr tartozik, gabonát természet, természetesen elsősorban — mint minden gazda — magának. Az is igaz, hogy a túlsó oldalon virágot termelnek, de minden virág magot hoz — s ha a virág elhervad is, előbb utóbb ki fog kelni a magva. A virágtermelő a jövőt, a gabonatermelő a mai napot szolgálja.

Igaz, hogy Kállay Ákos párszor körülsodorhatta bajuszát füle körül, de hiszen ha ez nevetséges, nevetséges az is, hogy egy nőnek hosszú haja van.

A hosszú bajuszt a hosszú női hajjal a szellemi képességek kedvezőtlen barométerjének Mikszáth Kálmán úron kívül eddig még senki sem hangoztatta.

Az is igaz, hogy Szerencsen egy pár atyafi megbámulván, annak igaz voltát, Ákos sógorom bajuszát, nem csak tudakozták, de meg is nézték bajuszát, talán még fogadtak is egymással, de azt nem hiszem, hogy valaki merészkedett volna ízetlen tréfa tárgyává tenni, mert amennyire őt ismertem, még ha én tettem volna is azt — aki pedig szívében ültem —, olyant vágott volna kezemre, hogy ma is éreztem volna szibbadását.

Hogy ellopták-e bőrdőnjét? nem tudom ugyan, de nem lehetetlen. Haláláig tetőtől talpig úr lévén, nem cipelhette batyuját

hátán, tehát könnyen elsikkadhatott. Lehet, hogy talán díszmagyar is volt bőröndjében, mert hiszen telt volna tőle, nem egyre, de sokra is. Én azonban 1894. [sic!] évben bekövetkezett haláláig mindig egyszerű magyar viseletben, de díszmagyarban sohasem láttam.

Az is igaz, hogy a magyar függetlenség zászlóseit, Rákóczi és Kossuth Lajost bálványozta, de hiszen vagyunk ilyenek többen is, akik nem komandóra gondolkozunk.

Kuruc Kállay Ákos bálványozta Rákóczi. Ugyan melyik magyar merne henegni a labanc előnévvel, még ha lelkében az is volna?

Azon zöld ágat, melyet Ákos sógorom Borsiból hozott, mai napig is kegyelettel őrzik. Ez bizony nem bizonyítja azt, hogy »Ugyan eredj a Rákóczidida!«. Ott volt ő Borsiban, ha nem díszmagyarban is. Arról azonban meg vagyok győződve, hogy frakkban még a mennyország kapuján sem kopogtatott volna.

Hogy Mikszáth Kálmán úr Kállay Ákossal az országgyűlésen szembenült volna, anakronizmus, ha csak Mikszáth úr a karzaton nem ült. Mikszáth úr — ha jól tudom —, csak 1887. évben lett országgyűlési képviselővé, Erdélyben, Illyefalván megválasztva, tehát mint képviselő Kállay Ákossal nem is találkozhatott.

Kállay Ákos 1869-től 1875. évig volt országgyűlési képviselő, amit az »Egyetértés« tagadott ugyan egyik számában, a másikban azonban meg volt a »mea culpa«, tehát az első közleményt olyan valaki írhatta, aki még csecsemő volt akkor, mikor már Kállay Ákos egyik dajkája volt az »Egyetértés«-nek.

Kállay Ákossal Mikszáth Kálmán úr találkozhatott ugyan, társaloghatott is vele órákig, de nem ösmerhette, mert különben nem öltöztette volna fel bajazzónak, és nem igyekezett volna sárba tiporni egy puritán jellemű embernek emlékét.

Szabolcs vármegyében ott, ahol Kállay Ákosnak kristálytisztá jellemét s önzetlen áldozatkész hazafiságát, lojalitását mindenki ösmeri, általános botránkozást szült a »Five o'clock tea-estélyene« ilyen módon történt bemutatása.

A licentia poeticának sem szabad határtalannak lennie.

*

Mikszáth maga két ízben nyilatkozott a Kállay Ákos szerepeltetése körül támadt vitában. Egyszer egy magánlevélben. A levél a Kállay-család egyik tagjának szólt. Lehetőséges, hogy Jóna András a nyílt levélben foglaltakat megküldte előzőleg Mikszáthnak, s az író neki válaszolt. A levelet Méreyné Juhász Margit kéziratban lévő gyűjteményéből (MK levelezése) közöljük. (A levél eredetije az OSzK Kézirat-tárában):

Nagyságos uram!

Igen örülök, hogy írni méltóztatott, hogy ezáltal alkalmas van legalább Önt meggyőzni arról, hogy tévedésben méltóztatnak lenni.

Ha történelmet írnék, ez esetben igaza volna megjegyzéseiben : ámbár történelem sincs olyan, amelyben a megrajzolt alak hasonlítana az igazihoz. De én nem írtam történelmet. És a fölhozott alakok se történelmie.

A történeti beszélyben már tetszés szerint lehet bánni az alakokkal, csak a háttérnek kell igaznak lenni. Például nem mondhatom, hogy a kereszties hadjáratok Mátyás alatt voltak – de szabad egy Forgách-csal annak történnie Mátyás alatt, ami vele esetleg II. Endre alatt történt.

Megírhatom, hogy ennek vagy annak az Árpádházi királynak fia volt, ha nem volt is fia, de nem festhetem úgy az országot, hogy abban a törökök garázdálkodtak.

Ez a történeti elbeszélés kelléke.

De én nem írtam történeti elbeszélést sem, hanem egy kis útikalandót, ahol tetszés szerint mondhatok mindent, ami nekem tetszik. Ebben csak egy szabály van, hogy lehetséges-e, hogy ilyen ember élt valaha.

Megengedem, hogy egy csöppet sem volt igazam, jól tudom, hogy az a Kállay nem létezett, amelyik a feleségét lefejezte, Kristófról sem tudom, hogy létezett-e, sőt amikor az Egyetértés azt írta, hogy Kállay Ákos se létezett, azt én meg se cáfoltam, mert az teljesen mindegy, létezett-e, vagy nem, a kérdés csak az, hogy képzelhetők-e ilyen demokraták?

A kis beszélyke bizonyára nem valami epochalis munka, egy anekdota elmesélése az egész, de az, hogy igazán történtek-e ily dolgok a Kállayakkal vagy nem, az nem vonhat le belőle semmit. Hiszen éppen úgy írhattam volna, hogy a Paláस्थ्यakkal vagy Gernyeszegiekkel (szóval valami álnevet) történt mindez a beszély, éppen annyit érne mint ér most, mert ebben csak az előadás eleven-sége és könnyedsége a döntő, a név semmi. Jókai »magyar nábobja« nem lenne jobb, ha Wandlhamot veszi Kárpáthy helyett.

Azért tehát *tisztelem a család érzékenységét*, amennyiben valamikor esetleg összes munkáim közé ez apróságot is fölvenné a kiadóm, gondolkodom róla már eleve, hogy a Kállayak helyett *valamely más név álljon ott*. Ennyit örömmel teszek meg nagyságod levele folytán. Kár, hogy a többire nézve nem segíthetek, mert igen szívesen mondtam volna le a Kállay névről (miután éppen néhány millió név áll rendelkezésemre), ha csak sejthettem volna is, hogy a családból, melyhez engem sok tisztelet és szeretet csatol, ezt így fogja fel valaki.

Egyébiránt, hogy mennyire hibásan fogja fel Nagyságod a dolgot, egy példával legyen szabad megvilágítanom. Azt tetszik mondani, hogy Kristóf nem olyan alak volt és nem is volt olyan gyűrűje, mert sohase méltóztatott látni.

Igen jól van, de nem ez a lényeges, mert ha az igazságot keresnők, hát itt a császárnő volna a lényeges, aki olyan bolondot át nem üzenhet az udvarmesterétől, hogy fordítsa az illető úr befelé a gyűrűje követ. És különben is I. Ferenc nejről tudva van, hogy egész élete folyamán nem volt színházban. Mindamellet igen nevetséges lenne, *ha most egy udvari történész nyilatkoznék erre* – mert hiszen éppen

az a tréfa benne, hogy azon királynő nem volt a színházban, tehát egyáltalában lényegtelen, hogy volt-e Kállay Kristófnak valamelyes gyűrűje, vagy élt-e Kállay Kristóf nevű úr valaha — minthogy ez esetet mint *meg nem történet*, mint eldicsekedett valótlanságot kívánja vétetni a szerző.

Dickens őrnagyai, akik azt mesélik, hogy a Yorki herceggel így voltak pertu, eleven húsból és vérből való alakok, s igen komikus lenne, ha Yorki kir. herceg kinyilatkoztatná, hogy ő sohase volt semmilyen őrnaggyal pertu — ez a Dickens alakjain nem rontana, csak a Yorki herceg irodalmi felfogását tüntethetné fel rossz színben.

De igen sokat lehetne még erről írni. Félek azonban, tételemet úgysem tudnám Nagyságoddal szemben érvényesíteni s így inkább megadom magamat, kijelentve, hogy semmi rosszakarat, vagy kellemetlenségi viszketeteg nem vezetett abban, hogy hősömnék nem Tóth Ákos vagy Szabó Ákos nevet adtam, hanem egy nagytekintélyű család nevét. Mert nézetem az volt, hogy minden elmegetés csak fényt és zománcot kölcsönöz egy családnak, mivel inkább él és szerepel a nemzet irodalmában is.

Maradtam egyébíránt Nagyságod őszinte tisztelője

Bpest, jan. 12. 898.

Mikszáth Kálmán

Az 1900-as Singer és Wolfner-féle Almanach *Képzelt miniszterek* c. előszavában (l. Hi. 3. k. 64—66. l.) némileg átköltve, elködösítve az esetet és a szereplőket, még egyszer visszatért Mikszáth erre a vitára. Humoros formában fellépette a saját írói birodalmának két miniszterét, az »irodalmi« és az »újságminisztert« és velük döntette el az újságíró és a szépiró illetékességi területét:

»Volt néhány mesevázlatom, amiket a megboldogult Grünwald Béla hagyott rám, keserűség földjében fogamzott kender, amelyekből nekem ostorokat kellett volna fönnom a *magyar demokráta* ellen. (Hanem én csak ingecskéket szöttem rájuk e kenderből.)

Az egyik beszélyben, ahol maga a hős különben költött alak, költött névvel, költött cselekményekkel inkább csak mellékesen, szín gyanánt, megint kicsúszik a tollamból egy *igazi név*. Egy Felvidéken virágzó jó család ősének, a század elején, I. Ferenc alatt alispánkodó Pál úrnak a neve.

Mindössze annyit írtam e Pálról, hogy egy gyémántgyűrűt viselt, mely midőn a bécsi udvari színház egyik páholyában ülne és tapsolna, vibráló fényével bántja a vele szemben ülő Ludovika császárné szemét, ki is azt üzeni (persze Pál úr előadása szerint) a hopmestertől: hogy szépen kéreti a tekintetes urat, legyen szíves a gyűrűje követ befelé fordítani.

Ez volt az egész. Ez a kis burleszk a gyűrűvel. Egy betűvel sem több. S íme amerre csak laktak Pál úrnak maradékai Nógrádból Gömörből, megszólaltak sorjában nagy apprehensive, hogy az ősíket gúnyolom, vagy cáfolva, hogy az egész gyűrű légből kapott kohol-

mány, az öreg úr soha nem is volt Bécsben, vagy pedig kíváncsian, hogy hiteles-e valóban a leírt jelenet? (Feleltem is egyiknek tréfásan : »Nekem maga Ludovika császárné beszélt«.)

De hogy még teljesebb legyen a bűnhődésem, megjelent nálam egy úri ember a családból s kívánta, nyilatkoztatnám ki nyilvánosan az adat alaptalanságát. Próbáltam mentetegetőzni :

— De ez nem történelem, uram, engedje meg. Én mindössze egy szép gyűrűt húztam fel a fantáziámmal az ön nagyapja ujjára ; ez csak nem nagy véték s ez is úgy van előadva, hogy nem vehető komolynak. Azért van ott zárjelben : »Pál úr előadása szerint.«

— Annál rosszabb, mert ha maga nagyatyám állítja, csak annál jobban hiszi a rokonság.

— Hát aztán, ha hiszi is?

De már erre felpattant az én látogatóm és az üstökébe kapott.

— Ej uram, az én apám osztotta fel a hagyatékot és a maradvékaimnak is a szemére hányhatnák a mellékágak, hogy az eltitkolt drága gyűrű az én ágamban kallódott el.

... Gondolhatják, hogy ez az eset is mélyen bántott és most már beláttam a gyökeres intézkedések szükségét. Rögtön behíttam a két miniszteremet, elmondtam nekik a fentebbi három esetet.

— Lássák az urak, önök nekem sok bajt csinálnak azzal, hogy egyik a másiknak a reszortjába beleszól és én aztán összekeverem a dolgokat. Vegyék tekintetbe, hogy csak olyan eseteket hoztam most fel, ahol mi adtunk valamit az embereknek, de hátha olyan esetekre gondolok, ahol elveszünk valamit az emberektől? Ez uraim egyenesen a forradalomra vezetne ellenem.

Ezeket előrebecsájtva szigorúan meghagytam, hogy ezentúl, mikor az egyik miniszter nálam van kihallgatáson, a másik ne merje az orrát beleütni a kabinetembe.

Ők maguk is helyeselték ezt (amint hogy ők még sohasem helytelenítettek semmit) s kimondtuk közös egyetértéssel a következő rendszabályt :

hogy költött dolgokhoz a regényekben nem szabad élő embereket állítani ;

s hogy élő emberekre az újságokban nem szabad költött dolgokat feltűzdelni.«

Szövegváltozatok

MK szokásához híven, folytatásról-folytatásra, az egyes folytatások megkívánta ütemben írta *A Demokratákat* az Országos Hírlap számára. Valószínű, hogy a *Szervusz, Pali bácsi* elkezdésekor nem volt még kész, kiérlelt meseterve. Rövidebbnek szánta az elbeszélést. Erről tanúskodik, hogy már az első folytatást ez a szerkesztőségi megjegyzés zárta le : »Vége következik«, holott a későbbiek során hét folytatásnyira nyúlt el a történet.

Kiadásunkban a MKm sorozatban megjelent 1904-es (röv. 1904.) kiadás szövegét vettük alapul. Az 1897/98. évi Országos

Hírlap (röv. *OH*) folytatásos közlésének, továbbá az 1902-es (röv. 1902.) és a Magyar Könyvtárban (röv. *Mk*) megjelent kiadásnak és a *Jk*-ának szövegegtéréseit zárójelben közöljük.

Lap Sor

7: 1 sorától

20 sorig (»Lehetetlenség ma demokráciáról beszélni...« kezd. szakasztól »Ebben van valami vigasztaló.« végződésű szakaszig) terjedő szövegrész csaknem szó szerinti átvétel Mikszáthnak egy korábbi, töredékben maradt elbeszéléséből. A Vasárnapi Újság 1896-ban, a »Mutatványív«-ben közölte Mikszáth *Az utolsó úr* c. elbeszélésének első részletét (l. 43. évf. I. k. 2. l.). Az elbeszélésből több fejezet nem jelent meg, töredékben maradt. Bevezető szakaszait viszont felhasználta Mikszáth csaknem két évvel később írt elbeszélésében, *A demokráciában*. *Az utolsó úr* átvett, lényegében szövegváltozat szerepét betöltő részlete a következő:

Milyen boldog cím! Mintha már nem lennének többé urak. Mintha nem hozná a hivatalos lap elég sűrűn bárók, grójak kivévezését. Ami (valljuk meg négyysz(mközt) nagy abszurdum. Mert mikor szinte dübörögve közeledik a szocializmus Európa népeinek nyakára, a milliárd fejű sárkány, mely mindent összetapos; mikor nagy államiudósok feje abban jó, hogyan lehet a nagytökéket, mint veszélyes daganatokat egyenletesen szétosztani: akkor Magyarországon mintegy premium tűzetik ki a nagytökére — mert aki két-három milliócskára szert tesz valamiképpen, megkapja a hét- vagy kilencgombos koronát és a királyi meghívót a törvényhozásba.

Nem okos világ ez a mai.

De hát hiszen a tegnapi se volt okos. És bizonyára nem lesz az a holnapután sem. Ebben van valami vigasztaló.

- 4 szocializmus (minden kiadásban így!)
- 13 De itt van a liberálizmus (*Jk*: De itt a liberálizmus)
- 13 liberálizmus (minden kiadásban így!)
- 17 verekedniök (a *Jk* kivételével mindegyik kiadásban: verekednie) — Elfogadtuk a *Jk* sajtó alá rendezőjének grammatikai helyesbítését.
- 26 közülök (*OH*; 1898: közölük)
- 8: 9 genealogiai (*OH*; 1898: genealogiai)
- 11 Mutatják e levelek (*OH*; 1898: Mutatják a levelek)
- 32 különben is segített rajtok (*OH*; 1898; *Mk*: különösen is segített rajtok)
- 35 az egész Pozsony (*OH*; 1898; *Mk*: egész Pozsony)
- 9: 8 így szólt egyszer (1902; 1904; *Jk*. örökletes sajtóhibával: így szólt az egyszer)
- 15 és szívesen jön is (*OH* sajtóhibával: és is szívesen jön)
- 19 Miféle impertinencia az (*OH*: Miféle impertinencia ez)

Lap Sor

- 9 : 23 elfogták (minden kiadásban így!)
- 10 : 3 Lehetetlen odaadni (OH : Lehetetlen odaadnom)
7 valahová (OH ; 1898 ; Mk : valahova)
25 dívány (MK a szót itt is, s a későbbiekben is mindenütt dívánnak írja)
- 11 : 12 Csúfolták is emiatt eleget a nagy demokratát (OH : Csúfolták is emiatt a demokratiságot 1898 : Csúfolták is emiatt eleget a nem demokratát 1902 ; 1904 ; Jk : Csúfolták is emiatt eleget a nem demokraták). A Mk-ban található, legkifejezőbb változatot fogadtuk el.
28 hányadik kézen (OH : hanyadik kézen)
- 12 : 1 a lakodalmára (OH : a lakadalmára)
4 mutogatta be nekik (1898 ; Mk : mutogatta be neki)
5 nyafogó (az eddigi kiadásokban : nyafogó)
6 monokliját (OH : a monokliját)
7 leereszkedően (OH : leereszkedőn)
15 a spitznameje (OH ; 1898 ; 1902 ; Mk ; 1904 : a spitznameje)
- 13 : 38 és felosztják az ingóságokat (1902 ; 1904 ; Jk. örökletes sajtóhibával : és felcivassák az ingóságokat)
- 14 : 19 s majd megírom (1904 ; Jk : majd megírom)
29 te csak akadályoznál (1904 ; Jk : te akadályoznál)
29 a prezenciáddal (Jk : prezenciáddal)
- 15 : 31 selyemcérnáikkal (Jk : selymes cérnáikkal)
- 16 : 1 Egy szélroham (OH : Egy széláram)
6 a fölborított ügyetlen fiók (OH : fölborított ügyetlen fiók)
31 Molnár homlokáról (OH : a Molnár homlokáról)
34 s szemrehányón (Jk : és szemrehányóan)
- 17 : 1 egy szót se beszélt többet (OH ; 1898 ; 1902 ; Mk : egy szót se szólt többet)
12 várt (1902 : vár)
32 csak aztat nem (OH ; 1898 ; Mk : csak aztat nem)
- 18 : 2 mint ezelőtt sokszor (OH ; 1898 ; Mk : mint azelőtt sokszor)
4 Miért vagy (OH : Mért vagy)
10 Molnár Pál elvezette feleségét (OH : Molnár Pál elvezette a maga feleségét)
15 grófnő (1902 ; 1904 ; Jk. örökletes sajtóhibával : grófné)
16 az országot (Jk : azt az országot)
19 a nővéreidet (Jk : nővéreidet)
20 én nem tudok ott élni (1902 ; 1904 ; Jk. örökletes sajtóhibával : és nem tudok ott élni)
33 felelt Molnár Pál (OH ; 1898 ; Mk : felelte Molnár Pál)
34 Nem tudom. Jogom van-e (1902 ; 1904 ; Jk. értelemzavaró vesszőzési hibával : Nem tudom, jogom van-e)
37 Mert egy másik világba megyek (OH ; 1898 ; Mk : Mert én egy másik világba megyek)

- lap Sor
- 19 : 4 zászlói (OH : a zászlói)
- 20 : 4 (Mk szövegéből hiányzik az elválasztó csillag)
- 15 Hadd írjon a *vicenótárius Barabásnak* (1902 ; 1904 ; Jk. örökletes sajtóhibával : Hadd írjon *vicenótárius a Barabásnak*)
- 22 *Mály* ügyvéd (Jk : *Mihály* ügyvéd)
- 22 *rájuk* (OH : 1898 ; Mk : *rájok*)
- 25 *Jowa* (OH ; 1898 ; Mk : *Jova*)
- 25 Mississippi (OH ; 1898 ; Mk : Mississippi 1902 ; 1904 : *Missisipi*)
- 21 : 12 Amely mozdulatra (OH ; 1898 ; Mk : Amely mozdulatra)
- 13 a helyszínen (1902 ; 1904 ; Jk : a helyszínen)
- 16 Az Ohio államban (Jk : Ohio államban)
- 22 : 9 *egy-két* ezer évig (OH ; 1898 : *egy-egy-két* ezer évig)
- 9 *áz* se nem semmi (1902 ; 1904 ; Jk : *az* se nem semmi).
– A korábbi kiadásoknak az idegenszerű kiejtést tükröző változatát tartottuk meg.
- 12 szürke *gondolatokba* (OH : szürke *gondokba*)
- 30 *igazi* (az OH ; 1898 ; Mk. szövegében kurzíválva)
- 34 Huszonnégy éve (OH : Huszonegy éve)
- 23 : 6 írta odább (1898 ; 1902 ; 1904 ; Mk. örökletes sajtóhibával : írta oda odább)
- 11 De nem *lehetett* (1902. sajtóhibával : De nem *lehet* 1904 ; Jk. tévesen korigálva az előző kiadás sajtóhibáját : De nem *lehet*)
- 21 Mississippin (OH ; 1898 ; Mk : Mississippin 1902 ; 1904 *Missisipin*)
- 21 becsomagolta a csecsebecsét (OH : *újra* becsomagolta a csecsebecsét)
- 37 juhpörköltet (OH : juhpörköltöt)
- 22 Exzellenz (OH ; 1898 ; Mk ; 1902 : Excellenz 1904 : *Excellencé*)
- 34 a *Faragó* asszonyom (OH : a *Faragóné* asszonyom)
- 25 : 3 meg *kellene* aranyozni (OH : meg *kén* aranyozni)
- 6 az egykori szoptatódajka (OH : az egykori szoptatódajkája)
- 16 az öreg Faragóné (OH ; 1898 ; Mk : öreg Faragóné)
- 23 *rávet* az elméje (OH : *vet* az elméje)
- 29 Nem volt egyebe (OH : Nem volt a *világon* egyebe)
- 32 vitte a virágcserepet (OH ; 1898 ; Mk : vitte *azt* a virágcserepet)
- 26 : 8 a hús *áramot* (OH : a hús *arómtát*)
- 8 arcán (OH : az arcán)
- 30 keblükön (OH : a keblükön)
- 27 : 18 a mezőkön (OH ; 1898 ; Mk : mezőkön)
- 22 *szeléd* szeretettel (1904 : *szelíden* szeretettel ; Jk : *szelíden*, szeretettel)

- 28 : 7 — Minek az neked, öregem? *Vállat vont.* — Mit tudom én? (Jk : — Minek az neked, öregem? — Mit tudom én?)
 29 : 26 „és most már állandóan hazájában marad.” végződésű mondat után az OH. szövegében a következő, a későbbi kiadásokból kihagyott részlet található :

Leveleki Molnár Pál annak idején élénk részt vett a közügyekben, mint a pozsonyi diétának tagja, ahol kitűnő előadó volt.

(Hollah! Ez a különös parlamenti lény: a kitűnő előadó, tehát már a diétákon is létezett, s őse a mostani kitűnő előadóknak. Jó, hogy megcsúptuk — mint egy nevetéses figurát. Hogyan? Hát lehet nem kitűnő előadó is? Hiszen minden előadó kitűnő, avagy változtatott már valamely előadó előadása valaha az előadott javaslaton? Egy külföldi lap írta nemrég: »Szlávy József a legkitűnőbb magyar koronaőrök egyike.« Úgy van, kitűnő koronaőr, de a többi koronaőr is kitűnő, minthogy a koronát egyszer se lopták még el tőlük.)

De ez mind csak fölösleges kitérés — az ember azonban nem állhatja meg, ha valahol mammutcsontokat lát, hogy ki ne térjen — a földolog történetünkben, hogy Molnár Pál csakugyan hazaérkezett. Ki hitte volna már az előzmények után.

- 30 *Ez lesz a skiz* (Jk : *Az lesz a skiz*)
 31 A főispán is ott *kujtorgott* (1904 ; Jk. örökletes sajtóhibával : A főispán is ott *kurjongatott*)
 30 : 13 *nyugalmazott* egyetemi tanár (OH : *volt* egyetemi tanár)
 29 csinál (Jk : *csinált*)
 34 *és* öldöklő tekintettel (OH ; 1898 ; 1902 ; Mk : *s* öldöklő tekintettel)
 34 adta tudtára (Jk : *tudtára adta*)
 31 : 8 állt *szemben* (OH ; 1898 ; 1902 ; Mk : állt *szembe*)
 13 *installációról* (Jk. kivételével mindegyik kiadásban : *installációról*)
 34 *hova* (OH ; 1898 ; Mk : *hová*)
 34 az *eklézsiák* nagy patrónusa (1904 ; Jk : az *eklézsiák* nagy patrónusa)
 36 nagy *tromf* (OH ; 1898 ; Mk : a nagy *tromf*)
 32 : 27 *szegződött* (1898. sajtóhibával : *szegődött* 1902 ; 1904 ; Mk ; Jk : *szegződött*)
 39 *mégse* jön el (OH ; 1898 ; Mk : *mégsem* jön el)
 39 *aztán* (OH ; 1898 ; Mk : *azután*)
 33 : 7 A két nebuló hálásan fogadta a fontos szerepet, leugráltak a kerítésről és rohantak a toronynak. — Upre, púpos! — biztatta őket Bőr Kristóf. (1904 ; Jk. örökletes sajtóhibával : — Upre, púpos — biztatta őket Bőr Kristóf. A két nebuló hálásan fogadta a fontos szerepet, leugráltak a kerítésről és rohantak a toronynak.)

- 33 : 38 discipulusok szeme láttára (OH ; 1898 ; Mk : a discipulusok szeme láttára)
- 34 : 12 *Tudomány* nem zsenirozza színhely (OH ; 1898 ; Mk : *Tudományt* nem zsenirozza színhely). – A későbbi kiadások grammatikailag helytelen, de a beszéd idegenszerűségét épp ezzel érzékeltető változatát fogadtuk el.
- 35 : 3 levette a kalapját (OH : levette kalapját)
- 36 : 1 elvtársai közül (1902 ; 1904 ; Jk : elvtársai közt)
- 13 ajkai remegtek (OH : az ajkai remegtek)
- 37 : 12 a demokráciáról (1904 ; Jk : demokráciáról)
- 17 *ki-kicsúsított* (1904 ; Jk : *kicsúsított*)
- 38 : 1 A Málnayak (az OH. szövegében *Málnay* helyett itt is, s a későbbiekben is : *Kállay*)
- 5 Volt *egy másik* (1904. sajtóhibával : Volt *aztán egy harmadik* Jk : Volt *aztán egy másik*)
- 4 választottak meg (1904 ; Jk : választották meg)
- 8 Ha csak egy lélek *is volna* (OH ; 1898 ; Mk : Ha csak egy lélek *volna is*)
- 24 s felelősségre vonatván (1904 ; Jk : felelősségre vonatván)
- 39 : 2 valami (a Jk. szövegében kurziválva)
- 3 az övé volt (OH : volt az övé)
- 10 Rákóczi (a Jk. kivételével mindegyik kiadásban itt is, a későbbiekben is : Rákóczy)
- 13 kimetszeném (OH ; 1898 ; Mk : kimetszetném)
- 18 a virágjaikat (1902 ; 1904 ; Jk : a virágjait). A korábbi kiadások változatát tartottuk meg : a mondat értelme többesszámú birtokos esetet kíván.
- 23 a *deres* bajuszát (OH ; 1898 ; Mk : a *dereses* bajuszát)
- 30 de *volt* ahelyett (1902 ; 1904 ; Jk : de ahelyett). – A korábbi kiadások változatát tartottuk meg : a mondat értelme megkívánja a múlt idejű állítmányt.
- 40 : 10 felséges urunk szülőháza (OH : a felséges urunk szülőháza)
- 16 volt mit *hallgatni* egyenlőségről, demokráciáról (OH : volt mit *hallgatnom* az egyenlőségről, a demokráciáról)
- 38 nyújtá (OH : nyújtja)
- 41 : 12 *ked* (OH ; 1898 ; Mk : *ked*)
- 16 Ez *volt* a jogcím arra (OH ; 1898 ; 1902 ; Mk : Ez a jogcím arra)
- 17 fogadtak (OH ; 1898 ; 1902 : fogadták)
- 42 : 37 nem igazi bajusz (OH : nem igazi a bajusz)
- 5 Mért (1904 ; Jk : Miért). – A korábbi kiadások henyebb, de épp ezért népiesebb változatát fogadtuk el.
- 19 nem más-e (OH ; 1898 ; 1902 ; Mk : nem-e más)
- 22 meghúzgálta (Jk : meghúzogálta)
- 43 : 1 behunyta az egyik szemét (OH ; 1898 ; Mk : behunyta egyik szemét)
- 3 Fizetek (1904 ; Jk : Fizetem)

Lap Sor

- 43: 5 sehogy se *ment* a fejébe (OH; 1898; 1902; Mk: sehogy se *fért* a fejébe)
 12 *elfutja* (1898. sajtóhibával: *elfújta*)
 21 *elkülönítvén* (Jk: *elkülönítve*)
 44: 6 *elzáródott* (1898; 1902. sajtóhibával: *elzárkódott* 1904; Mk; Jk. tévesen korrigálva az előző kiadások sajtóhibáját: *elzárkózott*)
 17 az útszélén (Jk: az út szélén)
 23 *valóságos* gyerek lett (1904; Jk. sajtóhibával: *valóságosan* gyerek lett)
 30 *mért* is nem (Jk: *miért* is nem)
 45: 7 senki *sem* tud semmit (OH; 1898; Mk: senki *se* tud semmit)
 20 látni *se* akarom (1904; Jk: látni *sem* akarom)
 24 a kezének (OH: kezének)

Tárgyi magyarázatok

- 7: 26 *Szontagh Pál* (1820–1904) – a negyvenes években a Nógrád megyei liberális ellenzék egyik vezére. 1842–47-ig szolgabíró. Csak az 1847-es országgyűlésen vett részt, 1843/44-ben nem. Szerepeltetése itt anakronizmus.
- 5 *Szemere Bertalan* (1812–1869) – a reformmozgalmak és a 48/49-es forradalom egyik vezető alakja, miniszterelnök. Az 1843/44-es országgyűlésen Borsod megye követeként vett részt.
- 19 *Csernovics Péter* (1813–1892) – földbirtokos, szabadelvű politikus, az 1843/44-es országgyűlésen Arad megye követe. Egyéniségét a *Neue Croquis aus Ungarn* c. névtelen karcolatgyűjtemény alapján jellemezte Mikszáth: »Ein junger parfümierter und gebürsteter Dandy. Er ist aus Vergnügen Deputierter geworden. Sardonapal, Nero, Don Juan und ihr elenden Sybariten, die ihr nur in obscuren Orgien das Glück gesucht, was seid ihr gegen diesen Jungen táblabíró aus dem Arrader Komitat.« (I. m. II. k. 236–237 l.) Vö. MK: *A tekintetes Kk. és Rr. brója*. (Hi. I. k. 114. l.)
- 23 *Szerencsy István* (megh. 1860.) – 1839–1847. királyi személynök.
- 34 *Viganaux [Vigano] Mari* – olasz táncosnő, a XVIII. század végén, a XIX. elején. Szerepeltetése itt anakronizmus. MK a nevét franciásan írja.
- 35 »*Szentiványi György az ő diáriumaiban*« – valószínűleg költött név a történelmi hitel emelésére. Szinnyei József számon tart ugyan két Szentiványi nevű képviselőt, de közülük egyik sem lehet a Mikszáth által idézett. (Vö. Szinnyei: Magyar írók élete és munkái. XIII. k. 736., 739. l.)
- 9: 24 *Pulszky Ferenc* (1814–1897) – politikus, közíró, művészet-történész, a negyvenes évek reformmozgalmainak egyik

- 9 : 24 vezéralakja. 1849 után emigrációban élt. 1867-ben tért haza, s mint újságíró és képviselő részt vett a kiegyezés utáni magyar közéletben. Mikszáthnak P. Ferenc fia, P. Károly még a nyolcvanas évekből, a Pesti Hírlap szerkesztőségéből jó barátja volt. S így közeli ismeretségbe került az egész Pulszky-családdal.
- 25 *Kruplanütz Simon* – Esztergom megye egyik követe az 1843/44-es országgyűlésen. A róla szóló verset a már idézett 1844-es német nyelvű politikai karcolatgyűjteményből vette Mikszáth: »*Auf einem Ofen in Pressburg sind die Verse zu lesen: Ohne Geist und ohne Witz – Ist der Graner Kruplanütz*» (Neue Croquis aus Ungarn, 1844. II. k. 150. l.). Mikszáth a verset valószínűleg emlékezetből idézte s ezért némileg átköltötte. Emellett tanúskodik, hogy *A tekintetes Kk és Rr úrója* c. karcolatában még az eredeti formájában közölte a verset. (L. Hi. 1. k. 116. l.) A vers itt idézett szövegének magyar fordítása: A képviselő Kruplanitz – Nincs benne ész s nincsen vice.
- 12 : 15 *Zu kedves* – zu: német nyomatékosító szó; am. nagyon kedves.
15 *Spitznahme* – becenév.
- 13 : 5 *Quel diable* (fr.) – Mi az ördög?
22 *Hörst du, zu kedves Ein Cavalier* – Hallod, kedveske, egy gavallér.
- 15 : 35 *kozák csalma* – kozák süveg; csalma: a régi magyar nyelv török eredetű szava; am. turbán, süveg.
- 16 : 35 *kunkog* – az MTSz adata szerint zümmög, de van »orrán át beszélé» értelme is. (Nyr. VI. 89. l.)
- 17 : 7 *Arany Sas* – a régi Pest egyik híres szállodája az Újvilág utca 3. szám alatt (mai Semmelweis utca).
29 »*Molnár Pál följegyzé a naplójában*» – Mikszáth egyik későbbi karcolatában id. Andrássy Gyulával kapcsolatban beszélt e ezt az anekdotát. (*Mikor a klub üres*. Az Újság, 1904. 142. sz. Újból: Hi. 17. k. 92–93. l.)
- 20 : 16 *Barabás Miklós* (1810–1898) – festő; az 1840-es években lett ismertté, főleg portréi révén.
17 *Magyar Kurír* – a legrégebb magyar politikai lapok egyike. Szacs vay Sándor indította 1787-ben, 1834-ben szűnt meg. Említése *A demokratákban* anakronizmus.
25 *Jowa állam* – az Északamerikai Egyesült Államok egyike.
33 »*Bernát Gáspár szűnyogjai*» – célzás Bernáth Gáspárnak (1810–1873), a múlt század híres humoristájának egyik groteszk nagyotmondására: »Három vályog maradt rám az apámról, azt egy este úgy megcsipte a szűnyog, hogy reggelre három emeletes ház dagadt belőle.« (Bernát Gáspár: Adomái, éleci. Bp. 1878. Franklin, 188. l.)
36 *Davenport* – északamerikai város, az Egyesült Államok Jowa államában, a Mississippi partján.

- 22 : 1 *KK és RR* — Karok és Rendek rövidítése ; az 1848 előtti rendi országgyűlés tagjainak megszólítása.
- 3 *debreceni országgyűlés* — Pest elfoglalása után 1849. januárjában a forradalmi országgyűlés Debrecenbe költözött.
- 5 *Somogyi Antal* (1811–1885) — az 1848/49-es országgyűlésen Csongrád megye tápéi kerületének képviselője.
- 7 *Majercsik Ferenc* (Majertsik Márton) — az 1849-es országgyűlés bobrói követe. Az itt közölt anekdotát idézi Mikszáth *A t. Ház* c. karcolatgyűjteményében is. (Hi. 17. k. 55. l.)
- 25 *Lánchíd tér* — a mai Roosevelttér.
- 25 *a király-dombot építették a koronázáshoz* — 1867. jún. 8-án a kiegyezés értelmében megkoronázták Ferenc József királyt. A koronázási ünnepségekhez hozzátartozott az ún. királydombi szertartás: a király fellovagolt az összes magyar vármegyék földjéből összehordott dombra s a négy világtáj felé suhintott kardjával. Ezzel fejezte ki jelképesen, hogy meg kívánja védeni az országot minden külső támadástól.
- 28 *Így énekelte a költő* — Utalás Jókai Mór költeményére: *A koronázási domb* (Jókai: *Költemények*, Bp. 1911. 1. k. 180–181. l.). Az aposztrofált versrészlet a következő:
- Mi van hátra még e dombból?
Küldnek földet egész honból.
Egy rövid hét és azután
Király lova rajta tombol.
Mi hiányzik még a dombból?
— Száműzöttek, bujdosóknak,
Vándor saruján hozott por
— Ez hiányzott még a dombból.
- 33 *balközép* — 1866–75 között szereplő közjogi alapon álló, de a nemzeti követeléseket a kormányzó Deák-pártnál jobban hangsúlyozó politikai tömörülés. 1875-ben szabadelvű párt néven egyesült a Deák párttal. Vezéralakja Tisza Kálmán volt.
- 23 : 18 *vaskorona rend* — osztrák császári érdemrend ; I. Ferenc alapította 1816-ban.
- 31 *Liptószentmiklós* — Felvidéki kisváros ; Mikszáth célzása a szlovák lakosság akkori nagy kivándorló mozgalmára utal.
- 32 *Scott-County* — a magyar járásnak megfelelő kisebb amerikai közigazgatási egység.
- 33 *Rock-Island* — északamerikai város Illionis államban, a Mississipp partján. A városból híd vezet át a szomszédos Davenportba.
- 24 : 20 *Der ist ein dummer Kerl* — Ez buta fickó.
- 23 *Eisener Kopf* — vaskoponya.
- 26 : 4 *shát megcsapja az orrát valami különös illat . . . olyan ismerős* — Ezt a motívumot, a fodormenta illattól felébresztett honvágyat megírta egyik novellájában Herczeg Ferenc is, csak önála a békák kuruttyolása ébreszti fel a vágyat az otthon

- 26 : 4 után. (L. Herczog Ferenc : *A békák. Mutamur és egyéb elbeszélések.* Bp. é. n. Singer és Wolfner. 52–56. l.) — Vö. Várdai Béla : MK. 156. l.
- 29 : 16 *Pesti Napló* — 1850-ben alapított politikai napilap ; a lapnak főleg 1855–67 között volt jelentősége, mikor vezető publicistája — s egy ideig szerkesztője is — Kemény Zsigmond volt.
- 31 2 »*Nem idékért halt meg . . .*« — Az ötlet eredetéről *Az István-szoba* c. karcolatában Szilágyi Dezsőről szólva így emlékezett meg Mikszáth :
- »Egyszer valami olyat írtam az egyházpolitikai reformról, ami igen bosszantotta. Haraggal támad meg másnap este az István-szobában :
- Hát hogy lehet ilyeneket írni? Egy ötletért ártani az ügynek! Nem cinizmus ez? Mondd meg nekem — patant föl mennydörgésszerű haraggal — van-e olyan eszme a világon, amiért te meg tudnál halni?
- Nagyon sarokba szorított, haboztam, kerestem a feleletet.
- No, mondd meg hát!
- Engedd meg, kegyelmes uram, de mindenekelőtt egy eszmékért »egholt minisztert szeretnék látni. Eddig, megvallom, csak egy minisztert láttam halva, Paulert; de az is tüdővizenyőben pusztult el.« (Jk. 20. k. 180. l.)
- 17 »*Vett-e pipa a szájában?*« — Állítólag Jankovich László Nógrád megyei adminisztrátor szakította félbe ezekkel a szavakkal a berlini útjáról referáló Fráter Pál követet. (Vö. MK : *Aki túlságosan lojális.* Kavicsok. 1883. 156. l. és *Jankovich Miklós.* Hi. 6. k. 76. l.) Az anekdotát felhasználta Mikszáth a *Beszélő köntösben* is. (Krk. 3. k. 205. l.)
- 33 : 23 *Kataháza* — a helységkönyvtár adata szerint van Katahegy (Somogy m.) Katahalma (Szabolcs m.), Katafa (Vas m.); Kataháza : költött helységnév.
- 36 »*tanügyi bácsik*« — Mikszáth Wlassics miniszter felkérésére 1895-ben *Társalgási leckék* c. nyelvkönyvet írt az idegen nyelvű magyar állampolgárok számára. Könyvét pedagógus körök megtámadták. Ezekre a támadásokra válaszolva használta először gúnyosan, megvetően a »tanügyi bácsik« kifejezést. (L. *Morognak a tanügyi bácsik.* PH. 1895. dec. 27. és Hi. 1. k. 194–199. l.)
- 34 : 16 »*In vagyok Mráz József*« — Mikszáth valószínűen egyik rimaszombati látogatásából hozott *A megrémlett állás* c. karcolatában (Vasárnapi Újság, 1897. 44. évf. Mutatványív. 6. l.) rajzolta meg először a figurát, s innen vette át Mráz József tanár úr jellemzését szinte szóról-szóra *A demokraták* c. elbeszélésébe.
- 38 : 2 »*aki a saját feleségét lefejeztette*« — A történet nem a Kállay (Málnay), hanem a Krucsay-családdal kapcsolatos. Krucsay János fejeztette le 1727-ben hűtlenség miatt saját feleségét,

- 38 : 2 Tolvay Borbálát, Kisvárdán. A »*fehér szerencse*« c. karcolatában így említette ezt Mikszáth is. (Hi. 5 k. 136. l.) A történetet valószínűleg Kállay János képviselőtől hallotta, aki óraláncát abból a bilincsből kovácsoltatta, »melyet a szép Krucsayné viselt egykor a pici lábán«. (A »*fehér szerencse*«. I. h. 136. l.) Valószínűleg ez a történelmi anekdota ihlette Mikszáth a *Jus gladii* c. elbeszélését is. (Hi. 10. k. 43–49. l.)
- 5 »*Miklós, az alispán*« — Kállay Miklós (1747–1821) 1803–1819 közt Szabolcs vármegye mincig egyhangúan megválasztott alispánja, udvari tanácsos. Az alispán-választásról szóló anekdotát Kállay János képviselőtől hallhatta Mikszáth (A »*fehér szerencse*« Hi. 5. k. 137. l. Vö. még: *Az alkirdly ötlekéi*. Jk. 20. k. 193. l.) Felhasználta az anekdotát *A fekete város* c. regényében is Görgey alispán jellemzésére. (A fekete város Bp. 1953. 8. l.)
- 14 »*a dícsékrő Kristófs*« — Vö. Hi. 3. k. 64. l.
- 23 »*A negyedik Málnay*« — A vele kapcsolatos történetet Kállay János képviselőtől hallhatta Mikszáth. (L. A »*fehér szerencse*« Hi. 5. k. 137. l.) Az anekdota hőse Kállay Emanuel (1814–1886) vagy Kállay Ödön (1815–1879) lehetett.
- 39 : 5 »*egy fehér szerencse*« — Kállay János képviselőt nevezték így barátai. (L. MK : A „*fehér szerencse*“. PH. 1886. okt. 6. és Hi 5. k. 135–138. l.)
- 10 »*II. Rákóczi Ferenc ...fiatalkori mondása*« — Mikszáth utalása Szigligeti Ede *II. Rákóczi Ferenc fogsága* c. történelmi drámájának egyik részletére vonatkozik. A dráma második felvonásának 5. jelenetében a »német köntösben« járó, »magyarul hibásan beszélő« Rákóczit bécsi palotájában meglátogatja Bercsényi. A mindenütt hallgatódzó, leskelődő kémek miatt a fiatal Rákóczi alakoskodásra kényszerül, sem édesanyja, sem Bercsényi látogatásakor nem akarja elárulni magyar érzését, mert a falaknak is fülük van. Ezúttal is ilyen jelenetről van szó. Rákóczi színleg megtagadja magyarságát:
- Bercsényi : Magyar ön ?
Rákóczi : Azt mondják, az atyám az volt.
Bercsényi : És ön ?
Rákóczi : Megmondom én is komolyan : ha tudnám, melyik oldalbordám vonz a magyarhoz, kitépném azt s elvetném.
- 16 »*Ők képviselték a magyar politika präzízit*« — a gondolatot l. az *Új Zrínyiasztan* is (Krk. 10. k. 197. l.). Vö. még *Rossz utakon*. OH. 1898. márc. 12.
- 40 : 25 *Szerencs* — Zemplén megyei község, vasúti csomópont.
- 43 : 3 »*Azt a katyfrékjúta*« — Szegedvidéki tájszó a nehéz, szorult helyzet kifejezésére. (Vö. Rubinyi : MK stílusa és nyelve. 172. l.) — Ez a neve Göre Gábor sógorának is Gárdonyi Géza művében.

- 43 : 23 *gránic* — német eredetű, a régi nyelvben és egyes tájszólásokban használatos szó; am. mezsgye, határ.
- 44 : 18 *Patak vára* — A sárospataki várat a XIII. században említik először. Történelmi szerepet a XVII. században kapott, mikor a Lorántffy, illetve Rákóczi-családok birtokába jutott, s a nemzeti szabadságharcok egyik védvára lett.

Irodalom

A demokraták c. elbeszélésről megjelent egykorú sajtókritikák jobbjára csak szokványos, méltató stílusú, üzleti reklámot is jelentő, ismertető hírcikket voltak. Nem tartalmaztak többet ilyesfajta általánosságoknál: »Alapjában véve két rajzból áll... Mind a kettőben olyan ember szerepel, aki demokratának hiszi magát, aki a demokrácia érdekében dolgozik is, de az első alkalommal elárulja, hogy arisztokrata. Jóízű humorral, nagy megfigyelő képességgel szólnak ezek a rajzok, amelyek Mikszáth Kálmánt az ő teljes nagyságában mutatják, arról téve bizonyosságot, hogy fényes talentuma mind egyre emelkedőben van.« (*Pesti Hírlap*, 1898. április 16. 105. sz. 5. l.) Egy másik, hasonló jellegű névtelen ismertetés a *Vasárnapi Újság*-ból: »Egy becses kötettel gyarapodott a magyar szépirodalom. Mikszáth Kálmán új könyve ez, mely most jelent meg a Légrády Testvérek kiadásában... *A demokraták* főcím alatti két rajzban — melyek közül a *Szervez Pali bácsi* részletesen is ismertetjük — két olyan előkelő úr szerepel, aki nagy demokratának hiszi és hirdeti magát, de aztán kitűnik, hogy arisztokraták bizony ők, mégpedig a javából. Mikszáthnak ebben a művében is, mint az előbbieken, bőségesen megtaláljuk humorát, satíráját, ötleteinek csillogását, előadásának báját, amelyekkel meghódította a nagyközönséget.« (*Vasárnapi Újság*, 1898. ápr. 24. 17. sz. 284. l.)

Lázár Béla írt csak az elbeszélésről megjelenése után komolyabb, igényesebb ismertetést. (Nemzet, 1898. jún. 14. 163. sz. 1. l. Újból: A tegnapi, a ma és a holnap. Bp. 1900. 199–200. l.) »Málnay Ákos — írja — egyre a demokrata szót hangoztatja, félvagyónát rááldozta demokrata célokra, de a szerző pompás satírával jellemzi ezt a hangos demokrataságot. Az első kísérlet kissé burleszk, mikor a szemtelenkedő parasztot elveri, a másik annál jellemzőbb... A torzított külső alatt bizony ráismerünk az igazira, a *Szervez Pista bácsi* (sic!) erőszakoltnak látszó fordulatában a mindennapi életre, mikor leveleki Molnár Pál... az első paraszt ember konfidenciájára felfortyan, megtagadja az egész múltját, mert hát nála is csak elv és hangulat a demokratság, amint hogy az elvek nálunk egyre ellentétben állanak a valósággal, ellentétben a magyar ember eredendő sajátosságaival, melyeket nem lehet elmélettel levetni... Ezekben a satirikus rajzokban a modern társadalom satirikus képe szinte túlzásba csap át, de megérezzük a keserűséget, mely előadásának szubjektívításában nyilatkozik meg, s a túlzás durvaságai elsimulnak, a fájó érzés magához bilincsel, lekötve tart, s elsimítja

azt a diszharmoniót, melyet a túlzott valóság kelthetne. Megint a szerző egyéniségének bája szerzi meg művének a sikert.»

Palágyi Lajos (MK műveiről. Nemzeti Névelés, 1909. okt. — nov. 360. l.) szerint MK »több elbeszélésében vállalkozik annak bizonyítására, hogy magyar úr nem lehet demokrata. Így jár el a *Szervusz Pali bácsi*ban . . . Ez irányzatos műben is legbecesebb az, ami nem irányzatos, hanem a szó mikszáthi értelmében poétikus, ti. a magyar ember hazatérése Amerikából. Egy fodormentával telt virágcserep, amelyet honi földből kapott a mű hőse, ébreszti fel benne a honvágyat, s hozza vissza hazájába. Ugyancsak a magyar úr áldemokrata voltát gunyolja ki Mikszáth az *Ugyan eredj a Rákóczi*dall című elbeszélésében.»

Várdai Béla (MK. Bp. 1910. 155—157. l.) a kilencvenes évek második felének Mikszáthjáról megjegyzi: »Az érett korszakát élő humorista előtt felmerülnek ekkoriban problémák, melyek a magyar lélek mivoltát érintik. Ilyen például a kérdés: igaz demokrata érzésű-e a magyar? Már ti. az a magyar, akinek ezért tradíciókat is kell fumigálnia ez is a lelke fenekén demokrata vagy úr-e elsősorban? Költőnk úgy tartja, hogy az — utóbbi. »A demokratáság a magyar embernél csak hangulat.« Néha ugyan hosszú ideig tartó hangulat, de ebből is kizökken az illető, csak érje egyszer olyan hatás, mely a benne rejtekező urat önérzetében találja. Ez a közös tanulsága annak a két novellának, melyet *A demokraták* közös címen írt meg. (1899.) [sic!] Anekdotikus jellegűek, frappáns meglepő fordulatokkal, a lelki folyamatok tüzes végigkísérése helyett, s az előadás teljes virtuozitásával. A két novellának közös, már kiemelt tanulsága nem lép természetesen egyikben sem oktatásszerűen előtérbe, hanem szoros összeolvadottságban van az elbeszéléssel, ahogy az egyedül művészi. Az első kis elbeszélésének (*Szervusz Pali bácsi*) bájos utánzásra is talált mozzanata a hazatérésre kényszerítő honvágy festése az Amerikába kivándorolt hős lelkében, melyet egy hazulról került fodormentató kelt fel legyőzhetetlenül benne. A másodikban (*Ugyan eredj a Rákóczi*dall) találjuk Mikszáth legkitűnőbb humoros, genre-jeneteinek egyikét, melynek a szerencsi vasúti vendéglő a színhelye és a paraszt szentelenkedés felséges bemutatása. Ebből a második történetből még cifrább is kiderül, hogy ti. az apróbb magánérdekek sérelme az ünneplő hazafias hangulatot is kifújja sok oly ember lelkéből Magyarországon, aki úgy mutat messziről, mintha mindent hajlandó volna feláldozni a hazáért. Mindkét elbeszéléskét végső elemzésben satírának érezzük, amely azonban megintcsak nem a vidám elbeszélő előadásában, hanem magukban az előadott eseményekben rejlik. Mintha így gondolkoznék az író: Szíves olvasómr, legyen az a színe a dolognak, hogy csak mulattatlak vidám mesélgetéssel, gondoskodom azonban arról, hogy olyat mondjak el, ami szöveget üt a fejedbe, gondolkozásra bír, ha érsz valamit, s a többit aztán elvégzi benned tárgyam, anélkül, hogy a satirikus zord arcvonásait, sújtó vesszejét magamnak elő kellene vennem.»

Kiss Ernő (MK, Kolozsvár, 1910. 46. l.) szerint »midőn Mikszáth nem kápráztatja el magát az apró részletes jellemző vonásoktól, hanem megkísérti ezeket egységes koncepcióba összefogni, igaz embereket tud alkotni. Leveleki Molnár Pálról nem mond el nagy történetet, de ez éppen elég, hogy meglássuk egész alakját.«

Riedl Frigyes (MK. Egyetemi Előadások az 1913/14. évben. Magyar Irodalmi Ritkaságok. 47. k. Bp., 1940. 115–116. l.) példának hozza az elbeszélést arra, hogy »a politikai élet ferdeségei állandó tárgyai Mikszáth novelláinak«. »Nálunk virágozik az áldemokrácia; nálunk a demokrácia csak hangulat. Egyik képviselő híres demokrata, de mikor a paraszt megbosszantja, szidni kezdi a parasztot. A demokrácia csak hangulat; erre nézve Mikszáthtal szemben csak az a megjegyzésünk volna: meglehet, hogy nálunk csak hangulat, de mindenütt csak úgy volt és ma is csak az. A demokráciára nevelni kell az embereket, ez nem magától nő, ez bizonyos nevelés gyümölcse.«

Nagy Sándor (Mikszáth humora. IT. 1914. 392. l.): »Egész nemzetünket jellemző igazságot tartalmaznak *A demokraták*. Hogy a magyarnak demokrata elve csak arisztokrata alaptermészetét fedő külső máz. Egy magyar úrnak Amerikában szerzett demokrata elveit egy öblösszájú kortes »Szervusz Pista bácsija« [sic!] egyszerre elfújja. Hogy a magyarnak nemcsak demokratasága, hanem sok egyéb elve, kultusza is csak pillanatnyi hangulat dolga, humorral bizonyítja az *Ugyan eredj a Rákócziaddal c. rajz*.«

Sz. Balás Tibor (MK demokratái. A székelység, 1934. 4. sz. 37–39. l.) ostoba tartalomismertetése során felhasználja a novellát annak a fasiszta nézetének a fejtegetésére, hogy a magyar embernek nem való a demokrácia. »Óvja ettől a beteg elszínesedéstől a Nemzetet, a magyarok Istene, az Óserő.« — fejezi be förmedvényét.

Fábián István (Mikszáth világnézetei és az adomák. Debreceni Szemle, 1938. ápr. – jún. 126. l.): »A rendezett élet alapjai az elvek: ezekben nem hisz Mikszáth. Két történetet is tud arról, hogy a nagy demokratákból mennyire kibújik az úri góg, ha elveikért büszkesükből is engedni kell egy kicsit.«

Kráhl Vilmos (Mikszáth, a jogász, Bp. 1941. 151. l.) Mikszáth ügyvéd-alakjait jellemezve, megjegyzi: »ügyvéd-alakjai erőteljes körvonalakkal megrajzolt életszinű alakok... Talán olyképpen jellemezhetőek, hogy többnyire »purus putus«-alakok, vagyis szűklátókörű jogi mesteremberek, azonban rendszerint erős realitási érzékkel és élesszemű emberismerettel; többször a kapzsiságig menő önzéssel. A Mikszáth zsenijéből reájuk áradó gazdag humor többször feledtetni üres jogvitáikat és emberi gyengéiket. Talán a legjellemzőbben *A demokraták* című elbeszéléssorozatnak. *Szervusz Pali bácsi c. beszélvényében* foglalja össze Mikszáth a maga ügyvéd-alakjainak a jellemvonásait.« (L. Mály Péter alakját.)

Karácsony Sándor (A cinikus Mikszáth. Bp. 1944. 8–28. l.).
A demokraták című elbeszélés hosszú, részletes elemzése során vázolja fel Karácsony Sándor a maga Mikszáth portréjának fővonásait. Elsősorban erre az elbeszélésre támaszkodva bizonyítja könyvének fő tételét: Mikszáthot igazságtalanul éri a cinizmus vádjá. »Mikszáth cinizmusa *A demokratákban*« c. fejezetben Karácsony Sándor mondatról-mondatra elemzi *A demokraták* két elbeszélését s kijegyzi belőlük a cinikus, maliciózus írói észrevételeket. Módszerének jellemzésére idézzük a fejezet bevezetőjét: »Mindjárt a harmadik bekezdésben rábukkanunk egy passzusra, ami már jellegzetesen „mikszáthos“. — Nem okos világ ez a mai. De hát iszen a tegnapi sem volt okos és bizonyára nem lesz az a holnaputáni sem. *Ebben van valami vigasztaló*. A kiemelés tőlem származik. Nyilvánvaló a cinizmus, mert „ebben“ bizony semmi vigasztaló nincs.« Az elemzés után megállapítja Karácsony: »Mintha igazuk lenne azoknak, akik az író cinizmussal vádolják. Csakugyan olyan formán van: ebben a világban, Mikszáth világában valóságos vanitatum vanitas hangulat fogja el az embert. Minden hiábavalóság itt. Legfeljebb az a baj, hogy nem egyúttal a léleknek gyötrelme is — és éppen ez a tény mutat nagyfokú cinizmusra. Az író tisztán, élesen kiábrándult szemmel és tárgyilagos ésszel konstatálja, hogy a világ folyása tökéletlen, benne az emberek gonoszak, de nem haragszik érte. Letté hagyja, elnézően mosolyog rajta, sőt önmaga is részt vesz benne... Nagy író, de erkölctelen ember, nem is lehetnek maradandóak az alkotásai. Körülbelül ezek a Mikszáth ellen hangoztatott legnépszerűbb és leggyakoribb gravámenek s a fenti adatok csak erősíteni látszanak ezek jogosultságát.«

A cinizmus vádjának látszólagos elfogadása után rátér Karácsony a vád visszautasítására, bizonyítja a maga tételét. Rámutat, hogy Mikszáth, látszólagos szenvtelensége ellenére is, mindig a benne élő eszmények mércéje alá állítja az élet jelenségeit: a természet örök s változhatatlan nagy törvényei felől nézi az emberi életet. A magatartásával állandóan képviseli a »valóval« szemben »a kellett«: az ember világa felé »odaborítja burának azt, ami kívül van ezen a világon, de mégis kánona neki: a tökéletest: a szépet, igazat, meg a jót.« Állandóan ott van nála a kellett és hangzik »a mérték igazmondása, hogy amit a többi tökéletesnek tart, arról én megvesztegethetlenül hirdetem, hogy tökéletlen.« »Az élet az ő szemének így jelenik meg, relációban: adva van a való és a kellő — egyik a másikhoz képest. Az élet liferálja a valót, a költő magatartása a kellőt és a kettő relációja váltja ki a művészi gyönyörűséget.« Mikszáth megírja amit látott, sem hozzá nem tesz, sem el nem vesz belőle semmit. De adva van a kellő is úgy, ahogy Mikszáth magatartásával képviseli. A valóban nincs egy szemérnyi kellő sem, a kellő is elegyítetlenül lebeg a való fölött és megméri unos-untalan.« Ezek után a megállapítások után más szemzőgből elemzi újból Karácsony *A demokratákat*. Rámutat, milyen módszerekkel méri Mikszáth a »valót« a »kellőhöz«, az észlelt gyengeségeket a benne élő eszményekhez, a tökéleteshez. Legközönségesebben úgy mutatkozik ez meg, hogy »mesél-mesél szenvtelenül, részrehajlatlanul,

válogatás nélkül, egyre-másra és az elmesélt jelenségek egymás-mellettisége, a sorra kerülő tünemények egymásutánisága adja a kánont. A »zu kedves« például a nagy nyeglesége miatt *semmi* emberi nyelvet *nem* beszél. *Különben* főispán volt az egyik felvidéki megyében s állása betöltésében nem mutatkozott *semmi* kívánnivaló. Az író itt nyilvánvalóan a kapcsolt mellérendelés szenttelen formájával érzékelteti, hogy az lehet ugyan »való«, ha a főispánnak emberi nyelven sem szükséges beszélnie, de sehogy se »kellő« az ilyen még sem.« S így veszi sorra Karácsony az elbeszélés különböző részleteit, mindenütt rámutatva, milyen eszközökkel tesz hozzá valamit a leírt való világhoz az író, a »kellő« világából is.

Végül rámutat Karácsony, hogy vannak Mikszáth művészetében olyan ritka pillanatok is, amikor nem viszonyít, hanem úgy érzi »numen adest«. Ilyenkor érzékelteti, hogy »a való és a kellő egybeesnek«: »meghatottá« válik a művészte. Legtöbbször értelmi magatartása ilyenkor érzelmivé lágyl, a mondatok numerozussá válnak, mint a költeményben, zenélni kezdenek. Példának hozza erre a »meghatottságra« a *Szervusz Pali bácsi* következő jeleneteit: a parki jelenet, Biri grófnő és Molnár Pál szerelmét s a fodormenta illatától felébredtett honvágyat.

Kirdly István (MK, 1952. 111. l. és MK válogatott művei. Elbeszélések II. k. Utószó. Bp. 1955. 519. l.) szerint *A demokraták* Mikszáth művészi-világnézeti fejlődésének egyik legjellemzőbb dokumentuma. A nemesi polgári liberalizmus vádló szatírája ez az elbeszélés. A liberalizmus kétszínű aljasságának nincs ennél nagyszerűbb leleplezése irodalmunkban. A két kis történet dzsentrí hőseinek szavaiban mindig ott borong a nép fájdalma, magasztos frázisokat tudnak mondani a hazáról, a népjogokról, az egyenlőségről, de szavaik mélyén már nincs tartalom, s a demokrata eszmék fenkölt hirdetői mögött megdühödött kecskeként toporzékol a feudális földesúr, s fejvesztetten rikácsolja: »Utálok a parasztot. Huszonöt bot valamennyire. Huszonöt bot. Huszonöt bot.« Előrelépést jeleznek ezek az elbeszélések Mikszáth művészi fejlődésében is. Nem egy-egy anekdotikus ötlet áll már ekkor novelláinak előterében, hanem a jellemek rajza. Leleplezte például Mikszáth a nemesi polgári liberalizmus kettős arcát az 1888-ban írt *Demokrácia legendája* c. szatirikus ötletre épülő karcolatában is. De mennyire mélyebben, gazdagabban jelenítette meg ugyanezt az igazságot az egy évtizeddel később íródott *A demokraták*. Itt már nem egy ügyes szellemes ötlet, hanem a jellemek árnyalt rajza tanúskodott róla: hogyan válnak el hazai botcsinálta demokratáinknál a szavak és a tettek, mennyire avult és bomló az a társadalom, ahol ennyire felemásak, félig készek még a jobbak is.

Nacsády József (A Mikszáth-novellák forrásaihoz. Acta Universitatis Szegediensis. Nyelv és Irodalom. 2. k. Szeged, 1956. 61–64. l.) összeveti *A demokraták* ötletének 1881-es feldolgozását az 1898-assal. (Bővebben l. a Függelék jegyzetei közt.)

ÚJ ZRÍNYIÁSZ

Kiadások, fordítások

K. nincs.

M. I. a) *Országos Hírlap.* (Főszerk. Mikszáth Kálmán. Felelős szerk. Lipcsey Ádám.) 1898. február 15—április 14. (II. évf. 46—103. sz.) »Politikai és társadalmi tréfás rajz« alcímmel, negyvenegy folytatásban (az első és utolsó részlet a tárca-rovatban, a többi a mellékleten), az alábbi részletezés szerint:

1. február 15. (46. sz. 1—3. l.) *A praeludium*, továbbá *Az első hírek és a Vatikán* c. fejezet »Szecsödy csakhamar előkerítette...« kezd. szakaszig.
2. február 16. (47. sz. 18—19. l.) Az eml. szakasztól »De csodák csodája, nem volt az...« kezd. szakaszig.
3. február 17. (48. sz. 17—18. l.) Az eml. szakasztól »Mi, akik tudjuk a valót...« kezd. szakaszig.
4. február 18. (49. sz. 18—19. l.) Az eml. szakasztól »A papok nagy tőkét csináltak...« kezd. szakaszig.
5. február 19. (50. sz. 18—19. l.) Az eml. szakasztól »A híres szalmaláng« c. fejezetig.
6. február 20. (51. sz. 19—20. l.) A fejezet elejétől »A Kata leány? Ki tudhatná azt?...« kezd. szakaszig.
7. február 22. (53. sz. 18—19. l.) Az eml. szakasztól »Fejet csóvált, furcsának tetszettek...« kezd. szakaszig.
8. február 23. (54. sz. 18—19. l.) Az eml. szakasztól »Ezalatt a földízített indóházban...« kezd. szakaszig.
9. február 24. (55. sz. 17—18. l.) Az eml. szakasztól »A többi már mindenki elgondolhatja...« kezd. szakaszig.
10. február 25. (56. sz. 17—18. l.) Az eml. szakasztól »Háromszori Jézus' kiáltást hallattak...« kezd. szakaszig.
11. február 26. (57. sz. 17—18. l.) Az eml. szakasztól »A próza« c. fejezetig.
12. február 27. (58. sz. 19—20. l.) A fejezet elejétől »Nagynehezen mégis felismerték...« kezd. szakaszig.
13. március 1. (60. sz. 18—19. l.) Az eml. szakasztól »A bank most már gyorsan megalakult...« kezd. szakaszig.
14. március 3. (62. sz. 18—19. l.) Az eml. szakasztól »Radován már éppen olvasni akarta...« kezd. szakaszig.
15. március 4. (63. sz. 17—18. l.) Az eml. szakasztól »Ropant elfoglaltsággal járt a két üzlet...« kezd. szakaszig.
16. március 5. (64. sz. 17—18. l.) Az eml. szakasztól »Így folyt volna le egész életük...« kezd. szakaszig.
17. március 6. (65. sz. 21—22. l.) Az eml. szakasztól »Diktum-faktum, az ebédek tartása...« kezd. szakaszig.
18. március 8. (67. sz. 17—18. l.) Az eml. szakasztól »Radován diák vette a kalapját...« kezd. szakaszig.

19. március 9. (68. sz. 17—18. l.) Az eml. szakasztól »Ott ültek már az asztalnál...« kezd. szakaszig.
20. március 10. (69. sz. 17—18. l.) Az eml. szakasztól »Alapi ezalatt künn sétált...« kezd. szakaszig.
21. március 11. (70. sz. 18—19. l.) Az eml. szakasztól »A becsületbírótság másnapra halasztott...« kezd. szakaszig.
22. március 13. (72. sz. 20—21. l.) Az eml. szakasztól a »Második rész«-ig. A folytatás végén szerkesztőségi megjegyzés: »Vége az első résznek«.
23. március 17. (76. sz. 17—18. l.) A »Második rész« elejétől »De még sok esemény vár ránk...« kezd. szakaszig.
24. március 18. (77. sz. 17—18. l.) Az eml. szakasztól »Mondanom sem kell tán...« kezd. szakaszig.
25. március 19. (78. sz. 17—18. l.) Az eml. szakasztól »Az önkéntes detektív« c. fejezetig.
26. március 20. (79. sz. 19—20. l.) A fejezet elejétől »Rendőrkapitány: Nem történt...« kezd. szakaszig.
27. március 23. (82. sz. 17—18. l.) Az eml. szakasztól »Perényiben remény csillant meg...« kezd. szakaszig.
28. március 24. (83. sz. 17—18. l.) Az eml. szakasztól »A katasztrófa« c. fejezetig.
29. március 25. (84. sz. 18. l.) A fejezet elejétől »Pedig nem volt nevetni való...« kezd. szakaszig.
30. március 27. (86. sz. 22—23. l.) Az eml. szakasztól »Zrínyi szórakozottan mormogott...« kezd. szakaszig.
31. március 29. (88. sz. 18—19. l.) Az eml. szakasztól »Igen kínos és sajtáságos...« kezd. szakaszig.
32. március 30. (89. sz. 17—18. l.) Az eml. szakasztól »Ilyen irgalmatlanra fordult meg...« kezd. szakaszig.
33. március 31. (90. sz. 17—18. l.) Az eml. szakasztól »A parlament« c. fejezetig.
34. április 1. (91. sz. 17—18. l.) A fejezet elejétől »Ah, szépek ezek a cikcakkos zigzugok...« kezd. szakaszig. (Az OH szerkesztősége ezt a folytatást tévesen a 39-nek tüntette fel, s innen kezdve végig téves a szerkesztőség folytatás-számozása.)
35. április 3. (93. sz. 19—20. l.) Az eml. szakasztól »Pulszky Ágost: T. Ház! Azon közérdekű...« kezd. szakaszig.
36. április 5. (95. sz. 18—19. l.) Az eml. szakasztól »Bárá Bánffy Dezső miniszterelnök: T. Ház!« kezd. szakaszig.
37. április 7. (97. sz. 17—18. l.) Az eml. szakasztól »A megoldás« c. fejezetig.
38. április 8. (98. sz. 18—19. l.) A fejezet elejétől »Nemcsak a Sándor utcát lepték el...« kezd. szakaszig.
39. április 10. (100. sz. 38—39. l.) Az eml. szakasztól »Apponyi beszéde — mint az ő beszédei...« kezd. szakaszig.
40. április 13. (102. sz. 17—18. l.) Az eml. szakasztól az »Epilog« c. fejezetig.

41. április 14. (103. sz. 1–3. l.) Az utolsó, az »Epiloge c. fejezet. — Ugyanebben a számban a hírrovatban szerkesztőségi megjegyzés: »Mint az első közleményét a nagy hatást tett rajznak, az utolsót is a főlap tárcarovatában adjuk közre, ahol magát a korrajzot azért nem közöltük, nehogy a napi tárcától megfosszuk a közönséget.« (5. l.)

- I. b) Az OH. szerkesztősége a regényből különnyomatot készítettett, s ezt, mint az előfizetési felhívások tanúskodnak róla, megküldte a lap új előfizetőinek (vö. OH. 1898. febr. 23., márc. 20.). Az utolsó erre utaló közlemény a következő: »Eredeti regényünknek, a Mikszáth Új Zrinyiászának, mely az olvasó közönség előtt oly nagy feltűnést keltett, hogy már kétszer kellett utánanyomatni, március végéig lepergő részét, mely egy kötetet tenne már ki, különnyomatban küldjük meg azoknak az új előfizetőinknek, kik legalább egy negyedévre előfizetnek.« (Az olvasóhoz. OH. 1898. ápr. 1.) [Példány ismeretlen.]

Kötetkiadások:

- II. a) [1. kiad.] [1898.] *Új Zrinyiász. Társadalmi és politikai szatirikus rajz.* Bp. Légrády Testvérek kiadása. 260 l. — A kötet 1898. október 14. táján került könyvkereskedői forgalomba. (Vö. PH. 1898. okt. 11. és okt. 14.)
- III. [2. kiad.] 1901. Bp. Révai. 265 l. (MKM. Új sorozat 4. k.) [A MKM sorozatnak 16. kötete.] — A kötet 1901 májusában került könyvkereskedői forgalomba (vö. PH. 1901. máj. 26.).
- IV. a) [3. kiad.] [1903.] Bp. Lampel Róbert kiad. 295 l. (Magyar Könyvtár 333–336.)
- V. [4. kiad.] 1904. Bp. Révai. 265 l. (MKM. Új sorozat 4. k.) [A MKM teljes sorozatnak 16. kötete.] — A kötet kiállítása azonos a III. számú kiadásával, de új a szedés.
- VI. a) [5. kiad.] 1910. Bp. Révai. 215 l. (Jk. 5. k.)
- II. b) [6. kiad.] 3. kiad. 1914. 260 l. (MKM [Sorozatszám nincs!]) — A II/a kiadás szövegének változatlan lenyomata.
- VI. b) [7. kiad.] [1921.] Bp. Révai. 215 l. (Vö. Magyar Könyvészet 1921–1923. Bp. 1924. 297 l.) — Ua. mint a VI/a kiadás. [Címlapkiad.]
- VI. c) [8. kiad.] [1923.] — Ua. mint a VI/a kiadás. [Címlapkiadás.]
- II. c) [9. kiad.] [192?.] — Ua. mint a II/a kiadás, de más a címlap, »Magyar Klasszikusok« című sorozatba beillesztve. [Címlapkiadás.]
- IV. b) [10. kiad.] [192?.] — Ua. mint a IV/a kiadás. [Magyar Könyvtár kazetta-kiadás.]
- VI. c) [11. kiad.] [1930.] (MKMR-Fr. 21. k.). — A VI/a kiadásnak csupán címlapjában módosított változatlan lenyomata.

- II. d) [12. kiad.] 1938. MK Emlékbizottság. (MK összegyűjtött művei.) — A kiadás szövege megegyezik a II/a kiadásával. [Címlapkiadás.]
- IV. c) [13. kiad.] [1944.] — Ua. mint a IV/a kiadás. [Címlapkiadás.] Ennek a kiadásnak egy része 1945 után új kötésben, mint »Dolgozók Könyvtára« került forgalomba.
- II. e) [14. kiad.] 1949. Bp. Révai. 261 l. — A kiadás szövege megegyezik a II/a számú kiadásával, a kiadó csupán »A szerző megjegyzései« című 1903-as, Magyar Könyvtár-i kiadásban közölt utószót szedette újonnan hozzá. [Címlapkiadás.]
- f) [15. kiad.] 1951. Bp. Szépirodalmi. — Ua. mint a II/a, illetve a II/e kiadás. — A kiadás címlapjára tévedésből nem Zrinyi Miklósnak, a szigetvári hősnak, a könyv főszereplőjének képe került, hanem a költő Zrinyi Miklóse. (Vö. Irodalmi Újság, 1951. aug. 30. 4. l.)
- VII. [16. kiad.] 1953. A *Beszterce ostroma* c. regénnyel együtt. (Sajtó alá rendezte Rubinyi Mózes. Domokos Máttyás utószavával. A kötetet Kass János illusztrálta.) Bp. Szépirodalmi Könyvkiadó. 213–407. l. és Jegyzetszótár. Megjelent 10 000 példányban. (MK Válogatott Művei.)
- VIII. [17. kiad.] 1955. Bp. Szépirodalmi Könyvkiadó. 299 l. és Névmutató s Utószó (301–310. l.) Megjelent 40 000 példányban. (Olcso Könyvtár.)

*

A kiadások viszonylag nagy száma megtévesztő: nem lehet következtetni belőle a regény kelendőségére, a forgalomba került példányok számára. Hiszen a legtöbb kiadás — mint bibliográfiai összeállításunknak az eltérő szedésekre utaló római számos jelzése is mutatja — új lenyomat, címlapkiadás. Így például az 1903-ban a Magyar Könyvtárban megjelent kiadást módosított címlappal, de egyébként változatlan lenyomatban még két ízben (l. 10., 13. kiad.), az 1910-es jubileumi kiadást pedig három ízben (l. 7., 8. és 11. kiad.) dobta újból piacra a könyvkiadó. Különösen feltűnő, milyen lassan vette fel a könyvpiac a Légrády Testvéreknél megjelent 1898-as első kiadást. Kinyomott ívei évekig heverték raktáron, s négy különböző címlapkiadás jelent meg később felhasználásukkal (l. 6., 9., 14. és 15. kiad.). Az 1951-es kiadásról szóló egyik beszámoló fel is hívta erre a figyelmet (vö. Népszava, 1951. aug. 26.). Mikszáth 1895-ben megvált addigi kiadójától, a Révai-cégtől, a Légrády Testvéreknek adta át művei kiadási jogát, csak 1901-ben egyezett meg újra Révaiékkal (vö. Krk. 5. k. 186–189. l.). Az *Új Zrinyiász* első kiadásának sorsa meggyőzően mutatja, mennyire nem tudta megfelelően terjeszteni Mikszáth írásait a Légrády-kiadó. Amint Révai Mór János feljegyezte emlékezéseiben: »Hogy ez a kiadói vállalkozás mennyire nem sikerült, arról akkor győződünk meg, amikor az ügynek egy későbbi stádiumában a könyveket átvettük Légrádyéktól és jóformán

mind ott találtuk és mind átvettük, ami ki volt nyomva belőlük. Némelyikből alig hiányzott néhány száz példány.» (Révay Mór János: Írók, könyvek, kiadók. Bp. 1920. II. k. 193. l.)

Fordítások:

Szlovák:

Nová Zrniada. (Přeložil L'udo Zúbek. Stúdiu napisal Andor Sas.) Bratislava. 1953. Slov. Vyd. Krásnej Literatúry. 43–229. l. [A Két választás Magyarországon c. regénnyel együtt.] (Svetovi klasiki 9.)

Lengyel:

Nowa Zrniada. Przel. Raoul Kamil Porges is Marta Okolow-Podhorska. Warszawa, 1953. Czytelnik. 235 l.

Feldolgozás:

A Magyar Rádió előadta *Bölcény a fővárosban* című feldolgozásban 1957. január 20-án, vasárnap délután 15.45-kor. Már 1957. január 6-án vasárnap 16.10-re is be volt jelentve, de akkor elmaradt.

Keletkezése, forrásai

I.

1898. február 15–április 4 között jelent meg első ízben az *Új Zrínyiász*, folytatásról folytatásra, Mikszáth rövid életű lapvállalkozásában, az Országos Hírlapban. 1897. november 20-án az Országos Hírlap első száma már hirdette a készülő művet. A regény terve az induló lappal szinte egyszerre született meg. Mikszáthot korábban is arra ösztönözte bekapcsolódása egy-egy újság szerkesztőségi munkájába, hogy mint szépiró is helyt álljon lapjáért. Csöppet se véletlen, hogy olyan jelentős, írói fejlődésében is előrelépést jelző művei, mint a *Nemzetes uraimék* (1882–83), *Galamb a kakikában* (1891) egy-egy lapvállalkozással egyszerre keletkeztek. (Vö. Krk. 2. és 4. k.) Mikszáth hitt az újság közvélemény-formáló erejében, s a kapott lehetőség mindig ösztönözte. Magasabbra állította ilyenkor a mérőét, úgy érezte, hogy írói műveiben is a legfontosabbnak vélt dolgokról kell szólnania. Egy új, nagyszabású regény gondolatát hívta életre benne az Országos Hírlap indulása is: megfogamzott az *Új Zrínyiász* terve. A lap története s a laphoz élő szándék a művet is magyarázza.

Mikszáth Kálmánné és Révay Mór János emlékezései hű képet adnak róla, hogy mennyi lelkesedéssel és miilyen szenvedéllyel fogott hozzá Mikszáth az Országos Hírlap szerkesztéséhez. Régi álma volt, hogy saját lapja legyen:

»Ez volt fővágya — írta Révay. — Évekig erről ábrándozott; nem tartotta teljesnek a politikus és az író életét, ha nem rendelkezik saját külön orgánummal. Különben is a hatalmat tartotta a legfőbb dolognak, amire az embernek érdemes vágyódnia. Neki, aki a legnagyobb tehetség birtokában

volt, nem igen imponált más tehetség, de imponált a hatalom, imponált az erős ember, aki a hatalmat gyakorolja... A modern hatalmi eszközök között az újságot tartotta a legfőbbnek, minden emberi hatalom forrásának és főeszközének. A lapvezér hatalmát többre becsülte, mint a hadvezérét, nagyobbra tartotta hatalmi körét és befolyását. A modern korban az újság ad erőt a közélet emberének, ezzel uralkodik a szellemeken, és a szellemi hatalom ma erősebb, mint a fegyver... Mikszáth Kálmánt fellelkesítette az a gondolat, hogy neki saját lapja legyen. Képviselő-társai közt sok barátja volt, nagy körben jelentékeny befolyásra tett szert, ebben a körben folyton erről a gondolatáról, erről a vágyáról beszélt, és itt állandóan biztatták is, hogy valósítsa meg.» (Révay Mór János: Írók, könyvek, kiadók, Ep. 1920. II. k. 219. l.)

Hogy milyen jelentős hatalmi eszköznek vélte ekkor Mikszáth az újságírói tollat, mutatja közéleti tevékenysége is. 1896 júliusában elvállalta a Budapesti Újságíró Egyesület elnöki tisztjét. Itt mondott beszédeiben folyton mint a nagyhatalmak egyikéről, a hatodik nagyhatalomról beszélt a sajtóról. (L. Jk. 35. k. 131–152. lap.) Az 1898. évi Almanach számára *Irodalom és politika* címmel írt bevezetőt. Kedves gondolatát fejtegette benne: irodalomnak és politikának össze kell ismét kerülnie, hatniok kell újból egymásra. Az irodalom feladatát abban látta, hogy eszményeket adjon a kicsinyes napi harcokban elvesző politika számára: a nagyság igényét ébren tartsa benne. Kínozta Mikszáthot a közélet üressége, eszménytelensége. Változtatni akart rajta. Ezért indította meg az Országos Hírlapot is.

Hiába akarta lebeszélni tervéről felesége. Családjuk régi barátjának, Enyedy Lukácsnak figyelmeztető szavára sem hallgatott. (Vö. Mikszáth Kálmánné visszaemlékezései. Bp. 1922. 179–180. lap.) Saját újságot akart mindenáron. 1897 nyarán folyvást ez a terve foglalkoztatta. Még a szokásos gleichenbergi nyaralás hetei alatt is (1897 augusztus és szeptember eleje) csak lapjára gondolt. Itt született meg az újság címe: Országos Hírlap. »Szinte lázban élt ezekben az időkben — jegyezte fel róla felesége. S az első szám megjelenésekor, 1897 novemberében boldogan mondogatta: »Végre elértem, amire egész életemben vágyódtam. Van saját politikai orgánusom. Teljesen boldog vagyok, mert aki azt az élvezetet nem ismeri, amit egy lap megcsinálása okoz, az nem élt a gyönyörök országában.« (MKné i. m. 181. lap.) Eldicsékedett szerkesztőségével: »Olyan gárdát toboroztam össze magamnak — mondta —, amilyent csak kívántam. Úgy fogok élni munkatársaimmal, mintha egy család lennénk, szeretetben, kölcsönös megértésben.« (uo.) A munkatársi gárda névsora: felelős szerkesztő: Lipcsey Ádám; segédszerkesztő: Kálnoki Izidor; belső munkatársak: Pap Dávid, Keszler József, Papp Dániel, Kabos Ede, Méray-Horváth Károly, Lovassy Andor, Lendvay Sándor, Molnár Géza, Sztojanovics Jenő, Lakatos Sándor, Guthi Soma, Reiniger Simon, Hegyi Ödön, Fodor Oszkár; közgazdasági cikkírók: Bedő Albert, Miklós Ödön, Bamberger Béla, György

Endre, Szabó Jenő. Külső munkatársakként pedig a következő írókat, publicistákat hirdette meg a lap előfizetési felhívása: Pollák Illés (Homo), Ágai Adolf (Porzó), Kozma Andor, Tömörkény István, Vámbéry Ármin, Beöthy Zsolt, Kristóffy József, Marczali Henrik, Junius (Z. Kiss Béla), Endródi Sándor, Szabó Endre, Sz. Nogall Janka, Békefi Antal, Kálnay László, Ferkes László, Gárdonyi Géza, Kazár Emil, Vértessi Arnold, Sebestyén Gyula, Jancsó Benedek, Nagy Béla.

A lap üzleti szervezési gondjait hosszas unszolás után Mikszáth barátja és egykori kiadója, Révay Mór János vette magára. Az induláshoz szükséges tőkét pedig egy kisebb alkalmi részvénytársaság adta össze. Révay Mór így számol be erről emlékezéseiben: »Szentmártoni Radó Kálmán egy aláírási íven összehozta Mikszáthnak mintegy 45 hívét. Mindegyik kötelezettséget vállalt arra, hogy 5000 forinttal alapító részesévé válik egy Mikszáth Kálmán által megalapítandó és szerkesztendő napilapnak. Egész csinos összeg volt, majdnem félmillió korona.« (Révay Mór János i. m. 220. lap.) Az alapítók teljes névsorát nem ismerjük. A gyűjtés szervezője Radó Kálmán (1844–1899) szabadelvű párti képviselő, földbirtokos s egyben a legjelentősebb pénzemberek egyike volt: elnöki tisztséget viselt a Budapesti Bankegyesületnél és a Foncière biztosító vállalatnál. Mint politikus a szabadelvű párt Tisza-frakciójához tartozott. Valószínű, hogy a pesti nagytőke képviselőit és a Tisza-csoport nagybirtokos politikusait nyerte meg az Országos Hírlap gondolatának. Erről tanúskodik az a néhány név is, amelyet különböző források megőriztek. Az alapító részvényesek közé tartoztak például Radó Kálmánon kívül: Neumann Ármin, Rosenberg Gyula, Szemere Attila, Szivák Imre, Tallián Béla, Weisz Berthold, Wolfner Tivadar. (L. MK levelét Szivák Imréhez. OSZK Kézirattár; Révay i. m. 221. l. Hazánk, 1898. 50. sz. 9. l.)

A vállalkozást támogató pénzesoport bizonyos mértékig természetesen a lap jellegét is meghatározta. Az alapítók mindegyike az uralkodó szabadelvű párt híve volt. Sokan ezért úgy is tartották számon az Országos Hírlapot, mint a kormány hivatalos lapját. (Vö. MKné i. m. 180. l.; Hazánk, 1898. 54. sz. 9. l.) Jobbára a nagytőke és a nagybirtok mindinkább egybefonódó érdekeit képviselték a lap mögött álló pénzemberek: a magyar társadalom számos alapvető kérdésének felvetését s helyes irányú megválaszolását ez már eleve lehetetlenné tette. Nem lehetett hozzányúlni a magyar fejlődés olyan nyugtalanító, megoldásra váró problémáihoz, mint az osztrák-magyar viszony, a nemzetiségi kérdés s a parasztság és a munkásság helyzete. Mikor a lapnak egyik külső munkatársa, Tömörkény István »Keserű parasztok« címen cikksorozatot írt pl. az agrárszocialista mozgalmakról, s hangjába itt-ott belevegyült a falu gondjait látó embernek megértő, együttérző szomorúsága, Mikszáth, a szerkesztő a második folytatás közlésekor kénytelen volt odailleszteni a cikkhez a mentegetőző jegyzetet:

»Ez érdekes cikksorozatot — írta — múltkor félreértették némely gyengébb olvasóink, úgy tekintve azt, mint

a lap nézeteit és fejtegetéseit, holott akkor is egy külön hírből írtuk meg, hogy ezek egy mélyen megfigyelő írónak, ki a keserű parasztok között él, s úgyszólván a veséjükbe lát, szép ruhába öltöztetett feleletei arra az élére tett kérdésünkre, hogy mik hát a parasztok gravamenjei. Nagyon természetes, hogy e panaszokat mi nem osztjuk, némelyik nem is okadatolt, de meghallgatjuk és hasznukat vehetik az alföldi betegség gyógyítói is... Szóval: Tömörkény István cikkeinek nincs semmi más tendenciája, mint egy nagy és hű fotográfíát nyújtani a keserű parasztok eszejárásáról.» (OH. 1898. febr. 11.)

Szűkre szabott volt az a tér, amelyen belül az Országos Hírlap mozoghatott. Kénytelen volt megállni ott, ahol tilost jelzett alapítóinak érdeke.

De bármennyire korlátozta és meghatározta is az induló újság irányát a tőkét biztosító pénzcsoport összetétele, jellegét maradéktalanul mégsem ez szabta meg. Biztosíték volt erre részben a szerkesztő személye. Mikszáthnak bizonyos mérvű függetlenséget biztosított írói hírneve. Míg érdekeit nem sértette, a nagy tehetség szuverénitását a tőke elismerte. Az Országos Hírlap ezt a viszonylagos függetlenséget némileg eltúlozva előfizetési felhívásaiban állandóan hangsúlyozta is: »Az Országos Hírlap pártoktól, kormánytól, egyéni és üzleti érdekektől, céloktól független, szabadelvű politikai napilap« — írta. (OH. 1897. 1. sz. 5. 1.) Az első negyedév végén pedig így összegezte eredményeit a szerkesztőség: »Annyit már eddig is bizonyítottunk, hogy függetlenek vagyunk minden irányban, kormánytól, pártoktól, mindenkítől, még azoktól is, akik ezt a lapot alapították, mert úgy alapították, hogy az a liberálisizmust szolgálja, olyan mértékben, amint ezt a magyarság erősödése kívánja és senki mást ne szolgáljon.« (OH. 1898. márc. 20.) S nemcsak Mikszáth írói hírneve biztosított viszonylagos szabadságot a lapnak: az összefonódó nagytőkés és nagybirtokos reakció politikájában is akadtak ekkor még rések. Irányában és fővonalában mélységesen haladásellenes volt ugyan már ez a politika. De a reakciós lánc még nem zárult szorosra össze. A kapitalista fejlődés kibontakoztatására — természetesen hatalmi helyzetét féltve őrizve — ez az érdekszövetség is törekedett. A szélső reakció agrárista törekvéseivel szemben, mint az Országos Hírlap komoly súlyt kapó közgazdasági rovata is mutatta, a modern ipari kapitalizmus érdekeit képviselte. Liberalizmusát épp ezért még fennen hangoztatta. A harcot a korlátozott provinciális, feudális erők s a szélsőséges feudális reakció (klerikalizmus, antiszemizmus stb.) ellen még megengedte. S ez biztosított a tőle megszabott kereteken belül bizonyos mozgási szabadságot, vagy legalábbis annak az illúzióját, haladó törekvések számára. S itt fogódzott Mikszáth szándéka. Számára program, feladat s fővonal lett a részestársak kénytelen-kelletlen liberalizmusa.

A szabadelvűség harcos, antif feudális orgánumának szánta Mikszáth induló lapját. Az alapvető társadalmi kérdéseket érinteni ugyan ő sem akarta. Őt a »történelmi Magyarországról« táplált

hamis illúziók szorították ugyan afelé az álláspont felé, ahová politikus társait a nagytőke érdeke sorsszerűen odarendelte. De míg az uralkodó osztályok liberalizmusa már frázis volt csupán. Szóval hirdetett szabadelvűségük egyre jobban feszélyezte őket, Mikszáth számára ez még harci programot jelentett. Antifeudális liberális eszmékkel akarta galvanizálni a kihűlő közéletet. Erről vallott a lap minden programadó cikke: »Az Országos Hírlap rendületlen híve a szabadelvűségnek, mert ez a legbiztosabb módja a magyarság faji erősödésének«. (A közönséghez. 1897. nov. 20. 1. sz. 5. l.) »Mindjárt jó a katoná« címmel jelent meg a lap első számában Mikszáth irányjelző cikke: »Egy csendes, szelíd napon jelenünk meg — írta — a szabadelvűség zászlajával, azzal a becsületes fogadalommal, hogy soha el nem hagyjuk, jó időben, rossz időben, szárazon és vízen szolgáljuk, el nem ejtjük, csak ha a kezünket vágják le előbb, amely fogja.« Az a törekvés él a szerkesztésben — vallott tovább a cikk — »hogy a kedvező időben erőssé, hatalmassá építsük ki a magyar államot s annyira mélyen beverjük a szabadelvűség cölöpjét a magyar talajba, hogy azokat a poklok ereje se tudja onnan kihúzgálni«. (OH. 1897. nov. 20. 1—2 l.)

Nem volt hosszúéletű újság az Országos Hírlap. 1897. november 20-án indult, s 1899 januárjában jelentette be megszűnését, illetve beolvadását a Pesti Hírlapba. Bukását részben anyagi okok magyarázták. Révay Mór feljegyezte emlékezéseiben, hogy az alapítók nem mind fizették be a felajánlott 5000 forintot, s ugyanakkor az egyik részvényesnek, Szemere Attilának könnyelmű, költséges nyomdagép-rendelése már a kezdet kezdetén súlyos anyagi helyzetbe hozta a lapot. (Révay i. m. 221—222. l.) S nem jelentkeztek a Mikszáthtól várt számban az előfizetők sem. A reakciós klerikális *Hazánk* már 1898 elején gúnyolódott rajta, hogy a szerkesztőség szűk telefonszobájába befér az Országos Hírlap »27 előfizetője«. (Hazánk, 1898. márc. 1. 9. l.) Az előfizetők elmaradását panaszolja fel emlékezéseiben Mikszáth Kálmáné is. Ebben jelöli meg a főokot, amely férjét a lap feladására készítette. (MKné i. m. 182., 184—185. l.) Az újság anyagi ügyeinek gondozója, Révay Mór János azonban még emlékezéseiben is azt hangoztatja, hogy a pénzügyi nehézségekből ki tudott volna lábolni a lap. Szerinte »az Országos Hírlap nem bukott meg, hanem agyonütötte az, aki életre hozta«, Mikszáth szeszélyében, elkedvetlenedésében vélte fellelni a lap megszűntetésének igazi okát. (Révay i. m. 222—223. l.) S valószínű, neki volt igazza. Mikszáth lassú elidegenedését saját vállalkozásától írásainak egyre gyérülő száma is mutatta. Az Országos Hírlap úgy indult, hogy »Mikszáth Kálmán főszerkesztő a lap minden számában ír valamely rovatban.« (OH. 1897. nov. 20. 5. l.) S kezdetben tartotta is Mikszáth ezt az ígérteét. De 1898 májusától kezdve mind ritkábban tűnt fel lapjában neve. Csak hébe-hóba jelent meg egy-egy írás tőle. A kezdeti lendület elapadt, a főszerkesztő kedvét vesztette.

Mikszáth a közéleti elposványosodás ellen akart harcba indulni az Országos Hírlap hasábjain. De ehhez már elégtelen volt a liberalizmus programja. A vállalkozás nem sikerülhetett. A társadalmi

fejlődés törvényei erősebbek voltak Mikszáth vágyainál, szándéka sorsáról ezek döntöttek. Hisz a közéleti üresség, eszménytelenség nem magyarázó ok, okozat volt csupán: a társadalmi szervezet belső avíttasága tükröződött benne. S itt nem segíthetett a tüneti kezelés: a kórokozó lent a mélyben rejtett. A közélet megváltoztatásához az út a társadalom megváltoztatásán át vezetett volna. S erre Mikszáthnak nem volt programja. Elfogadni az adott rendszert s tagadni a tőle megszabott közéletet — eleve reménytelen vállalkozás volt. Szükségszerűen ellentmondásba jutott itt szándék és megvalósulás. S ezt az ellentmondást érezhette meg Mikszáth. Elkedvetlenedését ez magyarázta.

Egy változtató szándék bukott meg az Országos Hírlapban, nem annyira egy lap. Mikszáth egy illúzióval szegényebb lett. Magának a lapnak nem volt pátosza, de pátosza volt annak a gondolatnak, amely az újságot életre hívta: a közélet elsékélyesedése ellen támadó tiszta szenvedélynek. S ennek jegyében született meg az *Új Zrínyiasz* is, a századvégi magyar élet ürességének, eszménytelenségének nagyszerű szatírja.

II.

Az *Új Zrínyiasz* tervétől a mű megvalósulásáig viszonylag hosszú volt az út. Mintha közben vállalkozásától maga a szerző is megriadt volna. Legalábbis erről vallanak az OH. szerkesztőségi közleményeiben megőrzött apró adalékok. A regény megkezdését az író egyre toltá, folyvást halogatta. Az Országos Hírlap már indulásakor megígérte az olvasóknak az *Új Zrínyiasz* mielőbbi folytatásos közlését: »A rókautat, Sudermann költői szép regényét — írta a lap —, mely az újabb romantika igazgyöngyei közé tartozik, nyomon fogja követni Mikszáth Kálmánnak Az új Zrínyiasz c. hosszabb szatirikus politikai rajza.« (A közönséghez, OH. 1897. nov. 20., nov. 21., nov. 23. stb.) A lap 1897. december 19-i száma közölte Mikszáth vallomását készülő művéről: »Milyen lesz Az új Zrínyiasz«. S az évvégi előfizetési felhívás már a folytatásos közlés kezdésének pontos dátumát is meghatározta: »A rókautat... — írta — január első napjaiban követni fogja Mikszáth Kálmánnak az *Új Zrínyiasz* c. hosszabb szatirikus politikai rajza« (OH. 1897. dec. 28. 17. l., s megismételve későbbi számokban is). A január 4-i számban az »első napokat« módosította a szerkesztőség, s »január hónap első hetére« ígérte a regényt. S ezt a hírt többször egymás után megismételte (1898 jan. 5., jan. 6.). Sőt még a január 13-i számban is változatlanul »január hó első hetére« hirdették a folytatások elkezdését. Úgy látszik, a közlemény neveltségességére a szerkesztőség is felfigyelt. A január 15-i számban megváltoztatta a hírt, »már a legközelebbi napokban« kifejezésre módosította »január hó első hetéte«. (Megismételve a január 18-i számban is.) Január 18-án befejezte a lap Sudermann Rókaútjának a folytatások kurta adagolásával hosszúra elnyújtott közlését. Ebben a számban még megjelent a hír: »A rókautat... mely éppen a mai számban fejeződik be, már a leg-

közelebbi napokban követni fogja Mikszáth Kálmánnak Az új Zrínyiasz című hosszabb satirikus politikai rajza. A január 20-i számban az *Új Zrínyiasz* helyett viszont egy másik folytatásos művet kezdett el az újság: Barancevics Sz. Kázmér »Két asszony« c. regényét. S az *Új Zrínyiasz*ra csak két héttel később, a február 3-i számban tért vissza ismét az újság: »Mikszáth Kálmán satirikus korrajzát, Az új Zrínyiaszt február 15-én kezdjük közölni« — írta. S a hosszas huzavona után ígérését ezúttal végre be is váltotta.

A regény kezdésének ezt a folytonos halogatókészt semmiféle külső, technikai ok nem indokolta. S nem magyarázza ezt Mikszáth elkedvetlenedése, vagy sokat emlegetett kényelemszeretete sem. Hiszen dolgozni dolgozott közben. Az Országos Hírlaptól ekkor még sokat várt. Energiáját, munkakedvét az új vállalkozás nemhogy csökkentette volna — növelte, felfokozta. 1897 végén s 1898 januárjában karcolatok és publicisztikai cikkek mellett szépirodalmi közleményeket is nagy számban írt lapja számára. Termékeny időszaka volt ez, legnagyobb szabású és legkedvesebb tervének, az *Új Zrínyiasznak* megvalósítását mégis folyvást odázta. Egyik későbbi cikkében Mikszáth maga utalt rá, mi volt az az ok, amely a témával szemben bátortalaná, kételkedővé tette. Egy Tisza Kálmánnal folytatott beszélgetés emlékét idézte fel. Szóba került itt az *Új Zrínyiasz* terve:

»Engem formálisan kivallatott — írta — nem egyszer, hogy mit írok. El kellett mondanom a tervemet, a mese vázlatát, a tendenciát; szeretett beleszólni. Az *Új Zrínyiasz* eszméjére pl. azt mondta:

— Nehéz lesz. Nem hiszem, hogy meg tudnád oldani. Nagyon kényes dolog. A publikum még nincs ott, ahol az ángol. Nem ért meg. Azaz félreért. És talán lehetetlen feladat is Zrínyit persziflálni úgy, hogy az iránta való kegyelet sehol se legyen bántóan megérintve.

Mikor aztán mégis megírtam az *Új Zrínyiaszt*, s megkérdeztem, meg van-e elégedve, megütötte sovány, csontos kezével a térdem kalácsát, s csak ennyit mondott:

— Nagy kutya vagy! (Vagyis, hogy meg volt elégedve.)»
(Tisza Kálmán és az írók. Jk. 21. k. 85. 1.)

Az emlékező cikk szépített, eltussolt. A hangsúlyt Tisza irodalom iránti érdeklődésére, emberi közvetlenségére vetette. De ugyanakkor hírt adott arról az idegenkedésről is, amellyel Tisza az *Új Zrínyiasz* ötletét fogadta. A »generális« kelletlen szavai s a regénykezdés folytonos eltolódása közt valószínű az összefüggés. Tisza rosszallása hathatott Mikszáthra. Nem tudta függetleníteni magát a sugallt aggályoktól. A mű megszületését ez a »barátia« óvás késleltethette. Adalék az *Új Zrínyiasz* keletkezésének története Tisza és Mikszáth kapcsolatának valódi tartalmára. Nem annyira bátortotta s ösztönözte Mikszáthot a művészt ez a barátság, sokkal inkább fékezte, visszatartotta. A legértékesebbet fogta le, bizonytalanította el benne: a satíraíró, a kritikai realistát. Kételyt vetett a merészség útjába.

Fontos ezeknek a tényeknek hű számbavétele, már csak azért is, mert Mikszáth életrajzának nélkülözhetetlen s kitűnő forrása, Mikszáthnénak, Mauks Ilonának az emlékezése, némileg érthető, de el nem fogadható kegyeleti okokból, torzítva, meghamisítva kivonatolta férje előbb idézett cikkét, s ezzel alkalmat adott hamis legendák keletkezésére :

»Szegény uram minden nap írt a lapba — jegyezte fel Mikszáthné —, hol tárcát, hol vezércikket, néha még a napi-hírek közül is egyet-kettőt érdekes, tetszetős formába öntött, de a lap csak nem bírt erőre vergődni. Ezért aztán lassanként kezdett lehangelődni; az Új Zrínyiaszt már régtől tervezte, most pedig napról-napra halogatta«.

Egyszer aztán a klubban Tisza Kálmán azt mondta neki: — Már csak látom, hogy javíthatatlan lusta vagy, mikor fogsz már bele az Új Zrínyiasz megírásába? Elhiszem, hogy nehéz lesz, mert nagyon kényes dolog. A mi közönségünk még nincs ott, ahol az angol. Nem ért meg, azaz félreért, s talán lehetetlen feladat is Zrínyit úgy beállítani, hogy az iránta való kegyelet sehol se legyen bántóan megérintve, de azért csak fogj hozzá minél előbb!

Sokszor serkentette így a generális az uramat, amiért ma is hálával emlékezem rá. Bele is kezdett nemsokára és naponként írta jó nagy folytatásokban.« (MKné i. m. 182—183. l.)

Tisza szerepe az *Új Zrínyiasz* megszületésében nem ez, hanem éppen az ellenkező volt. Nem bátorította rá az írot: le akarta beszélni róla.

III.

Az *Új Zrínyiasz* ösztönzője, sugalmazója a századvégi magyar közélet volt. A »társadalmi politikai tréfás rajz« alcím, élő közéleti nagyságok szerepeltetése, célzások sokasága időszerű politikai eseményekre éppúgy utalt erre, mint Mikszáthnak a Magyar Könyvtárban megjelent, 1903-as kiadáshoz fűzött utószava: »Ezt a könyvet 1898-ban írtam . . . — jegyezte meg. — A könyv az akkori társadalmi, politikai események és felfogások persziflázsa.« (Krk. 10. k. 238. l.) Persze a regényt művész írta és nem zsurnaliszta. Ha számos mozzanat a naphoz kötötte is: egy korszak tükre lett, a kiegyezés-kori Magyarország hű satírája. A napi esemény csak szelep volt: egy gondolkodó, mélyrelátó író évek során felgyűlt keserű mondanója csapódott ki rajta. Érthető az *Új Zrínyiasz* az 1890-es évek politikai, közéleti történéseinek ismerete nélkül is. De az irodalomtörténetírásnak mégis feladata, hogy ne csak a kész művet leltározza, hanem nyomon kövesse a kialakulás folyamatát is. Szamba kell venni azokat az aktuális eseményeket, amelyek mint közvetlen ihletők, a művészi mondanivaló végső megfogalmazásába belejátszottak.

1. II. Vilmos császár magyarországi látogatása

Az *Új Zrínyiász* alapötletének ez az esemény volt a sugallója. 1897. szeptember 12–22. között II. Vilmos német császár Ferenc József kíséretében feleségével együtt Magyarországra látogatott. Szept. 12–15. közt részt vett a Tata környékén tartott hadgyakorlatokon. Szept. 15–20-ig a délmagyarországi királyi birtokon, Bélyén vadászott, s szept. 20–21-én a fővárost nézte meg. Része volt ez a diplomáciai aktus annak a politikának, amellyel a bomlani kezdő Habsburg-Monarchia igyekezett Magyarországot megnyerni biztos támaszként a maga számára. Ausztriát a kavargó s a mederbe szorítani nem bírt szociális és nemzetiségi ellentétek elgyengítették. Nem támaszkodhatott rá többé szilárdan a Habsburg-hatalom. S a Monarchia uralkodó körein belül mindinkább előtérbe nyomult az a politikai elképzelés, amely recsegő, ingó Ausztria helyett, az akkor még belsőleg viszonylag nyugodt s kiegyensúlyozottnak tetsző Magyarországot kívánta megtenni a Monarchia központi súlyponti államának. Ennek a politikai törekvésnek nyomán gyűltak ki az 1896-os Millennium görögützei. S ebbe a politikába illeszkedtek be olyan más, a nemzeti hiúságot legyezgető intézkedések, mint pl. a király 1897-es szoboradományozása a nemzet számára, a Hentzi-szobor eltávolítása a budai várból, a szabadságharc félszázados évfordulójának hivatalos megünneplése stb. S ennek a politikai koncepciónak volt része Vilmos császár, majd egy héttel később a román királyi pár magyarországi látogatása is.

II. Vilmos értette a szövetséges uralkodó politikai elgondolását. Kész volt a támogatására. 1897. szeptember 21-én Budapesten az udvari díszbédén mondott felköszöntőjében tömény dózist adott a mindig új, meg új dicséretre vágyó nemzeti hiúságnak. Ebben a hízelgő, udvarló beszédjében idézte fel Zrínyi alakját:

»Rokonszenves érdeklődéssel kísérjük mi otthon — mondotta többek között — a lovagias magyar nemzet történelmét, melynek hazaszeretete közmondásossá vált, amely küzdelemmel teljes múltjában a kereszt védelmére életét és vagyonát feláldozni sohasem habozott. Oly nevekre, mint Zrínyi és Szigetvár, még ma is hangosan földobban minden német ifjú szíve.« (Pesti Hírlap, 1897. szept. 22.)

Ez a hivatkozás konkretizálta Mikszáthban az *Új Zrínyiász* tervét. Az udvar magyarfogó politikája nyomán magára csapott a sovén nemzeti gög. Pöffeszkedett a hamis öntudat, rajzottak a torz illúziók. Ezekben az években röppent fel a »harmincmillió magyar« délibábjá. S a nemzeti hiúságnak ebbe a kritikát nem tűrő bolond farsangjába szólt bele a hűvös dezillúzió. A II. Vilmos császártól idézett Zrínyi feltámadt Mikszáth művében, s a millenáris nagyzási hóbort elleni tanúvallomás lett újkori sorsa.

2. A néppárt és a Rakovszky—Szalavszky-affér

Az *Új Zrínyiász*ban Mikszáth korábbi írásaihoz képest megsokasodtak az antiklerikális célzások, a gúnyos oldalvágások a papok ellen. A klerikális reakció pártjának, a néppártnak szervezkedése

és politikai előretörése érteti meg ezt. A mikszáthi szatíra létrejöttében része volt a néppárt közéleti jelentkezésének is. Cseppet se véletlen, hogy az *Új Zrínyi* 12. folytatásának megjelenése után a Magyar Gazdaszövetség közlönyének álcázott néppárti lap, a *Hazánk* egy ízléstelen támadó, gúnyolódó cikksorozatot kezdett el Mikszáth és a regény ellen. (L. *Legújabb Zrínyi*, *Hazánk*, 1898. febr. 25–márc. 6. 48–56. sz.)

A félf feudális magyar társadalom belső bomlásának egyik kirívó jele volt a néppárt: a pusztulás előszelét érezve, leplezetlenül, nyíltan lépett fel benne a reakció. A párt gondolata a kilencvenes évek elején, az egyházpolitikai harcok idején fogant. 1894-ben kezdett el szervezkedni, az 1896-os választásokon már 19 képviselőt küldött a parlamentbe; közéleti erő lett. Mikszáth idegenkedve nézte ezt a politikai mozgolódást. Féltette tőle a haladást, féltette a szabadelvű gondolatot. Úgy érezte, összefüggés van a néppárt megjelenése és a magyar közélet egyre riasztóbb elsekélyesedése közt. Lapjában, az Országos Hírlapban épp ezért több metsző gúnyú vezércikket jelentetett meg ellene. Vö. *Keresztényszocializmus* (1898. febr. 18.), *Rossz utakon* (1898. márc. 12.), *Új zászló* (1898. márc. 17.), *Vándorló szavazatok* (1898. márc. 27.) stb. Erdemes ezek közül a cikkek közül idézni egyet: »A néppárt – írta valószínűleg a Mikszáth tollából eredő *Rossz utakon* című vezércikk – nem a szabadságszerető, a liberális eszmék kultusza által civilizálódott, erősé lett magyar nemzet eszme körében fogant. Idegen befolyás szülte, hogy szűkeklü felekezeti érdekeknek szolgáljon és olyan hatalom számára csináljon propagandát a magyar közéletben, melynek időnként való felülkerekedése sötét lapokat foglal el a magyarok történetében. A vallási fanatizmus táplálása, a gyűlölségnek dogmává emelése teszik ezt a pártot destruktív irányúvá.« (OH. 1898. márc. 12.)

Az *Új Zrínyi* nemcsak elszórt, gúnyos célzások formájában őrizte Mikszáth ellenszenvét a néppárttal szemben, ez az indulat érteti meg a regény egyik központi cselekmény szálát, az Alapi–Perjéssy-párbaajt is. A századvégi magyar társadalmi élet elsekélyesedését ezzel az eseménnyel kívánta elsősorban jellemezni Mikszáth, s ennek megrajzolásához – mint ő maga utalt rá a regény Magyar Könyvtári kiadásához fűzött jegyzeteiben (l. Krk 10. k. 238. l.) – egy a néppárti reakció által felkavart ügy, a Szalavszky–Rakovszky-affér volt a mintája.

Szalavszky Gyula (szül. 1846.) nyitrai ügyvéd, szabadelvű párti politikus volt. 1883-ban Nyitra megye alispánjává választották, 1887-ben főispánnak nevezték ki ugyanott. 1890-ben belügyi államtitkár lett, majd 1894-től újból főispánként működött Nyitra és Pozsony megyékben. Mikszáth nem volt ugyan barátja Szalavszky-nak, szintelenebb volt annál az ember, de mint egyik cikke mutatja, vonzódott hozzá (L. Szalavszky, PH. 1891 jún. 11. 2. l.)

Szalavszky ellen 1897-ben vette kezdetét a néppárt hadjárata. A klerikálisoknak Pozsony és Nyitra megye katolikus szlovák paraszt-sága szállította a legtöbb szavazatot. Itt volt legnagyobb a papság befolyása. S Szalavszky mint főispán épp ezekben a megyékben

rendelkezett. Az 1896-os választásokon mindent elkövetett, hogy a klerikális győzelmet megakadályozza. S ezt nem bocsátotta meg neki a néppárt. Eleinte csak sajtókampányt folytatott ellene, de 1898-ban bevitte a személyi hajszát a parlamentbe is.

1898. január 28-án, a belügyi tárca költségvetésének tárgyalásakor Rakovszky István néppárti képviselő felolvasta a Hazánk 1897. szeptember 28-i számában megjelent Szalavszky-ellenes támadást:

»Az ország második városának élén oly ember áll — hangzott a cikk —, kit csak azért nem lehetett elcsukadni, mert későn jelentették fel pizskosságait. S midőn mi a becsületre hivatkozva egy ember eltávolítását követeljük, Bánffy Dezső az ő kormányának ily belső tagját bizza meg a magyar állam képviselésével egy ezredéves emlékmű leleplezésénél... S miután Szalavszky Gyula avatta fel ezt az emlékünket, mit mond ez az arról érkező idegennek mást, mint ezt: Ti, kik átléptek a határt, tudjátok meg, hogy itt kezdődik az okmányhamisító, csaló titkos tanácsosok országa.« A felolvasott cikkhez Rakovszky képviselő hozzáfűzte: »Kérdezem a t. belügyminiszter urat, megengedhetőnek tartja-e, hogy egy embert, kit ily módon támadtak, és aki ilyen megtámadás irányában a legkisebb lépést eddig nem tette, továbbra is főispán maradjon.« (Országgyűlési Napló Képviselőház. 1896—1899. XII. k. 119. l.)

Szokatlanul éles volt a hang, a becsületbe gázolt a támadás. Nem lehetett könnyen napirendre térni felette. Két napig, január 28-án és 29-én, a Szalavszky-ügy foglalkoztatta a Házát. Mikszáth barátja, Gajári Ödön állt ki legszenvedélyesebben a pozaonyi főispán mellett. Rajta kívül felszólaltak még a vitában Perczel Dezső, Szilágyi Dezső, Sima Ferenc, Molnár János. Január 29-én Rakovszky zárt ülést kért. Megismételte vádjait, s a vita során kijelentette: »Becsületese-e Szalavszky? Ez a kérdés!« A kor iratlan szabályai itt köteleztek, Szalavszky Pulszky Ágost és Tallián Béla útján még aznap párbajra hívta ki Rakovszkyt. De az a fegyveres elégtételt megtagadta: becsületbírószági tárgyalást követelt.

Január 31-én alakult meg a becsületbírószág. S február folyamán több ízben (febr. 5., 8., 11., 22., 23., 24., 25.) ülésezett, de végül is dolgavégezetlen oszlott fel. Rakovszky megbízottjai folyton újabb és újabb vádakkal álltak elő, Szalavszky mindegyik alól tisztázni tudta ugyan magát, de az ellenfél ekkor más gáncsot vetett: a formát hozta fel a lényeg ellen. Hajtogatni kezdte: a becsületbírószágnak nem az a feladata, hogy a különböző rágalmak igazságáról vagy alaptalanságáról meggyőződjék. Szerintük elsősorban azt kell eldönteniök: »Lovagias kötelességet mulasztott-e el Szalavszky, mikor a Hazánk 1897. szept. 8-i cikkére lépéseket nem tett.« Szalavszky képviselői nem voltak hajlandók, hogy ezt a kérdést állítsák középpontba. Ezért a Rakovszky-pártiak február 25-én lemondtak becsület-

bíróági tagságukról. Meghiúsult a tárgyalás. Szalavszky február 26-án Pulszky Ágost és Gajári Ödön útján hiába hívta ismét párbajra Rakovszkyt. Az, a becsületbíróági tárgyalás eredménytelen-ségére hivatkozva, az elégtételt újból megtagadta.

A parlament március 5-én ismételen foglalkozott a Szalavszky-üggyel. Egy kormánypárti képviselő, Dániel Gábor az interpellációk során kérdést intézett a belügyminiszterhez: méltó-e Szalavszky a főispánságra. Perczel Dezső belügyminiszter válaszában igazolta a pozsonyi főispánt. Hangsúlyozta, hogy a felhozott vádak légből kapottaknak bizonyultak, Szalavszky becsületén folt nincsen. A belügyminiszteri nyilatkozatot a kormánypárti képviselők tudomásul vették. Az ellenzék azonban nem fogadta el, sőt az egyik képviselő, Ivánka Oszkár újból feszegetni kezdte: miért nem vett annak idején elégtételt Szalavszky a Hazánk vádoló cikke miatt. Ennek a felszólalásnak újabb becsületbeli ügy lett a következménye, az Ivánka-Szalavszky affér. A megívott párbajban Szalavszky sebet kapott, s ez tett pontot a csaknem másfél hónapig húzódó botrányra.

Mikszáth elkedvetlenedve, rossz szájjal figyelte a Szalavszky ellen folyó személyi hajszát. Kórjelenséget látott benne. Egyik kis glosszájában »a középkori tűzpróbák« embertelenségéhez hasonlította a gyanúsítgatásokkal, rágalmakkal végzett »modern tortúrát«. (A Szalavszky és Rakovszky ügy vége, OH. 1898. márc. 1. 7. l.) Vezércikkben is visszatért az ügyre:

»Mi most az ügyet . . . csak annyiban akarjuk röviden pertraktálni — írta —, mint egy tükört, melyben a magyar társadalmi és politikai élet hű arca jelent meg — s ez az arc visszataszító. Két visszataszító vonás mutatkozik ebből a tükörből.

Az egyik a kannibálizmus, a legutálatosabb, legvadabb szenvedély, az emberevés. Vagyis a jelentkező étvágy, mely koronkint előtör. A másik a politikai elvakultság, mely már nem képes felismerni a feketét a fehértől. A kábultság, a politikai narkózis egy neme, amikor összekeveredik egy gomolyba minden, s csodálatos összevisszaságban kering igazság, bosszú, harag, védő, bíró, vádlott, vádló, és össze-cserélődik egyik a másikkal.

Lehet-e elszomorítóbb látvány annál, midőn a politika annyira elveszi az emberek látását, hogy egy férfiúnak a becsületéről lévén szó —, az egyik párt a politikai összetartozás szerint . . . tisztának találja; a másik ellenben makacsul megköti magát bűnössége mellett . . . Hát lehet ez? Hát szabad becsület dolgában a politikai uniformis szerint látni? Ez csak visszataszító lehet minden emberre nézve, kinek a látása ép és lelkenek fogékonysága el nem kopott a párt-súrlódásokban.« (A Szalavszky-ügy, OH. 1898. márc. 6.)

A századvégi magyar közélet egyik sorvasztó betegségét segített tudatosítani Mikszáthban a pozsonyi főispán hosszan húzódó ügye. Ismételen észre kellett vennie: nem az igazság fontos már itt,

föléje nőttek a szűk kis érdekek, az esetlegességek uralkodnak a lényegen. Hiszen egy kérdés eldöntését nem az erkölcs, a józan ész és a valóság törvényei szabják meg, az emberek nem ügyet látnak, hanem csak hatalmi kérdéseket. Így játszott bele közvetve a Szalavszky-Rakovszky-affér abba is, hogy élessé, keménnyé váljék az *Új Zrínyiszban* a Zrínyi ügyét vitató parlamenti tárgyalás szatírja.

3. Az obstrukció

Az *Új Zrínyisz* parlamenti jelenetének megformálásában a Szalavszky-ügyön kívül része volt egy más, egykorú közéleti jelenségnek is. Az obstrukciós viták megsokasodása volt itt Mikszáth fő ihletője. A regény fogantatása idején jelentkezett először erőteljesen a magyar közéletben a parlamentarizmusnak ez a betegsége. Voltak ugyan már régebben is obstrukciós viták (1871., 1889., 1891.). De csak a század vége felé lett az obstrukció az egész parlamentarizmust benuálással fenyegető kórjelenséggé. 1897 nyarán két hónapon át (jún., júl.) tartott az ellenzék obstrukciója, az ún. »sajtószakas« ellen. 1897 őszén az osztrák parlamentet teljesen szétzüllesztette a Badeni-féle nyelvröndelet ellen folytatott, agyonbeszélő tüntetés. 1897 decemberében s 1898 január elején pedig az osztrák-magyar vámszövetségi szerződés fenntartását veszélyeztette az ellenzék obstrukciós kísérlete.

Mikszáth aggodalommal figyelt fel ezekre a jelenségekre. Több cikkében foglalkozott az új parlamenti kórral: *Az osztrák parlamentből* (OH. 1897. nov. 28.), *Egy pillantás hátra és előre* (OH. 1897. dec. 2.), *Parlamentek alkonya* (OH. 1897. dec. 23.), *Receptek* (OH. 1898. jan. 1.), *Alkctmynysértés* (OH. 1898. jan. 4.). A parlamentarizmus csődjét olvasta ki a megismétlődő obstrukciós vitákból. *Parlamentek alkonya* című cikkében ezt meg is fogalmazta: »Azért, mert most méltán féltjük a magyar parlamentarizmust a ragadós osztrák nyavalyától — írta —, nem kell túloznunk. Nem kell annyira kétségbeesni, mintha a parlament veszedelme azonos volna a haza és a nemzet veszedelmével. Nem. A parlamentarizmus *ma* igen nagy és szent dolog, de a haza és a nemzet *mindig* az. Parlamentünk sok századon át nem volt. Hazánk ellenben ezer esztendeje áll, s a magyar már mint kész, szervezett nemzet jött ide. A parlamentarizmus politikai forma, melyet megalkotott, de el is ronthat az idő.« (OH. 1897. dec. 23.) S Mikszáthnak az volt az érzése, hogy az őrlő idő a parlamenti formát már el is rontotta. Az *Új Zrínyisz* meddő, értelmetlen parlamenti szóharcában nem utolsósorban az a tapasztalat verődött vissza, amely az osztrák és magyar obstrukciós viták során gyűlt fel a gondolkodó, a dolgokat felülről néző gúnyos szemléletben.

4. A politikusok közgazdasági tevékenysége

A szabadelvű párt Tisza frakciójához tartozó Mikszáth a saját elvbarátaival ütközött össze ebben a kérdésben. Az ellenzék a kilencvenes évek végén, noha nem annyira elvi meggondolásból, mint

kimúlt, az eskü után a maga halálának esetére unokaöccsét, *Alapi Gáspárt* nevezte ki vezérökké. Az erősség három részből, az új- és óvárosból s a belső várból állott, melyek egymástól széles árkokkal elválasztva lévén, csak hidak által közlekedtek egymással. A hely erősségét nem hatalmas falak, mert ezek még a belső várnál is jobbára fa- és földművekből álltak, hanem, mint neve is mutatja, a város körül folyó Almás folyam mocsárai alkották. A belső várat hármasaroktól övezett öt földbástya képezte, melynek löportáru szolgáló tornya készült csak szilárdabb anyagból.

A víváshoz augusztus 7-én az új városnál fogott az ellenség; de Zrínyi két napi harc után, látván, hogy az meg nem tartható, augusztus 9-én annak házait s hidját felgyújtván, az óvárosba vonult . . . Az aug. 19-én intézett közönséges roham az óvárost is az ellenség kezébe juttatá. A csekély őrség a minden felől betóduló nagy tömegeket tovább tartóztatni képtelen, a belső várba húzódott. A törökök azonban oly gyorsan előlították a kapu táját, hogy az őrségből is többen kiszorultak [56: 23] s a híd körül vitézül harcolva találták halálukat. Ezek közt voltak *Bosnyák Márton*, *Botos Péter*, *Deák Balázs*, *Basa Péter*, *Mátyás György*, valamennyien alhadnagyok, számos más bajnokokkal. *Kadován* és *Dandó Ferenc* alhadnagyok, vagy mint akkoron nevezettek vajdák [56: 25], már előbb elesetek a város védelmében. [57: 4] *Szecsődy Máté* a gyalogság kapitánya [55: 27] összezúzott láb-szárakkal vitetett be a belső várba. [55: 36]

Mohamed nagyvezér magát ekként az egész város birtokában látván, Zrínyit, miként előbb is többször, újra feladásra szólítá, egész Horvátország birtokát ígérvén neki, ha kapuit megnyitja; de a levél miként a megszállás előtt törvényül szabotott, tűzbe vették . . . [99: 34]

A rohanásokkal nem boldogulván, szeptember 2-án a nagy bástyát kezdték aláásni s az odahordott nagymennyiségű tűzszereket szeptember 5-én felgyújtották. Az erős déli szél által szitogatott lángok rövid időn az egész bástyát elberittették, onnan pedig a vár épületeire is átharapódzának, mint egy halotti szövétnekül szolgálva *Szulejmánnak*, ki a reá következő éjjel vérhasban, vagy mint mások írják, szélhűtésben meghalt . . . *Szokoli Mohamed* urának halálát gondosan eltitkolva [173: 32], másnap még keményebb ostromot intézett. A *Nádasy bástyánál* kétszer hatolt be az ellenség, de Zrínyi őt mind a kétszer visszaverte . . .

Közelgett tehát a pillanat, melyben Zrínyi már csak fogság vagy dicső halál között választhatott: a hős magát őrségének maradványaival együtt halálra szánta el. És kilépett a torony udvarára, könnyű bíbor dolmányba s mentébe öltözve, melynek zsebébe a vár kulcsai mellé 100 magyar aranyat tétetett: [54: 21] »Ne mondhasa — úgy mond —, aki levetköztet, hogy rajtam semmit sem talált.« Nyakában

aranylánccal, fején gyémántos forgóú fekete kalppal s egy aranyos markolatú ősi szablyával [54 : 20 ; 58 : 15], melyet a többiek közül azért választotta ki, mert »avval kezdé meg, úgy mond, a dicsőség pályáját, avval szerze hírt nevet magának, s avval akarja bevárni is, mit reá a végzet mért.« Ezután vitézeit rövid, de lelkes beszéddel a halálharcra felbuzdítván, *Juranics Miklósnak* átadja a királytól vett zászlaját [54 : 4] s a kaput megnyitattja. E pillanatban egy apró golyókkal s vasdarabokkal töltött nagy tarackot sűttet ki s ennek füstje alatt [23 : 6 ; 58 : 15], mint villám fölegből, rohan hada élén a híd felé nyomuló ellenségre. [56 : 14] A harc heves, de rövid vala : alig oszlott szét a füstföleg, melyből a hős halálos csapásait osztogatá, fején és mellén halálosan megsebesítve rogyott le [55 : 16], s körülötte hullottak el *Juranics Miklós, Istvánfy Pál, Csáky György, Bajony János, Patacsics Péter* [123 : 9] s mindazok, kik vezérek után a hídra rohantak. (Horváth Mihály : Magyarország történelme. 2. kiad. Pest, 1871. IV. k. 324–328. l.)

Horváth Mihály könyvének mint főforráson kívül, a regény történelmi vonatkozásainak rajzához felhasználta Mikszáth a *Pallas Nagy Lexikonát* is. 1893–97 közt készült el ez az első teljes magyar lexikon, 16 kötetben. A Zrínyivel kapcsolatos címszavaknak Margalits Ede volt a szerzője. Innen vette Mikszáth a Zrínyi családjára, családi körülményeire, Zrínyi Jánosra, valamint az Alapi Gáspárra vonatkozó adatokat (vö. Tárgyi magyarázatok 56 : 6 ; 74 : 25 ; 75 : 5 ; 121 : 1 ; 143 : 20 ; 159 : 20).

Valószínű, hogy elolvasta művéhez Nagy Iván Zrínyiről szóló cikkét is (I. Zrínyi Miklós és Szigetvár. Kubinyi–Vahot : Magyarország és Erdély képekben. III. k. 1854. 77–80. l.) Kubinyi–Vahot évkönyve forrása volt *A beszélő köntös* írásánál is (vö. Krk. 3. k. 347–349. l.). A benne található Nagy Iván-féle cikk ismeretére utal a XVI. századi Szigetvár környékének leírása és a Zrínyi Miklós fejének sorsáról szóló részlet.

Zrínyi Miklós *Szigeti veszedelem* c. hőskölteményét forrásként nem igen használta Mikszáth. A regény szerkezetében, a bevezető és záró fejezet égi jelenetében ezt követte ugyan, de ezzel a kompozicionális eszközzel csak a címtől is szügerált eposzi hangulatot igyekezett megteremteni. A kezdő és záró rész ünnepélyes komolysága a satírárt tette teljesebbé. Nevet vagy eseményt azonban nem vett át Zrínyi eposzából. Csak néhány emberi színt, egy-egy hőst jellemző egyéni vonást ragadott ki belőle. Szecsődy nagy pallosa, *Juranics szépsége*, Alapi okossága, Radován szegénysége utal a *Szigeti veszedelemre*. (Vö. Tárgyi magyarázatok : 55 : 21 ; 56 : 38)

A források felhasználása jellemző fényt vet Mikszáth történelem-ábrázoló írói módszerére. Érdeklődését nem annyira a nagy események, a sorsokat mozgó elvek, gondolatok kötötték le : sokkalta inkább vonzották az apró hétköznapi mozzanatok, az egyéni jellegzetességek. A történelemnek nem a tartó vázát, a színeit kereste. Mintegy kézzelfoghatóvá, láthatóvá kívánta tenni a múltat. Ebbe

az irányba működött fantáziája. Ahol valami konkrét, egyéni adalékot talált, azt rögtön beszötte művébe, továbbfejlesztette. Ahol ilyenre nem akadt, teremtett maga. Nevek, amelyeket forrásaiból elvont üres fogalomként kapott, nála testet öltöttek, élni, lélegzeni kezdtek. Így lett pl. pocakossá Basa Péter (56 : 34), őszé Deák Balázs (56 : 20), rövidiátóvá Bosnyák Márton (56 : 34), pajkossá Radován diák (54 : 38), vasgyúróvá Patacsics Péter; (59 : 28). Ezért mesélgetett esténként a kis Zrínyi Jánoskának a nagy mesemondó Istvánffy Pál (56 : 5), udvarolt Salm gróféknál Zrínyi Pozsonyban Kanizsay Orsolyának (141 : 13), ezért vadászatott Gazaldo olasz márkai Zrínyinél Csáktornyán (74 : 36) stb. Ezeket az apró jellemző életszerű mozzanatok mind az írói fantázia teremtette.

A történelemformálásnak ez a módja valóban élővé tette a rég megholt embereket. De ugyanakkor ez volt a forrása Mikszáth tévedéseinek, anakronizmusainak is. Viszonylag kevés történelmi kútfőbe lapozott bele. S így olyan tulajdonságokkal is felruházta hőseit vagy olyan eseményeket is költött köréjük, amelyeknek más, általa nem ismert adatok ellenmondottak. Így például a regény első közlésében az Országos Hírlapban »fiatal hetyke leventeként« léptette fel Alapít (I. Szövegváltozatok 55 : 2), holott Alapi vézna, satnya külsejét feljegyezte a történelem. Erre a tévedésére figyelmeztethette valaki Mikszáthot : a hibát korrigálta. De a műben így is benne maradtak egyes történelmi tévedések. (Vö. Tárgyi magyarázatok 55 : 34 ; 56 : 26 ; 57 : 4).

Másik jellegzetessége Mikszáth történelemábrázoló módszerének, hogy az ismert, a krónikákban feljegyzett hősök s vezérek mellett nagy számban szerepeltetett közembereket. A »vajdák« mellett feltámasztott Zrínyi közvitézeiből is nem egyet. Ezeknek nemcsak jellemet, nevet is ő adott. Az általa teremtett névtelenek : Cselejthey István, Josipovics Mihály, Kántor Márton, Komádi Mihály, Laskay Gerzson, Máté György, Nagy Kristóf. Ezeket a vitézeket a történelem nem tartotta számon. Csak az *Új Zrínyiás*zban éltek. Talán azért, hogy pótolják a magyar történetírásnak azt a Mikszáthtól később feljegyzett hiányát, »hogy csak a királyi kastélyok és országgyűlési termek körül ógyeleg, a népet nem látja« (Olvasás közben. MKmR-Fr. 20. k. 291. l.). Rajtuk kívül egy szereplője van még az *Új Zrínyiás*znak, aki a forrásokban nem, csak a regényben jelenik meg : Vinnyói páter. Erre a figurára a satíráirónak volt szüksége : a klérusellenes gúnyos írói megjegyzéseknek lett hordozója.

V.

Az *Új Zrínyiás*z groteszk alapötlete — a feltámadt Zrínyi sorsán, egyéniségén át nézni az újkori életet — a világirodalom nagy satíráinak klasszikus formájára emlékeztet. A satíráirónak mindig szüksége van a rendkívüliire. Mennél meghökentőbb a látászög, ahonnan szemléli kora társadalmát, annál kirívóbban ugranak szembe az ábrázolni kívánt ferdeségek. A szokatlan megvilágításban felötlenek s nevetségessé válnak az egyébként elfogadott s természet-

nek tűnő visszasszágok is. A szatíra nagyfokú művészi élelést kíván. S az időben vagy térben távoli dolgokat egyherántó formai lelemény ezt teszi lehetővé: a füreza, szokatlan tükör lemezelenít, a nem mindennapi mérték felfedi a rejtett hibákat is. A világirodalom nagy szatírájában ezért állandóan továbbbélő típus a távoli provinciák küldöttje, a leveleket írogató perzsa vagy a »vadember«, s ezért tér vissza bennük folvton a fantasztikum: óriások, törpék, lovak országán át vagy távoleső századok meredélvein úzi keresztül a hőst a karikírozó fölény. Ebbe a sorba illeszkedik bele az *Új Zrínyidész*. Nem travesztia vagy paródia a mű: formailag csak ebből a nagy szatírahagyományból eredeztethető (vö. Riedl Frigyes megjegyzéseit az Irodalom c. fejezetben). Erre utal Dézsi Lajos is, mikor Montesquieu *Perzsa levelekjével* rokonította (Dézsi: Magyar történelmi tárgyú szépirodalom. Bp. 1927. 134. l.). S ezt vette észre az egykorú kritika is, mikor két divatos, korabeli szatirikus művel (Bellamy: A kétezredik évezredből és Mark Twain: Fgy venki Arthur király udvarában) vetette össze Mikszáth regényét (L. Tábori Róbert: Az Új Zrínyidész. Új Idők 1898. 44. sz.)

Bellamy, Edward (1850—1898) amerikai regényíró 1888-ban megjelent műve, *Looking backward*, nagyon népszerű volt a maga korában. A 90-es évek elején két magyar fordítása is jelent meg. De a regény amellet, hogy irodalmilag gyenge, érdektelen, nem is szatíra, sokkalta inkább utópia. Az ezer évet átálvó hős a 2000. évben néz körül, s ennek távlatából elsősorban nem saját korát ítéli meg, hanem az általa eszmévinek vélt társadalmi rendről fejteget kispolgári bölcsességeket. Pusztán a Rip van Winkle-motívum, az időt általuoró hősnék alakia emlékeztet az *Új Zrínyidész*ra.

Mark Twain (1835—1910) kitűnő szatírája, *Connicut Yankee in King Arthur's Court* (1889.) már sokkalta inkább lehetett Mikszáth közvetlen ihletője. Igaz, hogy itt a szatíra a modern polgári amerikai élet felől elsősorban az elsüllvedt feudális világ ellen írányult. Inkább a múltat érte a gúny, s nem a jelent. De azonos volt az *Új Zrínyidészével* a felállított mérce, egyezett a szatirikus forma: egymástól távoleső korok szembeállításá váltotta ki itt is a leleplező kacait. Mark Twain regényének első magyar nyelvű kiadását csak későbből tartiák ugyan számon bibliográfiáink. De lehetséges, hogy folytatásokban már a 90-es években közölte valamelvik napilapunk, vagy a német fordítást ismerte Mikszáth. Ha filológiaiag pontosan nem is dokumentálható, de megvan a valószínűsége, hogy Mark Twain regénye valóban ösztönzőben hathatott az *Új Zrínyidész* szerzőjére. Utal erre *Egy yankee Arthur király udvarában* 1956-os magyar kiadásának utószava is (l. *Egy yankee Arthur király udvarában*. Bp. 1956. Szépirodalmi, 386. l.).

Az *Új Zrínyidész* irodalmi ösztönzői közt nemcsak ismert divatos művek szerepelnek. Közrejátszhatott megformálásában Mikszáthnak egy fiatalkori olvasmányemléke is. Gragger Róbert hívta fel a figyelmet a rokonságra Tatár Péter egyik ponyvája és az *Új Zrínyidész* között. (Gragger Róbert: Irodalomtörténeti forrástanulmányok. ITK. 1916. 26. évf. 22—37. l.)

A *Tatár Péter* néven írogató *Medve Imre* ügyvéd (1818–1878) a múlt század 50–60-as éveinek legismertebb füzetes ponyvagyárosa volt. (Vö. Krk. 1. k. 254. l. és Bisztray Gyula cikkét: Népnevelő íróink a XIX. században. Demokrácia és köznevelés. Bp. 1945. 167–168. l.) Egyik legnagyobb sikerű ponyvahistóriájában Gvadányi peleskei nótáriusának történetét dolgozta fel. (*A peleskei nótárius budai utazása, élete, további tettei és halála*. Bp. 1857. Buczásnszky Alajos.) S a ponyvaszerzők bevált receptje szerint az első füzet kelen-dőségétől felbátorítva, újabb meg újabb kalandokba vitte be hőst. Mivel a nótárius az első füzet végén egyszer már meghalt, Ponson du Terrail Rocambole-jának mintájára kénytelen volt feltámasztani, s így csikart ki ugyanabból a témából még négy füzetnyi történetkét: 1. *A megholt peleskei nótárius feltámadása, lelkének vándorlása és újra visszaköltözése az örök életbe*. Bp. 1859. 2. *A megholt peleskei nótárius Nagy Zajtay István másodszeri feltámadása és utazása a földön*. Bp. 1860. 3. *A megholt peleskei nótárius harmadszeri és utolsó feltámadása és utazása a földön*. Bp. 1870. 4. *A megholt Nagy-zajtai Zajtay István híres peleskei nótáriusnak az 1873. évben történt újabb feltámadása és elbúcsúzása*. Bp. 1873. (A peleskei nótárius feltámadásának motívumát egyébként Tatár Péterrel egyidőben Vas Gereben is felhasználta. Vö. Gragger i. h. 29–30. l.)

A feltámadási történetek közül az első füzet volt a legsikerültebb. Az 50-es évek Budapestjére vitte el benne a szerző életreklent hőst, s megismertette vele a modern civilizáció vívmányait (aratógép, Lánchíd, gőzhajó, vasút, telegráf, léggömb stb.) A nótáriusnak ezek között való komikus bukdácsolása adta a történetet. Gragger szerint ez a füzet volt nyilvánvalóan mintája és részben forrása Mikszáth *Új Zrinyiászá*nak. Mikszáth tudvalegőleg szívesen olvass-gatta a ponyva füzetait. És szerkesztő korában maga is írogatott a nép számára. Itt nemcsak a szerkezet, a bekeretezés és egyes részletek egyeznek, melyekkel Mikszáth a politikai rajzot élénkíti, hanem az alapötlet, az egész hangulat, melyben a sírjából kikelt s lovára ülő régi jó magyar az új kor vívmányait, a vasutat, a szivart, parlamentet, tudományt, egész Budapestet mint valóságos élményeket tapasztalja, sőt a közös célzat is, a jelenkori magyar főváros szatirikus rajza, teljesen átment Tatár Péter verszetéből Mikszáth elbeszéléésébe. Csakhogy Mikszáth még erősebben konkrétizál és a politikát teszi központtá, élő neveket emleget és gúnyol. (Gragger, i. h. 28–27. l.)

Tatár Péter ponyvatörténetét nem illeti irodalmi mérték. Olcsó s többnyire izléstelen ötletekre épült. Volt ugyan benne némi társadalmi-eszmei célzat: a nótárius kikelt az 50-es évek angomániája, paraszti úrhatnamsága ellen, pörbe szállt a finn eredetű hirdető tudós társasággal. Konzervatív nemesi szemszögből ítélte. De nem ezekre a szatirikus mozzanatokra esett a hangsúly. A feltámadás itt csak ürügy volt, hogy a modern technikai vívmányokkal való találkozás során újabb meg újabb neveléséges helyzetbe bonyolódják a hős. De nem utolsó sorban épp ez az öncélú burleszk komikum érvel Gragger feltevéésének helyessége mellett. Mikszáth regénye nemcsak irodalmi rangjában, tendenciájában is különbözött ugyan

Tatár Péter verses ponyvájától : nála nem a hősnek, a törpe jelennek szólt a gúny. De néhány, a mű főirányától elütő s főleg a bevezető részekben felbukkanó burleszk jelenet, ahol az író nem kora társadalmát szatirizálta, ellenkezőleg, a modern világgal szemben Zrínyi vitézei váltak nevetségessé, amellelt tanúskodik, hogy az *Új Zrínyiaszt* író Mikszáthban valóban ott élhetett ez a régi, elsüllyedt olvasmány- emlék. (Vö. Tárnyi Magyarazatok : 57 : 14 ; 60 : 14 ; 81 : 35.)

Ezek az irodalmi ösztönzések magyarazzák ugyan némileg az *Új Zrínyiasz* koncepciójának kialakulását. De a döntő mégsem az ő szerepük volt : az írói élmény ért meg hozzá. Alkotó átvétel csak ott lehetséges, ahol már megszületett rá a belső igény. Az *Új Zrínyiasz* szatirikus, formai leleményét irodalmi példák legfeljebb csak bátorították, de valójában a kor sürgette ki. Az időbeli viszonylagosság tudatát ez érlelte meg. Példákkal dokumentálta, mennyire relatív, korhoz kötött mindenféle érték. A gyors változások időszaka volt ez, az idő munkáját látni lehetett. 48 egykori hősei kopottan s nemegyszer beszennyezett névvel tengnek már a század vége felé, s a forradalom hajdani vezető osztálya, a középnemesség dzsentrivé züllött, svihákként élt. Az idő szemmeláthatóan örölt, visszajára fordított, felcserélt. Belopta az emberek tudatába a relativitás gondolatát, a szkepszist. Arra készítette őket, hogy a dolgokat ne önmagukban, hanem a változó időben nézzék : az erények vagy hibák megítélésekor ne csak az egyént, a kort is figyelembe vegyék.

A sodró, változtató idő Mikszáth egyik alapvető élményévé nőtt. Két irányban dolgozta fel ezt az élményét. Egyrészt élesebben figyelt fel az idő sodrából kiszakadt sorsokra, emberekre. Így születtek meg a Don Quijote-típust variáló művei. (*Nemzetes uraimék, Beszterce ostroma, Gavallérok, A mi örökös barátunk* stb.) Máraészt arra a művészi játékokra készítette ez az élmény, hogy különböző korokat összevessen, egymáshoz mérjen, egyazon jellemnek vagy történetnek eltérő alakulásán át következtessen az egyes korok tartalmasságára, eszményeire. Az *Új Zrínyiasz* alapkonceptiója ott bujkált már Mikszáth első kritikai realista regényében, a *Nemzetes uraimékban*. A nagyerejű Mácsik elkallódott, groteszk sorsáért a kort, a környezetet tette felelőssé az író. »Itt áll teszem azt — írta — a hatalmas Mácsik, ki királyosdit játszik otthon a környéken szertelen tekintélyével, pallérozatlan lelkének hiábavaló erőivel. Ki tudja, ha előbb születik, s ha selyemhímzésű ágyból nem jut-e fel talán még Erdély trónjáiá is. Egy nagy embernek a nyers váza és összes méretei meg vannak benne, de ezt mind nevetségessé teszik a kicsinyes viszonyok.« (Krk. 2. k. 167. l.) Elmúlt korok megvilágító párhuzamát felidézve, gúnyolódott Mikszáth a jelenen olyan karcolataiban, mint pl. *A kínos ügy* (1888.) (Jk. 29. k. 168—173. l.), *A ninivei kormánybiztos* (1891.) (Jk. 30. k. 161—168. l.), *Napidíj nélküli követek* (1892.) (Jk. 48. k. 1—7. l.). S ez a formai lelemény szabta meg a *Galamb a kalitkában* című elbeszélésének alapkonceptióját is. (1891.) (Krk. 4. k. 7—68. l.) A jelen hidegét, ürességét a múlt melege, tartalmassága jelezte itt is. Az *Új Zrínyiasz* szatirikus formai leleménye készen volt már Mikszáthban a regény írása előtt is, de a legnagyobb művészi

erővel itt élt vele. (Későbbi írásaiban is egyik kedvelt formai fogása volt Mikszáthnak az idő szöktetése, különböző korok szembeállításával felhívni a figyelmet az észlelt viaszasságokra. Vö. pl. *Szétbontott krónikák*. 1900. Jk. 21. k. 198–216. l.; *A Zách-eset*. Az Újság, 1904. 161. sz.; *A megkonfundált kísérletek*. 1904. Jk. 21. k. 156–167. l.)

Adalékok az »ÚJ ZRÍNYIÁSZ« irodalmi hatásához

1. Az Új Zrínyiász alapötlete bátorította fel *A Hét* szerkesztőit, hogy 1898. március 15-ike alkalmából körkérdést intézzenek a magyar írókhoz: »*Mi lenne Petőfi, ha élne még?*» A kérdésre a következő írók küldték be válaszukat: Jókai, Mikszáth, Herczeg Ferenc, Főtövös Károly, Ábrányi Emil, Hentaller Lajos, Kozma Andor, Szomaházy István, Kiss József, Rákosi Viktor, Bródy Sándor, Szabó Endre. (L. Ha Petőfi élne. *A Hét*, 1898. márc. 13. IX. évf. 428. sz. 166–167. l.)

2. Az *Új Zrínyiász* egyik legsikerültebb figurája volt Rózer úr, a nemesi-úri életformát majmoló polgár típusa. Mikszáth eredetileg egy kroki-sorozat főszereplőjének szánta a Rózer-családot (vö. Krk. 10. k. *Tárgyi magyarázatok* 107:1), ehhől a célból rajzolta meg tagjait, csak később léptette át őket az *Új Zrínyiász*ba. A típuslelemény eredetiségét, ösztönző voltát mutatja, ha az Herczeg mint az Új Idők szerkesztője egy kis karcolatban sürgette Mikszáthot, kezdje el végre sorozatát. Valószínűen közrejelelt ez a figura Ambrus Zoltán Berzsenvi bárókról szóló karcolatainak megszületésében is. Ambrus nem sokkal az *Új Zrínyiász* megjelenése után *A Hét* 1899. évfolyamában kezdte el a maga sorozatát. A Berzsenvi-család a maga parvenü sznobizmusával nyilvánvalóan a Rózer-familia rokona volt. (Vö. Ambrus Zoltán: Berzsenvi báró és családja. Bp. 1902. A Berzsenvi-lányok tizenkét vélegénve. Bp. 1907., a Berzsenvi-dinasztia, Bp. 1928.)

3. Valószínűen hatott az *Új Zrínyiász* Szabó Dezső 1931-ben írt *Feltámadás Makucskán* című satirikus elbeszélésére. (L. Szabó Dezső füzetek. 4–5. sz. Bp. 1934. Ludas Matyi. 75–102. l.) Azonos volt az alapötlet. Szabó Dezső is egy elképzelt feltámadás históriáján át púnyolta ki kora társadalmát: a sírhól visszatérő makucskai parasztok tragédiája leplezte le az ellenforradalmi évek hazug nemzeti frázisait. Szabó Dezső elbeszélésében éppúgy, mint Mikszáth regényében, jelentős helyet foglalt el a parlamenti jelenet. A korabeli országgyűlés életének satirikus ábrázolásában Szabó Dezső ihletője Mikszáth lehetett. (Az *Új Zrínyiász* és a *Feltámadás Makucskán* rokonságára Fėja Géza hívta fel a figyelmet. Nagy vállalkozások kora. Bp. 1943. 119. l.)

Szövegváltozatok

Kiadásunk a MKM sorozatban megjelent 1904-es kiadás (röv. *MKM*) szövegét vette alapul. Zárójelben közöljük az 1898-as Országos Hírlapban történt folytatásos közlés (röv. *OH*), az 1898-as Légrady-féle (röv. *1898.*), az 1901-es MKM sorozatban megjelent (röv. *1901.*),

a Magyar Könyvtár-beli (röv. *Mk*) és a Jubileumi kiadás (röv. *Jk*) szövegének változatait. Mikszáth, mint általában, az első kötetkiadás (1898) alkalmával módosított itt is legtöbbször. Szinte változatlanul ennek alapján készült a *Mk*. Újból komoly szerzői beavatkozásról tanúskodik az 1901-es MKm sorozatban megjelent kiadás. Ennek alapján rendezték sajtó alá az 1904-es MKm-t és a Jk-t. Noha magában a Jk-ban is van olyan módosítás, amelyet csak a szerző eszközölhetett (Szövegváltozatok 52 : 19), ezt a kiadást mégsem fogadhattuk el alapszövegnek. Számos olyan javítás is van benne ui., amely nyilvánvalóan a sajtó alá rendezőnek, Rubinyi Mózesnek a tollából eredt. (Vö. pl. Szövegváltozatok 64 : 24, 72 : 23, 73 : 11, 75 : 29, 77 : 12, 130 : 4).

A különböző szövegváltozatok közt tartalmi jellegű módosítás viszonylag kevés van. (L. pl. Szövegváltozatok 55 : 2, 100 : 6, 183 : 35, 191 : 38). Szintén kevés az értelmi-szabatossági okokból, vagy a szóismétlés elkerüléséért történt változtatás. (Vö. pl. 133 : 8, 10 ; 193 : 9.) Feltűnően nagy azonban a nyelvhelyességi okokból történt módosítások száma. Mikszáth egyéni stílusára jellemző bizonyos, az élő beszéd közvetlenségét is érzékeltető nyelvi lazaság. A *szinte* szót gyakran használja, *szintén* értelemben (vö. pl. 138 : 8, 185 : 38, 187 : 36), locativus helyett sokszor allativust (vö. pl. 141 : 25, 160 : 26), tagadó szó helyett pedig tiltó szót (vö. pl. 123 : 31, 145 : 1, 165 : 39) használ. Egyik felőtli sajátossága Mikszáth nyelvének, hogy tulajdonnevek és birtokos személyragos főnevek előtt gyakran olyankor is kiteszi a névelőt, mikor az általános nyelvi szokás szerint ez nem szükséges. (Vö. pl. 117 : 3, 151 : 13, 160 : 4, 176 : 36, 186 : 34, 198 : 31 és 132 : 25, 139 : 39, 159 : 23, 169 : 14, 172 : 16, 178 : 8, 199 : 7, 200 : 9) A későbbi kiadások ezeket a pongyolaságnak tűnő nyelvi jellegzetességeket jobbra kiküszöbölték. Nehéz eldönteni, hogy szerzői szándékot fejeztek-e ki a javítások, vagy pedig csak a sajtó alá rendezők önkényeskedő nyelvi pedantériájáról vallanak. Kiadásunkban minden egyes esetet ebből a szempontból külön mérlegeltünk.

Érdekes adalékot szolgáltat az *Új Zrínyiász* Országos Hírlapban közölt szövege Mikszáth egyéni helyesírásának történetéhez. Az idegen szavak írásában Mikszáth a magyaros írásmód híve volt. Nem sokkal az *Új Zrínyiász* folytatásainak megkezdése előtt azonban közölte lapjában Dóczy Lajos cikksorozatát, amely határozottan elítélte ezt az írásmódot s az idegen írásmód helyessége mellett érvelt. (Vö. Dóczy Lajos : Levél Mikszáth Kálmánhoz. OH. 1898. jan. 6., jan. 16., febr. 1.) Mikszáth engedett Dóczy érveinek : »Dóczy Lajos cikksorozata — írta egyik szerkesztőségi megjegyzésében — a fonetikus írásmód számos hívét tértette meg frappáns példáival és ritka szellemmel csoportosított érveivel. Íme, a megtérítettek között vagyunk mi is — az OH szerkesztősége. Mi is a magyarosabbnak látszó írásmódot választottuk az újság megindításakor, noha nem mentünk el azokig a szélső határokig, ahol a hangzás után való írás kezd nevetségessé válni. S nem megyünk el most sem . . . azokig a határokig, ameddig az ortológusok mennek, hogy minden idegenből átvett szónak meghagyják a maga régi, eredeti formáját . . . Különb-

séget teszünk azok között az idegenből vett szavak között, amelyek teljesen magyarokká lettek, amelyek átmentek mindannyiunk vérébe és azok között az idegen szók között, amelyek közismertek ugyan . . . de amelyek idegenek maradtak formában és hangzásban egyaránt. Ami magyarrá lett az értelemben, legyen az az írásban is, ami idegenül hangzik a fülünkben, maradjon az a formában is. (OH. 1898. febr. 4. 6. l.) Az itt kifejtett helyesírási elvnek alkalmazását mutatta az *Új Zrínyiásznak* az Országos Hírlapban közölt szövege.

*

A regény címe a különböző kiadásokban hol *Új Zrínyiász*, hol *Az új Zrínyiász*. A cím változatai:

1. Az OH 1897-es, 1898-as szerkesztőségi közleményeiben mindenütt *Az új Zrínyiász* (l. OH. 1897. nov. 20., 21., 23. stb. 1897. dec. 28., 1898. jan. 1., 4., 5., 6., 13., 15., 18., febr. 13.)

2. Mikszáth »Milyen lesz *Az új Zrínyiász*« c. cikkében: *Az új Zrínyiász* (OH. 1897. dec. 19.)

3. Az OH folytatásos közlésében mindenütt: *Az új Zrínyiász* (OH. 1898. febr. 15. — ápr. 14.)

4. Mikszáth későbbi, a regényről szóló megnyilatkozásaiban: *Új Zrínyiász* (l. Tisza Kálmán és az írók. Jk. 21. k. 85. l.; *Az öreg diktátor*. Töviskés látogatóban. Bp. 1912. 192. l.)

5. Az egyes kötetkiadásokban:

a) 1898: *Új Zrínyiász*. Fejlécen: *Az új Zrínyiász*.

b) 1901: *Új Zrínyiász*. Külső címlapon és fejlécen: *Az új Zrínyiász*.

c) MKm: *Új Zrínyiász*; külső címlapon: *Az új Zrínyiász*.

d) Mk: *Az új Zrínyiász*.

e) Jk: *Új Zrínyiász*.

Kiadásunkban a névelő nélküli, *Új Zrínyiász* alakot fogadtuk el.

Lap Sor

- 51: 5 vázlatban hagyott (OH; 1898; Mk: vázlatban *hátra*-hagyott)
 10 okvetlenül (OH: okvetetlenül)
 23 Omodék (Jk: Omodéék)
 25 de most *esetleg* (OH: de most)
 52: 3 Rákóczi (Jk. kivételével mindegyik kiadásban: Rákóczy)
 8 fiskálisaiból (OH: a fiskálisaiból)
 19 Választhattam volna a világtörténelemből hőst, hogy könyvem így az idegenek előtt is érdeklődést kelthessen, de mit nekem az idegen világok — én csak enyimek írója vagyok: a magyaroké. Megmaradok Zrínyinél. (Ez a részlet a Jk. kivételével mindegyik kiadásból hiányzik.)
 23 kell (OH; 1898; 1901; Mk: kellett)
 25 a dátumot kell megváltoztatni (OH; 1898; Mk: a dátumot kellett megváltoztatni)

- 52 : 27 *hívatta* (OH ; 1898 ; Mk : *hívatja*)
- 53 : 2 *a harsonába* (OH ; 1898 ; Mk : *harsonádba* ; 1901 : *a harsonádba*)
- 16 *Dombóvár* (az eddigi kiadásokban : *Dombóvár*)
- 54 : 2 *a mesékben* (OH ; 1898 ; Mk : *a mesében*)
- 3 *de azokból biz* (OH : *de biz azokból*)
- 5 *adott át neki* Zrínyi (OH : *adott át Zrínyi*)
- 7 *szemeiket* (OH : *a szemeiket*)
- 11 *csendesen* (OH : *csendesen*)
- 12 *választotta* (OH ; 1898 ; Mk : *választá*)
- 15 *Szolimán sátrai* (OH ; 1898 ; Mk : *se a Solimán sátrai* ; Mkm : *Solimán sátrai*)
- 55 : 2 *Egy vézna, púpos emberke, csupa bőr, csupa csont,* lépett elő (OH : *Egy fiatal hetyke leveinte* lépett elő)
- 22 *átnyújtván* (Jk : *odanyújtván*)
- 56 : 2 *miképp* (OH ; 1898 ; 1901 ; Mk : *miképpen*)
- 3 *temetésen levő* (OH ; 1898 : *temetésen lévő*)
- 12 *Miért* (OH ; 1898 ; Mk : *Mért*)
- 13 *mi ide* (OH ; 1898 ; Mk : *ide*)
- 16 *lehettek* (OH ; 1898 ; 1901 ; Mk : *lettek* ; MKm : *lehetet*)
- 22 *kínnszorultak* (OH ; 1898 ; Mk : *kúnnszorultak*)
- 23 *és ott őket* (OH ; 1898 ; Mk : *s ott őket*)
- 25 *az alhadnagyot* (OH ; 1898 ; Mk : *az alhadnagyokat*)
- 57 : 6 *kérdi Szecsődy* (OH ; 1898 ; Mk : *kérdé Szecsődy*)
- 12 *szomjasok* (OH ; 1898 ; Mk : *szomjasak*)
- 12 *tréfálkozik* (OH ; 1898 ; Mk : *tréfálózik*)
- 12 *mint a toportyánféreg* (MKm ; Jk : *mint a toportyánféreg*)
- 24 *hetyke kis bajuszát* (OH : *a hetyke kis bajuszát*)
- 28 *Vinnyói* (OH : *Vinyói*)
- 58 : 3 *olyanvalami* (MKm ; Jk : *olyanvalami*)
- 5 *Patacsis* (Jk. sajtóhibával : *Patacsis*)
- 7 *a nagy fejét* (Mk : *nagy fejét*)
- 8 *egyik kezével* (OH : *az egyik kezével*)
- 15 *nyolcadikiról* (OH ; 1898 ; Mk : *8-ikiről* ; MKm ; Jk : *8-ikiről*)
- 22 *Nem érzed-e* (OH ; 1898 ; Mk : *Nem érzed*)
- 26 *vagy föltámadtunk* (OH ; 1898 ; Mk : *vagy hogy föltámadtunk*)
- 33 *a szokásos tréfás tóosztjával* (OH ; 1898 ; Mk : *szokásos tréfás tóosztjával*)
- 59 : 2 *Zrínyi bán* (OH : *Zrínyi gróf*)
- 3 *régebben elesett hú harcosait* (OH : *a régebben elesett hú harcosait*)
- 4 *egyenként* (1898 ; Mk : *egyenként*)
- 5 *hévvel* (OH : *hevével*)
- 8 *Egy bizonyos, mi itt* (OH ; 1898 ; Mk ; MKm : *Egy bizonyos, hogy mi itt*)

- 59 : 14 eddig soha nem látott ismeretlen híd (OH ; 1898 ; Mk :
egy eddig soha nem látott ismeretlen híd)
 16 *e* hidat (OH ; 1898 ; Mk : *ezt a* hidat)
 28 *ki* olyan (OH ; 1898 ; 1901 ; Mk : *aki* olyan)
 30 kifacsarta (minden kiadásban így!)
 31 dobálván (OH ; 1898 ; 1901 ; Mk : dobván)
 33 *a* marhaerejével (OH ; 1898 ; Mk : marhaerejével)
 34 neki *sem* mozdult (OH ; 1898 ; 1901 ; Mk : neki *se* mozdult)
 39 mi légyen *ez* (Jk. sajtóhibával : mi légyen)
- 60 : 1 embernek (OH ; 1898 ; 1901 ; Mk : embereknek)
 9 Mohamed (OH : Mahomed)
 24 repülő (OH ; 1898 ; Mk : röpülő)
 25 Zrínyi vitézei (OH : *a* Zrínyi vitézei)
- 61 7 *s* égett (Jk. sajtóhibával : *és* égett)
 10 *a* másik (OH : másik)
 15 *oly* sebesen (OH ; 1898 ; Mk : *olyan* sebesen)
 29 *a* világgolyó ezen felén (1898 ; Mk : MKm. sajtóhibával :
a világgolyó ezen a felén; Jk : *a világgolyónak ezen a felén*)
 32 egyetlen lap (OH ; 1898 ; Mk : egyetlenegy lap)
 33 *ily* cím (OH ; 1898 ; Mk : *ilyen* cím)
 34 levelezők (Jk : levelező)
- 62 : 17 Zrínyi hadai (OH ; 1898 ; Mk : Zrínyi és a hadai)
 26 *oly*forma (OH ; 1898 ; 1901 ; Mk : *olyan*forma)
 31 mentékben (MKm ; Jk : mentében)
- 63 : 6 színről-színre (OH : *szemről-szemre*)
 8 *A Pester Lloyd-hír* az OH-ban más betűtípussal (petittel)
 van szedve.
 18 szolgáltak *fel* (Mk : szolgáltak)
 25 *volt* maszkírozva (OH ; 1898 ; 1901 ; Mk : *van* maszkí-
 rozva)
 28 *a jövőben* (OH ; 1898 ; 1901 ; Mk : *a jövődöben*)
 34 fizessen *és* punktum (OH ; 1898 ; 1901 ; Mk : fizessen,
 punktum)
 39 *úrias* nyugalommal (Jk : úri nyugalommal)
- 64 : 3 pincérei (OH ; 1898 ; 1901 ; Mk : *a* pincérei)
 20 senki *sem* (OH : senki se)
 24 *kinek* mindenét fölették (Jk : *akinek* mindenét fölették)
 25 közleményét (1898 ; Mk ; 1901 ; MKm örökletes sajtó-
 hibával : közleményeit)
 31 látták-*e* a török csapatot (OH ; 1898 ; 1901 ; Mk : láttak-*e*
 török csapatot)
 32 nekik (Jk : neki)
- 65 : 4 mindig (OH : mindig)
 5 elméjükben (OH : *az* elméjükben)
 8 *gyermek*eink (OH ; 1898 ; Mk : gyerekeink)
 9 nemzetségünk (OH : nemzetségük)
 38 *Deus Videbit* (1901 ; MKm sajtóhibával : *Deés* *Vede*bit,
 Jk : *Deus* *vide*bit.

- 66 : 8 A szigetvári sírok nyitva találtattak (az OH-ban ez a szöveg-rész még nincs kurziválva)
 15 e hazugságokat (OH : *ezt a hazugságukat*
 15 kolportálták (1898 ; 1901 ; Mk ; MKm : korpoltálták)
 19 a viselkedésükről (Jk : viselkedésükről)
 32 Zrinyiek (az eddigi kiadásokban : Zrinyiek)
 36 pénze (MKm ; Jk : pénz)
- 67 : 4 mégis Zrinyi lesz (OH ; 1898 ; Mk : mégis a Zrinyi lesz)
 5 pedig (OH ; 1898 ; 1901 ; Mk : *pediglen*)
 27 francia (OH : a francia)
- 68 : 14 *sem* tréfa (OH ; 1898 ; Mk : *se* tréfa)
 16 egyikükre (Mk : egyikükre)
 16 az eddigi tulajdonhoz (MKm : az eddigi tulajdonoshoz,
 Jk : az eddigi tulajdonosokhoz)
 20 Az Akadémián (OH ; 1898 ; Mk : Az Akadémiában)
 21 viseletről (OH ; 1898 : viseletről)
 25 szöveget ütött (OH ; 1898 ; 1901 ; Mk : szeget ütött)
 30 a Történelmi Társulat (az eddigi kiadásokban : a történelmi társulat)
 38 a halálához (Jk : a halálzásnál)
- 69 : 6 *dr.* Korányi (OH : *doktor* Korányi)
 9 Fraknói (OH ; 1898 ; 1901 ; Mk : A Fraknói)
 9 munkájában (OH : *nagy* munkájában)
 10 miben halt meg az igazságos király (OH : miben halt meg az igazságos király. *Gondolom tudóvizényőben. És a veséje is meg volt gyulladva a felső csücskén.*)
 15 mint mondták (OH ; 1898 ; Mk : mint mondák)
 36 sortól
 39 sorig terjedő rész, a »Tessék megnéznie mondathoz tartozó lábjegyzet az OH szövegéből hiányzik.
 37 keletkezése (1898 ; 1901 ; Mk : *kezelése*)
- 70 : 2 a szózatnak (OH ; 1898 ; Mk : e szózatnak)
 3 egyszer mindenkorra (Jk : egyszer s mindenkorra)
 10 részleges feltámadás (Jk kivételével mindenütt : *részletes*)
 12 enciklika (1898 sajtóhibával : encikliá)
 16 ezen gróf Zrinyi Miklós (Jk : ezen Zrinyi Miklós)
 24 sortól a 71 : 6-ig, Wlassics levele, az OH-ban a többi szövegtől elütő betűtípussal (petittel) van szedve.
 31 *már* nemcsak (OH : *immár* nemcsak)
 32 élnek (OH : éltek)
 34 feltámadnak (OH ; 1898 ; 1901 ; Mk : feltámadandnak)
- 72 : 13 foyerét (OH ; 1898 ; 1901 ; Mk : foyerjét)
 18 pontjai (OH ; 1898 ; 1901 ; Mk : *fütételei*)
 18 az elevátor megtekintése (OH : az elevátor megtekintése, *dejeuner a Margitszigeten, délután a vágóhid megtekintése*)
 20 újabban a vágóhid, a vásárcsarnok (OH ; 1898 ; 1901 ; Mk : újabban a vásárcsarnok)

Lap Sor

- 72: 23 *a* gróf Zrínyi Miklós fogadtatásáról van szó (Jk: gróf Zrínyi Miklós fogadtatásáról van szó)
- 73: 4 *sem* emelkedett (OH; 1898; 1901; Mk: *se* emelkedett)
8 ruházatukat (OH: *a* ruházatukat)
11 A II. Rákóczi Ferenc történetírója (Jk: II. Rákóczi Ferenc történetírója)
11 Rákóczi (A Jk-t előző kiadásokban itt is, a későbbiekben is: Rákóczy)
12 *kérdezte* (OH: *kérdé*)
17 Zrínyi Ilona (OH; 1898; 1901; Mk: *A* Zrínyi Ilona)
34 Nikodémiában (1898; 1901; Mk; MKm: Nikodémiában)
35 A török (OH; 1898; 1901; Mk: *a* törökök)
- 74: 26 *bólintott* (OH: *bólintott, hogy öröla*)
26 *a* szíve (1898; 1901; Mk: *szíve*)
26 *a* szíve *az igazoltságától, hogy* mit fog hallani (OH: *a* szíve, mit fog hallani)
- 75: 10 *rettenhetetlen* (MKm sajtóhibával: *retteneketlen*; Jk: *rettenhetellen*)
16 *a* tudomány (OH: *a* tudománya)
18 *a* gyermekeiről (OH; 1898; 1901; Mk: *a* gyerekeiről)
19 *Kendnek* (OH; 1898: *Kednek*)
20 *gyermekei* (OH; 1898; 1901; Mk: *gyerekei*)
24 *leány* (OH; 1898; Mk: *lány*)
25 *nagy nemzetségfákról* (OH; 1898; 1901; Mk: *a* nagy nemzetségfákról)
30 *s* meg volt bizva, hogy különvonaton kísérje őket (OH: *s* különvonaton volt megbízva őket kísérni)
- 76: 18 *De hiszen* (Mk: *De hisz*)
24 *érdelklődve* (OH; 1898; 1901; Mk: *érdelklődéssel*)
29 *A törvények, a tulajdonjog szentsége* (Jk: *A törvényekkel, a tulajdonjog szentségével*)
34 *áll* (Mk: *állt*)
36 *sem* akarta (OH; 1898; Mk: *se* akarta)
- 77: 12 *minthogy* (Jk: *s* minthogy)
24 *dévajkodás* (OH: *dévánkodás*)
24 *fogdosták, csipkedtek* (1898; Mk; 1901; MKm: *fogdos-tak, csipkedtek*; OH: *fogdosták, csipkedtek*)
25 *oly* helyen (OH; 1898; 1901; Mk: *olyan* helyen)
30 *megbotránkozásal* röföntek össze (OH: *megbotránkozva* röföntek össze)
- 78: 18 *ott a helye* (OH: *ott van a helye*)
21 *A vele volt* urak (OH: *A véle utazó* urak)
32 *mi a mienk* (OH: *mi a miénk*)
34 *szokott-e most* (Mk: *szokott-e*)
- 79: 6 *furcsának tetszettek* (OH; 1898; 1901; Mk: *furcsáknak* tetszettek)
21 *Thaly előhozta* (Jk: *Thaly előadta*)
23 *ahová* (OH; 1898; 1901; Mk: *ahova*)

- 80 1 *Mátyus* Arisztid (OH; 1898; 1901; Mk; MKm örökletes sajtóhibával: *Mátyus* Arisztid)
 17 *whigek* (OH; 1898; 1901; MKm: *vighék* Jk: *wighék*)
 34 *dadogta* (OH; 1898; 1901; Mk: *dohogta*)
 34 szemrehányóan (OH; 1898; 1901; Mk: szemrehányón)
 39 mondák (Jk: mondták)
- 81: 5 lábainál (MKm; Jk: lábainál)
 7 *sem* hozhatta (OH; 1898; Mk: *se* hozhatta)
 24 minaretek (az eddigi kiadásokban: minarették)
 31 *müezzin* (az eddigi kiadásokban: *muezzin*)
- 82: 1 vakítóan (OH; 1898; 1901; Mk: vakítón)
 8 körben kanyarodott (OH; 1898; 1901; Mk: körbe kanyarodott)
 9 *Mátyus* Arisztid (OH; 1898; Mk; 1901; MKm: *Mátyus* Arisztid)
 13 a rokonra (Mk: a rokonára)
 16 derekát (OH; 1898; 1901; Mk: *a* derekát)
 18 tagja (OH: *a* tagja)
 36 De *az* (Mk: De)
- 83: 4 néhány (Mk: néhány)
 16 szólnia kell (OH: szólnia kell)
 31 és sok mások (Jk: és sok más)
- 84: 1 Kathángy (az eddigi kiadásokban: Kathángi)
 8 *Taliani* (OH: *Galimberti*; Jk: Talliani)
 13 *ev. ref.* püspök (OH: *evangélikus-református* püspök)
 14 nem fog-e ő is beszélni (OH; 1898; Mk: nem-e fog ő is beszélni)
 22 *a* tribünök (OH: *e* tribünök)
 31 élelmességükkel (OH: elmességükkel)
 39 *a* kirohanást (Mk; kirohanást)
- 85: 2 kalamusnak (Mk: *calumusnak*)
 3 *se tudnám* kiszínezni (OH: *se bírnam* kiszínezni)
 9 Egy pár percig (OH; 1898; 1901; Mk: Egy percig)
 22 Zichianov (MKm; Jk: Zichanov)
 22 hercegekre (Mk: hercegre)
 25 *mikor* már elhelyezkedtek (OH: *amikor* már elhelyezkedtek)
 26 a föltámadottak fogadására (OH: a föltámadottak fogadtatására)
- 86: 3 Sartory Pál (1898; Mk: *a* Sartory Pál)
 6 a közvágóhid és elevátor (Jk: a közvágóhid és az elevátor)
 16 az a teketória (OH: az a nagy teketória)
 17 *Mily* fennhézjázás (OH: *Mely* fennhézjázás)
 32 *sohasem* voltak (OH; 1898; Mk: *sohase* voltak)
- 87 3 a páholyokban (1901; MKm; Jk: a páholyban)
 8 *akiknek* a hajába (OH; 1898; Mk: *kiknek* a hajába)
 13 fészkelődtek (OH; 1898; Mk: fészkelődnek)
 15 hadonászott (OH; 1898; 1901; Mk: hadonázott)

- 87 : 21 *De ez még hagyján lett volna, hanem mikor aztán* (1898; 1901; Mk; MKm; Jk: *Hanem mikor aztán*) – A későbbi kiadások változata valószínűleg szövegromlás, a mondat értelme megkívánja a kihagyott szövegrészt; az OH szövege alapján javítottuk.
- 24 *elszörnyűlködének* (OH: *elszörnyűlködének* MKm; Jk: *szörnyűlködének*)
- 27 *nem tőrjük* (OH; 1898; Mk: *ne tőrjük*)
- 34 *nem élveztek* (OH: *át nem élveztek*)
- 88 : 2 *Valamit kellene tenni* (OH: *Valamit tenni kellene*)
- 7 *kijelölt* (OH: *fenntartott*)
- 9 *köztük* Zrínyi is (OH: *s közöttük* Zrínyi is)
- 21 *gyermekeknek* (OH: *gyerekeknek*)
- 25 *a rab törökök* (OH: *rab törökök*)
- 26 *gyermekkorában* (OH: *gyerekkorában*)
- 36 *velük szemben* (OH; 1898; 1901; Mk: *velük szembe*)
- 89 : 4 *a vaagyúró Patacsics* (1901; MKm; Jk: *vaagyúró Patacsics*)
- 10 *csendben* (OH; 1898; Mk: *csöndben*)
- 19 *aztán is* (OH: *azután is*)
- 24 *fogadása* (Mk: *fogadtatása*)
- 25 *s mikor* ennek vége lesz (OH: *s amikor* ennek vége lesz)
- 27 *vadászatokra* (Jk: *vadászatra*)
- 27 *rájuk* (OH: *rájok*)
- 35 *ezren* (OH: *ezeren*)
- 90 : 3 *és képviselőház* (OH: *és a képviselőház*)
- 4 *Lobkowitz* (OH: *Lobkovicz* 1898; Mk; MKm: *Lobkovitz*)
- 6 *Poularde de France* (OH; MKm: *Poulardes de France*, Jk: *Poulard de France*)
- 8 *aztán* (OH: *azután*)
- 9 *sortól, Károlyi István beszéde, az OH szövegében a többi szövegrésztől elütő betűtípussal (petittel) van szedve.*
- 13 *Hasonlíthatnának* (1898; Mk; 1901; MKm; Jk: *Hasonlítanának*). – A legkorábbi szövegben, az OH-ban található változatot fogadtuk el: a mondat értelme ható igét kíván; a későbbi kiadások változata valószínűleg örökletes sajtóhiba.
- 14 *Leonidász* (a korábbi kiadásokban itt is, később is: *Leonidás*)
- 31 *szárguldó paripák* (MKm; Jk: *szárguldó paripák*)
- 35 *vészfellegek* (Jk: *vészfellegek*)
- 37 *török-tatár* (Jk: *török, tatár*)
- 91 : 17 *hosszabban társalgott* (OH; 1898; 1901 Mk: *hosszabbban társalgott*)
- 18 *a fején levő* (OH: *fején lévő*)
- 19 *forradás* (OH: *forradása*)
- 20 *okos szemeiből* (OH: *okos két szemeiből*)
- 37 *az ő életét* (Jk: *az életét*)
- 93 : 5 *demonstráló felolvasás* (OH: *egy demonstráló felolvasás*)

- 93 : 14 de zerinvári (Mk : zerinvári)
 21 ugyanakkor (OH : ugyanakkor)
 21 Szokoli Mohamed (OH ; 1898 ; 1901 ; Mk ; MKm : Szokoli Mohammed)
 22 Musztafának (OH ; 1898 ; 1901 ; Mk ; MKm : Mustafának)
 24 közszemlére (1898 ; 1901 ; Mk : a közszemlére)
 24 elrettentéseül (OH : elrettentésül)
 25 Musztafa (OH ; 1898 ; 1901 ; Mk ; MKm : Mustafa)
 25 elküldé (Mk : elküldte)
 25 a Miksa császár fővezérének (Jk : Miksa császár fővezérének)
 94 : 2 a Szent Ilona-klastromba (OH ; 1898 ; 1901 ; a Szent Ilona-klastromban)
 2 eltemetté (OH ; 1898 ; 1901 ; Mk : eltemeté)
 5 dr. Pauler (OH : dr. Pauler Gyula)
 11 másik (az OH ; 1898 ; Mk szövegében kurzíválva)
 11 haladó karaván (az OH ; 1898 ; Mk szövegében kurzíválva)
 13 csúszott le (OH ; 1898 ; Mk : csúszott el)
 28 Nagy Kristóf (OH ; 1898 ; 1901 ; Mk : Nagy Kristóf vitéz)
 33 rávette (OH : rászedte)
 95 : 20 fiaitól (OH ; 1898 ; Mk : fiától)
 21 miért ne (OH ; 1898 ; Mk : mért ne)
 24 Igen, egy magyar reneszánsz-múzeumot (OH ; 1898 ; Mk : Igen, egy magyar reneszánsz-múzeum)
 35 a hadba való ruhát (OH : azt a hadba való ruhát)
 96 : 5 kőgrádicsán (OH : kőgarádicsán)
 9 kinyitva (Jk : nyitva)
 11 álmat mér (OH : álmokat mér)
 14 a lángnyelvet (OH ; 1898 ; 1901 ; Mk : a lángnyelveket)
 26 bíbormentéjét (1901 ; MKm ; Jk : a bíbormentéjét)
 29 ruhásházában (OH ; 1898 ; 1901 ; Mk : a ruhásházában)
 31 fölvennie (MKm ; Jk : fölvenni)
 97 : 3 B-y kapitánynak (OH : Bérczi kapitánynak)
 5 bíbormentét (Jk : mentét)
 8 B-y kapitány (OH : Bérczi kapitány)
 17 a fiatalabbak (OH : a fiatalabbja)
 17 Juranics Lőrinc (OH : Juranics Miklós)
 98 : 7 a töről (OH : a törül)
 10 a tékozló fiát (Mk : tékozló fiát)
 19 Micsoda édes jelszó (OH : Micsoda édes jelszó ez)
 23 szemeit (OH : a szemeit)
 28 Zrinyit kell értesíteni (OH ; 1898 ; 1901 ; Mk : Zrinyit kellett értesíteni)
 31–35 Más országban ritka . . . mégis közéletünk kimagasló alakja lehet (OH : Más országban azt mondják : X. úr. X. ismeretlen mennyiséget jelent. Az X. tehát egy ismeretlen. Mi nem mondunk X-et, hanem azt mondjuk : közéletünk kimagasló alakja. Ezek a névtelenek csinálják a dolgokat)

- 31—35 a kulisszák mögött és a lapokban a névtelen cikkeket is
 ők írják, közéletünk kimagasló alakjai.)
- 98 : 33 hát azt mondjuk (1898 ; 1901 ; Mk : hát *ráadjuk az ismeretlenség ködéből szőtt ruháját*, azt mondjuk)
- 36 több ismeretlen kimagasló alakunk van (OH : több ismeretlen kimagasló alak van)
- 37 *sajátszerű* benépesítése (OH : *mesterséges* benépesítése)
- 99 : 4 Mire való (OH : Mire való az)
- 6 osztalékot fizet (OH : *nagy* osztalékokat fizet; 1898 ; 1901 : osztalékokat fizet)
- 34 felajánlotta (OH : felajánlta)
- 34 Vigyázz! (OH : Vigyázz! — *kidltá fenyegetőn és parancsolón*)
- 100 : 1 nem tudom (OH : *aztán* nem tudom)
- 4 húsz millió (OH ; 1898 ; 1901 ; Mk : a húsz millió)
- 6 öt forintra (OH : két forintra)
- 8 az öt forintra (OH : a két forintra)
- 15 az a húsz millió (OH ; 1898 ; 1901 ; Mk : a húsz millió)
- 21 bele (Jk : belé)
- 22 egy kívánatos asszonnyal (OH : egy kívánatos *özvegy* asszonnyal)
- 32 a reneszánsz-múzeumhoz (OH ; 1898 ; Mk : az *új* reneszánsz-múzeumhoz)
- 34 szívére kötötte (OH : a szívére kötötte)
- 34 a névaláíráson kívül (OH : a névaláírásán kívül)
- 35 kezébe (Jk : a kezébe)
- 101 : 7 az igazgatóság (OH ; 1898 ; 1901 ; Mk : az *új* igazgatóság)
- 17 lábával toppantott (OH ; 1898 ; 1901 ; Mk : a lábával toppantott)
- 25 a birtokainkat (1898 ; 1901 ; Mk : birtokainkat)
- 102 : 9 Rózer Jánosé (OH : Rózer *Nepomuk* Jánosé)
- 17 *ötven* forinttal többet (OH : *ötven* forinttal többet)
- 17 Ígértünk neki (OH ; 1898 ; 1901 ; Ígértük neki)
- 19 visszahívott (1898 ; 1901 ; Mk : visszahívott)
- 20 eszembe (OH : az eszembe)
- 21 megkapják a házat (OH : megkapják az *urak* a házat)
- 103 : 3 egy ezredes (MKm ; Jk : az ezredes). — A korábbi kiadások változatát fogadtuk el: a mondat értelme határozatlan névelőt kíván)
- 29 a rettenthetetlen hős (OH : a rettenthetetlen hős)
- 31 a medvebőrén (OH ; 1898 ; Mk : medvebőrén)
- 31 kigombolkózott (OH : kigombolkózott)
- 35 A szép *asszony* jelt ad magáról. (OH : A szép *özvegy* jelt ad magáról, *azaz hogy nem is özvegy.*)
- 104 : 2 megpödrítve (1898 ; 1901 ; Mk : megpödrítve ; MKm ; Jk : megpödrítve)
- 6 puhatolódzik (1898 ; 1901 ; Mk ; MKm ; Jk örökletes sajtóhibával: puhatolódzik)

- Lap Sor
- 104 : 13 le is hajlott (OH ; 1898 ; Mk : le is hajlott)
- 105 : 5 kivált Juranics (OH : kivált Juranics *öcsém*)
- 14 a Laszlovszkyig (Mk : Laszlovszkyig)
- 21 nem volt még (Mk : nem volt még)
- 33 megismertem önt (OH : megismerhettem önt)
- 106 : 1 semmit *se* mondhatok (Jk : semmit *sem* mondhatok)
- 5 a rozstábla mellett (OH : egy rozstábla mellett)
- 6 ennyiben maradt volna (OH : ennyibe maradt volna)
- 12 egy ékszerészhez (1901 ; MKm ; Jk : egy régi ékszerészhez)
- 27 A menyecske ura, egy nyugalmazott vén ezredes, halálra félti... (OH : A menyecske a néhai urát emlegette, hát özvegynek hittük, de nyilván másodszor ment férjhez, mert Radován kisütötte, hogy ura van, egy nyugalmazott vén ezredes, aki halálra félti.)
- 38 fejével (OH : a fejével)
- 107 : 1 sortól
- 1 egyike a legvagyonosabb, legelőkelőbb polgárcsaládoknak (UI ; OH : egyike a legvagyonosabb, legelőkelőbb *pesti* polgárcsaládoknak)
- 3 és demokrata műveltségnek (UI ; OH ; 1898 ; Mk : és a demokrata műveltségnek)
- 4 azon fokán (UI ; OH : azon a fokán)
- 5 a dolog (UI : ez a dolog)
- 9 Rózer Nep. János (U₁ : Roser Nep. János fővárosi képviselő és a Ferenc József rend lovagja. — A Krk. előtti kiadásokban : Roser Nep. János)
- 9 patikárusnak (UI : patikáriusnak)
- 13 Schramm József (UI : Schramm József, régi törzsvendégek még emlékezhetnek rá)
- 17 a »Kigyó-patikának« a laboratóriumában (UI : a »Kigyó-patikának« a laboratóriumban)
- 24 akivel ma is boldogul él (UI : akivel ma is szeretetreméltó tapintattal *elnököl*)
- 108 : 2 sürgött-forgott (UI : ott sürgött-forgott)
- 5 gyarapodának anyagiakban (UI ; OH : gyarapodának az anyagiakban)
- 6 Mert értett hozzá (UI : Mert hát értett hozzá)
- 108 ; 15 Hát miért (UI ; OH : Hát mért)
- 21 benyúlik (UI ; OH ; 1898 ; Mk : belenyúlik)
- 27 legédesebb álmából (UI : a legédesebb álmából)
- 34 ötpercentes kamatja (UI ; OH ; 1898 ; 1901 ; Mk : az ötpercentes kamatja)
- 35 Éppen húszezerrel több, mint kellene (UI ; OH ; 1898 ; 1901 ; Mk : Éppen több, mint kellene)
- 109 : 7 Rothschild (UI : Rotschild)
- 14 nem kell a pénz (OH ; 1898 ; 1901 ; Mk : nem kell pénz)
- 18 önkéntes (UI ; 1898 ; Mk : önkénytes)

- Lap Sor
- 31 csudálatos (UI; Jk: csodálatos)
- 33 Nina volt (UI; OH; 1898; 1901; Mk: a Nina volt)
- 110: 11 ilyformán (UI; OH: ilyenformán)
- 14 gyermekek (UI; OH: gyerekek)
- 14 aztán (UI; OH: azután)
- 23 boglyos (Jk: boglyas)
- 27 nem, nem, *nem* (UI: nem, nem)
- 28 gyermekemnek (UI; OH: gyerekemnek)
- 111: 1 „Így éldegélt...” kezd. szakasz előtt az UI-ben alfejezet kezdődik: »A diner-k története» címmel.
- 3 és egy telket a Nádor utcában, melyre csinos palotát építetett Rózer úr (az UI. szövegéből hiányzik)
- 4 többi pénzüket (UI: a többi pénzüket)
- 8 nyakában (UI: a nyakában)
- 10 pénztárca (UI; OH: pénztárcája)
- 14 s *néha* elvitte feleségét (UI; OH: s minden nyári vasárnap elvitte feleségét)
- 15 hol (UI; OH; 1898; 1901; Mk: ahol)
- 17 Így folyt volna le (UI: Így is folyt volna le)
- 19 dr. Wlada Celesztin (UI: dr. Wlada Celesztin, *akivel hihetőleg bővebben ösmerkedünk majd meg a diner-knél*)
- 27 ahol (UI; OH: hol)
- 27 és más fehéreneműi (Jk: és fehéreneműi)
- 29 átváltoztak férfi *limlommá* (UI: átváltoztak *férjüingekké és egyéb férfi limlommá*)
- 31 és mennyit érhet (UI; OH: s mennyit érhet)
- 39 nem került az vissza (UI; OH: nem került az *többé* vissza)
- 112: 4 *miért* ne fogadnánk (UI: *mért* ne fogadnánk)
- 9 merültek *még* fel (Mk: merültek fel)
- 9 valódi *néven* (UI: valódi *néven*)
- 12 ahhoz az állításához (MKm; Jk: ahhoz az állításhoz). – A mondat értelme a birtokos személyragos alakot valószínűsíti; a korábbi kiadások változatát tartottuk meg.
- 13 *egy* lehetetlen látomány (Mk: lehetetlen látomány)
- 23 ez ember (Mk: ez az ember)
- 32 röpkülő (Mk: repülő)
- 37 talál-e *rajtuk* (Mk: talál-e)
- 38 pipája hamuját (UI: a pipája hamuját)
- 113: 3 közeledni (UI: közelegni)
- 10 senki *sem* (Mk: senki *nem*)
- 12 sortól
- 14 sorig. »Egész nap gondolkozott...» kezd. szakasztól »ha egy fogatot szereznének» mellékmondatig) terjedő rész helyett az UI szövegében a következő változat:
– Egyszer egy pozsonyi kisasszony selymet lopott a boltban – mondá Krisztina, aki szeretett szülővárosából történeteket mesélni –, ruhát varrt magának belőle, gyönyörű ruhát, de félt benne kimenni az emberek közé, csak

- otthon viselte bezárt ajtók mellett, és efeletti bánatában megőrült.
- Rózer úr gondolkozóba esett:
 — Nem szeretném, hogy úgy járj, Krisztina. Mit szólnál hozzá, ha egy fogatot szereznék
- 14 ha egy fogatot szereznék (UI; OH; 1898; 1901; Mk: ha egy fogatot szereznék)
- 15 kikocsiznánk (UI; OH; 1898; 1901; Mk: kikocsikáz-nánk)
- 17 Az asszony szemei (UI: Az asszony *szemei*)
- 19 a *pompás* hintó (UI: a hintó)
- 20 *kikocsiztak* a ligetbe (UI; OH: *kocsiztak ki* a ligetbe; 1898; 1901; Mk: *kikocsikáztak* a ligetbe)
- 27 *medicinát* (UI: *medecinát*)
- 34 hát (UI; OH: *tehát*)
- 114: 1 Rothschildnél (UI: Rothschildnél)
- 11 ennek nejevel (UI; OH; 1898; Mk: ennek *a* nejevel)
- 11 utaztam hazafelé (UI: utaztam hazafelé, *báró Plichta-leány az ezredesné*)
- 29 és *lesüté a szemeit szégyenlősen, a tenyerét pedig a felesége szájára tapasztá* (UI: és szégyenlősen tapasztá tenyerét a felesége szájára)
- 34 *híni* (UI: *híni*)
- 115: 1 sorig »Rózerék egyike a legvagyonosabb...« kezd. szakasz-tól »Most már tehát megtörtént...« kezd. szakaszig terjedő rész néhány évvel előbb »*A Rózer-család ebédjei*« címen önálló karcolatként jelent meg az Új Időkben (Új Idők, 1895. márc. 24. 14. sz. 253–256. l.), innen vette át Mikszáth *Az új Zrínyisza*ba. A karcolat befejező és záró részletét a regényben elhagyta Mikszáth (l. Tárgyi magyarázatok, 115: 1), de egyébként a két szöveg szinte teljesen azonos. Az Új Idők (röv.: UI.) eltéréseit is itt tüntetjük fel a szövegváltozatok között.
- 5 s azok családjából (OH; 1898; 1901; Mk: s azoknak családjából)
- 10 ismerőseik (OH: *ösmerőseik*)
- 15 *sem* hoztak (OH: *se* hoztak)
- 38 *nagyobb kölcsönnél* (MKm; Jk: *nagy kölcsönnél*). — A korábbi kiadások változatát fogadtuk el: a középfokú melléknévi alak kifejezőbb.
- 116: 4 s különös viszonyt (OH; 1898; 1901; Mk: *és* különös viszonyt)
- 7 Rózeréknak (OH; 1898; 1901; Mk: Rózeréeknek)
- 11 *abbanhagyni* (OH; 1898; 1901; Mk: *abbahagyni*)
- 12 *csúfság tárgyává tenné őket* (OH; 1898; 1901; Mk: *csúfság tárgyává tenné*)
- 35 ekképp nyilatkozott (OH; 1898; 1901; Mk: ekképpen nyilatkozott)

- Lap Sor
- 117 : 2 *kérdezték* (MKm ; Jk örökletes sajtóhibával : *kérdezték*)
 3 *mi van Bibithyvel* (OH : *mi van a Bibithyvel*)
 4 — *Mikor találkozol Bibithyvel?* (OH : — *Mikor találkozol Bibithyvel? — Szervusz, te »jámbor ember«.*)
 7 *Rózerünk kebelbarátja* (OH ; 1898 ; 1901 ; Mk : *a mi Rózerunk kebelbarátja*)
 8 *s még több efféle* (OH ; 1898 ; 1901 ; Mk : *s több efféle*)
 25 *s mindenikről* (1901 ; MKm ; Jk : *s mindenkiről*)
 29 *a Rózerékhez* (Jk : *a Rózerékhoz*)
 34 *csodálkozni* (OH ; 1898 ; Mk : *csodálkozni*)
 36 *házvételi ügyében* (1901 ; MKm ; Jk : *ügyében*)
 118 : 1 *Egy kínos ügy* (A fejezet címe az OH-ban : *A poézis*)
 3 *a »kieszkábálta« szóhoz Mikszáth az OH-ban a következő lábjegyzetet fűzte : Zrínyi sajátkezű leveleiben előforduló szó, azt jelenti, hogy kifaragta, kicsiszolta.*
 6 *kacagtatók* (MKm ; Jk : *kacagtató*)
 24 *a következőleg történt* (OH ; 1898 ; Mk : *következőleg történt*)
 119 : 2 *Perjéssy* (OH : *Perjessy*)
 3 *Hívták* (OH : *Hítták*)
 3 *nehányan* (OH : *nehányan*)
 8 *megértettem* (OH : *megértem*)
 10 *kiáltottam* (OH ; 1898 ; Mk : *kiáltom*)
 13 *az így szokás* (OH ; 1898 ; Mk : *ez így szokás*)
 13 *azok aztán* (OH : *aztán azok*)
 27 *minden abbamaradt* (Mk : *abbamaradt*)
 31 *mondják* (OH ; 1898 ; 1901 ; Mk : *mondták*)
 32 *annyit jelent* (OH ; 1898 ; Mk : *az annyit jelent*)
 37 *amelyen* (OH ; 1898 ; Mk : *melyen*)
 39 *kérdeztem* (OH : *kérdezem*)
 120 : 4 *szintén* (OH ; 1898 ; Mk : *hát szintén*)
 5 *Hát hallottatok* (Mk : *Hát hallottak*)
 13 *Szigetváron* (OH : *Szigeten*)
 14 *az ajtónál* (OH : *az ajtajánál*)
 18 *A kaszinóba* (Mk : *A kaszinóban*)
 121 4 *Gubecz Máttyást* (Jk itt is, a későbbiekben is : *Gubecz Máttyást*)
 10 *velük támadt föl* (OH ; 1898 ; Mk : *velök támadt föl*)
 30 *barátai* (OH ; 1898 ; Mk : *barátjai*)
 36 *a kaszinó leghiggadtabb köreit is* (1901 ; MKm ; Jk örökletes sajtóhibával : *a kaszinó leghiggadtabb köreit*)
 36 *reparálható* (OH ; 1898 ; Mk : *reperálható*)
 38 *rögtön becsületbírótság elé vitte volna* (1901 ; MKm ; Jk : *a becsületbírótság elé vitte volna*)
 122 : 9 *kérdé* (1901 ; MKm ; Jk : *kérdé*)
 12 *És mi baj lesz ebből* (OH : *És mi baja lesz ettől*; 1898 ; Mk : *És mi baj lesz ettől*)
 13 *fogalmakat* (OH : *fogalmaitokat*)
 35 *s vegyük* (Jk : *vegyük*)

- Lap Sor
- 123 : 14 megmenekült (OH : megmenekül^{vén})
 15 1572-ben (1898 ; 1901 ; Mk ; MKm ; Jk örökletes sajtóhibával : 1752-ben)
 22 fitymálón (OH ; 1898 ; Mk : fitymálón)
 27 Zrínyiről (Mk : Zrínyiről)
 29 a szerszámotokat (OH : a szerszámaitokat)
 31 mégsem hiszem (OH ; 1898 ; Mk : mégse hiszem)
- 124 : 13 fegyverrel kérjen (OH ; 1898 ; 1901 ; Mk : fegyverrel kérhessen)
 14 gentlemantól (Mk : gentlemantól)
 15 halántékai (OH ; 1898 ; Mk : a halántékai)
 18 vitt (Mk : vitt)
 27 a helvét kártyákra (1901 ; MKm ; Jk : helvét kártyákra)
 29 felemelve (1901 ; MKm ; Jk : felemelte)
 30 a hamutartók (1901 ; MKm ; Jk : hamutartók)
 32 nagy csörömpöléssel (OH : csörömpöléssel)
- 125 : 9 gíbt's (az eddigi kiadásokban tévesen : giebt's)
 12 nyafogta (a Jk előtti kiadásokban : nya^{ff}ogta)
 14 tüzelt a másik (OH : tüzelt egy másik)
 29 festették (OH : festették)
- 126 : 15 nagyon lógott (OH : nagyon le^lógott)
 20 keresi a sötétben (Jk : keresi sötétben)
 22 és lehajol (OH : s lehajol)
 23 állkapcsája (OH ; 1898 ; Mk : állkapcája)
 30 Botykánál (az eddigi kiadásokban örökletes sajtóhibával Bolykánál)
 33 mi baja eshetnék (OH : mi baja is eshetnék)
- 127 : 5 növendéklányok (Jk : növendékleányok)
 18 Mondám (Mk : Mondom)
 23 lányok (1898 ; 1901 ; Mk : leányok)
 37 aztán (OH ; 1898 ; Mk : azután)
- 128 : 12 Igaz lenne (Mk : Igaza lenne)
 14 a történelmekből (OH : a történelemből)
 20 ordíta fel (OH ; 1898 ; Mk : ordított fel ; 1901 ; MKm : ordítá fel) – Elfogadtuk a Jk sajtó alá rendezőjének helyesbítését)
- 129 : 1 a szigetvári napot (OH : a szigetⁱ napot)
 9 a török kezébe (OH ; 1898 ; Mk : a törökök kezébe)
 23 a veszélyről (OH ; 1898 ; 1901 ; Mk : a veszélyekről)
 24 Úgy tűnt fel neki (OH ; 1898 ; 1901 ; Mk : Úgy tűnt fel nekik)
 25 mindjárt (OH ; 1898 ; Mk ez egykorú helyesírás szerint : mingyárt ; 1901 ; MKm ; Jk sajtóhibával : mingyár)
 26 az Alapi – Perjéssy-affér (Jk : az Alapi – Perjéssy-féle affér)
 29 Perjéssy hívei (OH ; 1898 ; Mk : a Perjéssy hívei)
- 130 : 4 kell küzdeni (Jk : kell küzdenie)
 9 Keglevichet (OH : Gajári Ödönt)
 10 műértően (OH : műértőn)

- Lap Sor
- 130 : 17 Mért (OH ; 1898 ; Mk : *Miért*)
 18 Keglevich (OH : *Gajári*)
 23 Jászay (az eddigi kiadásokban : Jászai)
- 131 : 19 a Jánosé is (1901 ; MKm ; Jk : Jánosé is)
 20 *mondotta magát* (OH : *vallotta magát*)
 24 vitte panaszát (OH : vitte a panaszát)
 27 okvetlenül (OH : okvetellenül)
- 132 : 6 szörnyűlködnek (OH : szörnyűlködnek)
 7 tintájukat (OH : a tintájukat)
 16 *és végzik* (OH ; 1898 ; Mk : *s végzik*)
 21 egy arabstul (OH : egy arabtól)
 25 Perjéssy koponyáját (OH : a Perjéssy koponyáját)
 25 megnyílt a belseje (1901 ; MKm ; Jk : megnyílt belseje)
 26 a vállperecebe (OH : a jobb vállperecebe)
 28 a vállperecebe (OH : a jobb vállperecebe)
 36 elismerik (OH : elősmerik)
- 133 : 8 *leltek* (OH : *lelőttek*)
 10 ölhetnének (OH : *lőhetnének*)
 12 Korona utcában (Jk : Koronaherceg utcában) – L. Tárgyi magyarázatoknál is.
 14 *s sóhajtozva* (Jk : *és sóhajtozva*)
- 134 : 5 *Ez a csöcselék.* (Mk-ból hiányzik ez a mondat)
 10 pálinkásöntések (1901 ; MKm : pálinkásöntések ; Jk : pálinkás söntések)
 28 itatópapiros (Mk : itatópapiros)
- 137 : 12 Rimaszombatról (OH : Rimaszombatból)
 17 kerülgető úton (Jk : kerülgető után)
 20 Ulrich (OH ; 1898 ; 1901 ; Mk : Ulrik)
 21 Suezben (az eddigi kiadásokban Suezben)
 23 *Egyiptomból* (minden kiadásban így)
- 138 : 8 *szintén* nem árt (OH ; 1898 ; 1901 ; Mk : *szinte* nem árt)
 20 egy igen szigorú pillantást vetett rá (MKm ; Jk : egy ideig szigorú pillantást vetett rá)
- 139 : 6 ott is volt a *szép* fiatalember (Jk : ott is volt a fiatalember)
 10 a legszebb, *legérdemesebb* (Mk : a legszebb)
 26 Nem valami (OH ; 1898 ; Mk : Nem-e valami)
 39 fejét (OH ; 1898 ; 1901 ; Mk : a fejét)
- 140 : 16 *damaszkuszi* kardpenge (OH : *damascén* kardpenge ; 1898 ; 1901 ; Mk ; MKm : damaskusi kardpenge)
 18 Harún ar-Rasidnek (OH ; 1898 ; 1901 ; Mk ; MKm : Harun Al Rasidnek ; Jk : Harun al Rasidnak)
 19 Dzsafár (CH ; 1898 ; 1901 ; MKm ; Mk : *Giofar* ; Jk : *Giafar*)
 19 vezérével (Mk : vezérével)
 21 észrevévén (OH ; 1898 ; 1901 ; Mk : *észreuevén*)
 22 kisleányra (OH : kislányra)
 24 *mindég* (OH : *mindíg*)
 33 néhány (Jk : néhány)
- 141 : 2 *vegyesen* (Mk : *vegyítve*)

- Lap Sor
- 141 : 25 Milyen csatákban (OH ; 1898 ; 1901 ; Milyen csatákta)
- 142 : 8 Nézi, nézi, és nem álom. (OH ; 1898 ; 1901 ; Mk : Nézi, nézi, és nem álom. *Megint csak nézi. Oh, mégse álom.*)
 38 a régi világból (OH : a régi világról)
- 143 : 8 az ilyenekre (OH ; 1898 ; 1901 ; Mk : az ilyenre)
 16 tele lehetne vele írni (OH : be lehetne vele írni)
 28 a kocsikázás tervét (OH ; 1898 ; 1901 : a kocsizás tervét)
- 144 : 1 keresztlányaival (Jk : keresztlányaival)
 10 egy nagyon szép érett baracké (1901 ; MKm : egy napon érett szép baracké ; Jk : egy nagyon érett szép baracké)
 30 a gondolataikba (MKm ; Jk : a gondolataiba)
 31 hanem csak egy kő (1901 ; MKm ; Jk : hanem egy kő)
 33 a nevét sem tudják (OH : a nevét se tudják)
- 145 : 1 sohasem látott (OH ; 1898 ; Mk : sohasé látott)
 6 a kisleány (OH ; 1898 ; Mk : a kislány)
 15 szebb volt az (Jk : szebb volt ez)
 17 hunyorgattak hozzá (MKm ; Jk : hunyorogták hozzá). — A korábbi kiadások változatát tartottuk meg: a mondat értelme gyakorító igét kíván, s nem mozzanatost.
 29 mintha csak úgy ötletszerűleg (Mk : mintha csak ötlet-szerűleg)
- 146 : 5 Haruckerekkel (OH : Huruckerekkel ; 1898 : Haruckerekkel ; Mk : Haruckerekkel ; 1901 ; MKm : Haruckerekkel)
 9 következképp (OH ; 1898 ; Mk : következésképp)
 17 a társaságot (Mk : e társaságot)
 27 egy új kölcsön útján (Mk : egy kölcsön útján)
 29 és minden új ebéd (OH : s minden új ebéd)
- 147 : 14 Éppen az ingerelte (OH : Éppen ez ingerelte)
 24 eljártak (Mk : bejártak)
 29 az egész szigetvári őrség (Mk : az egész őrség)
 32 amit életében (Mk : amit még életében)
 34 a fogai közé (OH ; 1898 ; 1901 ; Mk : a foga közé)
 35 úgy kellett muzsikálnia (1901 ; MKm ; Jk örökletes sajtóhibával : úgy kellett muzsikálni)
- 148 : 12 akkor egyszerre (OH : ekkor egyszerre)
 14 Ami egyszer passzió, hát passzió. (OH ; 1898 ; 1901 ; Mk : Ami egyszer passzió, hát passzió. *A levegőben van — mondják a laikusok.*)
 14 Egyszer például minden ember elkezd a Gerbeaudhoz járni (1901 ; MKm : Egyszer például minden ember elkezd a Gerbeaudhoz járni ; Jk önkényesen korigálva a MKm sajtóhibáját : Egyszer például *mindenki* elkezd Gerbeaudhoz járni)
 14 Gerbeaudhoz (a Jk előtti kiadásokban tévesen : Gerbeaudhoz)
 18 senki sem megy (OH : senki se megy)
 19 a Gerbeaudhoz (Jk : Gerbeaudhoz)
 19 Gerbeaudhoz (a Jk előtti kiadásokban tévesen : Gerbeaudhoz)
 26 egy idevaló bankár (OH : egy odavaló bankár)

- 148 : 26 Hasztalan kutatott utána család, rendőrség (Mk ; 1901 ; MKm ; Jk : Hasztalan kutatott utána a család, rendőrség).
– A korábbi kiadások névelő nélküli alakját fogadtuk el.
- 149 : 12 Okvetlenül (OH : Okvetlenül)
22 *hogy* otthon van-e (Mk : otthon van-e)
24 *Hová* utazott (OH : *Hova* utazott)
25 Semmit *se* (Mk : Semmit *sem*)
39 *hova* (Mk : *hová*)
- 150 : 1 *s* nem jött haza (OH ; 1898 ; 1901 ; Mk : *és* nem jött haza)
23 senki *sem* tudja (1898 ; Mk : senki *se* tudja)
31 *s mivel*hogy (OH ; 1898 ; 1901 ; Mk : *s minthogy*)
- 151 : 13 Beniczky Lajos esete (OH ; 1898 ; Mk : *a* Beniczky Lajos esete)
14 *találgattak* ki (Mk : *találtak* ki)
15 *és az* lopkodja el (Jk : *és* lopkodja el)
21 Walsin-Esterházy (az OH kivételével minden eddigi kiadásban : Valsin-Esterházy)
25 sortól, Boborné és a rendőrkapitány párbeszéde, az OH-ban a többi szövegrésztől elütő betűtípussal (petittel) van szedve.
38 *játszta* (minden kiadásban így)
- 152 : 10 *elképzelt* is (OH : *képzelt* is)
22 *vagy egyéb* jelt (Jk : *vagy valami* jelt)
26 *s ez* nem több (Jk : *ez* nem több)
- 153 : 3 *ki* barátjáról biztos hírt hoz (OH ; 1898 ; Mk : *hogy aki* barátjáról biztos hírt hoz)
6 *mint a* kakadué (OH ; 1898 ; Mk : *mint egy* kakadué)
6 *és* olyan lábakkal (OH ; 1898 ; Mk : *s olyan* lábakkal)
7 *mint a* Lecoq úré (Jk : *mint* Lecoq úré)
8 Gaborieau (OH : Gaborieau)
8 *esze pedig*len (OH : *esze pedig*)
17 *levő* (OH ; 1898 ; Mk : *lévő*)
28 *aki megindult* (OH ; 1898 ; Mk : *aki megindul*)
35 *fiákerekben* (OH : *fiákereken*)
- 154 : 5 a látóhatáron (OH ; 1898 ; 1901 ; Mk : a láthatáron)
6 *megmozdult* (Mk : *megmozdul*)
15 *sohase* (Mk : *sohasem*)
17 *aranyok* (OH ; Jk : *aranyak*)
19 *zsebéből* (Mk : *a zsebéből*)
- 155 : 1 *beleült* a kocsiba (OH ; 1898 ; 1901 ; Mk : *beült* a kocsiba)
6 *azután* (Mk : *aztán*)
15 egyszerű betűkkel (OH ; 1898 ; 1901 ; Mk : egyszerű *fehér* betűkkel)
22 *mit*, ha tekintetbe vesszük (OH ; 1898 ; Mk : *amit*, ha tekintetbe vesszük)
33 *Ide jár* (OH : *Ide járt*)
- 156 : 2 a zálogos boltba (Mk : a zálogházas boltba)

- Lap Sor
- 156 : 3 mindenféle *limlomok* között (Jk : mindenféle *limlom* között)
 15 vésetét (Mk : *vésését*)
 33 *ordinári* (Mk kivételével minden kiadásban így)
- 157 : 4 a zöld *sapkát* (OH ; 1898 ; 1901 ; a zöld *sapkáját* ; Mk :
 zöld *sapkáját*)
 15 e fejedelmi *többest* (OH ; 1898 ; 1901 ; Mk : a fejedelmi
többest)
 18 a *pokol* katlanáig (OH ; 1898 ; 1901 ; Mk : a *poklok* kat-
 lanáig)
 21 gondolkozott (Mk : *elgondolkozott*)
 24 megfordult (OH ; 1898 ; 1901 ; Mk : megfordul)
- 158 : 16 az öreg vállait (OH ; 1898 ; Mk : az öreg *zsidó* vállait)
 19 egy ékszerészhez (Mk : az ékszerészhez)
- 159 : 1 *aztán* betért (OH ; 1898 ; 1901 ; Mk : *azután* betért)
 15 egy hordártól (Jk : egy hordárral)
 23 a gyanúját (OH ; 1898 ; Mk : gyanúját)
 37 igazithatna (Mk : igazithat)
- 160 : 4 Bobor ezredesének (OH ; 1898 ; Mk : a Bobor ezredes-
 nének)
 26 levitte *ölben* (OH ; 1898 ; 1901 levitte *öلبه*)
 27 ahol (Mk : hol)
- 161 : 19 *történni* (OH ; Mk : *történnie*)
- 162 : 2 Meglehet, *hogy* ezek voltak (OH ; 1898 ; 1901 ; Mk : Meg-
 lehet, ezek voltak)
 10 *néhány* nap előtt (OH ; 1898 ; Mk : *néhány* nap előtt)
 12 *rendeztetett* be neki (MKm ; Jk : *rendezett* be neki). — A
 korábbi kiadások változatát fogadtuk el : a mondat értelme
 műveltető igét kíván állítmányként.
- 163 : 13 nincsen (Mk : nincs)
 14 *találta* ki Zrínyi (MKm ; Jk örökletes sajtóhibával : *találta*
 ki Zrínyi)
 39 egy *panaszt* (OH : egy *panaszkozó levelet*)
- 164 : 4 mégsem *hallgathatták* (1901 ; MKm ; Jk : mégsem *hall-*
gatták). — A korábbi kiadások változatát fogadtuk el : a
 ható ige pontosabbá, árnyaltabbá teszi a mondat értelmét.
 7 az a téma (OH ; 1898 ; Mk : *ez* a téma)
 38 *hogy* aztán *utólag* titkon (Jk : *hogy* aztán titkon)
- 165 : 4 szörnyűlködő (OH : szörnyűlködő)
 7 *ezekre* terelte a figyelmet (OH : *rájuk* terelte a figyelmet)
 14 egyszerre nevetni kezdett az arca, *mindene* nevetett : a *hom-*
laka, a *bajusza*, az orra, a nyakcsigolyája (MKm ; Jk :
 egyszerre nevetni kezdett az arca, az orra, a nyakcsigolyája).
 — A korábbi kiadások változatát fogadtuk el ; a későbbi
 kiadások kihagyása valószínűleg szövegromlás ; a nyoma-
 tékosító, fokozó mellérendelő mondat elhagyása sutává,
 zavarossá teszi a mondat egészét.
 17 örömhírt közöltek vele (OH : *nagy* örömhírt közöltek vele)
 24 mikor *még* az öreg Deák (1901 ; MKm ; Jk : mikor az

- öreg Deák). — A korábbi kiadások változatát fogadtuk el: a mondat értelme megkívánja a nyomatékosító határozót.
- 165 : 34 nem fizette *ki* (OH : nem fizette *meg*)
39 *sem* tanácsos (OH : *se* tanácsos)
- 166 : 8 Werbőczyből (a Jk előtti kiadásokban : Werbőczyből)
9 *súlyosnak* tartja (Jk : *súlyos hibának* tartja)
21 a könyvektől (OH ; 1898 ; Mk : könyvektől)
24 s *mindenkié* (OH ; 1898 ; 1901 ; Mk : s *mindeniké*)
28 *az is* (Mk : *ez is*)
31 megértették vele (OH ; 1898 ; MKm örökletes sajtóhibával : megértették vele)
32 *nagy* kellemetlenség (Mk : kellemetlenség)
- 167 : 1 végy tőlük *egy* írást (OH ; 1898 ; Mk : végy tőlük írást)
6 *oly* levertnek (OH ; 1898 ; Mk : *olyan* levertnek)
12 *lecsittintette* (OH ; 1898 ; 1901 ; Mk : *lecsittentette*)
20 tradícióddal (Mk : tradícióddal)
26 *az ilyeneken* (OH : ilyeneken)
27 *karriert* (minden eddigi kiadásban : *karriért*)
- 168 : 1 *csak* legalább (Mk : legalább)
15 Szeretetreméltóan (OH : Szeretetreméltón)
15 *az* ajtóból is (OH ; 1898 ; Mk : *még* az ajtóból is)
27 *Dolguk* lesz (MKm ; Jk : *Dolgunk* lesz). — A korábbi kiadások változatát fogadtuk el : a mondat értelme többes szám harmadik személyű ragot kíván.
- 169 : 8 nyomattat a király (OH ; 1898 ; 1901 ; Mk : nyomattat *megint* a király)
14 használhatsz (1901 ; MKm ; Jk : használsz). — A korábbi kiadások változatát fogadtuk el : a mondat értelme ható igét kíván.
14 rettentő ökleidet (OH ; 1898 ; Mk : *a* rettentő ökleidet)
22 nem is fog sokkal többbe kerülni (OH ; 1898 ; Mk : nem is *igen* fog sokkal többbe kerülni)
26 *el van* keseredve (Mk : *el lesz* keseredve)
27 *a napfényen* (Mk : *a napfényben*)
33 *még* jobban (OH : *mégis* jobban)
- 170 : 3 kiszabadultak (OH ; 1898 ; 1901 ; Mk : kiszabadulnak)
6 szenvedésért (OH ; 1898 ; Mk : szenvedéséért)
- 171 : 6 *e* kéz súlya alatt (OH : *a* kéz súlya alatt)
13 csontjaiban (MKm ; Jk : csontjain)
- 172 : 16 sorsának (OH : *a* sorsának)
17 kivallogatni módjával apródonkint egyetmást, *azt* pedig csak sejtetni hagyni (OH ; 1898 ; Mk : kivallogatni módjával apródonkint, egyetmást pedig csak *sejtetni* hagyni)
20 *a* Zrínyi elleni (Jk : Zrínyi elleni)
31 Szaharában (a Jk előtti kiadásokban : *Saharában*)
34 valamennyi (OH : *s* valamennyi)
38 *A* világért sem (Mk : Világért sem)
39 *ennyiért* (Mk : *annyiért*)

- Lap Sor
- 173 : 8 Párizsból (az eddigi kiadásokban : Párisból)
 11 Mindez igen *sokba* került (OH : Mindez igen *sok pénzbe* került és még *sok más*)
 17 *meglehetősen* diszkreditálták (OH : diszkreditálták)
 27 állanak (OH ; 1898 ; 1901 ; Mk : állnak)
 32 csak *úgy* négy szemkőzt (OH ; 1898 ; Mk : csak négy szemkőzt)
 54 Szolimán (OH ; 1898 : Szoliman)
- 174 : 8 terjedt (OH ; 1898 ; 1901 ; Mk : terjedett)
 12 emlékszik (OH ; 1898 ; 1901 ; Mk : emlékezik)
 20 toldja-foldja (OH : toldja-fődja)
 31 hordta *le* a raboknak (1898 ; 1901 ; MKm örökletes sajtóhibával : hordta *el* a raboknak ; Jk : hordta a raboknak)
- 175 : 1 prüszkölt (Mk : és prüszkölt)
 4 ha *valami* szegény hivatalnok (MKm ; Jk : ha szegény hivatalnok). — A korábbi kiadások változatát fogadtuk el : a mondat értelme megkívánja a határozatlan névmást.
 13 kasmálódnak (CH ; 1898 ; Mk : kasmálódnak)
 18 *a* száját (Jk : száját)
 32 lévő (OH ; 1898 ; Mk : levő)
 38 és olyan erőszakos (OH : *s* olyan erőszakos)
 39 ellentmondást (OH : ellentmondást)
- 176 : 9 Woolwichban (OH ; 1898 ; 1901 ; Mk : Woolwichben)
 17 *a* váltóival (Jk : váltóival)
 21 A váltó természete (OH : *De* a váltó természete)
 36 szegény Zrinyi Miklóst (OH ; 1898 ; Mk : *a* szegény Zrinyi Miklóst)
- 177 : 4 és minden lezajlott ebéd után (OH ; 1898 ; Mk : minden lezajlott ebéd után)
- 178 : 8 vitézeinek (OH ; 1898 ; Mk : *a* vitézeinek)
 10 foglalkozásokban (OH : foglalkozásokba)
 16 elkészítsék (Mk : előkészítsék)
 19 mert sürgős a munka (OH : mert *hogy* sürgős a munka)
 21 menjenek haza (OH : *hogy* menjenek haza)
 23 Irkafirkákra (Mk : Irkafirkára)
 25 *a* fejüket (Mk : fejüket)
 27 egy zsúrból (Jk : egy zsúrról)
 29 fel se tűnt neki *akkor* a dolog (Jk : fel se tűnt neki *a* dolog)
 30 *következeseket* (minden kiadásban így)
 31 *a* közgyűlés *előtt* sürgősen szükséges (OH ; 1898 ; Mk : közgyűlés *elé* sürgősen szükséges)
- 179 : 6 *a* vihar előtt (Jk : vihar előtt)
 6 *a* tengeren (Mk : *a* tengeren)
 15 *a* néhány szót (1898 ; Mk : *a* néhány szót)
 20 fejét (Mk : *a* fejét)
 22 zsöllyéjébe (OH ; 1898 ; 1901 ; Mk : zsölléjébe ; MKm ; Jk : zsölyéjébe)

- Lap Sor
- 27 Ezek a számok (a Jk előtti kiadásokban: Ezek a szavak).
— Elfogadtuk a Jk. sajtó alá rendezőjének helyesbítését,
- 29 mint a gonosz manók (OH : mint gonosz manók)
- 180 : 4 hadonászó (MKm ; Jk : hadonázó)
- 7 feltüzelve magát (MKm ; Jk : feltüzelte magát)
- 7 a nyála (Mk : nyála)
- 10 Ez csak villanyozta (OH : *Bravó! Bravó!* Ez csak villa-nyozta)
- 14 a zabolázatlan orgiáit (OH ; 1898 ; 1901 ; Mk : a zabolázatlan *tékozlás ördöge korlátlanul üzte gyalázatos orgiáit*)
- 28 háromfelől (OH : háromfelül)
- 34 jajveszékelés (OH ; 1898 ; Mk : jajveszéklés)
- 35 befröcsögte a falakat (MKm ; Jk : befröcsögtette a falakat).
— A későbbi kiadások változata valószínűen szövegromlás.
- 38 az ajtókijáratokhoz (Jk : az ajtókijáratokhoz)
- 182 : 10 hogy már elpihen (OH ; 1898 ; Mk : hogy *most* már elpihen)
- 22 egy *közönséges* gonosztevővel (Mk : egy gonosztevővel)
- 183 : 11 nem lehelnek (Jk : nem lehelhetnek)
- 22 *Az interpelláció csak párbaj. A kérvény csata.* (A MKm-ből és a Jk-ből hiányzik ez a részlet, holott nélküle értelmetlen né torzul a szöveg ; valószínűleg örökletes sajtóhibáról van szó.)
- 35 Szamárság! (OH : *Tudom. Az a szamárság*)
- 184 : 3 — Amit Bánffy (OH : — Amit Bánffy. — *De hát mit akar Bánffy?*)
- 25 *zigzugok*, sikátorok (OH : *sikátorok, benyílók*)
- 26 Olimpusz (az eddigi kiadásokban : *Olympus*)
- 26 *Bent az elnöki szobában* Vulkán lakik (OH : *Ebben a szobában Vulkán lakik*)
- 31 a pörölye (Jk : pörölye)
- 31 A másik folyosón Tantalusz jár (OH : A másik folyosón Tantalusz jár, *Apolló kecses alakjába szerelmesen*)
- 38 tiltakozik (OH : *hvatkozik*)
- 185 : 1 Közel a miniszteri szobához (OH : *Odább közel a miniszteri szobához*)
- 13 csillámló (OH : csillamló)
- 14 Valóban Olimpusz ez (OH ; 1898 ; 1901 ; Mk : Valóban az Olympus ez)
- 38 *szinte* egy neme (Jk : *szintén* egy neme). — MK nyelvének egyik jellegzetes vonása, hogy a *szinte* szót gyakran használja a *szintén* helyett.
- 186 : 2 Az okosok (OH : Az okosak)
- 10 azok a szegény párák (OH ; 1898 ; 1901 ; Mk : azok szegény párák)
- 17 mindent (Mk : *már* mindent)
- 24 avatkozott be (Mk : avatkozott)
- 34 Zrínyi egyik katonájával (OH ; 1898 ; 1901 ; Mk : a Zrínyi egyik katonájával)

- Lap Sor
- 187 8 Nem vagytok politikusok (OH : Nem vagytok politikusok, *bardtom*)
- 12 Ezalatt egy kis sánta úr tűnik fel a folyosó tarkabarkaságában (OH ; 1898 ; Ezalatt egy kis sánta úr tűnik fel a folyosón, idegenszerűen vegyülve bele a folyosó tarkabarkaságába ; Mk : Ezalatt egy kis sánta úr tűnik el a folyosón, idegenszerűen vegyülve bele a folyosó tarkabarkaságába ; MKm : Ezalatt egy kis sánta úr tűnik fel a folyosó tarkabarkaságába)
- 13 aranyóraláncával (Mk : óraláncával)
- 21 a szövetet (OH ; 1898 ; Mk : a szöveteket)
- 23 parfümöt (a Jk előtti kiadásokban : parfümöt)
- 30 sor után, »dacára a dacárandóknak» végződésű szakasz után az OH szövegében a következő a későbbi kiadásokból kihagyott részlet található :
Örley Kálmán idegesen dobja el a finom havanna szivarját s rohan a terembe.
 — *Ne menj hát, drusza.*
 — *Meghallgatom a jelentést, kegyelmes uram, nagyon izé . . . Nagyon érdekes lehet — kiáltja vissza és gyanakvó tekintetelve a folyosó üvegkapujánál olálkodó Zrínyi Móra, eltűnik a tanácssterem szárnyas ajtajában.*
- 31 — *Ügy? Menjünk hát tovább* — folytatja Széll Kálmán (OH : — *Hát igen* — folytatja Széll Kálmán)
- 36 *szinte* egyik levele (Jk : *szintén* egyik levele). — Vö. : 185 : 38.
- 38 *Erdélytől* függ (OH : *Erdélytől* függ)
- 188 : 2 *És* megvallom (Mk : *Én* megvallom)
- 7 a Rosenberg-leány (OH : a Rosenberg-lány)
- 19 a Zrínyi (OH : *ez* a Zrínyi)
- 22 Kabós (az eddigi kiadásokban tévesen : Kabos)
- 29 illeszti (1901 ; MKm ; Jk örökletes sajtóhibával : *ereszti*)
- 189 : 7 csöndes lesz *kívül* minden (MKm ; Jk örökletes sajtóhibával : csöndes lesz minden)
- 9 Pulszky Ágost beszéde, s a többi beszédek is az OH-ban az egyéb szövegrészekről elütő betűtípussal (petitttel) vannak szedve.
- 14 kifejtteni (MKm ; Jk örökletes sajtóhibával : kifejezni)
- 21 mellőzhetlenül (Mk : mellőzhetetlenül)
- 26 *fentebb* említett (OH : *fennebb* említett)
- 190 : 8 kihágás (OH ; 1898 ; Mk : a kihágás)
- 29 *tisztelt* Ház (OH ; 1898 ; Mk : *t.* Ház)
- 191 : 13 *óra* (OH : *ór*á)
- 38 olyan *expedienst* (OH : olyan *kiutat*)
- 193 : 6 morgás (Jk : mormogás)
- 9 csak a *Bánffy leghívebb* gárdája (OH : csak a *leghívebbek* gárdája)
- 13 csoportosulást (1898 ; Mk : csoportulást)
- 32 *Hová* lesz (OH : *Hova* lesz)

- Lap Sor
- 193: 38 fölségnek (Jk: felségnek)
 39 rájok (Jk: rájuk)
- 194: 14 sok torokból (Jk: a sok torokból)
 18 felállni (1898; Mk: felállani)
 30 a fölsziissenések (Mk: fölsziissenések)
 34 a fejét (OH: fejét)
- 195: 1 *segédhadakat* (OH; 1898; Mk: *segélyhadakat*)
 19 Zrínyiék föltámadása (1898; Mk: a Zrínyiék föltámadása)
- 196: 23 *Lelkéből lelkedett gyermeke, bár* nem született szeplőtlenül (OH: *Nem a fia neki, de csak a lánya, aki* nem született szeplőtlenül)
 24 szeplőtlenül (OH; 1898; 1901; Mk: szeplőtlenül)
- 197: 6 *Egy* bagatell (Jk: Bagatell)
 10 hányódnak (OH; 1898; 1901; Mk: hányódtak)
 23 basibozukok (OH: basibizukok)
 35 fejezte ki (Mk: fejezi ki)
- 198: 5 nem szokásos (OH: nem szokás)
 8 melyikünkben lakik (OH: melyikükben lakik)
 16 Josipovich (az eddigi kiadásokban: Josipovics)
 17 az ellenségei (Jk: ellenségei)
 18 a krónikába (OH; 1898; Mk: a krónikákba)
 29 A Sándor utcában *nagy néptömeg* várta az érkező képviselőket (OH: A Sándor utcában *ezernyi izgó-mozgó néptömeg* várta az érkező képviselőket)
 31 Zrínyi volt (OH; 1898; Mk: a Zrínyié volt)
 34 dologtalan csoportok (1901; MKm; Jk: a dologtalan csoportok). — A korábbi kiadások változatát tartottuk meg: a mondat értelme határozatlan alanyt kíván.
 37 Herczeg Mihál (1898; 1901; Mk; MKm: Herczeg Mihály; Jk: Herczegh Mihály) — A legkorábbi kiadásnak, az OH szövegének a változatát fogadtuk el: a *Mihál y* nélküli írása szándékolt; megváltoztatása csökkenti a zárójeles megjegyzés humorát. Vö. Tárgyi magyarázatok 198: 37.
- 199: 7 koponyájából (OH: a koponyájából)
 8 az futott ki (Jk: futott ki)
 8 s szájról szájra (OH; 1898; Mk: és szájról szájra)
 14 hoztam egyszer (Jk: kihoztam egyszer)
 25 smaragd szín (OH; 1898; 1901; Mk: a smaragd szín)
 26 Az a fekete ruhás *fehér* liliom (Jk: Az a fekete ruhás liliom)
 28 *Pedig* ma bizonyosan Apponyi fog beszélni (OH: Ma bizonyosan Apponyi fog beszélni)
 30 kíváncsik (OH; 1898; Mk: kíváncsiak)
- 200: 8 a kérdés (OH: ez a kérdés)
 9 szivarját (OH: a szivarját)
 25 csak a generális ül egykedvűen a szokott helyén (Jk: csak a generális ül egykedvűen a *folyosón*, szokott helyén)
 34 vagy *pedig* azt mondja (OH; 1898; 1901; Mk: vagy azt mondja)

Lap Sor

- 201: 12 *a mansettáira* (Jk: mansettáira)
30 *a tisztelt Házát* (OH; 1898; Mk: *e tisztelt Házát*)
34 *e krízis* (MKm; Jk: *a krízis*). — A korábbi kiadások változatát fogadtuk el: a szóközi stílust a közelre mutató névmásos alak jobban jellemzi.
- 202: 5 azon *alkotmányos* alternatíva elé (Jk: azon alternatíva elé)
5 *állítaná* (OH; Mk: *álítana*)
16 *a miniszterelnök ur* (Mk: *a miniszterelnök*)
18 sajnálatos *helyzetén* (Mk: sajnálatos *esetén*)
- 203: 10 reneszánsz-korabeli (Jk: reneszánsz-korabeli)
10 *e reneszánsz-korabeli* (Mk: *a reneszánsz-korabeli*)
21 *saisi* (OH: *saisi*)
32 megbotránkozására (OH; 1898; 1901; Mk: megbotránkozására)
- 204: 1 hogy ha felvetjük (Mk: ha felvetjük)
5 mai társadalom (OH; 1898; Mk: *a* mai társadalom)
24 ugyanezen jogköltés, fikció alapján *kell élveznie Zrínyi és társainak az időbeli területenkívüliséget, vagyis az időnkívüliséget* (Jk: ugyanezen jogköltés, fikció alapján *megilleti Zrínyit és társait az időbeli területenkívüliség, vagyis az időnkívüliség*). — A Jk sajtó alá rendezőjének változtatása önkényes: a kifejezés idegenszerűsége az egykorú szónoki stílust jellemzi, s nem a Mikszáthét.
26 *Úgy van! úgy* (MKm; Jk: *Úgy van!*)
28 *mert azt* (1898; Mk; 1901: *mert az*)
32 csak kortársak deliktumaival (OH; 1898; Mk: csak *a* kortársak deliktumaival)
- 205: 7 *e beszédek* (OH: *a* beszédek)
- 206: 36 gróf Teleki Géza (MKm; Jk: gróf Teleky Géza)
- 207: 37 *sem* fordult meg (OH; 1898; 1901; Mk: *se* fordult meg)
- 208: 21 *ha* tényleg Zrínyi *az* (OH: *hogyan* tényleg Zrínyi *az*)
- 210: 3 *Mire az* (Mk: *Mire a*)
9 *a hazáját* (OH: *hazáját*)
32 *a király ténye* (minden kiadásban így: *a ténye* szó *tett* értelemben)
- 211: 7 *a tündérepületnél* (OH: *e tündérepületnél*)
14 két *kis* szöske fiú (Mk: két szöske fiú)
17 *a király* (OH: *az ősz király*)
18 Zalasd (Mk; Jk: *a* Zalasd)
23 Botos (az eddigi kiadásokban tévesen: Bothos)
- 212: 29 *Ha már nincs háború* (OH: *Ha már nincs is háború*)
39 ellenállhatlan (OH; 1898; 1901; Mk: ellenállhatatlan)
- 213: 13 *ez* eseményeknél (Jk: *az* eseményeknél)
17 Erdély *ellen* (OH: Erdélybe)
26 Máramarosban (Jk: Máramarosban)
34 *mint a »sasfészekben«* (OH: *mint itt a »sasfészekben«*)
38 máramarosi (Jk: máramarosi)
- 214: 7 *most az egyszer* (OH: *most egyszer*)

Lap	Sor	
	7	a saját (Mk : saját)
215 :	8	jöhetett be (Mk : jöhetett)
216 :	8	A felét nekem adja, a másik felét hagyhatja excellenciád valakinek (OH : <i>Én pedig szívesen betrom a feléért. A felét hagyhatja excellenciád valakinek.</i>)
	21	napkeltekor (MKm ; Jk : napkeletkor)
	37	főlemel (OH ; 1898 ; 1901 ; Mk : főlemel)
	37	Földrül (Mk : Földről)

Tárgyi magyarázatok

- 51 : 17 »*Petur bán ma is megvan*« — Katona József *Bánk bánjának* egyik főalakja : a haza sorsáért aggódó, öncélú bánat megtestesítője. Mikszáth a 48-as párt obstruáló „kurucait” emlegette ekkori írásaiban modern Petur bánokként. (Vö. *Alkotmányvértés*. OH. 1898. jan. 4.)
- 19 *Olay Lajos* (szül. 1844.) — ügyvéd, 1881-től több cikluson át függetlenségi párti képviselő. Mikszáth említett karcolata csak jóval az *Új Zrínyász* megírása után, Az Újság 1904. jún. 11-i számában jelent meg *A Zách-eset* címen. Az *Új Zrínyász* utalása arra vall, hogy a karcolat 1898-ban már készen volt, de a téma kényessége miatt Mikszáth ekkor lemondott közléséről.
- 25 *Justh Gyula* (1850—1917) — függetlenségi párti képviselő, pártjának egyik vezéralakja. Demokratikus következetessége szembeállította elvárásaival: az 1890-es évek elején kilépett pártjából s külön függetlenségi frakciót hívott életre.
- 52 : 9 *Bánffy Dezső* (1843—1911) — Szabadelvű párti politikus és államférfi, a megtestesült sovén dzsentri góg. 1895—1899 közt miniszterelnök.
- 53 : 5 »*Gábor arkangyal leszállott a parancsra*« — A motívum hasonlat formájában feltűnik Mikszáth *Beszterce ostroma* című regényében is. Pongrácz István hadait jellemezve az író megjegyezte : „s mintha egy középkori katonai temető alakjai egyszerre ugrottak volna ki Mihály arkangyal trombitaszavára a sírjaikból.” (Krk. 6. k. 12. l.)
- 16 *Dombóvár* — Tolna megyei nagyközség, vasúti csomópont, a Budapest—Fiumei vonal mentén.
- 54 : 11 *Almás* — patak Szigetvár mellett.
- 55 : 11 *Újváros*. — A szigetvári település a XVI. században három részből állt : maga a vár (külső vár és belső vár), tőle délre a török elől menekülő lakosok által alapított *Óváros* s ismét délebbre az 1556 után keletkezett *Újváros*. A három települést mocsár választotta el egymástól, csak töltésen, ill. hídon át lehetett közlekedni köztük.
- 16 *Szokolí Mohamed* (1508—1579) — 1565-től a török szultán nagyvezére ; a Szigetvárt ostromló hadak főparancsnoka.
- 21 *Szecsódy Máté* — Mint Baranya megyei birtokos vett részt

- Szigetvár védelmében. Zrínyi legkitünőbb alvezére. A »retentő széles kard« motívumát valószínűleg a *Szigeti veszedelemből* vette Mikszáth. Zrínyi, a költő így jelentette meg Szecsődyt: »Nagy meztelen pallost tart erős kezével.« (V. ének, 21. szakasz)
- 55 : 34 »Szecsődynek tegnap még össze volt a lába zúzva« — Szecsődynek az óvárosi visszavonuláskor egy golyó mindkét lábát megsebezte: harcképtelenné vált. Szeptember 5-én a külső vár elestekor a törökök elfogták, s mint sebesültet felkoncolták. A kirohanás (szept. 8) előtti napon a szigetiak tehát már nem láthatták. (L. Salamon Ferenc: Az első Zrínyiek, Pest, 1865. 620. l.) Mikszáth ábrázolásába tévedés csúszott be.
- 56 : 6 »a Zrínyi legkisebbik fia« — Mikszáth forrása a *Pallas Nagy Lexikonának Zrínyi* címszava volt. Vö. ». . . második feleségétől, Rosenberg Évától egy gyermeke (János) volt. Özvegye a kis III. Z. Jánossal Csehországba, hazájába költözött, hol 1578. másodsor férjhezment Gazaldo Pál olasz marquishoz és meghalt 1591. Mantovában. Fia, III. Z. János mint cseh nagybirtokos 1612. gyermekek hátrahagyása nélkül Csehországban halt meg, tetemei a hohenfurti zárdá templomában nyugszanak.« (Vö. még Tárgyi Magyarazatok 74 : 25 és 75 : 5)
- 22 »akik az Óváros ostrománál kinnszorultak« — Mikszáth forrása itt s a következőkben Horváth Mihály magyar története volt. (Jegyzetek I. Keletkezése, forrásai C. fejezet, IV. szakasz)
- 26 *Nádasdy-bástya* — 1566 körül emelt új bástya a vár északi részén. Nevét Nádasdy Tamás nádorról kapta. Mivel a bástya az Óvárost és a Várat összekötő úttól messze esett, Mátyás György vajda fejét itt nem találhatták meg. Mikszáth ábrázolásába tévedés csúszott be.
- 38 »a pajkos Radován diák« — valójában Radványi Jakab Baranya megyei nagybirtokos, régi végvári katonája. Részt vett Szigetvár 1556-i védelmében is (vö. Salamon i. m. 572. l.). Mikszáth valószínűleg Zrínyi *Szigeti veszedelmének* egyik részlete alapján rajzolta pénztelen, vidám diáknak Radovánt. A *Szigeti veszedelem* IV. énekében a következő szavakkal kéri Zrínyi Miklós Olaj bégtől Radován kicserélését:
- Nem kell nekem pénzed, így felelt Zrínyi,
Aranyom, ezüstöm, mert énnékem több van,
Hanem törökök közt egy vitéz szolgám van
Annak szabadulását én szívem kíván.
Az szolgálmat, híják Radován vajdának
Vitézségén kívül semmije sincs annak.»
(IV. ének, 49 – 50. szakasz.)
- 57 : 14 »nyakában egy kulacs lógott« — Vö. Tatár Péter verses elbeszélésének (*A megholt peleskei nótárius feltámadása . . .*

Pest, 1859. Bucsánszky. 4. l.) egyik részletével : A feltámadt
nótárius sirjából kikészülődve :

Zsebéből kivéve rögtön acéllkovát
Kicsihol s a sirban megtöltött pipára
Ráteszi a taplót, s tekint kulacsára,
Abból egy jót húzván, ide nyújtja nekem :
Ócsém uram tessék, igyék egyet velem.”

- 58 : 2 »egy kőoroszlán áll odaát« — utalás az 1878-ban emelt
szobrot oroszlánt ábrázoló szigetvári Zrinyi-emlékműre.
- 15 »a szeptember nyolcadikáról« — Egyes történetírók szerint
Zrinyi kirohanása nem 1666. szeptember 8-án, hanem szeptem-
ber 7-én volt (Salamon Ferenc, Baróti—Csánki).
- 33 »az isten éltesse feleségem urát« — Gyöngyösy László szerint
Mikszáth egykori szklabonyai tanítója köszöntötte fel
ezekkel a szavakkal falusi mulatságokon maga-magát
(MK. Bp. 1911. 17. l.). A tréfás felköszöntés előfordul
Mikszáth más írásaiban is. Vö. *A kántor fiu* (Jk. 29. k. 63. l.)
Szent Péter esernyője (Krk 7. k. 133. l.)
- 59 : 13 *Botyka* — kisközség a szigetvári járásban. 1931 óta Botyka-
peterd.
- 19 »a rekettyés, mocsaras vidék száraz volt« — Szigetvár kör-
nyékén a XVI. században nagy mocsár terült el, amely köz-
vetlen a vár körül szinte tóvá mélyült. Csak a várkapuhoz
vezető hídon lehetett átjutni rajta. Ez a természetes védőv-
olt a vár legnagyobb erőssége.
- 60 : 14 »Egy rettenetes szörnyeteg közelgett« — Vö. Tatár Péter
verses elbeszélésének következő részletével :

Jótova haladt már a Hortobágy fele,
Midőn vasútvonal jöve szembe vele.
Nem messze levén a vasúttól csak nézett
És egész testében nagy remegést érzett,
Midőn a füstölgő, mormogó masinát
Maga felé jöni, mint az istennyilát,
Látja vontatva vagy negyvenkét nagy kocsit
S a gép e bömbölés-morgásba besivít.
A fakó sem veszi a dolgot tréfára
S megfordul s ész nélkül fut a szegény pára!
Sohasem látván ő ilyen mesterséget
S visszafelé futja be a nagy térséget,
Mivel pedig mindig a vasút mellett van,
A gőzgép is füttyül, bög s mormol úntalan.
A nótárus szegény nem gondol egyebet,
Minthogy Tóthi Dorka ő üldözője lett
És százezer bikát indított utána,
Azért magára sok kereszteteket hánya,
Dicsérvük a Jézust, szüntelen kiáltja,
S maga előtt újra a várost meglátja ;

S az indóház előtt összedől a fakó,
 Nem bírván a futást tovább a szegény ló,
 Mert ha tovább bírná tán a másvilágig
 Meg sem állott volna Éden kapujáig.
 A nótáros pedig midőn magához tért,
 S egy ital borocskát a kulacsából kért,
 A füstölgő mozdonyt már megállva látta
 S a kinn álló népet egyre csak csodálta.
 — Micsoda ez ízé — kérdé fejcsóválva
 A sístergő géptől tovább retirálva.
 És midőn elmondták annak történetét,
 És hogy az ország már ilyet szerteszt
 Láthat, s ez a mozdony mely vassíneken jár
 Olyan sebességgel, valamint a madár.
 Nem hitte Zajtay, hanem ott kimondta,
 Hogy ezt a masinát a pokol koholta,
 És csak járjon rajta az, aki szereti
 De biz ő a nyakát ki még nem töreti.

(Tatár Péter i. m. 7—8. l.)

- 61 : 33 *Nemzet* — liberális színezetű, politikai napilap, az uralkodó szabadelvű párt közlönye (1882—1899).
- 62 : 11 *Magyar Állam* — klerikális érdekeket védő napilap (1868—1908); liberálizmus ellenessége miatt Mikszáthnak is többször volt vele vitája.
- 26 *Caroli Gaspar* (Károli Gáspár) (1530 körül — 1591) — A magyar reformáció egyik legjelentékenyebb alakja; prédikátor az Abauj megyei Göncön; az első teljes magyar biblia fordítója, műve 1590-ben jelent meg.
- 63 : 3 *Pester Lloyd* — 1854-ben alapított német nyelvű, kitűnő hírszolgálatáról nevezetes napilap.
- 64 : 18 *Csáktornya* (horvát neve: Čakova) — nagyközség a Muraközben, a mai Jugoszláviában, a Zrínyi-család hajdani székhelye.
- 65 : 20 »a Zrínyi címerpajzsa« — a két egyenlő részre osztott pajzs balmezőjében kiterjesztett szárny terül el, a jobbmezőben egy bástya emelkedik (l. a kötet sorjelzőjének díszét).
- 38 »*Deus Videbit* (lat.) — isten gondoskodni fog róla.
- 66 : 38 *Bacsó Tamás* (Bakócz Tamás) (1442—1521) — esztergomi primás; vagyonszerző szenvedélyéről és fényűző életmódjáról számos mendemonda szólt. MK más írásaiban is a *Bacsó*-alakot használja.
- 39 *Balassa Menyhárt* (1511—1568) — XVI. századi magyar oligarcha; nevét rablásainak és árulásainak sorozata tette hírhedtté; az 1540-es években, mint Léva várának ura, a felvidéki kereskedőknek réme volt.
- 31 »A belügyminiszter mint rendszeren vadászaton volt« — célzás arra, hogy Perczel Dezső (1848—1913), a Bánffy-kormány

- belügyminisztere, 1879 decemberében a szocialista tüntetések idején vadászatra ment el.
- 67 : 21 *tedeum* — eredetileg Ambrus püspöktől szerzett középkori katolikus himnusz; *Te deum laudamus* (Téged Isten dicsőrünk). Az éneket körmenetek végén s hálaadó istentiszteleteken énekeltek; átvitt értelemben később a hálaadó istentisztelet megjelölésére használták.
- 28 *Times* — a legnagyobb s legtekintélyesebb angol napi lap.
- 37 *Nemzeti Kaszinó* — Széchenyi István kezdeményezésére alakult 1827-ben, a század második felében azonban már a feudális arisztokrácia fellegvára volt.
- 39 *... mintsem a Werheim-szekrényekből* — utalás az egyes magyar nagytőkés családok kiegyezés után kezdetét vevő bárósítására. L. pl. Wodianer (1874); Schosberger (1890); Harkányi (1895); Königsweiler (1897); Lévay (1897).
- 68 : 4 *»a kis Nopcsa, aki mindig az udvar részére gondolkozik»* — Nopcsa Elek (1848–1918) földbirtokos, szabadelvű párti képviselő; családi kapcsolatok kötötték a királyi udvarhoz, bátyja N. Ferenc (1815–1904) évtizedeken át Erzsébet királyné főudvarmestere volt.
- 6 *»nem kell a tizedik szobrot megcsináltatnia»* — Ferenc József 1897. szept. 25-i Bánffy miniszterelnökhöz intézett levelében közölte, hogy a saját udvari költségvetésének terhére tíz szobrot ajánl föl a nemzetnek. A levél meghatározta azt is, kiket kell az egyes szobroknak ábrázolnia: Gellért püspök, Pázmány Péter, Bocskai István, Bethlen Gábor, Hunyadi János, Zrínyi Miklós, Pálffy János, Anonymus, Werbőczy István, Tinódi Sebestyén.
- 11 *Darányi Ignác* (1849–1927) — ügyvéd, szabadelvű párti politikus, 1895–1903. és 1906–1910. földművelésügyi miniszter.
- 12 *»Bánffy és Darányi szentrozta a szocializmus ellen»* — 1898 februárjában ismét fellángolt az agrárszocialista mozgalom. Február elején Szabolcs és Zemplén megye több községében (Mándok, Kisvárd, Kocsord, Apáti, Agárd, Cigánd) voltak kisebb-nagyobb méretű felkelések. A parlament febr. 8–14. között a földművelésügyi tárca költségvetésének tárgyalásakor hosszasan foglalkozott az agrárszocializmus kérdésével. Bánffy miniszterelnök és Darányi földművelésügyi miniszter bejelentette, hogy erélyes eszközökkel kísérel meg a mozgalom letörését.
- 19 *Herman Ottó* (1835–1914) — természettudós, zoológus, függetlenségi párti képviselő.
- 20 *Czobor Béla* (1852–1904) — régész, egyetemi tanár; a középkori egyházi művészet s a magyar ötvösművészet kérdéseivel foglalkozott.

- 68 : 21 »*Az Akadémia makacs kálvinistái* — A korabeli sajtóban állandóan visszatért a vád, hogy a Tudományos Akadémiát egy Gyulai Pál és Szász Károly körül csoportosuló kálvinista klikk tartja megszállva. (Vö. Komlós Aladár: Irodalmi ellenzéki mozgalmak a XIX. század második felében. Bp. 1956. 93–94. l.)
- 23 *Szász Károly* (1829–1905) — költő, műfordító, a Tudományos Akadémia I. (történelmi és szépirodalmi) osztályának elnöke. 1884–1903. a dunamelléki prot. egyházkerület püspöke.
- 30 *Történelmi Társulat* — 1867-ben alakult a történelemtudományok ápolására, elnöke az *Új Zrínyiség* írásának idején: gróf Teleki Géza.
- 35 *Thaly Kálmán* (1839–1909) — függetlenségi párti képviselő, történétíró, a Történelmi Társulat alelnöke. Főleg a Rákóczi-kor történelmi és irodalmi dokumentumainak feltárásában voltak érdemei.
- 36 *Török Aurél* (1842–1912) — orvos, a pesti egyetem ember-tani tanszékének professzora. Antropológiai vizsgálatokat végzett egyes történelmi nagyjaink (III. Béla, Thököly, Rákóczi Ferenc, Balassa Bálint) csontvázán, Petőfi holttestének felkutatására indított vállalkozását egyik karcolatában kigúnyolta Mikszáth (*A Petőfi-keresők*. Jk. 30. k. 155–160. l.). Török Aurél Czobor Bélával együtt 1897 decemberében a Történelmi Társulat megbízásából Balassa Bálint csontjait kutatta fel és agnoszkálta a hibbei templom kriptájában. Mikszáth célzása ezzel az aktuális eseménnyel függ össze.
- 36 *Korányi Frigyes* (1828–1913) — a budapesti egyetem belgyógyász professzora.
- 69 : 9 »*Fraknói Mátyás királyról írt munkája* — Utalás Fraknói Vilmos: *Mátyás király élete* c. 1890-ben megjelent monográfiájára. Mikszáthnak *A kis prímás* c. elbeszélése írásakor ez volt főforrása. (Vö. Bisztray Gyula jegyzetét Krk. 4. k. 202–204. l.)
- 24 »*adán Jókaitól a Szigetvári vértanúkata* — Jókai darabját 1860. márc. 29-én játszották először a Nemzeti Színházban; egyike volt Jókai legnépszerűbb színműveinek. A darab középpontjában romantikus szerelmi történet áll, a szigetvári csata patetikus keret csupán az érzelgő, hatásvadászó mese számára.
- 70 : 9 *Regnum Marianum* (lat.) — Mária országa; főleg a középkorban nevezték így Magyarországot, a monda szerint ui. István király Szűz Máriának ajánlotta fel országát.
- 16 »*ezzen Zrínyi Miklós most 58 éves* — Egyes adatok szerint 58, más adatok szerint viszont 48 éves volt Zrínyi halálakor.
- 18 *Rampolla Mariano* (1843–1913) — 1887-től bíbornok és pápai államtitkár.

- 70 : 20 »*Wlassics minisztere* — Célzás arra, hogy *Wlassics Gyula* (1852—1937) a Bánffy-kormány közoktatásügyi minisztere, szenvedélyes protokoll-levelező volt. Üdvözlő leveleivel folyton tele voltak a korabeli lapok. Mikszáth rögtön miniszterségé kezdetén észrevette Wlassicsnak ezt a gyengéjét: „Egy veszedelmes tünet mutatkozik rajta: a levélírás” — írta róla jellemzésében. (Jk. 48. k. 64. l.) Vö. még Mikszáth következő cikkeit: *A politika menedékháza* (OH. 1898. ápr. 1.) *Wlassics és a buzúási pap* (OH. 1898. szept. 10. és Hi. 13. k. 173. l.). Wlassics levélírói szenvedélyére utal az OH. 1897. dec. 25-i számának egyik Faragó Jenőtől készített karikatúrája is.
- 71 : 15 *Atzél Béla* (1850—1900) — kalandos életű arisztokrata, képviselő; kitűnő ízléséről tanúskodott a Park Klub berendezése.
- 72 : 1 »*A székesfőváros lázban van.*» — Zrinyi fogadtatásának külsőségeit II. Vilmos német császár 1897. szept. 20—21-i budapesti látogatásának hivatalos protokollja nyomán rajzolta Mikszáth (l. az egykorú lapok szept. 21-i és szept. 22-i számát).
- 15 *Park Klub* — pompázó arisztokrata klub, a Városliget mellett a régi Pálma utcában, a mai Vorosilov út 34. szám alatt. Építését Meinig Artur tervei szerint 1893-ban kezdték el; 1895 májusában fejezték be. A klubot Atzél Béla báró hívta életre, a fővárosi »felső tízezer«, a születési és a pénzarisztokrácia számára.
- 15 *Gróf Zichy Jenő* (1837—1906) — nagybirtokos, képviselő; történész. Mikszáth célzása Zichynek arra a gyengéjére vonatkozik, hogy a gróf minden hazánkba látogató előkelőséget megostromolt meghívóival. 1897. dec. 14—25 között pl. Milan Szerbia ex-királyát látta vendégül vadászaton Fejér megyei birtokán, Szentivánon. MK más írásában is gúnyolódott Zichynek ezen a sznobizmusán. (L. Hi. 13. k. 26., 33., 60. l.)
- 19 *Redoute* (fr.) — Vigadó; a Molotov téri Vigadó épülete.
- 20 *Vágóhid* — a mai Közvágóhid (Soroksári út 58.), 1872—1874 közt épült Henricke és V. d. Hude tervei szerint.
- 20 *Vásárcsarnok* — a mai Központi Vásárcsarnok (Dimitrov tér 6.), 1889—1896 között épült Pecz Samu tervei szerint.
- 21 *az új országház* — A mai Kossuth Lajos téri parlament; építése 1884—1904 közt folyt Steindl Imre tervei szerint.
- 73 : 11 »*II. Rákóczi Ferenc történetírója*» — Célzás arra, hogy Thaly a kuruc kor szenvedélyes kutatója volt. (Vö. Tárgyi magyarázatok 68 : 35.)
- 34 *Nikomédia* — Törökországban a Márvány-tenger partján fekvő Izmid (Izmit) város régi, latinus neve. Itt halt meg 1705-ben Thököly Imre.

- 74 : 7 *Zrínyi Péter* (1621–1671) – Z. Miklósnak, a költőnek, az öccse. Mint a Wesselényi-féle mozgalom egyik résztvevőjét elfogták és Bécsűjhelyen (Wienerneustadt) lefejezték.
- 8 *Zrínyi János Antal* – a Wesselényi-összeesküvésben kivégzett Z. Péter egyetlen fia. Apja halála után nevétől s vagyonától megfosztották, Gnade Antal néven katonának sorozták be. 1683-ban minden alap nélkül ráfogták, hogy a király élete ellen tör, börtönbe hurcolták, húsz évi fogság után 1703-ban örülten halt meg cellájában.
- 25 *Rosenberg Éva* (megh. 1591.) – Csehországi nagybirtokos grófi család gyermeke, 1564-től Zrínyi felesége; második férje Gazaldo Pál olasz márkai volt. – Mikszáth forrása a Pallas Nagy Lexikon Zrínyi címszava. (Vö. Tárgyi magyarázatok 56 : 6.)
- 75 : 5 »*Kisfiamból, Jánoskából mi lett*« – Vö. Tárgyi magyarázatok 56 : 6.
- 76 : 1 *Tenczer Pál* (1836–1905) – tanító, majd újságíró, 1876–1894 közt a Neues Politisches Volksblatt című lapot szerkesztette. Városatya; a Terézváros politikai életében mint a Deák-párt szervezője vezető szerepet játszott. Kis, szánta emberke volt, erre utal Mikszáth célzása a lovaglással.
- 18 *Döryék* – Tolna megyei nagybirtokos, nemesi család.
- 77 : 29 »*Ne izéljenek hát*« – Mikszáthnak erről a kifejezéséről Prohászka János megjegyzi : »Írónk igen találóan a semleges ízű „ne izéljenek” kifejezést adta a menyecske szájába. Ez sem nem sértő, sem nem goromba, de nem is szelid; mindenki úgy értheti, ahogy akarja.« (*Voltaképpen mi is az az izé?* Magyar Nyelvőr 1957. 245. l.)
- 31 *Mátyus Arisztid* – ügyvéd; a Józsefváros politikai életének egyik vezető alakja, évtizedeken át városatya.
- 31 *Kléh István* (szül. 1825.) – ügyvéd, a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület elnöke, a főváros törvényhatóságának egyik legrégebb (1861 óta) bizottsági tagja.
- 79 : 4 »*notába esik*« – (nota : am. jel; feljegyzés, írásos feljelentés) nota infidelitatis hűtlenségi, felsegértési per.
- 14 *Dobzse László* (II. Ulászló) – 1490–1516 közt Magyarország királya. Uralkodása alatt széthullott elődjének, Mátyás királynak erős országa. Tehetetlen volt a hatalmaskodó, önkényeskedő oligarchákkal szemben, minden visszásságot eltussolt, jóváhagyott; állandó szavajárása volt: dobzse (a cseh : dobre; am. jól van).
- 26 *Sártory Pál* – Mikszáthtól életre keltett típus, a pesti magyar polgárság szűk látókörének, maradiságának jellemzése. A figura Mikszáthnak egyik, a 80-as évek közepén írt humoros karcolatában tűnt fel először. Itt még Sártory János néven. (*Városunk atyái*. PH. 1885. jún. 15. Újból : Hi. 11. k. 101–105 l.) Nem sokkal az *Új Zrínyiász* írása előtt 1897. dec. 3-án a budapesti községi választások alkalmán

mából MK cikket írt az OH-ban *A Sartoryak* címen. Itt így jellemezte a figurát: »*Budapest székesfővárosban jobbadán még most is azok a spiessbürgerek uralkodnak, akik a török hódoltság alatt. Azok a spiessbürgerek, akiknek egyik őse, név szerint Sártory Pál (nem is régen, vagy hetven-nyolcvan év előtt) azt a kijelentést tette a közgyűlésen, hol a világot látott Foltényi Mihály sétányok alkotását indítványozta, hogy »a fák erdőbe valók, városba házak valók, ha parkokat akar Foltényi Mihály uram, költözzék Angolországba.*« Mire visszavagott Foltényi elmésen: »*Anglia bizony más ország. Ott whigek vannak és toryk, itten pedig Sartoryk.*« Hetven év elmúlt, a világ haladt, de Anglia és Budapest megtartották a specialitásukat. Ott meg vannak most is a whigek és toryk, itt meg vannak a Sártoryk... A szűkeség, az apró kapzsiság, a technika-máchi, az ún. jamliáris elcsúszások, ezekből állnak a mai fővárosi politikának az alkatelemei.» (OH. 1897. 14. sz.) — A Mikszáthtól életre keltett típus szinte fogalomává vált. Az OH később is több cikket közölt, amely a város-házán uralkodó nyárspolgári klikk ostoba maradiságát a »Sartory« címszóval jelenítette meg. Vö. *Megint a Sartoryak* (OH. 1897. dec. 18.); *A Sartory-leányok* (OH. 1898. febr. 13.); *Sartoryék ideái* (OH. 1898. márc. 28.); *Sartoryék mozdulnak* (OH. 1898. ápr. 2.)

- 80 : 14 »*Nekem nem imponál Anglia.*« — Az anekdóta előfordul Mikszáth más írásaiban is. Vö. *Városunk atyái* (Hi. 11. k. 101–105 l.); *A Sártoryak* (OH. 1897. dec. 3.); *Egy szekér rózsabimbó* (Hi. 9 k. 174 l.). Az anekdóta eredetére nincs adat. Valószínű, hogy maga Mikszáth költötte a népszerű, egy-egy névre alkotott szójáték-adomák mintájára, amelyek közül a XIX. században a Braskovich Andrásról szóló anekdóta volt a legismertebb. (L. Tóth Béla: *A magyar anekdóta kincs.* 2. k. 144–155 l.)
- 17 »*whigek és toryk*« — Anglia két nagy uralkodó pártja a XIII. század végétől a XIX. század közepéig. Mindkét elnevezés eredetileg gúnynév volt. A Toryknak nevezték a konzervatív udvari párt tagjait, a whigek voltak a haladóbbak, a XIX. században liberálisok.
- 34 *Palatinus kert* — Az összekötő vasúti hídnál terült el a budai parton a Budafoki út és a Dombóvári út között.
- 81 : 35 »*összeroppan a filigrán hida*« — Vö. Tatár Péter verses elbeszélésének következő részletével:

Azonban elérték végre a Lánchídat
 S csak most szállta meg ám Zajtayt áhitat,
 Midőn látta ezt az óriás alkotot,
 Mely alatt a hajó bátran haladhatott.

Csak akkor rémült el, midőn észrevette,
Hogy a híd alattuk mozog és reszkete,
S vélte hogy az mindjárt a Dunába omlik.
És a lánc alatta tüstént fel is bomlik.

(Tatár Péter i. m. 50. l.)

- 82 : 22 »a Belváros képviselője volt« — Deák Ferenc (1803–1876) 1865-től haláláig a pesti belvárosi kerületet képviselte. Utolsó beszédét 1873. jún. 28-án tartotta a parlamentben »Az állam és egyház közötti viszony szabályozásáról.«
- 24 Angol királynő — régi híres, pesti szálloda, Deák Ferenc kedves pesti tartózkodási helye. Épülete a mai Apáczai Csere János u. és Deák Ferenc u. sarkán volt.
- 83 : 5 Fejérváry Géza (1833–1914) — 1884–1903. honvédelmi miniszter.
- 8 Tarkovich József (1841–1924) — miniszterelnökségi államtitkár, a minisztertanács jegyzőkönyveinek vezetője. A »lapidaris stílus« szótlanúságára, szűkszavúságára utal. (L. Mikszáth jellemzését : Jk. 20. k. 102–103 l.)
- 24 Dániel Ernő (1845–1915) — a Bánffy-kormány kereskedelmiügyi minisztere. Kinevezésekor egyik karcolatában rögtön megjegyezte Mikszáth : »Hogy esett meg az ő kinevezése? Miért lett általában miniszter? S miért éppen kereskedelmi miniszter? Ezt igen érdekes feladat volna levezetni. De ezek már ennél nagyobb csodák is.« (Az új miniszterek. PH. 1895. 37. sz. Újból : Hi. 16. k. 37. l.)
- 30 Márkus József (1852–1915) — 1897–1906. Budapest főpolgármestere.
- 31 Pekáry József — budapesti helyettes rendőrfőkapitány.
- 32 »A gróf Csáky-családból néhányan« — a szigetvári harcokban elesett nemes ifjút, Csáky Györgyöt a századvégi gróf Csáky-család mint egyik őst tartotta számon.
- 33 »A Batthyányakból többen« — Zrínyi egyik leányának, Dórának Batthyány Boldizsár volt a férje.
- 34 »gróf Zichy Jenő (mert ő mindenütt jelen való)« — Vö. ezzel a következő kortársi jellemzéseket : »Jenő grófnak létszükséglete az, hogy szerepelhessen, hogy neve minél többször bennne legyen a hírlapokban« (Hentaller Lajos : Politikusaink pongyolában. Bp. 1886. 63 l.) »Mint a kényeső csöppje, mely minden rezenésnek enged, úgy gördült és gördül köztéren, tanácskozási termekben, úton-útfélen, Ma ex-királyt vadásztat meg, holnap a törvényhozási teremben sűrű-forog, odaperdül a bohém körébe, mozgat az iparosság ügyében.« (Herman Ottó : Gróf Zichy Jenő utazása a Kaukázusban. Bp. Sz. 1898. 93 k. 125 l.) (Vö. Tárgyi Magyarázatok : 72 : 15; 85 : 21).
- 35 »Rohonczy Gedeon (mert ő is kirohant)« — célzás Rohonczy Gedeon (szül. 1852.) szabadelvű párti képviselő, 1898 elején

- történt, parlamenti botrányára. 1898. febr. 12-én a földművelésügyi tárca vitája során megtámadta a kormányt: szigorúbb intézkedéseket sürgetett a szocialista megmozdulások ellen. Febr. 14-én újból szót kért. Bizalmatlanságot nyilvánított a kormánnyal szemben. Többek közt megemlítette, hogy a miniszterelnök hárommillió forintot költött választási vesztegetésekre. A beszéd nagy felháborodást keltett a szabadelvű párt soraiban, az ellenzék pedig felhasználta Rohonczy felszólalását a kormány elleni támadásra (l. Sima, Kossuth Ferenc, Rakovszky, Polónyi beszédeit). Rohonczy ezek után kilépett a szabadelvű pártból. (Erre vonatkozik a »a kirohanás«.) Kilépését 1898. febr. 14-ről keltezett nyílt levelében jelentette be.
- 83 : 35 *Szana Tamás* (1844–1908) – kritikus, művészettörténész, de kiváltképp mint irodalomszervezőnek volt jelentősége. 1874-ben ő kezdeményezte az Írói Kör, 1876-ban pedig a Petöfi Társaság megalakulását, mindkét egyesületnek titkára is volt. Többször próbálkozott lapszerkesztéssel.
- 38 *Fadrusz János* (1858–1903) – szobrász. Első nagy műve, Mária Teréziának 1896-ban leleplezett pozsonyi lovasszobra, híressé tette nevét, a kor legnépszerűbb, méltán elismert szobrásza lett.
- 39 *Kossuth Ferenc* (1841–1914) – Kossuth Lajos fia, függetlenségi párti politikus.
- 39 *Pichler Győző* (1869–1904) – budapesti ügyvéd, függetlenségi párti képviselő.
- 84 : 1 *Katánghy Menyhért* – Mikszáth teremtette figura, a tudatlan, svihák, dzsentrí képviselő jellemzésére. A típus kialakulására l. Krk. 9. k. Jegyzetek.
- 1 *Fenyvessy Ferenc* (1855–1903) – ügyvéd, szabadelvű párti képviselő, híres férfi-szépség; hiúságán, szereplési viselkedésén sokszor gúnyolódott Mikszáth. (L. Országgyűlési Karcolatok. Bp. 1892. 166. 216. 251. l. és Jk. 49 k. 42. l.)
- 2 *Beniczky Ferenc* (1833–1905) – államtitkár, színházi intendáns, majd 1890–1905. Pestmegye főispánja. Beniczky-né Bajza Lenke író nő férje.
- 3 *Sturm Albert* (1851–1909) – hírlapíró, a Budapesti Tudósító c. nyomatos szerkesztője. Kis gnómszerű ember; egyik lábára sántított. Ezért öltöztette »magyar diszruhába« Mikszáth gúnyja.
- 5 *Lakatos Sándor* (1870–1940) – újságíró, a *Hazánk* c. laptól került az OH-hoz. Itt a fővárosi ügyek referense volt. Később a PH egyik szerkesztője. Halálakor egy kis nekrológ-szerű cikk jelent meg róla a PH-ban (*Lictor: Akit Mikszáth felelőssé tett az Új Zrínyiásért.* PH. 1940. márc. 29.). A cikk több téves adatot tartalmaz. Az OH-t megteszi például Lakatos Sándor saját lapjának. Többek közt Lakatos

szerepeltetéséről az Új Zrínyiásban ezt írja: MK »Lakatos Sándor szerepeltetésével több legyet ütött egy csapásra. Egyfelől öleletes reklámmot csinált saját lapjának, bizonyára örömet és dicsőséget szerezvén szerkesztőjének a hízelgő kiszervezéséért. Másfelől a történelmi utópiáért az utókor előtt mintegy lerázta magáról a felelősséget — rákente az egészet Lakatos Sándorra.«

- 84 : 17 *Kerepesi út* — a mai Rákóczi út.
 19 *Andrássy út* — a mai Népköztársaság útja.
 19 *Hungária* — híres pesti szálloda, a pesti Dunaparton a Belgrád rakpart és a Kishíd utca sarkán; 1945-ben leégett.
 85 : 21 »*miképp akadt rá a Zichianov hercegekre*« — Zichy Jenő (I. Tárgyi magyarázatok 72 : 15, 83 : 34) egy pompás díszkötetes műben számolt be a Kaukázus vidékén tett expedíciójáról. (Z. J. gróf kaukázusi és középázsiai utazásai. Bp. 1897. I. 2. k.) A munkáról Herman Ottó kegyetlen bírálatot jelentetett meg. (Budapesti Szemle, 1898. 93 k. 253 sz. 123 — 139 l.) Nevetségessé tette Zichy gróf tudományos eredményeit. Zichy könyvében többek közt leírta, miképp talált rá a Kaukázusban saját családjának távoli rokonaira, a Zichianov hercegekre. Herman rámutatott, hogy a Zichyek eredetileg Zaikok voltak, csak a XIII. században vették fel a Zichy nevet, somogy megyei Zics birtokuk után, Zics pedig szláv eredetű szó. A Zichytől idézett egzotikus hercegi család neve pedig csak a német helyesírás szerint Zichianov valójában Zicianoff. Mikszáth az OH-ban ismertette Herman Ottó cikkét :

»Van pediglen — írta — egy mérges folyóirat az ország fővárosában, a jó Gyulai Pál szerkesztette Bp. Szemle. Nem igen kerül a nagyközönség kezébe csak tudós, komoly emberek olvassák, böngészvén belőle egy és más bölcsességeket. Pedig vannak olykor ebben a komoly folyóiratban nagyon mulatságos dolgok is, amilyen például legutóbbi számában Herman Ottónak gróf Zichy Jenő utazásáról szóló cikke, mely egyszerűen tönkre silányítja azt a nevezetes utazást, nevetségessé teszi eredményeit és adatokkal kimutatja gróf Zichy Jenő óriási tévedéseit.« (Herman Ottó és gróf Zichy Jenő. OH. 1898. jan. 5. 7. 1.)

- 35 *elevátor* — építését 1884-ben fejezték be.
 86 : 2 *Gül Baba sírja* — A török egyházi építészet egyike hazai emléke (Mecset utca 14.). 1543—48 közt építették, Gül baba baktari dervis emlékezetére, aki 1541-ben halt meg Budán.
 2 *Nagy Kristóf* — Bauer Mihály közepes tehetségű, pesti származású szobrász, 1833-ban felállított ormótlan, izléstelen szobra. A szobor Kristóf vértanút ábrázolja, amint a gyermek Jézust viszi a vállán. A legenda szerint ui. a hatalmas természetű Kristóf a gyermek Krisztust egy ízben átvitte egy folyón. A szobor eredetileg a mai Kristóf téren állt, az ún. dr. Birly-féle ház sarkán (Kristóf tér-Váci utca sarok),

- a róla elnevezett patika cégéreként. A Birly-ház lebontásakor 1910-ben került el a térről. MK több írásában gúnyolódott a szobron, mint ízléstelen, »az utókor előtt semmitmondó« kövön. (L. Jk. 35 k. 82 l. MKmR-Fr. 20 k. 299. l. Krk. 4. k. 36. l.)
- 86 : 11 »*A tapintat pedig annyira uralkodó planéta...*« — A gondolat erőteljesebb megfogalmazásban feltűnik MK nem sokkal később megjelent Széll Kálmánról szóló cikkében is. (PH. 1899. 125. sz. Újból : Jk. 21. k. 8–9 l.)
- 37 *Erkel Szent Istvánját adták* — Erkel Ferenc (1810–1893) utolsó operája. 1885-ben írta Várady Antal szövegkönyvére az új Operaház megnyitó ünnepségére. A kortársak Erkel legjobb dalművének tartották ; diszünnepek mősorának szokványos darabja volt.
- 87 : 28 »*egyszerre húszan, harmincan is kardot rántottak...*« — A színházi jelenethez ösztönzést adhatott Tatár Péter: *A peleskei nótárius budai utazása, élete, további tettei és halála* c. művének (Pest, 1857.) egyik részlete. A peleskei nótárius juratus barátjával elment a Nemzeti Színházba, megnézte Shakespeare Othellóját. S a szigetvári vitézekhez hasonlóan ő sem bírta nyugodtan túrni a színpadon történetet. (L. i. m. 25. l.) (Vö. még Gárdonyi Géza: *Göre Gábor bíró úr könyve*, 57 l.)
- 88 : 24 *Seherzade meséi* — az Ezeregyéjszaka meséi.
- 29 *sängerajok* — Az egykorú Pest énekes, zenés mulatóhelyei, »dalcsarnokok«. Leghíresebbek voltak közülük a Király utcai »Kék Macska«, »Wallhalla« és a »Magyar Dalcsarnok«.
- 30 *grog* — rumból, cukorból s forróvízből álló italkeverék.
- 89 : 21 *Szép Juhászné* — híres vendéglő a budai hegyekben.
- 23 *Frangepán Katalin* — Zrínyi első felesége. 1543-ban vette nőül.
- 90 : 1 *Schlauch Lőrinc* (1824–1902) — 1893-tól a magyar kat. egyház bíbornoka.
- 4 *Lobkowitz Rudolf* — vezérlő tábornok, 1890-től a budapesti 4. számú hadtest parancsnoka.
- 6 *Poularde de France* (fr.) — hízlalt jérce francia módra, különlegesen elkészített baromfipecsenye.
- 8 *Károlyi István* (1845–1907) — szatmárnegyei nagybirtokos, 1887-től pártönkivüli képviselő, s egyben a Nemzeti Kaszinó igazgatója, a Jockey Club igazgatósági tagja. Mint szenvedélyes patetikus tosztózón több ízben gúnyolódott rajta Mikszáth. (L. Országgyűlési Karcolatok, 1892. 237., 273. l.)
- 10 »*szállók hozzád*« — A szólásra vonatkozóan L. Krk. 4. k. Jegyzetek 248. l.
- 12 »*hogy gróf Károlyi István pertu szólítottat*« — Károlyi volt az első képviselő, aki az 1887-ben megnyíló parlamentben Grecsák Károly (1854–1924) verseci ügyvéd-képviselővel szemben megtagadta a Ház tagjai közt szokásos pertut.

- A megtagadott pertura több karcolatában utalt gúnyosan Mikszáth (L. Országgyűlési Karcolatok. Bp. 1892. 109., 202., 237., 342. l. és Jk. 21. k. 128. l.)
- 91 : 1 *Berkes Béla* (szül. 1861.) – a Nemzeti Kaszinó, az Országos Kaszinó s a főúri diszebédek állandó, kedvelt cigányprimása.
- 14 *»Gyulai Pál... elvitte Görgey Arturhoz«* – Gyulai Pál (1826–1909) volt Görgey Artúr rehabilitációjának egyik sürgetője. Tisztára akarta mosni a 48-as forradalom katonai vezérét az árulás vádja alól. Költői formában *Romhányi* című verses regényében vetette fel először a kérdést* (IV. Ének, 14–22. szakasz). S főleg 1873-tól kezdve mint a Buda-pesti Szemle szerkesztője küzdött szenvedélyesen Görgey rehabilitációjáért.
- 15 *Görgey Artúr* (1818–1916) – 1898. jan. 30-án ünnepelték Görgey hívei »az öreg diktátor« 70. születésnapját. Mikszáth távol tartotta magát az ünnepségtől. Véleményét Görgeyről és történelmi szerepéről az OH-ban, regényének ebben a részletében mondta el. Egyik későbbi cikkében Görgeyről írva módosította egykori véleményét, »afféle belletrisztikus szeszzenet«-nek nevezte az *Új Zrínyisznak* ezt a szakaszát. Vö. *Az öreg diktátor*. Töviskés látogatóban. Bp. 1912. 192–193 l.
- 93 : 6 *Pauler Gyula* (1841–1903) – történétíró, főlevéltáros, az Akadémia tagja. Az ún. pozitivisták történetírói iskola magyar megalapítója: a történetírás lényegét és célját az adatok kicsinyes összehordásában látta.
- 16 *comes* – Eredetileg egy közigazgatási terület élén álló királyi főtisztviselő, később lett csak az örökös főrendiségnek a grófi címmel egyenértékű megjelölése. A XIX. század végén több jogtörténeti munka foglalkozott a *comes* cím jelentésével. Vö. Pauler Gyula: *Szent István alkotmánya*. Századok, 1879. 114–117 l. Timon Ákos: *Magyar alkotmány és jogtörténet*. Bp. 1898., Schiller Bódog: *Az örökös főrendiség eredete*. 213. l.
- 21 *»fejét ugyanakkor levágták«* – Ennél a részletnél valószínűleg Nagy Iván: *Zrínyi Miklós és Szigetvár* c. cikke volt Mikszáth forrása. (Vö. Kubinyi-Vahot: Magyarország és Erdély képekben. III. k. 1854. 79. l.)
- 22 *Szokolovics Musztafa* – XVI. századi budai pasa.
- 25 *Salm Eckhard* – a Szigetvár ostroma idején Győrnél időző császári hadak fővezére.
- 26 *Batthyány Boldizsár* (megh. 1590.) – császári tábornok, Zrínyi lányának, Dórának a férje.
- 94 : 2 *Szent Ilona-klasztrom* – a Csáktornyai vár szomszédságában Szent Ilonán volt a Zrínyi-család sírboltja.
- 10 *»Pauler Gyulának tehát sikerült kompromittálnia ezt a másík Zrínyit is«* – utalás Pauler Gyula Zrínyi Péterről szóló tanulmányára, amelyben főtételként azt hangoztatta, hogy

- Zrínyi Péter *megérdemelt* bukását jellemének gyengeségei okozták. (L. Századok, 1867. 89–118. 230–265. l.) Tanulmányát némileg módosított formában beillesztette *Wesselenyi Ferenc nádor és társainak összeesküvése* (Bp. 1876.) c. könyvébe is.
- 94 : 27 »*Szecsődy Vas megyébe ment.*» — A Szecsődy-familia a XIX. század végén is virágzó Vas megyei család volt.
- 32 »*Entrprise des pcmpes funébress*» (fr.) — am. temetkezési vállalat; az Első Magyar Szállítási Vállalat Rt. alvállalata, központi irodája Kigyó utca 5. szám alatt volt, s 11 fiókot tartott fenn a város minden részén.
- 34 *Terezia külváros* — a mai VI. kerület; a század végén még külvárosnak számított: kiskereskedők, munkások s nap-számosok lakónegyede volt.
- 96 : 10 *Morfeus* (Morpheus) (lat.) — Ovidius nyomán az álom meg-személyesítője.
- 27 »... és betakarta vele a gyermeket.» — Ezt a motívumot használta fel Mikszáth *A jó palócok* egyik legszebb darab-jában *Az a pogány Fálcsik* c. elbeszélésében is a főhős ember-ségének, lelki nemességének jellemzésére. (Jk. 15. k. 160–161. l.) A motívum önéletrajzi eredetű. Mikszáthnak, a kezdő írónak az 1870-es években barátja és mestere volt Tóth Ede, a hányatott sorsú drámaíró. Róla jegyezte fel ennek a történetnek első változatát. (*Még valamit Tóth Ederől.* Szegedi Napló, 1878. okt. 16–18. Újból: *Hi.* 4. k. 51–52. l.)
- 97 : 3 *B – y kapitány* — Bérczy Béla (1853–1906) rendőrkapitány, akinek egyik baklövését 1898. februárjában részletesen tárgyalta a sajtó: egy amerikai állampolgárságú lányt hét órán át durván s embertelenül vallatott egy zsarolási ügy-ben (l. az egykorú lapok 1898. febr. 24-i számát).
- 9 »*Milyen ostobaság tölem, hogy nem fotografiroztattam le előre*» — gúnyos célzás a rendőrség szocializmusellenes intézkedé-sére. 1898. februárjában a földművelésügyi tárca költség-vetésének parlamenti tárgyalása után (vö. Tárgyi magya-rázatok 68:12) a hatalom részéről nagyszabású hajsza indult a szocialista mozgalmak ellen. Ebbe illeszkedett be az erőszakos rendőri fényképeztetés. A rendőrség 1898. febr. 23-án beidézte az ismertebb szocialista vezéreket, s bűnügyi nyilvántartója számára lefényképeztetete őket. A haladó közvélemény tiltakozott ez ellen a tövénysértés ellen. A Budapesti Újságírók Egyesületének válaszmánya 1898. febr. 28-án Mikszáth elnöklete alatt ülést tartott s Mezőfi Vilmos indítványára testületileg tiltakozott a rend-őrség eljárása ellen. (l. OH 1898. márc. 1.)
- 98 : 8 »*a honvéd-lovak kikölcsonzése*» — A honvédség a birtokos nemesség megsegítésére mezei munkák idején kölcsönadta lovait az egyes birtokosoknak.

- 98 : 8 *va kataszteri intézménye* — Az adózás megoldására 1875 : VI. tc. rendelte el a földadó kataszter felállítását. A kataszteri intézmény a volt nemesi osztály érdekeit szolgálta. A földbecslés során az úri birtokok hozamát alacsonyra értékelték s így évtizedekre állandósítottak egy igazságtalan, a földbirtokosokat kiméltó s a parasztságot terhelő adózási rendszert.
- 9 *a regale megváltása* — regale : a feudális nemesi birtokkal együttjáró haszonélvezeti jogok (italmérés, húsmérés, vám- és révjog, malomjog, stb.). Mikszáth itt a nagy hasznot jelentő italmérései jogra utal, amelyet az 1888 : XXXV. és XXXVI. tc. megszüntetett ugyan, de a volt földesurak számára állami kártalanítást rendelt el. A kártalanítás kamatozó kötvényekkel történt.
- 17 *Török József* — a múlt század második felében Pest leg-híresebb patikusa. Kopaszság elleni szerének reklámja állandóan feltűnt a korabeli lapok hirdetésrovatában.
- 99 : 19 *izmaelita* — kereskedéssel foglalkozó mohamedán vallású bolgárok neve a középkori Magyarországon.
- 26 *Szell Kálmán* (1845–1915) — szabadelvű párti politikus és képviselő, a Magyar Jelzőlog Hitelbank elnöke.
- 26 *Radó Kálmán* (1844–1899) — szabadelvű párti politikus és képviselő. 1875-től a Budapesti Bankegyesület és a Foncière Biztosító Intézet elnöke.
- 26 *Pallavicini Ede* (1845–1914) — 1880-tól a Hitelbank vezérigazgatója.
- 101 : 15 *én csak fölvettem ezt a nevet* — A kiegyezés után, de főleg a Bánffy-kormány sovinizta, nacionalista politikájának nyomán tömeges méretekben indult meg a névmagyarosítás. Mikszáth már a 80-as években gúnyolódott egyik novellájában ezen a mozgalmon. (*Hogy buktam én meg a kerületemben.* Hi. 11. k. 29. l.) Nemsokkal az *Új Zrínyisz* megírása előtt 1898. januárjában jelent meg a Budapesti Szemlében Berczik Árpád novellája, amelyben az ún. történelmi nevek elorzása miatt nevetségessé tette a névmagyarosítási mozgalmat. Lehet, hogy ez az elbeszélés hívta fel ismét Mikszáth figyelmét a névmagyarosítás visszasságaira.
- 102 : 10 *Zöldfa utca* — a mai Veres Pálné utca.
- 103 : 23 *Alapi Gáspár* — Zrínyi Miklós lánytestvérének, Zrínyi Margitnak a fia. Mikszáth jellemzésével vő. a *Szigeti veszedelemét* : »Bővelkedik vitézséggel, s okossággal. (V. 48.)
- 27 *ez a szép horvát nemes* — Juranicsot minden Zrínyiről szóló szépirodalmi mű szép, fiatal levonteként ábrázolja. (Vö. Karenovics József : Z. M. a szigetvári hős költészetünkben. Bp. 1906. 151–152. l.) A közös jellemzés forrása valószínűleg a *Szigeti veszedelem* : »Iffiu Juranics melynél szöbbszöb iffiat — Soha az nap szemé világon nem láthat.«
- 105 : 14 *Laszloveszky* — Így nevezték a zugligeti villanegyed első villáját, itt volt a lóvonatú vasút megállóhelye.

107: 1 *Rózerék* — A Rózer-családot három évvel az *Új Zrínyiász* megjelenése előtt, 1895-ben rajzolta meg Mikszáth. Egy cikksorozatot tervezett róluk, »*A Rózer-család ebédjei*« címen az *Új Idők*ben. A sorozat első darabját meg is írta. (L. *Új Idők*. 1895. márc. 24. 14. sz. 253—256. l.) Ez a karcolat a bevezető és a záró résztől eltekintve azonos az *Új Zrínyiász Rózerék* című, V. fejezetével. Az eltérő bevezető és záró részt itt idézzük:

»Mindig mondtam, ezek a szerencsétlen újságok nem tudják miről írjanak. Összehordanak hetet-havat innen-onnan, az Akadémia üléséről, ahol sohasem történik semmi és azt a semmit megírják, referálnak nagyúri estélyekről, ahol mindig történik valami, de azt a valamit meg nem írják. Hírt adnak parlamenti ebédekről, ahol senki sem mer igazat beszélni s a halálozásokról, ami által az illetőnek, akiről szólnak már semmi élvezetet nem szereznek, nem hogy a Rózerék ebédjeiről csevegnének, amelyek mindig érdekesek, ahol mindig ebédel valami kitűnőség és élvezetesen beszél a heti eseményekről a tudni vágyó családnak. Becsületemre mondom, érdemes volna külön sztenografust küldeni a Rózer-ebédekre.

Hogy kik azok a Rózerék, fogja kérdezni az olvasó. Előre tudtam, természetes is, hogy megkérdezze. Éppen azért vagyok én itt, hogy elmondjam.«

A cikk innentől kezdve azonos az *Új Zrínyiász Rózerék* című fejezetével, egészen »Most már tehát megtörtént« kezd. szakaszig. (Vö. Szövegváltozatok 107:1) Az eltérő záró részlet:

»De most már minden megvan s a teljesen nyélbe ütött ebédek, melyeken a főhelyeket rendszeren a képviselők és az ezredes foglalják el, (mindenik igen okos és mindenik kitűnő elbeszélő) egyre tágabb körökben keltenek méltó irigységet. A vendégkoszorú szűkebb része áll a doktorból és a részint elhalt, részint élő gyermekek keresztszülőiből. Az asztal végén a dragonyos önkénytes ül Nina hugával.

Az ezredes és a képviselő ez ebédeken beszélnek el a hét fontosabb eseményeit. S valóban egy idő óta igen sűrűn hallani, amint szájról-szájra kering a fővárosban: »Bibithy képviselő beszélt a Rózerék ebédjén ezt vagy azt.«

Máskor pedig, kivált becsületbeli vagy katonai afférok idején, villámként futja be a hír az illetékes köröket:

»Bobor ezredesnek ez volt Rózeréknél ebben az ügyben a véleménye. Az ezredes így fogja fel a dolgot, punktum.«

Megesik, igaz, ritkán, hogy valami gondosan eltakart kulisszatitok kerül napfényre, érdekes szerelmi tragédiákról és idillekről rántódik fel a lepel. Keresik, kutatják, honnan szívárogo a viláosság. Hát kislát, ez is a Rózerék ebédjeiről jön. Bobor ezredesné (szül. Plichta leány) éles nyelvecskéje csevegte el igen érdekesen.

Az ezredesné (báró Plichta leány) széles ismeretségű nő, sokat látott, sokat élt, sokat tud, sokat hallott és mindazokból, amiket az ezredesné (szüi. Plichta-baronesz) látott, hallott és átélt, nem hogy elfelejtene valamit — de még hozzá ad. Egyszóval kifogástalan úri dáma...

De hiszen megfogják önök jobban is ismerni, mert lapunk élmes kiadója, aki a Rózer-családdal jó lábon áll, kieszközölte, hogy a híres ebédekre egy munkatársunk eszentül mindig meg legyen híva és szabadságában álljon az ott hallott tanulságos dolgokat az Új Idők számára lesztenografálni.

Mikszáth tervezett cikksorozatát ezzel az első karcolattal be is fejezte. Később az *Új Idők* szerkesztője, Herczeg Ferenc jelentetett meg Rózerékről egy kis kroit (Omega [Herczeg Ferenc]: A Rózer-család ebédjei. Új Idők, 1896. ápr. 5. 328—334. l.) Herczeg írása tréfás felszólítás volt Mikszáthhoz, hogy kezdje el végre folytatni beígért cikksorozatát.

- 109 : 9 *Herkó pater* — legendás híru barát; egyesek szerint valóságos történelmi személy, azonos a XVII. században élt Hirko páter nevű jászai baráttal, aki kegyetlenül üldözte a protestánsokat. Mások szerint a Mátra vidékén élt, mint kolduló barát; némelyek a német Herrgottvater eltorzított alakjának vélik. (Vö. Tóth Béla; Magyar Anekdótakincs. I. k. 279—280 l.)
- 33 *sacré-coeurök* (fr. am.szent szív) — 1800-ban alapított kat. vallásos társaság, amely céljául tűzte ki a női nevelés emelését. Magyarországi intézetük exkluzív arisztokratikus iskola volt.
- 110 : 34 »*kerületi kör*« — az egyes pesti kerületek polgári társas köre.
34 *József tér* — József nádor tér.
37 *Svábhegy* — Szabadsághegy
- 111 : 5 *Első Hazai* — Pesti Hazai Első Takarékpénztár. A legrégebb s legtekintélyesebb magyar takaréknak, 1840-ben alakult Fáy András kezdeményezésére.
19 *Karlsbad* (Karlovy Vary) — világhíru csehországi fürdőhely.
- 112 : 7 »*dszentri klub*« (Országos Kaszinó) — 1883-ban alakult; míg a Nemzeti Kaszinó a főuraknak, ez a dszentriknek volt a gyűlő helye.
- 117 : 19 »*a Múzeum mögötti negyed*« — A Nemzeti Múzeum mögött elterülő városrész volt a magyar Fauborg St. Germain, az arisztokrácia kedvelt lakóhelye.
- 118 : 15 *Kun László* — IV. László (1262—1290) magyar király; híres volt kalandjairól, könnyelmű, mulatozó életéről.
26 *orjeum* — A kiegyezés korában divatos zenés, mősoros mulatóhely a Nagymező utca 17. sz. alatt.
- 119 : 38 »*a kártya egyik füle be volt hajtván*« — az ötletet l. Mikszáth egyik karcolatában is: *Kinek kell az asszony.* (Hi. 6. k. 159. l.)

121 : 1 »*Alapi Gáspár voltaképpen nem halt meg*» — Alapi történetéhez a *Pallas Nagy Lexikona* volt Mikszáth forrása :

»A család fénye Alapi Gáspár volt. A kardot forgatni nagybátyjánál, Zrínyi Miklósnál tanulta, akinél hadnagykodott. 1556. jún. 17. Siklósnál Szolimán táborába egyik szárnyát, Tirbalai Mohammed szandzsák osztályát megtámadta és megverte. Aug. 6-án Zrínyi Miklós halála esetére utódjának és Sziget parancsnokának nevezte ki. Szigetvár ostrománál életben maradt ; termete kicsiny és idomtalan lévén, a törökök nem ismerték fel, s így sikerült magát a rabságból kiváltani. A horvát paraszt lázadások alkalmából ő volt 1572. a horvát karok és rendek hadseregének vezére s elfogta a »paraszt királyt« Gubec Mátyást. Ugyanez évben Kanizsa vára kapitánya lett. Ez időben elfordult tőle a szerencse, mert 1573-ban szigeti Ali bég Kanizsán egy véletlen éji megrohanással rajta ütött, ezer foglyot, 747 lovat, 2 ágyút zsákmányul ejtett. 1574-ben Draskovics Györggyel együtt bánná lett, mely méltóságot 1577-ig viselte. Meghalt 1584. május 29.« (Pallas Nagy Lexikona. I. k. Bp. 1893. 292. l.)

4 *Gubec Mátyás* — az 1572-es horvát parasztlázadás vezére ; mint Dózsa Györgyöt, úgy végezték ki Zágráb piacán.

18 *Széchenyi* — a feudális arisztokrácia zülleszt Széchenyinek és a Nemzeti Kaszinó urainak szembeállításával érzékeltette Mikszáth a *Galamb a kalitkában* c. elbeszélésében is. (Krk. 4. k. 86. l. és Jegyzetek 192. l.)

122 : 6 *Kricsi gróf* — az arisztokrata nyegleségnek ezt a típusát szerepelteti Mikszáth egyik karcolatában is : *A mi uraink* (Hi. 12. k. 182—185. l.).

7 »*Der Arme Kerl, dieser Alapi*« (német) — Alapi, ez a szegény fickó.

13 *mizimázi* — Mikszáth a szót *nyamvadt* értelemben használja. (Vö. Rubinyi : MK stílusa és nyelve. Bp. 1910. 193. l.)

125 : 9 »*Was gib'st denn ?*« (német) — Nos, mi van, mi az újság?

15 »*Er muss einen anständigen Ton annehmen*« (német) — Illedelmes hangot kell használni.

27 »*Eigentlich*« (német) — valójában.

27 »*a Béla papája*« — Széchenyi Béla (1837—1918) Széchenyi István fia, híres vadász és utazó.

30 »*Gott weiss was*« (német) — isten tudja mit.

126 : 5 *Halifax-korcsolyák* — Halifax : vasércbányászatáról híres angol város.

37 »*a pagátot kergetni*« — utalás a tarokk-játéokra.

12 *Gránátos utca* — a mai Városház utca.

127 : 11 »*nec ideam habes*« (lat.) — fogalma sincs róla.

128 : 3 *Koronaherceg utca* — a mai Petőfi Sándor utca.

129 : 35 »*itt a forma uralkodik*« — Rónay György utal rá, hogy ezt a kérdést hasonló szellemben érinti Iványi Ödön is *A püspök*

- atyafisága* című regényében. (Rónay : A regény és az élet, Bp. 1947. 181. l.)
- 130 : 7 *Gajári Ödön* (1852–1919) — szabadelvű párti képviselő, publicista, Mikszáth egyik legközelebbi barátja.
- 7 *Keglevich István* (1840–1905) — képviselő, majd 1887-től főrendiházi tag. Az egykorú lapok úgy emlékeztek meg róla mint kinek lovagias ügyekben mindig döntő szava van. (OH. 1898. márc. 9.)
- 22 *Pray György* (1723–1801) — történétíró.
- 22 *Istvánffy Miklós* (1538–1615) — államférfi, történétíró.
- 23 *Jászay Pál* (1890–1852) — történétíró.
- 131 : 4 *Harkányi Frigyes* (1827–1919) — szabadelvű párti képviselő. Mint híres anekdotázóról több írásában megemlékezik róla Mikszáth. (L. Hi. 5. k. 167. l.; Hi. 16. k. 84. l.; MKM-R-Fr. 20. k. 7. l.)
- 15 *»Ferdinánd is nevezett ki a megyémbé, Somogyba főispánt»* — Az anekdóta ötletét valószínűleg Szeged történetéből merítette Mikszáth. (Vö. *Szeged. Emlékezések és tanulmányok*. Bp. 1957. 229. l.)
- 39 *Kricsi's Worte* (német) — Kricsi szavai.
- 132 : 1 *Auch Kricsi's Witz* (német) — szintén Kricsi vice.
- 3 *»Bouillon Gottfried en miniature»* (fr.) — egy kisebb fajta Bouillon Gottfried ; Bouillon Gottfried (1061–1110) középkori lovag, az első kereszties hadjárat vezére.
- 5 *»Ezek a papir-orgazdák szeretik a vért»* — A párbajok hírlapokban való felfújása és szellőztetése ellen ír Mikszáth, *Rablóromantika felmelegítve* c. cikkében is. (Hi. 1. k. 25–26. l.)
- 14 *Atlétikai Klub* — 1874-ben alakult arisztokratikus testedző egyesület.
- 31 *Farkas László* (1847–1922) — a Rókus-kórház sebész-főorvosa, az úri párbajok kedvelt orvosa.
- 35 *manu propria* (lat.) — sajátkezűleg.
- 133 : 12 *Korona utca* — Korona herceg utca, a mai Petőfi Sándor utca.
- 19 *Rosenberg Gyula* (szül. 1856.) — szabadelvű párti képviselő. 1885-ben Temesvárott halálos kimenetelű párbaja volt Batthyány István gróffal. Erre vonatkozik Mikszáth célzása.
- 24 *Hieronymy Károly* (1836–1911) — szabadelvű párti politikus, 1892–1895 belügyminiszter. 1898. jan. 14-i karcolatában így jellemzi alakját Mikszáth : *»Hieronymy nélkül semmi sem lehet. Ha a világ teremtésekor élt volna, az isten bizonyosan mindjárt az első napon Hieronymyre gondolt volna, s övele csináltatja a többi öt napi dolgát. Az igaz, hogy akkor ma sem lenne kész semmi.»* (Az alelnök-jelöltekről. OH. 1898. jan. 14.)
- 31 *Holubár* — XV. századi hatalmas erejű cseh bajnok, akit a monda szerint Mátyás király legyőzött egy harci játék során. A mondát Mikszáth is feldolgozta egyik novellájában : *Más udvar, más levegő.* (Jk. 25. k. 80–93 l.)

- 137 : 10 *scampi* — ízletes, keresett rákfajta.
 138 : 6 *Pommery-sec* — francia pezsgőfajta ; Pommery a cég neve.
 7 *Chably* — francia fehér borfajta ; Chablis francia városról elnevezve.
 25 *Feldzeugmeister* — tábornoszernagy.
 140 : 18 *Harun ar-Rasid* — legendás híru bagdadi kalifa (786 — 809). Ő is, éppúgy mint álruhás kalandjainak hú társa, nagy vezére, Dzsfár az Ezeregyéjszaka meséjének kedvelt hőse. (Vö. Krk. 3. k. 92., 328. l.)
 141 : 12 *Salm gróf* — híres osztrák grófi, majd hercegi család.
 13 *Kanizsai Orsolya* — Nádasdy Tamás nádor özvegye ; Kanizsa úrnője, Zrínyivel szomszédos birtokos. 1536-ban 14 éves korában ment nőül Nádasdy Tamáshoz. Az *Új Zrínyiasznak* az OH-ban való közlésekor az egyik olvasó szemére hányta Mikszáthnak, hogy a történelmi valóságnak meg nem felelően szerepelteti regényében Kanizsai Orsolyát. Mikszáth a szerkesztőségi üzenetek közt válaszolt erre a megjegyzésre :

A lapunkban most folyó »Új Zrínyiasz« egyik passzusára a következő kedves és szellemes levelet kapta lapunk főszerkesztője Kanizsáról, Halis István városi tanácsos úrtól ;
Nagy lelki gyönyörűséggel olvasom u bravúrral megírt regényét, az »Új Zrínyiasz«-t.

Az »Országos Hírlap« március 17-ki számában levő regényrészletben az fordul elő, hogy Zrínyi (egy évvel a szigeti veszedelem előtt, vagyis 1565. évben) gróf Salmnál nyomogatta volna Kanizsai Orsolya lábcskáját.

De már meg kell védelmeznem ettől a gyanústástól kedves höszünket, Zrínyi Miklóst !

Hisz Kanizsai Orsolya (még ha saját maga vallomása alapján számítunk is — minthogy a férjéhez 1554-ben írt levelében így írja alá magát : »Az kegyelmed harminchárom esztendő Orsikálya«) legalább is 44—45 éves asszony, illetőleg Nádasdy Tamás nádorral kötött 27 évi házasság után már 3 év óta özvegy vala az 1565. esztendőben.

Már pedig Zrínyiről föl nem teszem, hogy ilyen éltesebb dámadkat igyekezett volna kísértésbe vinni !

De megtörténhetett volna 20 évvel előbb az ilyen dolog, mikor Kanizsai Orsolya a »vén Kányai« (Nádasdy Tamás így írja alá magát leveleiben) felesége, Zrínyi pedig fiatal, tüzes levente vala.

A regény szerzője erre azt feleli, hogy Kanizsai Orsolya 45 éves korában is egyike volt az ország leghódítóbb, legszebb asszonyainak, s folytonos levelezésben állott Zrínyivel. Az akkori asszonyok nagy raffinement-nal gondozták magukat, tehát később vénültek meg, s az akkori edzettebb férfiak későbbben vették észre, hogy valaki már hervadozik. Ne tessék elfelejteni, hogy a híres Ninonba hatvan éves korában

- szerettek bele halálosan a saját fiai, akik nem tudták, hogy az anyjuk, pedig az *csak* Francia asszony volt.
- 141 : 26 *Sadova* — csehországi helység, 1866. jún. 3-án a porosz hadsereg itt verte meg az osztrák armádiát.
- 142 : 19 *schmarn* — semmiség, kicsiség.
- 143 : 20 *Karlovcis Ilona* (Korbáviai Ilona) — A névnek ezt az alakját a Pallas-lexikon *Zrinyi* címszavából vette Mikszáth.
- 144 : 32 *Fuít* (lat.) (am. volt) — a Városliget ún. »Fenyves« részén van a *Fuít* sírkő, T. Horváth Jakab síremléke. T. Horváth Jakab (1738 — 1806) neves pesti ügyvéd volt, puritán életű, szabadgondolkodó. Végrendeletében sírhelyének megvásárlására nagyobb összeget hagyott a fővárosra s ott határozta meg sírjának feliratát is. A főváros a város kertjében jelölte ki a sírhelyet, s 1809-ben felállították itt a *Fuít* felírású sírkövet.
- 146 : 5 *Harruckern János György* (1664—1742) — a történelmi mende-monda szerint udvari szállító pékmesterből lett dúsgazdag arisztokratává. Alakja feltűnik Mikszáth *Nemzetes uraimék* c. regényében is. (Krk. 3. k. 95. l. és Jegyzetek 380.l.)
- 8 *Waffenrock* — katonai díszzubbony.
- 148 : 17 *Gerbeaud* — híres pesti cukrászda a régi Gizella, a mai Vörösmarty téren.
- 150 : 20 *peregrinatio* (lat) — utazás, vándorlás; orvosi nyelvben: sajátos fajta hely-elhagyással egybekötött idegbetegség.
- 151 : 12 *Beniczky Lajos* (1813—1868) — 1848-as guerilla-vezér. 1868. júl. 17-én titokzatos módon eltűnt. Egy állítólagos haldokló honvéd, mint a pesti honvédegylet elnökét, magához hívatta, s Beniczky erről a látogatásról nem tért többé vissza, nyoma veszett. Az utána kutatókat névtelen levelek fenyegették meg. Holttestét 1868. szept. végén Csepel-szigeténél találták meg: tőköli halászok fogták ki a Dunából. Az orvosi vizsgálat szerint a folyóba már holtan került, gylkosaira sosem találtak rá.
- 14 *Somoskeöy Géza* — a nyolevanes években magáról sokat beszéltető nemzetközi kalandor, házasságszedelgő. MK egyik Szegedre küldött fővárosi tárca levelében beszámolt Somoskeöynél tett látogatásáról. (*A fővárosból*. Szegedi Napló, 1881. 14. sz. és Hí. 7. k. 173—176. l.)
- 20 *Walsin-Esterházy, Marie Charles Ferdinand* (megh. 1923.) — francia katonatiszt, a titkos szolgálat munkatársa, a Dreyfuss-ügy egyik főhőse. Ő hamisította azt az iratjegyzéket, amelynek alapján Dreyfuss kapitányt, 1894-ben mint kémet elítélték. 1897—98-ban a Dreyfuss-pör újrafelvételekor neve sűrűn szerepelt az újságokban.
- 37 *piquet* — hazard kártyajáték.
- 153 : 6 *balla* — a gémeck csoportjához tartozó vízimadár.
- 8 *Gaboriau Emíl* (1835—1873) — francia bűnügyi regényíró. Híres detektívfigurájáról Lecoque úrról szóló regénye

- franciául 1869-ben, magyar fordításban pedig 1872-ben jelent meg. (Vö. Krk. 2. k. 9. l. és Jegyzetek 330 l.)
- 153 : 15 *«a nagy oligarcha mindenben veszedelmes»* — a gondolat feltűnik MK *A vén gazember* c. regényében is. (Jk. 7. k. 3–4 l.)
- 156 : 10 *«das muss man eskomptieren»* (német) — ezt le kell számitolni.
- 158 : 36 *«keresd az asszonyt!»* — erre a motívumra építette fel Mikszáth előző bűnügyi történeteit is. L. *Az apám ismerősei* (Krk. 2. k. 5–83. l.) *A lohíniai fiú* (Krk. 3. k. 5–50 l.). A motívum eredetére l. Krk. 3. k. Jegyzetek 289–290 l.
- 159 : 20 *Subicsok* — A Subics-nemzetség a XIV. században kapta meg Zerín várát, innen kezdve írták magukat Zrínyinek. Mikszáth forrása a Pallas-lexikon Zrínyi címszava volt.
- 161 : 5 *intendáns* — az állami színházak főfelügyelője.
- 164 : 20 *Klub* — a szabadelvű párt klubja a régi Lloyd-palotában, a Dorottya utca 7. sz. alatt. (Dorottya-utca Roosevelt-tér sarok.) A régi Pest egyik legszebb klasszicizáló épülete volt, Hild József építette 1828–1831. Az épület az 1944/45-ös harcok során leégett.
- 165 : 14 *«mindene nevetett»* — Vö. Mikszáth jellemzését Bánffyról: *«Más embereknek homlokán képződnek redők, neki a nyakcsigolyája vet ráncokat. Ez az ember a nyakával is gondolkodik.»* (Két választás Magyarországon. MKm, 262. l.)
- 28 *Tisza Kálmán* (1830–1902) — Mikszáthot főleg Tisza bukása, 1890 után, szoros kapcsolatok fűzték a »generális-hoz», de »nem mint politikust, hanem mint embert» becsülte.
- 32 *«Hátha intendánsnak akarják»* — Az állami színházak főfelügyelői tisztsége ekkor betöltetlen volt. 1897 végén lemondott az előző intendáns, Nopcsa Elek, s az *Új Zrínyiasz* írása idején még csak kombinációk voltak róla, hogy kit neveznek ki az állásra. A kormányt több bírálat érte ekkor, hogy nem megfelelő embereket szemel ki intendánsnak. Vö. az OH. cikkét: *A kormány teljesen avatatlan és abszolúte hasznavehetetlen embereket nevezget ki a színházak vezetésére. Mikor intendánst vagy igazgatót kell adni az országos műintézetnek, a kormány nem azt nézi, hogy ki tud a dologhoz, kinek van meg a kellő ismerete és készsége és jó akarata a nagy feladat teljesítésére, hanem azt, hogy ki kinek a fia, vagy kit ki ajánlgat. E kritériumok szerint tölti be az állásokat.»* (Thespis kordéja, OH. 1898. jan. 12.)
- 37 *Mezei Mór* (1836–1925) — újságíró, ügyvéd, szabadelvű párti képviselő.
- 167 : 12 *«lecsattintette a végét egy picike nyaktülóval»* — a megfigyelést l. még Jk. 21. k. 4. l.
- 32 *«Darányi szokott enyelgő modorában»* — Darányi egyéniségét így jellemezte egyik kortársa: *«Annak varrja a himet, akivel beszél... Ez az édeskés selyp emberke, nagyon szíves, előzékeny, fülbemászó—szemben.»* (Hentaller i. m. 68. l.)

- 167 : 35 *Szent István-rend* — 1764-ben Mária Teréziától alapított magasrangú érdemrend.
- 35 *aranyszőrű báránycs* — célzás az aranygyapjas-rendre; magasrangú osztrák és spanyol kintúntetés. Jó Fülöp burgundi herceg alapította 1729-ben.
- 37 *Náci bácsi* — Darányi sima, hízelt modorához hozzátartozott, hogy nála idősebbek előtt is bácsizta magamagát. (Vö. Hi. 16. k. 148—149. l.)
- 168 : 22 *Kapuczán Gergely* — Mikszáthtól életre hívott típus, a parlamentben eluralkodó üzleti szellem s kicsinyes, hízelt stréberség jellemzésére. (L. *Két választás Magyarországon*, Bp. 1949. 211—217. l.)
- 24 *Borontó* — Mikszáth képzeletétől teremtett helység: a *Két választás Magyarországon* c. regényében az itteni választókerület küldi fel képviselőnek Katánghy Menyhértet, majd pedig Kapuczán Gergelyt.
- 38 *Vi coacta* (lat.) — erőszakkal.
- 170 : 22 *Buriddán szamara* — Buridán XIV. századi francia skolasztikus teológus nevéhez fűződő példázat. A példázatot Mikszáth némileg átalakítva említi. Az eredeti szerint egy szamar két egyforma szénaköteg elé állítva, amelyek közül csak egyet szabad megennie, elkerülhetetlenül éhenhalna, mert nem tudná eldönteni, melyiket válassza.
- 172 : 27 *»Az ilyen embernek már csak a melle van meg«* — Vö. Mikszáth: *Jókai Mór élete és kora* (Jk. 19. k. 225—226. l.) és *Beszterce ostroma*, (Krk. 6. k. 91. l.).
- 39 *»ennyiért zálogostotta el Zsigmond király a szepesi városokat«* — Zsigmond király 1412-ben 13 szepesi várost 37.000 cseh széles garasért zálogba adott Ulászló lengyel királynak. (Vö. Krk. 5. k. 223. l.)
- 173 : 14 *Lipótváros* — a régi Budapest egyik kerülete (a mai V. és XIII. ker. egyrészt foglalta magában). Ez volt a magyar fővárosban az, ami Londonban a City, az üzlet- és a börzenegyed.
- 17 *Nádor utcai kaszinó* — a Lipótvárosi Kaszinó, a pénzemberek híres társas köre. (Nádor utca—Zrínyi utca sarkán levő épületben.)
- 21 *»Die Curse haben sich abgebröckelt«* — az árfolyam csökkent.
- 34 *»mint Szoliman szultán volt Szigetvár alatt«* — Néhány nappal Szigetvár eleste előtt, szept. 4. táján, Szoliman szultán vérhasban meghalt. Halálát Szokoli Mohamed nagyvezér parancsából titokban tartották, hogy a hír szét ne züllessze a harcoló török sereget.
- 175 : 5 *gezéresz* — héber eredetű jassz-szó; am. jajveszékélés.
- 176 : 9 *Woolwich* — régen önálló város, ma London egyik kerülete; az angol tüzérség egykori székhelye, nagy fegyverraktárral.
- 23 *skarteta* (olasz; helyesen: scartata) — értéktelen, haszontalan papírdarab.

- Lap Sor
- 179 : 25 *kólmark* — héber eredetű jassz-szó; am. hazugság.
- 183 : 4 »*Somogy megye címerpajzsa* — koronából kinyúló kéz, amely egy szőlőfürtöt tart.
- 18 *Pulszky Agoston* (1846—1902) — szabadelvű párti képviselő, a jogbölcsélet tanára a pesti egyetemen. Politikai egyéniségét nyugtalan cselekvési láz, a kellemetlen feladatok önkéntes vállalása jellemezte. (Vö. Mikszáth portréját róla: MKM. 12. k. 283—288. l.)
- 26 *Nyegre László* (szül. 1855.) — szabadelvű párti képviselő, 1897-1904. a képviselőház és a szabadelvű párt jegyzője.
- 26 *Szilágyi Dezső* (1840—1901) — szabadelvű párti politikus, jogtudós, az 1867. utáni politikai élet egyik központi alakja. 1896—1898. a képviselőház elnöke. Mikszáth kora összes államférfiai közül őt becsülte legtöbbször. Vonzotta szabadelvűsége, éles, mit sem kímélő logikája, kemény, határozott egyénisége. »A nemzet lelkiismerete emberi burokba szorulva: — írta róla. De ugyanakkor felröptetett neki ingerült, türelmetlen, embereket semmibevevő modorát is: »Megy sokszor mogorván, dülva-fülva a maga útján« folytonos irritációban élve — írta róla. »Természeténél fogva született zsarnok.« — jellemezte. (Jk. 20. k. 111., 113. l.)
- 29 *mezei hadak* — Mikszáth-alkotta parlamenti kifejezés. »Így neveztem el azokat a képviselőket — írta —, akik nem laknak Pesten s kiket távirattal szokás összehívni.« (MK: Följegyzések. MNy. 1909. 78. l.)
- 37 *Hungária szoba* — Mikszáth egyik írásában így jellemzi ezt a politikus kört: »Tisza alatt a keddi vacsorák bukkantak fel. Fialat politikusok gyűltek össze a Hungária egy külön szobájában s okos dolgokról beszélgettek, minden héten egyszer, túlságosan okos dolgokról.« (Jk. 20. k. 173. l.) A politikus kör főalakja Láng Lajos szabadelvű párti képviselő volt.
- 38 *István-szoba* — Mikszáth politikusokból és írókból álló vacsorázó társasága az István főherceg-szálloda (Akadémia u. 1.) külön termében. (Vö. Bisztray Gyula jegyzetét, Krk. 6. k. 247—248. l.)
- 184 : 4 *Papp Géza* (1864—1934) — ügyvéd, szabadelvű párti képviselő. Alacsony, sovány emberke. Mint Mikszáth egyik karcolatában megjegyezte róla; ő és Rosenberg Gyula voltak »a párt legnagyobb kombinátorai«. (Hi. 16. k. 58. l.)
- 12 *Molnár apát* — Molnár János (1850—1919) komáromi apátplébános; a klerikális néppárt parlamenti frakciójának elnöke.
- 13 *Eötvös Károly* (1842—1916) — író, ügyvéd, a függetlenségi párt egyik vezéralakja; világnézetét következetes anti-feudálizmus jellemezte; ellensége volt minden középkorúságnak, így a klérusnak is.

- 184 : 19 »*Regnavimus sicuti lupi — Expellerunt nos, sicuti canes... Redibimus sicuti aquilae.* (lat.) — »Uralkodtunk, mint a farkasok — kutyákként üztek el minket... visszatérünk majd sasokként.« A jezsuita rend feloszlatása után keletkezett mondás.
- 23 *Grcmon Dezső* (1838–1912) — 1884–1905. államtitkár a honvédelmi minisztériumban.
- 26 »*mint az Olimpusz berkei*« — Olimpusz a görög vallásos mondában az istenek lakóhelye. Mikszáth az egykorú parlamenti élet főképviselőit jellemezte a görög mitológia jellegzetes alakjaival. Az egyes utalások valószínű megfejtése :
Vulkán (az istenek nagyerejű kovácsa) — Szilágyi Dezső házelnök.
Janus (a kezdetnek és a végnek, az időnek kétaréú istene) — Tisza Kálmán.
Tantalus (örökös, de csillapíthatatlan vágyódásra ítelt mitológiai alak, az örök elégedetlenség) — Polónyi Géza függetlenségi pártvezér.
Pandora szelencéje (végzetes bajokat magában rejtő szelence) — utalás a parlamenti viharokat keltő ellenzéki politikára.
»*Vulkán ravaszul hunyja be a szemeit*« — célzás Szilágyi Dezső házelnöki működésére. Mivel nem szerette Bánffy-t, az elnöki székből csöndes kárörömmel nézte az ellenzék kormányellenes támadásait.
Aeolus és legényei (a szelek, a szélviharok ura) — a célzás valószínűleg az 1896–1899-es országgyűlésen nagy szerepet játszó s a kormányt hevesen támadó kat. néppártra vonatkozik.
Apollo (a művészetek istene) — az ellenzéki nemzeti párt vezére, Apponyi Albert.
Daphne (csodás szépségű nimfa, akit Apollo szerelmével üldözött) — célzás Apponyi állandó, rejtett vágyára a hatalom, a miniszterelnöki szék után.
Jupiter (az istenek feje) — Bánffy Dezső miniszterelnök.
»*legénds fazekak*« — utalás a »húsos fazekakra«, a hatalom kegyeire.
Mercur (a kereskedés és utazás istene) — az egyeztető kompromisszumokat kötő Széll Kálmán.
- 185 : 23 *wippe* (angol : whip in ; am. bekorbácsolni, behajtani) — angol parlamenti műszó ; azokat a képviselőket nevezték így, akik gondoskodtak róla, hogy pártjuk tagjai a szavazások alkalmával az ülésteremben jelen legyenek.
- 26 *speaker* (angol ; am. beszélő, szóvivő) — az alsóház elnökének neve az angol parlamenti nyelvben.
- 186 : 22 »*Valami baja lehet a Vatikánnal*« — Mint kultuszminiszterre, Wlassicsra várt a feladat, hogy végrehajtsa a 90-es évek elején hozott egyházpolitikai törvényeket, s létrehozza a megegyezést a Vatikánnal. Wlassics fontoskodva, nagyképűen végezte ezt a munkát, mint Mikszáth megjegyezte róla : »Némelykor redőkebe szedi a homlokát és egy pár

- odavetett mondattal sejtetni engedi, hogy a Vatikánban megint zavarokat lehet észlelni.» (Hi. 16. k. 65. l.)
- 186 : 34 *Csáky Albin* (1841–1913) – szabadelvű párti politikus és képviselő.
- 37 *Széll Kálmán* – Általában csak politikai bonyodalmak idején tűnt fel a Házban. »Mint valami jó mentő, csak akkor jelenik meg, mikor valami segélykiáltást hall» – írta róla egyik karcolatában Mikszáth. (Hi. 16. k. 20. l.)
- 37 *lemes* – szláv eredetű szó; eredetileg *lemesvas, ekevas, csoroszlya*. Mikszáth itt is, másutt is *lapos* értelemben is használja. (L. Rubinyi, i. m. 184. l.) Simonyi Zsigmond megjegyzi a szóról: »A MTSz nem említi ezt a szót, de Mikszáth bizonyosan a nép nyelvéből vette s az ő használata megerősíti CzF adatát, amely szerint *lemes* jelent *laposat*.« Az elvonást a nép végezte el, »mert nyelvérzéke a *lemesvasat* lapos vasnak magyarázta. Népethimológia.« (Nyr. 44 : 187).
- 187 1 *Rátót* – Vas megyei kisközség. Itt volt Széll Kálmán mintagazdasága.
- 14 *Demkó Pál* (szül. 1835.) – nagybecskereki ügyvéd, szabadelvű párti képviselő.
- 26 *ganef* – héber eredetű jassz-szó; am. tolvaj, gazember.
- 28 »*akik a nyílt térben kinyilatkoztatnák*« – célzás az akkoriban zajló Newyork-ügyre. A Newyork Biztosító mint egy parlamenti vita során kitűnt, képviselők révén igyekezett hitelt szerezni magának s így akarta eltussolni kétes üzelmét. (L. OH. 1898. márc. 4. és Krk. 10. k. Jegyzetek.)
- 32 »*Ugye nem veszttem el a Fühlungot!*« – Széll társalgási modorát így jellemezte egyik karcolatában Mikszáth: »Eltér a tárgytól, meg visszaugrik, átveti magát más témára s arról megint egy kiágazó harmadikra, negyedikre és midőn a hallgatók jóformán elfelejtették a kiindulási pontot, egy-egy megkapó fordulattal hirtelen visszatér oda, mosolyogva jegyezvén meg: No, ugye nem vesztettem el a Fühlungot!« (Jk. 21. k. 15. l.) – „Fühlung itt: kapcsolat.
- 36 *Rosenberg Gyula* (I. Tárgyi Magyarázatok, 133 : 19) – a szabadelvű párt egyik politikai jósa: »A szenvedélyes kombinátor, aki a miniszterek arcából jósol mintegy Lavater.« (Jk. 20. k. 174. l.) Vö. még: Jk. 21. k. 130. l. és Hi. 16. k. 58. l.
- 38 *Erdélytől függ* – Erdély Sándor (1839–1922) 1895–1899. igazságügyminiszter.
- 188 : 7 *Rosenberg-leány* – Zrínyi második felesége, Rosenberg Éva grófnő volt.
- 13 »*Hogy vannak a tehenei!*« – Széll Kálmánnak rátóti mintagazdaságában híres simmenthali törzstenyészetje volt.
- 15 *Alençon-i herceg* – Ferdinánd francia hercegnek (1844–1910) Ferenc József sógorának a címe.

- 188 : 18 *»a selyemtalpú Matuska«* — Matuska Péter (szül. 1841.) ügyvéd, a lipótszentmiklósi kerület szlovák anyanyelvű szabadelvű párti képviselője. A *selyemtalpú* kifejezést Mikszáth más írásában is használja, a sima, nesztelen járásra. (Vö. Krúdy Kálmán csínytevésai. Jk. 11. k. 139. l.)
- 22 *promincliészerű mosoly* — édeskés, szirupos mosoly (promincli: múlt századvégi cukorkafajta.)
- 22 *Kabós Ferenc* (szül. 1859.) — szabadelvű párti képviselő.
- 31 *Andrássy grófok* — 1898-ban négy Andrássy gróf volt tagja a parlamentnek : A. Gyula (1860—1929), A. Tivadar (1857—1905), A. Sándor (szül. 1863.), A. Géza (szül. 1856.) Mind a négyen szabadelvű pártiak. Csak ritkán vettek részt a parlament ülésein, néha hónapokig is elmaradtak. (Vö. MKmR.-Fr. 20. k. 103. l.)
- 34 *»mint a régi órákon a barátok«* — régi típusú higanyos óra. A légnnyomás emelkedésekor az óra tetejére illesztett kápolnából egy imádkozó barát jön elő. (Vö. MKm.-Fr. 20. k. 9. l.)
- 189 : 10 *általjában* — Pulszky beszédeit jellemző modoros szóhasználat (Vö. Mikszáth karcolatát : Országgyűlés. OH. 1897. dec. 17.)
- 190 : 2 *helyeslés a jobboldalon* — a képviselőház jobboldali padsorai-ban a kormánypárti képviselők ültek.
- 4 *Katziáner János* (megh. 1539) — horvát birtokos, I. Ferdinánd hadvezére, az összes magyar hadak főparancsnoka. Zrínyi Miklósnak egyideig apai barátja. 1537-ben Eszék-nél elvesztette a török ellen az ütközetet, ezért árulással vádolták és bebörtönözték. Fogságából megszökött s Horvátország-ban pártot szervezett a király ellen. Zrínyi, hogy Ferdinánd-nak kedvében járjon, megölette.
- 10 *Brankovics György* (1367—1456) — szerb fejedelem, a Hunyad-i-család ellenfele.
- 11 *a cinkotai icce* — Mátyás, a monda szerint, a cinkotai kántor kérésére engedélyezte, hogy Cinkotán a szokásos méretűnél nagyobb legyen az icce. Az anekdota tárgytörténeti vonatkozásaira l. György Lajos : Tárgytörténeti jegyzetek Mikszáth műveihez. Bp. 1933. 29—30. l.
- 14 *Balassa és Bebek* — Balassa Menyhért (1511—1568) és Bebek Ferenc (megh. 1556) XVI. századi feudális oligarchák. Hamispénzverésükről szóló mendedmondát említi Mikszáth a *Krúdy Kálmán csínytevésai* c. elbeszélésében is.
- 19 *Apor* — Apor László erdélyi vajda 1307-ben Ottó királyt (1261—1312) Erdélybe csalta, elfogatta s koronájától megfosztotta. MK forrása valószínűleg Horváth Mihály könyve volt (Magyarország történelme. Bp. 1871. II. 2. 159. l.)
- 20 *Teleki Mihály* (1634—1690) — erdélyi kancellár, Apafi fejedelem legfőbb tanácsosa. Az ő diplomáciai manőverei szolgáltatták ki Erdélyt a Habsburgoknak. Árulásáért

- »mintegy 12.000 forintot érő ezüst edényeműt« kapott a bécsi udvartól. (L. Horváth Mihály i. m. VI. k. 204. l.)
- 190 : 22 *gróf Csáky* — Csáky István (1603—1662) teljesen befolyása alá kerítette Bethlen Gábor özvegyét, Brandenburgi Katalint s kicsalta tőle kincseit. Mikszáth az anekdotát valószínűleg Deák Farkas *Csáky István* c. könyvéből vette. (Vö. MKmR-Fr. 20. 293. l.)
- 191 : 1 »a lakosságot a kormányzó hatalom ellen uszítani« — célzás Molnár János néppárti képviselőnek a liberális egyházpolitikai törvények ellen mondott beszédeire.
- 23 *Meszlényi Lajos* (szül. 1853.) — függetlenségi párti képviselő, Mikszáth több karcolatában emlékezik meg róla, mint a szélsőbal dilettáns költőjéről, bohóckodó humoristájáról. (Vö. Hi. 1. k. 80—83., 161. l., Hi. 13. k. 167—169 l.)
- 29 *Madarász József* (1814—1915) — magát könnyen szélsőséges kijelentésekre ragadtató függetlenségi párti képviselő.
- 192 : 39 *Ivánka Oszkár* (szül. 1852.) — hangoskodásáról híres, ellenzéki képviselő.
- 193 : 18 *Apponyi Albert* (1846—1933) — a kiegyezés utáni politikai élet egyik központi alakja. A közjogi alapon álló ellenzéknek, a nemzeti pártnak vezére; kiváló parlamenti szónok.
- 30 *Beksics Gusztáv* (1847—1906) — szabadelvű párti politikus, publicista, Vezércikkjeinek »csöpögő« liberalizmusán gúnyolódott Mikszáth *Két választás Magyarországon* c. regényében is. (Bp. 1949. 170. l.)
- 39 *Tallán Béla* (1851—1921) — szabadelvű párti képviselő.
- 194 : 1 *médiám* — A Sándor utcai képviselőház üléstermének középső része, a »Ház asztalával«, az elnöki és a szónoki emelvényvel.
- 22 *Falk Miksa* (1828—1908) — újságíró, a Pester Lloyd szerkesztője, kormánypárti képviselő.
- 27 *Horánszky Nándor* (1838—1902) — ügyvéd, képviselő, a nemzeti párt elnöke.
- 27 *Gullner Gyula* (1843—1909) — pártállását állandóan változtató képviselő, 1896-ban nemzeti párti programmal választották meg.
- 34 *Lukács László* (1850—1927) — pénzügyminiszter, Mikszáth egyik karcolatában fő jellemvonásaként az egykedvűséget, a közömbösséget emelte ki. (Hi. 16. k. 31—36. l.)
- 195 : 3 »*Báthory István a Matejkó-képen*« — Utalás Matejkó Jan (1838—1893) lengyel festő »*Báthory István Pskov előtt*« (1872.) c. képére. Említi Mikszáth a képet a *Beszterce ostromában* is (Krk. 6. k. 101. l.)
- 196 : 3 *Hungária* — a Magyarországot megszemélyesítő asszony neve a képzőművészetben.
- 18 *John Bull* — az angol nép jellemének humorisztikus megszemélyesítője; a típust Swift alkotta meg.

- Lap Sor
- 196 : 19 *Germania* — a német népet megszemélyesítő női alak a képzőművészetben, többféleképpen szokták ábrázolni.
- 24 »*bár nem született szeplőtlenül*« — utalás az 1898-ban is ülésező parlamentet egybehozó 1896 őszi ún. Bánffy-féle választásokra. Bánffy kormányelnök ezen a választáson semmiféle erőszakosságtól vissza nem riadva, igyekezett megszerezni pártja számára az abszolút többséget.
- 197 : 17 »*egy szabadelvű párti szónok négy fához hasonlította a négy pártot*« — Ez a hasonlat felbukkant a néhány hónappal korábban írt *A demokraták* c. elbeszélésben is. (L. Krk. 10. k. 39. l.)
- 18 »*az egyik fa csak mindig virágzik*« — utalás a függetlenségi pártra.
- 19 »*a másik díszfa*« — utalás a nemzeti pártra.
- 20 »*a harmadik egy odvas, korhadt fa*« — utalás a kat. nép-pártra.
- 21 »*a negyedikén himbálódzik a sok gyümölcs*« — utalás a kormányzó szabadelvű pártra.
- 23 *basíbozukok* (török) — eredeti jelentése: megszállott; átvitt értelemben: szabad csapatok, melyeknek tagjai önként jelentkeztek bizonyos harc feladatok megoldására.
- 24 *Hock János* (1859—1936) — rk. lelkész, publicista, nemzeti párti képviselő.
- 29 *csörrikél* — csörget, cserget. (L. MTSz: csörigál).
- 31 *Gyórfy Gyula* (szül. 1858.) — ügyvéd, függetlenségi, majd szabadelvű párti képviselő. A katolikus érdekek állandó szószólója, erre utal Mikszáth célzása.
- 198 : 14 »*Alapi Gáspár állítólag egy kályhalyukba bújt volna*« — a történetet Istvánffy jegyezte fel. (Vö. Karenovics József i. m. 153. l.)
- 16 *Josipovich Imre* (1834—1910) — 1889—1898. horvát miniszter.
- 24 *Csemegi Károly* (1826—1899) — büntető jogász, az ő munkája volt a magyar büntető törvénykönyv (Csemegi-kódex) megszerkesztése.
- 29 *Sándor utca* — a mai Bródy Sándor utca 8. sz. alatti épületben ülésezett 1904-ig a képviselőház.
- 37 *Herczeg Mihál* (Herczeg Mihály) (szül. 1840.) — jogász professzor; 1897/98-ban a pesti egyetem rektora. Mikszáth célzását az 1898. tavaszi egyetemi események magyarázzák. Az egyetemi ifjúság 1898 márciusában elhatározta, hogy a 48-as forradalom félszázados évfordulójára rendezett megmozdulások közül nem vesz részt az április 11-i ünnepségen, amelyet a 48-as törvények királyi szentesítésének emlékére rendelték el, s amellyel a király és a nemzet egységét akarták dokumentálni a hivatalos körök. Herczeg Mihály mint egyetemi rektor az ifjúsághoz írt cikkeiben és levelekben igyekezett megnyugtatni a kedélyeket. A kor-

- 198 : 37 mány felé pedig mindig hangsúlyozta, hogy nincs ok semmi aggodalomra, az ő szavára hallgat az ifjúság, s az egyetemisták király hűségéhez nem férhet kétség. Békéltető soraira csakhamar csattanós választ kapott: 1898. márc. 31-én tüntetést rendeztek az egyetemi fiatalok. A tüntetést követően Mikszáth vezéreiket írt az OH-ban : »*Rector magnificus úr, Herczeg Mihál! Ön szeretetre méltó, jó, derek rokonszenves ember — írta többek közt —, ...folyton politizál az egyetemen, s naiv emberek azt hitték, hogy roppant hatása van a diákságra. S most mikor egyszer igazán helyén van az okos szó, odaáll a rector magnificus disztógójában... és beszél az ifjúsághoz. Nagyon szépen beszél, ragyogó frazeológiával, patlogó bomlasztokkal a »hazám ifjúsága, nemzetem büszkesége« pedig rá se hederít. Elovvassák a felhívást s mennek tüntetni.» (A politika menedékháza, OH. 1898. ápr. 1.) — A név Mihál alakja célzás Herczeg fráziskedvelő, bombasztikus egyéniségére. Ő szerette ilyen ősmagyarkodó formában írni nevét. Mint Mikszáth megjegyezte: »*Mihálnak írjuk, mert ő úgy szereti. Az y-ját leletette a haza oltárára.*« (OH. i. h.)*
- 199 : 3 *véderővitai hangulat* — 1889. jan. 8. és márc. 26. közt zajló nagy port felverő, utcai tüntetéseket provokáló parlamenti vita. A vita közjogi kérdésekről, a hadsereg újonc-létszámáról és a vezényleti nyelvről szolt.
- 17 *Waldeck* — Németország nyugati részén lévő egykori önálló fejedelemség. A *waldecki forradalom* anekdotáját önálló karcolatban is megírta Mikszáth. (Országgyűlési karcolatok Bp. 1892. 312—314 l.) Itt utalt a téma forrására is: egy öreg politikustól hallotta, akinek maga Waldeck fejedelme György Viktor (uralkodott: 1845—1893) mesélte.
- 33 *Fabinyi Teofil* (1822—1908) — szabadelvű párti képviselő, 1886—1889. igazságügyminiszter. Az 1898-ban már csaknem 80 éves öregúr állandóan szunyókált a parlamenti üléseken.
- 37 *Polónyi Géza* (1848—1920) — ügyvéd, képviselő, a függetlenségi párt egyik vezéralakja; a parlament örökös »leleplezője«.
- 200 : 25 »*csak a generális ül egykedvűen a szokott helyén*« — a folyosón üldögélő Tisza Kálmán alakját más írásaiban is hasonlóan rajzolta meg Mikszáth. (Országgyűlési Karcolatok 331. l. és Jk. 21. k. 74—75. l.)
- 32 *Mócsy Antal* (szül. 1882.) — kat. egyházi iskolai tanító, majd tanár, klerikális néppárti képviselő. Antiszemita érzelmű, unalmas, üres beszédeket tartott a parlamentben.
- 201 : 5 »*az erdő szélére*« — célzás a kormánypárti képviselők nagy tömegére, a mamelukok »erdejére«.
- 202 : 32 »*portást szoktak állítani nagy férfiak számára*« — a motívumot l. még Jk. 19. k. 204. l.

- Lap Sor
- 203 : 21 *saisi fátyol* — Sais ókori, egyiptomi város. Görög legenda szerint, aki az itt érzött istennő képén a fátylat fellebbenti, nem tud mosolyogni többé.
- 204 : 22 *de facto... de jure* (lat.) — tény szerint, valóságosan — jog szerint.
- 27 *Chorin Ferenc* (1842—1925) — nagyiparos, szabadelvű párti képviselő. Mikszáth célzását a Chorin s Apponyi közti ellentét magyarázza. Chorin eredetileg Apponyi híve volt, de 1884-ben szakított vele, kilépett pártjából. Nem tartotta liberálisnak Apponyi politikáját.
- 28 *extemporitas* — időnkivüliség.
- 205 16 *Pellico Silvio* (1789—1854) — olasz költő; mint forradamár-szabadságharcos csaknem tíz esztendő (1820—1830) osztrák börtönökben töltött. Fogsága történetét *Börtöneim* (1832) c. művében írta meg.
- 22 *Pázmándy Dénes* (1848—1936) — függetlenségi párti képviselő. Mikszáth célzása Pázmándynak egyik régebbi parlamenti szereplésére utal. 1890 decemberében felszólalt az állami fegyvergyárak ügyében, állításainak megerősítésére bizonyító dokumentumokként különféle számszámokat s fegyverrészeket huzogatott ki a zsebéből. (Vö. MK: *Komédia a Házban*. Országgyűlési Karcolatok, Bp. 1892. 357—361. l.)
- 36 *Báthory Erzsébet* (megh. 1614.) — Csejte vár úrmője; kegyetlenségéről hírhedtté vált főúri asszony: beteges hisztériájában fiatal jobbágylányok kínzásában lelte kedvét. (Vö. Krk. 5. k. 105. és Jegyzetek 251. l.)
- 206 : 18 *Nákó Kálmán* (1822—1902) — szabadelvű párti képviselő.
- 20 *Dasz iszt a' kapitale Tumhajt!* — ez óriási ostobaság.
- 24 *Hiob-posták* — Hiob (Jób) bibliai alak, akinek isten lesújtó balsors hírek sokaságával tette próbára hűségét.
- 36 *Teleki Géza* (1844—1913) — képviselő, egyideig a parlament háznagya. Rubinyi Mózes a Jk-ban a következő jegyzetet fűzte ehhez a részhez: »Teleki Géza háznagysága alatt honosult meg, hogy a képviselők bejártak a háznagyi hivatalba papramorgóra.«
- 207 31 *grano salis* (teljes alakjában: cum grano salis) (lat.) — egy csipetnyi sóval; átvitt értelemben: józan ítélőképességgel.
- 35 *Láng Lajos* (1849—1918) — szabadelvű párti képviselő, közíró; a budapesti egyetem jogi karán a statisztika professzora.
- 208 : 6 *Solymossy Eszter* — az 1883-as hírhedtté vált tiszaezlári antiszemita per hősnője. A kis tiszaezlári 16 éves parasztlány eltűnését a reakció felhasználta arra, hogy felelevenítse a középkori vérvád meséjét, nagy antiszemita pert kezdeményezett. Vádjai mellett kitartott akkor is, mikor a Tisza partra vetette az eltűnt Solymossy Eszter holttestét. A per ártatlan zsidó vádlottjainak Eötvös Károly volt a védője.

- Lap Sor
- 208 : 10 »*Veszprém megyei ügyész koromban*» — Eötvös Károly 1867–1872 között Veszprém-megye ügyésze volt. Adomáit általában az itt idézett modoros, visszaemlékező fordulattal kezdte.
- 19 »*Erdély miniszter úr benyújtja a katonai büntető törvénykönyvet*» — A század végén még mindig az 1855-ben császári páten-sel kiadott katonai büntető törvénykönyv volt érvényben ; az ellenzék állandóan sürgette az igazságügyi miniszternél az új büntető törvénykönyv kidolgozását.
- 209 : 2 »*a megszokott szegfűvel*» — Fenyvessy Ferenc szegfűjét, mint a parlamenti élet egyik tartozékát l. még *Két választás Magyarországon*, Bp. 1949. 177. l.
- 31 *B. T.* — a *Budapesti Tudóstú* nevű egykorú hírszolgáltató vállalat rövidítése. Vezetője 1895-től Sturm Albert.
- 32 *Neue Freie Presse* — a legtekintélyesebb osztrák napilap.
- 36 *Hofburg* — a bécsi császári palota.
- 210 : 14 *belső titkos tanácsos* — a „kegyelmes címmel együttjáró magasrangú királyi kintüntetés.
- 16 *civilista* — a költségvetésben a király egyéni rendelkezésére bocsátott összeg.
- 36 *Bohus Zsigmond* (1825–1917) — képviselő, majd felsőházi tag. Az *Új Zrínyiasz* írása idején ő volt a legfrissebb keletű udvari tanácsos : 1898. márc. 23-án kapta meg a címet.
- 211 : 5 *Zalasd* (román neve Zlasti) — Vajdahunyad vára mellett folyó patakocska.
- 23 *Castellanus* (lat.) — várnagy
- 212 : 11 *tartli* — helvét lapokkal, kettesben játszható családias kártyajáték.
- 12 *Nebojsza bástya* — a Vajdahunyadi vár egyik, még Hunyadi Jánostól építtetett bástyája.
- 214 : 18 *Bis repetita placent!* (lat.) — szépek a kétszer megismételt dolgok. Horatius *Ars poeticájának* 365. sorából formált szállóige. Horatius itt arról szól, hogy vannak művek, amelyek csak egyszeri olvasásra tetszenek, míg mások tízszer is megismételve mindig tetszenek. Eredetileg így van a horatiusi szöveg : „Haec decies repetita placebit.

Irodalom

A regény fogadtatása

Az egykorú napilapok rövid, névtelen, udvariaskodó, inkább üzleti reklámot jelentő hírcikkekben számoltak be a regény megjelenéséről. Így pl. Mikszáth lapja, az *Országos Hírlap*: »A Légrády-testvérek kiadóvállalata most könyvformában adta ki a nagy társadalmi és politikai szatírát, mely az OH. első évfolyamában, az illető hasábkot megannyi nevető bölcs Demokritosszá tette. Kedves megilletődéssel nézzük hát a Zrínyi Miklós e második feltámadását,

a könyvet, melynek révén az *Új Zrínyiász* most mintegy kisiklik a mi hajlékunkból és házi láreseink közül, elmegy a neki való helyre, az irodalomtörténet tisztos polcaira.« (OH. 1898. okt. 15. 284. sz. 11. l.) Hasonló jellegű cikkben ad számot a könyvről a *Pesti Hírlap* is: »*Új Zrínyiász*, ez a címe annak a pompás társadalmi és politikai satirikus rajznak, mely Mikszáth Kálmán tollából most jelent meg... Ebben a vaskos, 260 oldalas kötetben Mikszáth remek és nem kevéssé merész humorral támasztja fel és vezeti be a mai, XIX. századvégi viszonyok közé Zerinvári Zrínyi Miklós comest, az ő szigetvári vitéz seregével egyetemben... a feltámadt vitézek viselt dolgai az új viszonyok között nagyszerű párhuzamokra adva alkalmat a szerzőnek, a Zrínyi kora és a mai idők emberei, állapotai és általában egész közszelleme között.« Ezután a regény tartalmát ismerteti a cikk s utána megjegyzi: »Mindez páratlan humorral, kedvesnél kedvesebb epizódokkal megtűzdösve, a viszonyok és karakterek valóban találó festésével írta meg Mikszáth Kálmán és róttá össze olyan élvezetes olvasmánnyá, amit csakugyan elejétől végig át kellene lapoznia mindenkinek, aki sok szép, okos és tanulságos dolgot akar együtt olvasni. (PH. 1898. okt. 15. 285. sz. 6. l.) Szintén rögtön az október 15-i számban ad hirt a regény megjelenéséről a kormánypárti *Nemzet* is. (285. sz.)

Később jelent meg a *Magyar Hírlap* kritikája (1898. okt. 30. VII. évf. 300. sz. 19. l.). »Ritkán került könyvpiacra — írta a névtelen kritikus — olyan értékes irodalmi mű, mint Mikszáth e legújabb alkotása, amelyről ő maga árulja el, hogy tulajdonképpen satírája a mi mai mindenségünknek úgy, ahogy a világon vagyunk, tetőtől-talpig, társadalmunkkal és politikánkkal... Édeskeveset törődött Mikszáth a három századdal azelőtt élt emberekkel s azok erkölceivel, igazi célja az vala, hogy amúgy magyarmiskásan végigsuhintson a sok mindenféle gyarlóságon, amiben leledzünk, s amíg egynémelyike általános emberi ugyan, de vannak közte speciális magyar fogyatkozások bőven. Már pedig ahhoz, hogy hogyan kell valamit kifigurázni s ötletesen, szellemesen a tréfa látszatával és mégis kérelhetetlenül neveltség tárgyává tenni: alig ért még valaki úgy a magyar írók közül, mint Mikszáth Kálmán. Kivált ha politikáról van szó. Ami neki csodálatos módon éppen úgy eleme, mint a szépirodalom. Sőt néha még mintha jobban is tetszenék neki az a levegő, amelyben a poézisnek bizony sokkal kevesebb szerep juthat, mint amennyivel a Mikszáth-féle nagyklasszisú írók működését örömmel látja a szépirodalomért lelkesülő naiv világ. Az *Új Zrínyiász* fele a legpompásabb fantázia, amivel egy érdekesítő regényt meg lehet írni, a másik fele ellenben valóságos hamisítatlan tükörképe annak a kornak, amelyben élünk, s azoknak az embereknek, akikkel érintkezünk.« A tartalom elmondása során kiemeli a kritikus Zrínyiék fogadásának jelentését, az operaelőadást, az Alapi-féle párbajt, Rózerék alakját, Juranics szerelmi történetét. »De ahogyan a parlamentet paródiálja Mikszáth — folytatja tovább —, az mégis gyöngye az ő különös könyvének. Kétségtelen, hogy senki a mai parlamentet minden oldaláról jobban nem ismerheti, mint ő, aki immár évtizedek óta él a parla-

ment levegőjében. Az ő remek tolla a legalkalmasabb volt arra, hogy megörökíttessék, ami, mint magyar parlamenti furcsaság, erre méltó.»

Szintén névtelen kritika jelent meg a függetlenségi párt lapjában, az *Egytétértésben*. (1898. nov. 6. 307. sz. 9. l.) »Mikszáth mindegyik híve — és vajon ki nem az a magyar olvasók táborában? — örömmel fogadhatja kedves írójának ezt az új könyvét. Pompás tükrötöttoje Mikszáth aranyos humorának, amely azonban ebben a könyvben nem egyszer metsző szatírává változik. Mikszáth fel-támasztja benne a szigetvári hőst és kicsi csapatát, beállítja őket a modern életbe, és régi felfogásaik szemüvegén át láttatja a mai viszonyokat. Azaz, hogy a szemüveg nem is Zrínyié, hanem Mikszáthé, és a régi hősök csak viselik. Valójában Mikszáth a maga eszével és a maga érzésével bírálja a mi korszakunkat és nem annyira Zrínyi szellemében, hanem a maga gondolkodásából mond ítéletet az állap-
potokról. Zrínyi csak arra szolgál, hogy egy sereg mulatságos kaland essen meg vele, és ez a könyv kacagtató eleme, egyebekben pedig alkalom, hogy Mikszáth kinyilvánítsa a maga véleményét. . . Mikszáth ugyancsak ráolvassa a mai társadalomra a vétkes lajtsromát és éles világitást áraszt a visszásságokra. Alapjában nem valami kedves kép, amit közállapotainkról fest, de hogy az olvasó mégsem érzi nagyon a kellemetlenséget, annak Mikszáth verőfényes lelkében, elringató mesemondásában a titka.»

A névvel jelzett kritikák sorát *T. R. [Tábori Róbert]* bírálata nyitja meg. (Új Zrínyiász. Új Idők. 1898. okt. 30. IV. évf. 44. sz. 395. l.) »Az az idea, hogy egy embert kivegyünk a korból, melyben született és élt, áttegyük egy másikba, mely egészen elütő, lényének formáitól és szokásaitól, nem új már az irodalomban. Mark Twain megcselekedte *Egy gentleman a XVI. században* című regényében, *Bellamy A második évezredben* című társadalmi rajzában. Mind a kettőben az a konfliktus van megrajzolva, mely az átlpántált ember és a lényéhez nem való szokások és erkölcsök közt történik. Harmadik-nak csatlakozik mármost Mikszáth Kálmán a két híres íróhoz. . . Míg Mark Twain a jelen emberét a múltba, Bellamy ugyancsak a jelen emberét a jövőbe helyezi át, Mikszáth a jelent választotta a múltból ideszármazó hőse cselekményeinek színhelyeül, s maga a hős egy világtörténeti alak : Zrínyi Miklós. . . A magyar szerző abban is elüt külföldi két íróársától, hogy a beállításnál nem csinál nagy készü-lődést. Egyszerűen odaállítja kész faktum gyanánt, hogy Zrínyi Miklós és az ő vitézei föltámadtak. Annál finomabb, megkapóbb és szubtilisabb az, mit velük mível és míveltet. Abból a föltevésből, hogy egy sereg háromszáz év előtt elesett ember közénk toppan, olyan korrajzot alkot, melynél igazabbat a legkíválóbb történetíró sem alkothatott volna.» Észreveszi a kritikus, hogy a kacagtató szituációk valójában mindenütt drámaiak. Mikszáth annyi vonzó vonással ruházta fel hőstét, hogy az »soha egy pillanatig nem zökken ki az olvasó rokonszenvéből. A történelmi Zrínyi él közöttünk, és nem ő veszít nagyságából, hanem a mi kicsinyességünk tárul fel teljes mértékben. — S mennyi csodálatosan szép epizód van e szatirikus korrajzban.» Külön kiemeli itt a bíráló az Álapi-féle epizódot : »Íme,

egyetlen példában a nagy ellentét két század felfogása között, s mint itt, az *Új Zrínyiász* minden lapján találunk annak a felfogásnak nyomára, hogy minden század szüli a maga hőseit, és ezek csak a saját századukban igazi hősök.« »Egyébiránt Mikszáth abban is igazi szatirikus, hogy nem bánik éppen kesztyűs kézzel a maga korával s embereivel. Keserű igazságokat mondogat oda neki, és azok az igazságok nem lesznek kellemesebbek azzal, hogy a legfényesebb tollal vannak megírva. Mint regény, mint korrajz és mint szatíra az *Új Zrínyiász* a legérdekesebbek közül való, melyek valaha megjelentek magyar nyelven.«

Hevesi Sándor (*Új Zrínyiász. Magyar Kritika. 1898. dec. 15. II. évf. 6. sz. 78–79 l.*) szerint »Az *Új Zrínyiász*... felemás gyerek. Az irodalom és az újságírás párosodásából lett világra; ami jelesség van benne, az Mikszáthé, az íróé, ami hibát mutat, az Mikszáthé, az újságíróé és a lapszerkesztőé. Az *Új Zrínyiász* sokkal több, mint újságírói alkotás, de az irodalmi alkotásnál valamivel kevesebb. Ez a valami – noha lényeges – nem hiányzik Mikszáthból. Ő írónak született, újságíró csak úgy lett belőle. Eredeti gazdag tehetség, amilyent a magyar elbeszélő irodalom nagyon keveset termelt. Nem tanult senkitől, de tőle tanulhatnának sokan. Nem moderneskedő és mégis divatos, mert természetes. Humora egészséges, meleg, zamatos, írásmódja megvesztegető, behízelt. Ami a közvetlenségét illeti, alig van párja a magyar irodalomban. Mikor őt olvassa az ember, úgy rémlik, mintha nem is olvasna, hanem hallgatna. Hallgatná Mikszáthot, akinek ajkáról ömlik a beszéd. A keresettségnek, a nagyhangú írásmódnak ebben a korszakában Mikszáth olvasása valóságos üdülés. Egy ilyen tehetség a magyar színpadon korszakot jelentene, reformációt, újjászületést. Ezek az írói jelenségek megvannak az *Új Zrínyiászb*an, de csak ott, ahol a szenzációt kereső újságíró zsargonja felül nem kerekedik. Az *Új Zrínyiászból* – ha az újságíró bele nem kontárkodik az író munkájába – politikai és szatirikus korrajz válhatott volna. Így csak szatirikus rajz lett belőle, s Mikszáth maga is annak nevezi.« Utal rá Hevesi, hogy Mikszáth maga is érezte a műve vázlat-jellegét, a prelúdiumban szólt erről. De ő ellentétben Mikszáthtal úgy véli, hogy a regény nem az anyag gazdagsága miatt lett vázlatos, hanem azért, mert Mikszáth újságíróként dolgozott. »Az újságíró valóban úgy dolgozik, hogy lehetőleg minden adat, minden részlet, minden kis mozzanat benne legyen a munkájában. Viszont azonban az író művészete épp abban áll, hogy kevés vonással, kevés részlettel, kevés mozzanattal is tökéletes képet varázsol elénk. Az újságíró körülményes iparkodik lenni, az író mélységre törekszik. Nem azért vázlatos az *Új Zrínyiász*, mert sok volt az anyag, hanem egyszerűen azért, mert Mikszáth az író, akárhányszor Mikszáthot, az újságírót ültette az asztalhoz, és az újságíró – nyilván az időszűrés érdekében – belekevert a munkába mindent, uram bocsá még zsidó szavakat is.« Ezután az *Új Zrínyiász* humorára tért át a kritikus: »A humor nem egyforma értékű – írta – mért hol az író humora, hol az újságíróé. Az, hogy Zrínyi és társai mindent megváltoztottnak találtnak, csak a nőt nem, hogy Radovány diák közvet-

lenül a feltámadás után jegyet vált egy bájos vidéki lánnyal, hogy Zrínyi Miklóst egy szép asszony keveri kellemetlen bonyodalomba ; ehhez az újságírónak semmi köze. Ez finom, igaz, humoros. De már az, hogy Tenczer Pál meg nem foghatja, miképpen tarthatja kényelmesnek valaki a lóháton járást : ez nem az író ötlete, hanem az újságíróé. Zrínyinek Görgeyvel való találkozása, Thaly Kálmánnal való beszélgetése, s még egy csomó jelenet tele van gyöngéd humorral, meglepő fordulatokkal, de Rózer-mama, Bobor ezredes, Perényi Miksa, karikatúrák, amilyenekkel csak a krocki-írónak szabad mulattatnia a közönséget. Nem egyszer groteszkek, furcsák a helyzetek, ahelyett, hogy humorosak volnának : ilyen a Bobor ezredes lecsukatása. Ezekért aztán olyan részletekkel kárpótol, mint a parlamenti vita, ahol a szónokló politikusok — mind kitűnően rajzolt karakter — meglevenednek előttünk. Fájdalom, a munka nem tud állandóan megmaradni a korrajz színvonalán. Egy tekintetben azonban tökéletes dokumentum, írásbeli tanulságtétel a mi korunkról. Mutatja azt, hogy a legnagyobb tehetségekre is, hogy ráveti árnyékát az újságírás.»

Lázár Béla (A tegnap, a ma és a holnap. Kritikai Tanulmányok második sorozata. Bp. 1900. Grill. 202—207. l.) szerint Mikszáth a regény »egyes jeleneteihez mintha Dickens tollát kapta volna kölcsön, oly igazak, még pedig pedig megdöbbenően igazak, mintha — önvallomások alapján dolgoznék. Valóban érdekes egy egyveleg az az *Új Zrínyiász*, jól jegyezték meg róla, hogy az újságíró viaskodott benne az íróval. Humora itt metszően szatirikus erejű lett. Humora! Ebben a művében nincs már semmi régi, derült, jókedvű, mely csupa harmónia, egyszerűség, szinte naivitás volt. Nem abból az alaphangulatból fakadt, amelynek eleme a boldogság és a könnyelműség volt. Nem viselkedünk valami nagy tisztelettel a nagy dolgok iránt, mert hiszen észrevevesszük árnyoldalaikat ; sokkal könnyelműbbek vagyunk, sem hogy a legelső csapás leverjen, s éppen azért megkeressük a kicsinyekben is azt, ami benne felemelő, a felemelőben a kicsinyest, a kicsinyesben a megnyugtatót. Ez a humor alaphangulata.« Lázár szerint ettől elüt az igazi a magyar humor. Annak jellegzetessége, hogy »erősen hajlik a szenvedélyeshez, a szatirikushoz.« Példaként hozza erre a hitvitázók, a kuruc-labanc idők gúnyját, a XVIII. század kilencvenes éveinek versezeteit. Szerinte ebben kell Mikszáth modern szatirájának az őseit keresni. Az író »visszanyúl a magyar humor régibb, groteszkebb formájához... leginkább azokban a részletekben, ahol újságírói aktualitások halmaza helyett egészen művész. Így ebben a formájában műve csupán egyveleg, tele kavicsal és drágagyönggyel, lényeges és mellékes korjellemző vonásokkal, mi által igazán az maradt, amitől félt : félbemaradt vázlat. Egyszer megkacagtat, majd meg elbúsít. Erkölcsi érzékünk fel-feltámad bennünk, együtt szenvedélyeskedünk a szatirikus faunna, aki meg-megböki azokat a furcsa és groteszk jellemvonásokat, melyeket útjában talál. A gúnyját helyeselve, együtt érzünk az íróval. Finom szeme van — érezzük, és hálás szívvel fogadjuk azokat a néma tanításokat, melyekben a paródia formájába öltöz-

tetett moralitásokkal részeltet. Azután meghökkenve látjuk, hogy haragszik, pedig nincs oka, mert haragjának és gúnyjának nyíla felületes, csetlegetes, könnyen levethető és gyakran csak divatos ideig-óráig tartó múltó jelenségeket érint. A morális érzéke tehát csalóka — vonjuk le magunkban a következtetést, s innét kezdve nem lesz többé az a biztos útmutató, aminek pedig lennie kellene. Mert a satíraíró fölénye kell hogy kétségbevonható ne legyen. Enélkül nincs az a játszi ereje, mely őt a pártok fölé emelje. Ez a sajátos vegyes érzés, amelyet könyve bennünk felkelt, amelyet egyébként könyvének groteszk koncepciójával csak fokoz, idézi elő, hogy nem tud harmonikussá válni, sem művészi formában, azaz mesevezetésben és alakításban, sem részletrajzban. Ahogy a sírjából föltámadó Zrinyit modern viszonyokba helyezi, előidézve ilyképp a legélesebb ellentéteket, nem minden ellentéte nyugszik pszichológiai, igaz alapon. A bankigazgatóság, a szeretkezés, az újságírónak pincébe zárása csupa olyan motívum, amelynek nem érezzük parodisztikus oldalát és satirikus élet. Zrinyinek Görgeyvel való találkozása, a parlamenti vita leírása, csupa hatalmas korrajz, egy zseniális szem megfigyelése, de ezek mellett teszem a Tenczer Pállal való évelődés, stb. — sok az értéktelen holmi. De annál inkább Zrinyi fogadtatásának rendkívül élesen kidomborított rajzában. Ez az egész részlet Mikszáth gunyoros zenijének legkimagaslóbb megnyilatkozása.» (Lázár Béla, 1898-ban az *Új Zrinyiász* megjelenésekor a kormánypárti *Nemzet* kritikusa volt. Bírálata mégis eddigi adataink szerint, lapban nem, csak kötetben jelent meg. Holott a *Nemzet* 1898. október 15-i számában hírt adva az *Új Zrinyiász* megjelenéséről, egyúttal be is jelentette, hogy a regény ismertetésére visszatér. Ez nem történt meg. Valószínűleg a *Nemzet* szerkesztője, Gajári Ödön nem értett egyet a lap kritikusanak, Lázár Bélának elmarasztaló bírálatával. Nem közölte a kritikát.)

Mind Hevesi Sándor, mind Lázár Béla kritikája szemére hányta Mikszáthnak, hogy az ábrázoló művészt gyakran háttérbe szorítja nála az ötleteket hajhászó zsurnaliszta. Ezt a kritikái gondolatot — nem Mikszáthra, hanem az egész irodalmi fejlődésre vonatkoztatva — Gyulai Pál vetette fel az 1890-es évek végén. A Kisfaludy Társaság közgyűlésén mondott beszédében 1895-ben s 1898-ban is arra gromboló hatásra hívta fel a figyelmet, amelyet az újságírás jelent az irodalomra. (L. *Hírlapjainkról és Tárcaelbeszélésekről*. Emlékbeszédék. 2. k. Bp. 1914. 323—333. és 347—356. l.) A fiatal kritikusok Gyulai gondolatát alkalmazták Mikszáthra. Mikszáthra hatott a kritikusok véleménye. Ennek tudható be, hogy a műhelyproblémáiról számotadó írásokban, a Singer és Wolfner-féle Almanach számára írt előszavaiban két éven át egymás után (1900-ban és 1901-ben) az irodalom és az újságírás viszonyával foglalkozott. (l. Hi. 3. k. 60—77. l.). (Az *Új Zrinyiász*ról megjelent egykorú kritikák közül nem ismertethetjük az *Aurora* 1898. XII. számában megjelent bírálatot. Ez a folyóiratkötet jelenleg egyik nagy közkönyvtárunkban sem férhető hozzá.)

A regény utóélete

Vincze József (Mikszáth munkái. Bp. 1900. 11. 15. l.) a regény főmondanivalójáról ezeket mondja: »az *Új Zrínyi*ásban a régi és jelen társadalmat egyaránt elpaskolja, csak a felfogás és a körülmények dolgává teszi tetteink értékét.«

Beöthy Zsolt (Mikszáth Kálmán költészete. Akadémiai Értesítő 1908. — Újból, némileg átdolgozva: Romemlékek. Bp. 1923. 356. l.) szerint arra szolgál itt Mikszáth számára a romantika, »hogy szatirikus felfogásával hassa át és élceit röptse rá.«

Palágyi Lajos (MK műveiről. Nemzeti Névelés, 1909. okt. — nov. VIII — IX. füzet 358, 359, 361. l.) hangsúlyozza Mikszáth vonzódását a csodás, a kísérteties iránt: »Még akkor is midőn távol a nép-élettől az úri társadalmat akarja gúnyolni, mint az *Új Zrínyi*ás c. társadalmi és politikai szatirikus rajzban, valami kísérteties elemet kever a rajzba. Sirjából támad fel Zrínyi Miklós és a szigetvári vértanúk hada, és csodálatos menetben vonul végig a mai Magyarországon, hogy a régi s a mostani Magyarország közti különbséget fantasztikus és groteszk módon jellemezze.« Megjegyzi, hogy az *Új Zrínyi*ás ötlete hasonlít a *Beszterce ostromához*.

Lippay Zoltán (MK irodalmi működése és a magyar közélet. Győr, 1910. 15. l.) megjegyzi, hogy Mikszáth írásaiban láthatjuk legtisztábban a közéleti morál fajsúlycsökkenését s a parlament teatralizálódását. Az *Új Zrínyi*ásból kiérzik mind a kettő, de kivethető a forró vágyakozás is, mely egyes jobb lelkek szavában visszakíváná a régi levegőt.«

Várdai Béla (MK. Bp. 1910. 102, 103, 153 — 155. l.): »A milléniumi év benyomásai, a ragyogó magyar múltnak ez az ideiglenes főjelentőségre jutása a jelenben, adhatta Mikszáthnak azt a hálás eszmét, hogy századok óta porladó nagy hősök behozásával a jelenbe, ennek az ő szemükben teljes élességgel feltűnő társadalmi és politikai ferdeségeiről hatásos korpét fessen... A humorista millenárius műve ez... E könyv négy pompásan összesített szempont érvényesítésének köszöni nagy hatásosságát. A szigeti hős és feltámadt társai először is mulatságosak naivitásukban, a nagyot haladt idők modern vívmányai előtt való bármészködésükben. Ez adja meg komikai részét az összehatásnak. De sorra felfedezik ám a jelen ferdeségeit, hibáit is, sőt találnak itt még maradiságot is, mindezzel már napjaink szatirikusaivá lesznek. Van azonban a hatásnak még két más tényezője is. A költő nem hagyja meg őket a szemlélődés álláspontján, hanem részeseivé teszi a jelen életének, melybe egyfelől beviszik a maguk középkori oligarcha tempóit, másrészt azonban lassan idomulni is kezdenek ehhez. A mai élet kezdi átdolgozni, átfesteni őket a maga új szükségletei szerint. Sokra ugyan nem megy velük, mert nem férnek el a mai keretekben... A fantasztikus keretben... vonatkozásokban

rendkívül gazdag, elmés szatírákat kapunk, melynek részletezése gazdag inventáriumát jelentené a magyar globus ferdeségeinek. Kiemelendő erénye a műnek, hogy bár Zrínyiék szerepeltetése benne csak forma, ez mégsem marad rideg, holt allegorizálásnak, mert azokat a történelmi alakokat Mikszáth igazán feltámasztotta, nem titokzatos szellemekül, hanem mint húsból-vérből is való életelevení egyéniségeket... egyéni életet élnek, egészen a szerelmi kalandokig, és pedig úgy, hogy a történelmi kegyelet sem szenved ezáltal sérelmet.« Befejezésül megjegyzi Várdai, hogy »a szatíra itt sem metsző élességű. A vidor, bájos könnyedségű előadás sokban enyhíti, szelídíti, ellensúlyozza itt is azt a gúnyt, mely magukban az elmondottakban rejlik.«

Krausz Mór (A zsidó MK műveiben. Komárom, 1910. 8–10. l.) példának idézi a mű egyes jeleneteit, figuráit arra, mennyire idegen volt Mikszáthtól mindenfajta antiszemitizmus, ellenkezőleg, az antiszemiták ellen használja fel tehetségét, gúnyolódik »az igazságtalanul befeketítőkön«. Másrészt »több alakjában nagyon szépen igazolja a zsidó becsületességét, mintegy pártfogásba véve a zsidókat azok ellen, akik állandóan hangoztatják: a zsidó csal.« Pédának hozza erre a zálogház tulajdonosnak, Pick Salamonnak az alakját. »A zsidó szorgalmát, kitartását és ügybuzgalmát tünteti fel Mikszáth... Perényi Miksa riportter alakjában is.«

Négyesy László (Mikszáth. Budapesti Szemle, 142. k. 401. sz. 1910. máj. 229., 234. l.) rámutat milyen szoros összefüggés van az *Új Zrínyiász* és Mikszáth hírlapírói tevékenysége között. A regény szorosan összefügg a parlamenti karcolatokkal. »Tevékenysége ez irányának lett később betetőző eredménye, két művészi szempontból is nagy értékű alkotás, az *Új Zrínyiász* és *Az én kortársaim* c. gyűjtemény«. A regényt Négyessy a *Beszterce ostroma* ellenlábásának látja »az *Új Zrínyiász* ez a travesztias módszerrel, pazar szellemességgel megrajzolt szatirikus korkép... Mikszáth összes szatírái közt a legkimagaslóbb«.

Oláh Gábor (Írói arcképek. Bp. 1910. 54. l.) »Egy merész ötletből pattant ki Mikszáth kitűnő szatírája: az *Új Zrínyiász*... Hiszünk a feltámadásban, mert még nem támadt fel senki, de ha egyszer feltámadna kétszáz ember a XVI. századból: senki sem hinné el. Idevág az író egyik csapása. A másik: háromszáz év különbségének bizarr, de elmés szembeállítás. Ez a Mikszáth igazi területe: könyökgig dúskálhat a furcsánál-furcsább fordulatokban, fonák-ságokban, s úgy üt Zrínyiékre, hogy majd mindig nekünk fáj.«

Radó István (Zsidó vonatkozások Mikszáth műveiben. Az Izer. M. Irodalmi Társulat Évkönyve. 1913. 185–188 l.) szerint Mikszáth az *Új Zrínyiász*ban észrevette, hogy a század vége felé a zsidók kezdtek aktívan résztvenni a közéletben, ezért szaporodnak meg

művében a zsidó figurák. »Kifigurázza a tolakodó zsidó újságíró, egyszersmind a magyar zsidóságnak az ősi nevek iránti feltűnő rokonszenvét támadva oldalba.«

Riedl *Frigyes* (Egyetemi előadások az 1912/14 tanévben. L. MK. Magyar irodalmi ritkaságok. 47. k. Bp. 1940. 102–114 l.) szerint külön csoportot alkotnak Mikszáth művei közt azok az írások, amelyekben a politikai élet fonákságait tárgyalja, »hol szatirikusan, hol humorosan, hol rejtett ünnepeleységgel fedve. Legjelesebb műve ezen a téren egy szatirikus regény; ez nem lélektani érdekből készült, hanem a politikai szatíra céljából, ez az *Új Zrínyiász*.« Riedl ezután ismerteti a politikai szatirikus regények különböző formáit. »Első formája: az *álarcos regény*. Mi ez? Olyan regény, melyben más nevek, más viszonyok közt szerepelnek a jelen kor művészi, irodalmi, politikai, gazdasági tényezői.« Példának hozza erre *Dugonics Etelkáját*. »Másik faja a politikai regénynek: az útirajz. Ez is igen elterjedt, két válfaja fordul elő leggyakrabban. Idegen ember jön hozzánk, más civilizáció fiának a mi műveltségünk fonákságai sokkal erősebben szemébe ötlenek, mint nekünk. Erre a világirodalomban leghíresebb példa: *Montesquieu Lettres persanes, Perzsa levelek* című munkája, mely irodalmunkra is hatott... Más válfajai: az illető nemzet fia külföldre megy és a külföldi állapotokkal összehasonlítja a fonák, hazai állapotokat. Erre a szatirikus regényfajtára példa a világirodalomban Voltaire *Candide* c. regénye. Voltaképpen irányregény a derúsen látás ellen. . Az álarcos regény és az útirajz mellett harmadik fajtája a politikai szatirikus regénynek az, amely a *cselekményt a jövőbe helyezi át*. Úgy bírálom hazám vagy valamely ország politikai ferdeségeit, hogy valakit, regényemnek egyik alakját egy boldogabb jövőbe helyezem, ahol ezek a fonákságok nincsenek meg, vagy ahol sokkal észrevehetőbb gyümölcsöket teremtek.« Erre a típusra példaként idézi Riedl *Bellamy* regényét és *Wells*-től *Az időgépet*. »Néha természetesen nemcsak a jövőbe repülnek [ti. a szatirikus regények hősei] hanem a múltba is, hogy a jelen ferdeségeit egy szebb múlt fényében mutassák be. Voltaképpen idetartoznak azok az irányregények, amelyek nálunk a múlt század második felében jelentek meg. A politikai szatíra-regények legjelesebbjei közé tartozik – folytatja Riedl – Mikszáth *Új Zrínyiásza*. Ő igenis a múltból veszi, de nem a hőst helyezi a múltba, vagy a jövőbe, hanem a múlt hőst helyezi a jelenbe, *hogy lássuk a szebb múlt emlékében a jelen hibáit*. Ezt a gondolatot igen nagy lélektani következetességgel és rendkívül sok elmésséggel viszi keresztül Mikszáth. *Wells* vagy *Jules Verne* regényeiben csak a kiinduló pont lehetetlen, ha ezt elfogadjuk, akkor a többi is valószínű éppúgy, mint a népmesékben. Mikszáth az *Új Zrínyiász* bevezetésében, melyet szatirikus rajznak nevez, elmondja, hogy mi a célja; ez a cél azonban nem a voltaképpenit tünteti fel; tréfás félrevezetése ez az olvasónak.« Mikszáth ui. arról ír műve előszavában, hogy a középkori szokásokat akarja szembeállítani a mai modern felfogással. Pedig »nem a középkort fogja szembeállítani az újjal, hanem az új kor szokásait akarja bemutatni.«

Rubinyi Mózes (MK élete és művei. Bp. 1917. 90. l.) szerint Mikszáth politikai műveinek igazi koronája az *Új Zrínyiadász*. »Ezt a könyvet 1898-ban írta Mikszáth Kálmán. Az akkori társadalmi politikai események és felfogások gúnyja óhajtott lenni egészen eredeti formában. Az, hogy az író mai állapotokat régi korszakok eseményeivel, keretei között jellemez, hogy régi idők előadott eseményeiben mai hangulatainkat, érzéseinket fejezi ki, az régi eszköze, módszere a költőnek. Mikszáth egy merész ötlettel fordított egyet ezen a módszeren: feltámasztja Zrínyi Miklóst és társait, belehelyezi a mai magyar élet kellős közepébe s a humorrá onyhült szatírának oly bájos képeit fejleszti e módon, hogy e mű szellemessége talán egyedül áll irodalmunkban. . . Regény formájában bár, itt sem tesz a költő egyebet, mint igazolja azok politikáját, kiknek hűségés krónikása egy percre sem szűnt meg lenni.«

Császár Elemér (A magyar regény története. Bp., 1922. 314–315, l.) »Legkülönösebb műve Mikszáthnak – de egyszersmind az egész magyar regényirodalomnak is – az *Új Zrínyiadász*.« A mű alapötletét rokonnak érzi Császár a *Beszterce ostromáéval*: »egy rögtönt letűnt kor erkölcsi felfogását állítja be a modern életbe, annak teljesen megváltozott viszonyai közé.« A tartalom elmondása után a következő megjegyzéseket fűzi a regényhez: »Bármennyire védekezik is Mikszáth a kegyeletsértés vádjá ellen, regénye nem tudja elkerülni a léhaság látszatát, mert a hatásnak odaveti áldozatul a szigetvári vértanú dicső emlékét. Célját azonban elérte, regénye zajos sikert aratott. Tetszett először is a meséje. Ez a mese nem gazdag ugyan s csak egy pár helyzetből és motívumból van összefűzve, de mint Mikszáthnál mindig érdekes, még akkor is, ha tendenciájától függetlenül és hősei történeti voltától elvonatkoztatva tekintjük. Sőt ha elfogadjuk kiinduló pontnak az adott képtelen helyzetet, emberileg igaznak is érezzük. Az új életre kelt Zrínyiek sorsa alakulhatott volna úgy, amint Mikszáth elbeszélte. A másik elem, mely ennek a kissé vérszegény mesének hatását megalapozza, a komikum. S ez, mint az ilyen két egymástól időben vagy térben messzeálló nemzedék eltérő felfogását szembeállító munkákban rendszerint, kettős: a XVI. és XIX. század félszégeit, fonák, téves nézeteit, erkölcsi fogyatkozásait egymás tükrében mutatja. Nemcsak Zrínyiek furcsák és nevetségesek, amint a maguk ósdi életnézetével, elveivel, társadalmi formáival beleütköznek a jelen fejlettebb viszonyaiba, de nevetségessé leszünk mi is, modernek, mert a kultúra és civilizáció állítólagos vívmányai akárhányszor a józan ész és egészséges erkölcs rovására mennek. Fokozza a hatást, hogy a jelen kor világát élő, nevükön emlegetett embereknek mutatja be, akik szinte oly közismertek voltak 1898-ban, mint Zrínyiek a maguk korában. A jelen világának rajzából fejlik ki a regény harmadik eleme, a szatíra. Szatírájának torzító lencséjével vet fényt a társadalmi, a kaszinói és az üzleti életre, ostromozva a becsület fogalmának sajátos meghatározását, a párbajt, az emberek kicsinyes hiúságát és nagyralátását, de legnagyobb kedvvel a parlamentárizmus gyöngéit és fogyatkozásait, a pártpolitikát,

a sok szónoklást, a tehetetlenséget. Ez a szatírai ér gazdag és bőven árad. De nem éles, valójában nem is annyira ostorozás, mint inkább csipkedés; nem a rideg erkölcsbíró, hanem a derült lelkű költő hangjait halljuk, aki keserűség nélkül együtt nevet a közönségével, abban a bizonyos tudatban, hogy a fonák képek az ő beállításában maguktól is felkeltik a szatíra hangulatát.»

Alszeghy Zsolt (A XIX. század magyar irodalma. Bp. 1923. 260. l.) példának hozza a regényt arra, hogy Mikszáth alakjai közül a legtöbb valamiképpen csalja magát. Így csalja magát *Beszterce ostromának* Don Quijote-i hőse, Pongrácz, sőt az újraelődő Zrinyi Miklós is, hiszen mind a ketten látják, hogy a viszonyok megváltoztak.

Zsigmond Ferenc (MK. Bp. 1927. 12. 22. 25–26. l.) több összefüggésben említi a regényt Mikszáth szkepticizmusának illusztrálására. Megjegyzi, hogy az író »minden pozitív vallással szemben nemcsak a kételkedésnek, hanem a tagadásnak elvi álláspontjára helyezkedik. Ilyen értelemben határozottan rokon gondolkodásmód fűzi Anatole Francehoz. Az *Új Zrinyiász* bevezetése, a feltámadásra vonatkozó keresztény hitelv profanizálása, egészen a nagy francia szkepticusnak módszerére emlékeztet.« Anatole France-szal való hasonlatosságot lát Zsigmond Mikszáth történelmi szemléletében is: »Soha nem fárad bele a kétoldalú probléma feszegetésébe. Egyrészt újabb és újabb példákkal bizonyítja, hogy a történelmi múlt híres alakjain, ha közénk jönnének, nem tudnánk felismerni azt a nagyságot, amelyet az időtávolság ad meg nekik; másrészt a jelen élet hitvány kicsinyességű mozzanatait megteszi legendák forrásává, mert hát — mondja vagy érezteti Mikszáth — az igazi legendák is többnyire ilyen kisszerű eredetűek, s ki tudja, vajon a mi jelenünknek nem éppen azok az eseményei lesznek-e valaha nagyfontosságúakká, melyekkel ma senki sem törődik. A történelmi nagyságoknak a kicsinyes jelenhez való hozzátörpítésére a legfeltűnőbb és legismeretesebb példa: az *Új Zrinyiász*. Tudja Mikszáth, hogy nem minden olvasónak a szeme van kellőképpen tegyakorolva a múlt és jelen korrelatív álláspontú szemléletéhez; ezért szükségesnek tartja hangsúlyozni, hogy nem a kegyelethiány választotta ki vele éppen a szigetvári vértanú alakját a furcsa természetű cselekményhez. Ritka érdekességű az a kettős, vagy felemás szempont, mely a regénynek már az előszavában is jelentkezik; egy nemzeti hóst akar az író kivetköztetni a történelem fényes jelmezéből, belevegyíteni a jelen kor önző, marakodó, kicsinyes társadalmába — de ugyanakkor patetikus szavakkal tesz vallomást témaválasztásának hazafíui eredetéről.« Végül Mikszáth kedvenc hőseiről, a különcökről szólva, említi meg a regényt Zsigmond Ferenc: »Mikszáth humorista hajlamának leg-állandóbb és legkedvesebb kiránduló helye mégis csak a *nagy gyermekek*, azaz a különc emberek lelki rendellenessége, vagyis az illúzió beteges zsarnokoskodása a tapasztalati valóságon. Zrinyi Miklóst is azért támasztotta fel négyfélévszázados sirjából, hogy olyan regényhőst kapjon, akinek a világszemléleti módja nagymértékben eltér azétól a korszakétól, melybe belekerült. Zrinyi »abnormitása« tehát

színtén nem betegségi tünet, csak az időbeli erőszakos kizökkentés láttatja annak, ezért az *Új Zrínyisz* meséjének bonyodalma felett, mindig ott is lebeg a valószínűtlenség, a kieseltség, a játékszerűség Damokles-kardja.«

Herczeg Ferenc (MK emlékezete. Bp. 1928. 17. l.) végigtekintve Mikszáth pályáját megjegyzi: »1897-ben adta ki a *Gavallérokat*, a rá következő esztendőben az *Új Zrínyiszt*. Úgy lehet, akkoriban valami keserű vízi forrás szivárgott bele a szelid Bágy-patakba. Az *Új Zrínyisz* ötlete pompás — egy úgynevezett világsiker magja rejlik benne —, feldolgozása szikrázóan szellemes, a könyvben a költő megérett művészetének sok jelessége érvényesült — de mi jobban szerettük volna, ha más történelmi alakot tesz meg szatírja hőségévé. A honfoglalás óta szakadatlanul folyt a magyar vér a harctereken, de ezer esztendő óta a legszebb, legmonumentálisabb katonahalál gróf Zrínyi Miklósnak jutott osztályrészül. Az ő martírságának pátosza (nem a nemzeti kegyelet okából, ilyen szempontból nem szorul védelemre a költő) — csak művészi okokból semmi alakban nem bírja el a tréfát. A könyvnek azonban igen nagy sikere volt.«

Pintér Jenő (Magyar irodalom története. VII. k. Bp. 1934. 398—399 l.) szerint Mikszáth az *Új Zrínyiszban* a *Beszterce ostromdéhoz* hasonló összeütközést mutat be a letűnt századok szelleme és a modern társadalom felfogása között. »A regény a legmulattatóbb politikai és társadalmi szatírák egyike. Kitűnő korpék, a mai élet ferdeségeinek éleselméjű bírálata. Históriai szereplői nem elvont nevek, hanem igazán élő emberek, sorsukat leleményesen bonyolítja az író. Mulattató jeleneteket eszel ki, az országosan ismert politikusok alakjait biztos kézzel rajzolja meg; igaz, hogy a történeti múlttal szemben kiméletlen, a kegyeletet hírből sem ismeri.«

Fábián István (Mikszáth világnézete és az adomák. Debreceni Szemle, 1938. 122. l.) példának hozza a művet arra a mikszáthi regénytípusra, amelyben »a főhős még bolondosabb alak, mint a környezet«.

Schöpfli Aladár (MK. Bp. 1941. 69—75, 145. l.) Mikszáth politikai karcolatairól szólva tér rá az *Új Zrínyisz* tárgyalására. Megemlíti, hogy az író mindig lenézéssel szólt azokról a közgazdasági »tevékenykedőkről«, »akik meggazdagodásra használták fel politikai állásukat. Magát a rendszert frontálisan, írói fantáziája teljes latbatetésével támadta meg az *Új Zrínyiszban*. Ez a nagyszabású, a mi irodalmunkban a legnagyobb szabású közéleti szatíra tudvalevőleg abból indul ki, hogy a szigetvári hős Zrínyi Miklós vitézeivel együtt feltámad és bevonul Budapestre. Az országban természetesen óriási izgalom támad, a feltámadt hősöket hallatlan ünnepléssel fogadják, de amint eloszlik a fákllyafüst, következik a gond: mit kezdjenek a hősökkel? A közembereket beültetik a közéleti állásokba, de Zrínyit? Egykori birtokait nem lehet visszadni, valamiből mégis csak kell élnie. Azt találják ki, hogy megteszik egy külföldi tőkével újonnan alakult bank elnökének. Ebből természetesen nagy bajok

származnak. A szigetvári hősnek fogalma sincs arról, hogy egy bank elnöke milyen felelősséggel tartozik, az ő XVI. századi gondolkozása nem tud beleilleszkedni a mai viszonyokba...

Ez a furcsa, minduntalan a bohózat szélén járó történet Mikszáth képzeletének legszeszélyesebb gyetje. A humorát a két kor a XVI. és XIX. század vége közötti ellentét adja meg. Zrínyi és társai könnyen magukra veszik a mai szokások és életberendezések felületes külső mázát, de amint beleütköznek valami komolyabb akadályba, ismét XVI. századi emberekké válnak. Annak idején, mikor a regény megjelent, 1898-ban voltak, akik a történelmi kegyelet sérelmét látták benne. Hallatlan merészség volt Zrínyit, a hőst ilyen dolgokba belekeverní. Mikszáth azonban merhetette ezt is, bízhatott tapintatában: Zrínyi komikus helyzeteken megy keresztül, de egy pillanatra sem válik komikus alakká. A satíra a jelen kornak szól, ők keverik bajokba Zrínyit, s amit ő tesz, az természetes és magától értődő. A játék varázsa abban van, hogy XVI. századi erkölcsökkel és észjárással a jelen korban él és így okvetlenül bele kell bonyolódnia a mai világ szövevényébe. Az, hogy bankelnökké teszik, a kor erkölcsének bűne; ha egy tekintélyes embert kell megjutalmazni, az első gondolat: bedugni nagy fizetéssel egy bankba. Mikszáth a felelősséget finom tapintattal áthárítja a korra, a kor közéleti stílusára.

De megkapja a magáét a kor társadalma is. A Rózerék epizódja, amely széles indulással, lassanként bekapcsolódik a főfolyamba, a meggazdagodott polgárság sznobizmusának derűs satírával megírt képe. Ez mindig aktuális. De akkor, a múlt század végén különösen az volt. A kiegyezés utáni évtizedek hozták be a magyar életbe a gyorsan meggazdagodott polgár típusának szinte tömeges példányait. A városi élet fellendülése, a Budapesten és a vidéken megindított középítések sokasága, az egyre-másra kiépülő vasúthálózat, egyre-másra épülő bérházak, az egész gazdasági élet roppant kiterjedése rengeteg alkalmat adott ügyes és szerencsés embereknek, vállalkozóknak, kereskedőknek, iparosoknak a meggazdagodásra. Ami polgári vagyon van Budapesten, annak legnagyobb része akkor keletkezett. Ezek az új gazdagok aztán a pénzükhöz megkívánták az előkelőséget is, az úri társaságot, címet, rangot, jó összeköttetéseket. Ebből a típusból valók Rózerék, akiknek az a becsvágyuk, hogy vasárnapi ebédjeiken Zrínyi Miklóst lássák vendégül. A friss humorral megírt epizódban Mikszáth számára új területre került, a városi polgári életbe, és sajnálni kell, hogy ez csak egyszerű kirándulás volt számára. De a polgársággal kevés volt az életben az érintkezése, nem volt meg az ábrázolásához elegendő élményanyaga. Ezt némileg érezni, bármily kitűnően van megírva, a Rózer-epizódon is, mert itt-ott konvencionális vonások is kerültek bele. Kompozíciós okokból azonban szükség volt rá, mert Rózerék ebédjeiből szövődik ki az a szerelmi bonyodalom, mely aztán szerves része lesz a cselekménynek.

Szóbakerül még a párbajmánia, a nevetséges becsületbéli váddal Alapi, Zrínyi egyik vitéze ellen. A Nemzeti Kaszinóban

folynak a tárgyalások, az írónak alkalma van sújtani egy jót nemcsak az úgynevezett becsületbeli ügyek képtelenségeire — az ilyenek a kilencvenes években napirenden voltak —, hanem a kaszinói mágnások nyugalására is. Majd az újságírók kerülnek sorra, s Mikszáth jó humorral, de nagyjából konvencionális vonásokkal, megalkotja Perényi Miksa, a mindenüvé betolakodó szemfüles és szemtelen újságíró torzított típusát.

A regényből különösen a parlamenti karikatúrát értékli nagyra Schöpflin. Megjegyzi, milyen »finom vonalú, diszkrétan torzított kis arcképvázlatot« tud adni Mikszáth a politikai élet egyes szereplőiről. A beszédek pedig »mesterművei a *pastichenak*: a szónokoknak szinte hallani a hangját, mesterien van utánozva a modoruk és stílusuk, Pulszky Ágost homályos, de alapjában véve okos fejtegetése, Bánffy zakatoló rossz mondatai és ravasz semmitmondása, Apponyi dallamos kenetessége, Polónyi ügyvédi rabulisztikája, Eötvös széteső anekdotázása. Mikszáth írónája itt jut legmagasabbra.

Aránylag kis keretben széles szelvényét alkotja meg Mikszáth ebben a könyvében a századvég magyar közállapotainak és az emberek lelkiállapotának. Elbeszélés közben mellékmondatokba elrejtve, vagy alakokban szemléltetve számtalan apróbb vonás villan fel, jóformán minden lapon, s ezek a főcselekménybe olvadva, plasztikus képét adják a kornak. Zrínyiek feltámadása természetesen csak ürügy, az író igazi szándéka ez a plasztikus korszak. Mikszáth teljes tudatában volt pozíciója megdönthetetlen szilárdságának, s kormánypárti képviselő létére bátran kimondta véleményét mindarról, ami tolla alá került... Szatírája körébe vonja a közélet mindenféle köreit, nem kímél minisztereket, más nagy urakat, nem kíméli olyan barátait sem, mint Szilágyi Dezső vagy Darányi Ignác... Mikszáth korának első politikai kritikusa volt, karcolatai és korrajzi művei elsőrendű források lesznek mindenkinek, aki meg akarja ismerni a múlt század utolsó negyedének lelkiállapotát és közéleti erkölceseit.

Várkonyi Nándor (Az újabb magyar irodalom. Bp. 1942. 71. l.) szerint az *Új Zrínyiasz* satírája »már fölényes és humorában van némi lenézés. Művészi s talán őszintébb pár darabja *Az én kortársaim* című gyűjteményének; összefoglaló ítélet e korszak politikai életéről, melyet az új Magyarország virágkorának szokás tekinteni. Ezt a regényét romantikus munkái közé számítják szokatlan alapötlete miatt, de bizony Mikszáth itt nem romantikus: a feltámadt Zrínyiből egyáltalán nem lesz Kárpáthy Zoltán, hanem bankdirektor. Eötvös talán komoly és képzett államférfiút csinált volna belőle, Kemény bensőleg vívódó tragikus hőst — mai romantikusaink, Ady vagy Szabó Dezső pedig pártütő forradalmárt, főúri Dózsa Györgyöt. A realista Mikszáth azonban deus ex machinával kénytelen eltüntetni a fölöslegessé vált hőst a kaszinói satírából.«

Keményfy János (Mikszáth világa. Budapesti Szemle, 1942. 262. k. 144. l.) példának hozza a regényt arra, mily könnyedén teremti Mikszáth képzelete a látszólagos képtelenségeket, szellemes ötleteket, a paradoxonokat: »mindazok, akik hittel hisznek a feltámadásban,

egyetlen egyszer nem hisznek benne : mikor szemük láttára történik meg. S a hősnak másodsor is meg kell halnia a hazáért, hogy egy következő feltámadáson remélhetőleg tisztességesebb világra ébredjen.

Féja Géza (Nagy vállalkozások kora. Bp. 1943. 118–119. l.) Mikszáth művészetének két arcát különbözteti meg : az egyik a romantikus mesélő, a másik a szatirikus. »A másik Mikszáth... nem hitt abban, amit az egyik meghatott derűvel csevegett. A másik Mikszáth tele volt társadalmi keserűséggel, humora minduntalan iróniába csapott, irónikus hajlama pedig csaknem Nagy Szatírává nemesedett. A Nagy Szatíra a XVI. század óta folytonosan kísért a magyar irodalomban ; a XIX. század végén Mikszáth folytatja a százados kísérletet. A 'másik Mikszáth' az *Új Zrínyiászban* tör elő. A kortársak sokáig tehetetlenül állottak e mű előtt, nem tudták hirtelen, hogy mivel van dolguk : blaszfémiával, cáromkodással, vagy cinikus rohammal? Igen jellemző, hogy 'nemzeti szempontból' Herczeg Ferenc tört pálcát fölötte. Az *Új Zrínyiász* mindenesetre hiteles tanulság, hogy a kényelemszerető, csevegő, szívesen anekdotázó s a jogos magyar keserűséget humorba fullasztó és iróniával mentegető Mikszáthnak írói bátorsága is rendkívüli formátumú volt. A kormánypárti képviselő, a hivatalos körök dédelgetett kedvence (aki különben a pártkörökben mindig nyíltan megmondotta a maga nem egyszer igen merész véleményét) példátlan keserűséggel fordult a kor felé, mely őt olyan magasra emelte. Hallatlan csömör kifejezője ez-az írás, a csömört nem viselhet tovább, ki kellett öklöndöznie. Meg is totte szépítés és kendőzés nélkül, nyíltabban és bátrabban, mint Arany János a *Nagyidai cigányokban*. Ünnepeit történelmi hősről írt gúnyiratot, mert félreérthetetlenül akart beszélni, feltámasztotta a szigetvári hőst, hogy megmutassa : mi 'támad fel' és 'érvényesül' a gögös milleniumi időkben a magyar régiségből. Az író úgy látta, hogy csak a történelem fonákja és anakronisztikus elemei vészelték át a történelem nehéz századait — pellengérré állította a kiegyezés társadalmának anakronizmusát, leleplezte a fennen dicsért 'történelmi erények' áporodottságát és időszerűtlenségét, az egykorú magyar sovinizmus dohos, molyette jellegét. Megmutatta, hogy mi lesz a történelmi színaranyból méltatlan utódok kezében, bebizonyította, hogy a 'zrínyiségnek' századok múlva sem jutna külön sors, mint a halálos 'kírohanás'. Tévednek azok, akik a magyar múlt cinikus figurázását látták ebben a regényben. — Mikszáth azt akarta érzékeltetni, hogy az utódok milyen hamisan szemlélik a múltat s milyen alacsonyrendű elemeket halásznak ki a régiség dús vizéből. Az *Új Zrínyiász* nem a múlt paródiája, hanem vádirat a múlt bizonyos elemeinek 'halhatatlan' uralma és pusztító jelenvalósága ellen. Szinte a fiatal Ady kegyetlen valló és igazságokkal nyilazó kedve lüktet ebben az írásban.«

Karácsony Sándor (A cinikus Mikszáth. Bp. 1944. 29. l.) példának hozza a regényt Mikszáth relativizmusára. »Mikszáth halhatatlanjai... ha nagyok azért nagyok, mert nagygyá tevő körülmények között kifejezhetik százszázalékos önmagukat. Ha nem így

volna, másképpen történnék. Relatív látásmódja meg is mutatja ezt conditionalis helyett indicativusban. Zrínyi Miklós nagy volt a XVI. században várúrnak, törpe a XIX. század végén bankdirektornak, de megint nagy, míhelyt ismét várúr lehetett és háborúban megmutathatta megint, mennyit ér, mit tud. A tökéletlen és nyomorult ember eszményei nem valósulhatnak meg, sohasem tények. A bőfögő, zsarnok, pazarló és kikapós Zrínyi anyira nem eszmény, hogy ezt Mikszáth visszamenőleg is bebizonyítja éppen előremenő utópiája segítségével. Már a szigetvári kirohanásnál bőfögő, zsarnok, pazarló és kikapós volt, hiszen a XIX. század végén változatlanok az erényei. Tehát az sem igaz, hogy a kor igénye változott. Ugyanaz a Zrínyi bankdirektor és várúr ugyanabban a korban... Zrínyinek adottságai vannak Mikszáth szerint, nem ideális jelleme, s ugyanezek az adottságai, ha nem bankelnökségben, hanem várkapitányságban érvényesülnek, egyszeriben hősi magatartássá nemesednek változatlanul a XVI. században is, a XIX-ben is.»

Rónay György (A regény és az élet. Bp. 1947. 177–182. l.)
 »Hogy amiben gyönyörködött, azt Mikszáth valóban bomlásnak látta, annak legnyitabb tanúsága, társadalmi és politikai szatirikus rajza' az *Új Zrínyiász*, e kora politikával kevert torz közgazdasági viszonyai elleni, frontális támadás'... Az alapélményben... ott lappang az író egyik állandó problémája, mely megvolt a *Beszterce ostromában* is, *A Gavallérokban* is: a jelenben anakronisztikusan önmagát túlélve s formává üresedve élő múlt, s a vele szemben álló jelen viszonyának kérdése: hogyan vezet ez az anakronizmus egyéni tragédiába, örületbe — ez a *Beszterce ostroma* magja; — hogyan teremt a szűkös és nyűgként viselt valóság fölé hamis ábrándvilágot... — ez a *gavallérok* lényege; — végül hogyan torzítja e paradoxia szatírává egész életünket, társadalmunkat, politikánkat, közgazdaságunkat, művelődésünket — ezt mutatja be az *Új Zrínyiász*. Ezt mutatja be, és két esztendővel azután, hogy az ország megülte fényes ünnepét, fennállása ezredévé, oly monumentális irreálitással ködösítve önön létét és lehetőségeit, amilyenné kicsinyebb méretekben *A gavallérok* hősei a maguk világát. Ezek »svihákok»; az *Új Zrínyiász* voltaképpen egy egész ország struktúrájában tárja fel a svihákságot... Azok a mellékmondatok, zárójelbe tett megjegyzések szinte bajusz alatt morgott selymáskodó csipkelődések, melyekkel Mikszáth elbeszéléseiben a korát, kora viszonyait figurázza ki és ostorozgatja, itt, az *Új Zrínyiászban* metsző szatírává nőnek. Rózerék: a rangkórság görbe tükré... Az Alapi-ügy: a nemesi becsület formalizmusának éles bírálata... Nem kevésbé éles a parlament-szatírása.. Mikszáth... részletesen s helyenkint a parlamenti tudósítók modorában — azzal a riportszerűséggel, mely az egész regényt jellemzi — bemutatja az egész képviselőházat... S rávilágít eközben futólag egész visszaszázadvégi életünk egyik alapvető bajára és jellegzetességére: a formalisztikus verbalizmusra, a tisztázatlanságra, a hangulatok kultuszára s a fogalmi kultúra végzetes hiányára: arra, hogy a fölvetődő kérdéseket nem a maguk valóságában tárgyalják, hanem

mindig és mindenütt egy egész megoldatlan problémakomplexum hangulati együttesében, ami természetesen lehetetlenné teszi a leg-szimplább ügyek megoldását is. Mert nincsenek is e szemléletben szimpla ügyek; itt semmi nem egyszerű, semmi nem az, ami; minden mögött egy sereg indulat izzik, s minden indulat egy özönnyi szóban csap ki... Mikszáth ismerte a képviselőházat... ilyenek ismerte. Ilyen volt. Amilyen az ország, illetve, amilyen az országnak az a része, amelyből a parlament összeállt. A Pongrácz Istvánok és a »gavallérok« parlamentje. Az országnak nem lelkiismerete, hanem első színháza, karzatán a hölgykoszorúval s talpa alatt az elsüllyedt, valódi országgal. Szállnak a szavak reppentyűi, s nem visznek előre semmit; míg végül átvágja a gordiusi csomót, a királyi kegy deus ex machinája. A nagy és jószágos véletlen, amelyre a századvég illuzionizmusa számít. A maguk honatyai módján ezek a képviselők is »gavallérok«. Csak éppen a játékuk tétje nagyobb: egy nép és egy ország. De a játékban nem a tét számít, hanem az, hogy »jól játszanak«.

Az *Új Zrínyiász* 1949-es és 1951-es új kiadása alkalmából több kritika foglalkozott a regénnyel.

N. [*Nemes Nagy Ágnes*] (*Új Zrínyiász*. Köznevelés, 1949. nov. 15. 22. sz. 645. l.) szerint »ez a könyv nem tartozott a kedvencek közé, nem volt sem elég »kedélyes«, sem elég »édesbús« ahhoz, hogy az uralkodó osztály tetszését megnyerje. Olyasmihez nyúlt vele Mikszáth, amit még neki sem volt szabad érintenie: a kapitalizmus-hoz. E könyvnel nagyobb visszatetszést talán csak a *Különös házasság* aratott... A feltámadt hős régi ismerősünk: olykor bennszülött, olykor Mars-lakó képében jelenik meg az irodalomban, lényegében azonban mindig egy: az író az ő szemével akarja leleplezni világunkat. A kritikának, a szatírának ezt a régi műfogását használta fel Mikszáth. A feltámadt Zrínyi »groteszk és nagyon keserű bukdácsolásai a börze-erkölcs mezején, összekötése a lovagiasság szabályaival, a kispolgári címkórság és szerelem bonyodalmai — ezek teszik a könyv meséjét.«

Sós Endre (Az *Új Zrínyiász* margójára. Magyar Nemzet, 1950. jan. 6. 6. sz. 7. l.) »Ebben a műben garmadával találhatunk ugyan jobbnál-jobb anekdotát, de az anekdoták félreismerhetetlenül a társadalmi kritika szolgálatában állnak.« »Mikszáth az *Új Zrínyiász*-ban az akkori gazdasági és társadalmi rend szinte példátlanul éles szatíráját írta meg... a kapitalizmussal kacérkodó dzsentri és a feudális urak hatalmát átvevő pénzolgarchia világát rögzítette meg. Az *Új Zrínyiász* kiméletlenül leplezte le azt a társadalmi rendszert, amelyben a kis bűnösök, a krajcáros tolvajok és a közönséges zsebmetszők ugyan vasrács mögé kerülnek, de a kormányzat »futni« engedte a történelmi neveket viselő nagy csalókat, amelyben a bankok, élükön a történelmi nevek viselőivel, kifosztották részvényeseiket; amelyben a parlament egy rosszfajta kaszinó szerepét töltötte be és a korrupció uralkodott az egész közéletben.«

Illés Béla (Új Zrínyiász. Népszava, 1951. aug. 26. 198. sz. 4. l.) írói impresszióit mondja el a mű újraolvasása alkalmából. »A XVI. század egy ismert hőse – jegyzi meg többek közt –, amikor belekerült a modern magyar társadalom középpontjába, léptenyomon összeütközik az új társadalom törvényeivel, szokásaival, erkölceivel, előítéleteivel. Hol kedélyes, hol kínos, hol pedig (ha nem tréfáról lenne szó) tragikusnak nevezhető összeütközésekben mutatkozik meg, hogy mit változott a világ, mit változtak az emberek három és fél évszázad alatt.« Kritikája végén Illés kiemeli, hogy Mikszáthnak ez a regénye »meggyőzően, elevenen mutatja meg a kiegyezés és az első világháború közötti politikai élet korrump, hazug, voltát, hamis aranyozását.«

Szalatnai Rezső (Új Zrínyiász. Kis Újság, 1951. szept. 2. 204. sz. 6. i.) véleménye szerint »MK egyetlen közéleti művében sem mondott merészebb közéleti bírálatot, mint az *Új Zrínyiászban*. Kereste a formát, hogyan állítsa pellengérré korát és kortársait. Közvetlenül nem kiálthatott ki mindent, amit látott és hallott, de megtalálta a közvetett formát... Az író torzképet fest, hogy őszintén szólhasson mindenről, mivel hogy sürgős a mondanivaló az országban uralkodó sok baj miatt. Az ötlet remek. Hőskötemény helyett egy elképesztő tréfa gyűrűzik parázs történetté, melynek minden célzását könnyű elérteni... Mikszáth talán porba rántott egy igazi történelmi nagyságot? Szó sincs róla. Az író nem a hősi múltat, hanem a szájhős jelent leplezte le, a tegnapi országot, pontosan az 1898-as Magyarországot. Rendíthetetlen bölcseséggel, írói, nevelői bátorsággal, komoly igazságszeretettel szól a csúfondáros, maró s ostorozó írásmű.«

Kelemen János (Új Zrínyiász. Szabad Szó, 1951. aug. 12. 32. sz. 7. l.) véleménye szerint Mikszáth regénye »a legnagyobb magyar satíra... a magyar feudalkapitalizmus satírája.« Különösen kiemeli a kritikus a Nemzeti Kaszinó arisztokratáinak és Rózerék sznobizmusának satirikus ábrázolását: »Mikszáth kitűnően ábrázolja a gyáva magyar polgárságot, törleszkedését az arisztokráciához, a dzsentrihez. Más műveiben is hangsúlyozza azt a fontos körülményt, hogy polgárságunknak nem volt külön öntudata, csak a feudalizmussal való szövetségben érezte osztályhelyzetét biztosítottnak... Nincs még magyar regény, amely ennyire hiven, a szükségyszerű torzítások ellenére is ennyire találóan ábrázolná a feudalizmus és a kapitalizmus egybefonódását, mint Mikszáth satírája. S ebből a képből nem hiányzik a klérus sem, amelyet Mikszáth főlényes ironiával rajzol. Mikszáth illúziókat, üdvösnek képzelt hazugságokat figuráz ki, de megmarad az illúzió szétfosztatásánál, megmutatja a feudálizmus adottságát, a magyar polgárság gyáva, romlottóságát, de nem ábrázolja azokat az erőket, amelyek szembenállnak a régi Magyarországgal e két hatalmaságával.«

Varga Kálmán két bírálatot ír a regényről, de nagyjából, s olykor szó szerint is, ugyanazokat a gondolatokat ismétli benne. (L. 1. K. [Varga Kálmán]: Új Zrínyiász. Könyvbarát, 1951. 1. évf.

3. sz. 20. l. — 2. Varga Kálmán: Beszterce ostroma — Új Zrínyiász. Könyvtáros 1953. 10. sz. 58—59. l.) »Az Új Zrínyiász bizarr ötlete... — írja — csak keret, csak ürügy arra, hogy kritikát mondjon Mikszáth saját koráról és a középkor itt rekedt jelenségeiről... Az Új Zrínyiász szatirája... a parlamenti gúnyrajzban csúcsonodik ki, de éles bírálattal illeti a korlátolt feudális formaságokat ápoló Tiszti Kaszinót, [sic!] a rövidlátó maradiságba rekedt Akadémiát, a burzsoá sajtó elvtelen nyereszkesedését is. A Rózer-család rajzában Mikszáth kora polgárságát állítja pellengérré, amelynek már semmi köze sincs az egykori haladó polgársághoz, egyetlen ambíciója az arisztokráciához való dörgölődés.«

H. M. [Hubai Miklós] (Új Zrínyiász. Irodalmi Újság, 1951. aug. 30. 18. sz. 4. l.) A kritikus egy feltevésből indul ki: »Toldiról elhisszük, hogy törhetetlen hős maradt volna, a fiatal Arany János és a márciusi ifjak társaságában. Ötven év múlva Mikszáth feltámasztja a regényében Zrínyi Miklóst és kiderül, hogy akin nem fogott a rozsdá és az idő vasfoga, az pár hónap alatt megpuhul, szétmállik, nyomorult karikatúrává lesz a félfudális félgyarmati Magyarországon. A gyanútlan Zrínyit úgy megeszi a tőke Molochja, hogy még vérén szerzett becsületéből sem maradt egy szikra sem. Zrínyi Miklós feltámadt dicsősége a sunyi haszonlesés cégeire lesz. Először a papok viszik vásárra... Utána a külföldi banktőkének szállás-csinálója, a magyar királyi kormány adja el Zrínyit hollandi tőkepénzeseknek. Az Új Zrínyiász legragyogóbb fejezetei azok, amelyekben látjuk a parlamenti szalmacséplést. — Mikszáth is pontosan ezt a kifejezést használja rá! A regény itt már több mint szatíra: pamflet. Hogy erkölcsileg mennyire selejt az akkori magyar politika minden hangadója, az nyilvánvaló a regényből. Egy dologra szeretném csak a figyelmet felhívni. Arra, hogy hogyan »adják a hangot« Mikszáthnál ezek a nevükön nevezett szélhámos politikusok. Érdemes megfigyelni: nyakatekert, kerékbetört magyarsággal. Erkölcsük és gondolkozásuk ferdeségeit rossz magyarságukban is leleplezi Mikszáth.«

Fekete Sándor (Az Új Zrínyiász, a magyar kritikai realizmus remekműve. Társadalmi Szemle, 1951. 10—11. sz. 846—849. l.) szerint »Mikszáth roalista szándékainak, kritikai tudatosságának egyik legragyogóbb bizonyítéka az Új Zrínyiász... Már a kiinduló ötlet is hallatlanul érdekes: Mikszáth feltámasztja Szigetvár hősi védőit, Zrínyi Miklóst és társait, hogy ezeknek a poraikból feltámasztott feudális vitézeknek sorsán keresztül mutasson rá saját korának nagyobb és kisebb visszasságaira. Ebből a látszólag ájtatosan keresztényi expozícióból egy sereg éppen nem keresztényi tanulság fakad. Így viszonylik Mikszáthnál nem egyszer a külső mese és a belső mondanivaló: az olvasó észre sem veszi és az ájtatosnak induló történet egyszerre csak a legpogányabb gondolatokat ébreszti agyában... Mikszáth csapásainak iránya valóban a lényeg felé, az embert gúzsbakötő, áruvá változtató, egyéniségéből kiforgató feudal-kapi-

talista társadalmi viszonyok felé fordul. Zrínyi Miklós fejlődésében szinte az egész magyar arisztokrácia útját megvilágítja... Az egész arisztokrácia fejlődésének, jobban mondva süllyedésének útjáról nyert tanulság azért válik olyan meggyőzővé és hitelessé, mert Zrínyi alakjával egyénien, egész eredeti fejlődésében mutatta ezt meg Mikszáth.« A kritikus itt sorra veszi az egyes mozzanatokat, hogyan simul, nivellálódik Zrínyi lassan, fokozatosan korához, hogyan süllyed be mindinkább a századvég magyar mocsarába. Majd így folytatja bírálatát: »Ennek az egész fejlődésnek nagymértékben növeli hitelességét Mikszáthnak az az írói módszere, hogy a tökéletesen jellemzett mellékfigurák egész sorozatának fejlődésébe ágyazza bele Zrínyi útját... E gazdagon ábrázolt mellékfigurák közül is kiemelkedik Rózer Nep. János... Rózer úr — fejlődésének minden egyéni vonása mellett — egy egész társadalmi réteg jelképévé válik a könyvben: a hanyatló arisztokráciát saját pénzével pumpáló, a levitézlett, de címeikben, rangjaikban mégiscsak erős nemesurakkal szövetkező burzsoáziát... A polgári fejlődés másik jellegzetes képviselője... Perényi Miksa rendőri riporter... Mikszáth az ő alakját viszonylag kevésbé szerepelteti, Perényi mégis éles vonásokkal ábrázolt emlékezetünkben maradó figurája a teljesen megvásárolt, elvtelen és erkölcstelen polgári sajtónak... A könyv világos, társadalmi, politikai mondanivalóját még félreérthetetlenébbé teszi a nádszerű országgyűlési jelenet, amelyben Mikszáth a korabeli pártok látszat-tülekedésének leleplezésével szinte belevilágít a dualizmus szöcséplő, ködgerjesztő szónoklatok sűrűjével betakart politikájába. Ennek a leleplezésnek az értékét csak növeli az a tény, hogy 1898-ban a millenium önáltató gőzében keletkezett: Mikszáthnak meg volt a bátorsága ahhoz, hogy az önmagát ünneplő úri Magyarországot éppen ezen a ponton leplezze le. — Az *Új Zrínyi* haladó bírálói is nem egyszer próbálták bizonygatni, hogy ez a remek szatíra a romantikus antikapitalizmus terméke. Mikszáth műveiben valóban találhatunk itt-ott olyan árnyalatokat, részleteket, amelyek megszépítik a feudalizmust — de mindig csak azért, hogy az összehasonlítás segítségével még nagyobbat üthessen a feudalizmus maradványaival összenőtt, egészségtelenül, torz módon fejlődött, arisztokratikus, feudális nyavalyákkal teleszőtt polgári viszonyokra. Mikszáth azonban sohasem vágyott vissza. Ideálja... egy feudális maradványok nélküli demokratikus kapitalizmus volt. Ennek érdekében az ilyen irányú fejlődés előmozdításáért harcolt az *Új Zrínyi*-ben is, mindenféle áldemokrata, látszatparlamentari szélhámoság ellen, ennek érdekében bizonyította be a feudális maradványok teljes időszerűtlenségét, értelmetlenségét, kártékonyosságát az *Új Zrínyi*-ben.«

Király István (MK. Bp. 1952. 112, 131–138, 226. l.) Mi lenne a nemzeti múlt egyik nagy hősének, Zrínyinek a sorsa, ha újjá kezdés életét a kiegyezéskori Magyarországon? — ezt a különös kérdést vetette fel és válaszolta meg Mikszáth az *Új Zrínyi*-ben. Az egyéni jellem történelmi, társadalmi meghatározottságára figyelt

fel. Észrevette, hogy egy-egy társadalmi rend tartalmasságát, benső hőfokát mi sem méri jobban, mint a benne megvalósuló egyéniség. A társadalom érleli valóságáá az emberben rejlő szép lehetőségeket, de meg is semmisítheti őket, mint ahogy megsemmisítette a kiegyezés-kori Magyarország Zrínyi Miklósban a hőst. A XVI. századi Zrínyi Miklós feudális úr volt, ugyanakkor azonban a nemzet egyik legjobb vitéze is. XIX. századvégi másában tovább élt a feudális úr, de a kicsinyes viszonyok megfojtották benne a nagyságot: a kapitalizmussal egybefonódó hűbéri világ nem ismert többé olyan célokat, amelyek naggyá, hősivé növelhették volna a lelkeket. A feudális úri osztályok, amelyek hajdan a történelmi fejlődésnek egy korábbi szakaszán hősöket is adtak a nemzetnek, XIX. századvégi züllésükben sárbarántották a Zrínyihez hasonló nagy jellemeket is. Gazdagító eszmék, tiszta nemes célok hiányában elsenyvedt a lélek, megfűlt a tetterő.

Az *Új Zrínyiász* keletkezésének éve körül ábrándult ki Mikszáth mindinkább a politikából, távolodott el egyre jobban a frázisos dzsentri liberalizmustól. S az elvesztett eszmények helyett újakra nem akadt. Nem talált saját korában mindent átfogó, az egyéni életnek tartalmat adó gondolatot. A megtermékenyítő eszméket hiányló ember keserűsége csapódott ki az *Új Zrínyiászban*. Az a keserűség amely néhány évvel később a *Különös házasság* egyik írói sóhajában így szakadt fel: »Üres lett a föld, jaj, milyen üres.« Ennek a társadalmi értelemben vett ürességnek, eszménytelenségnek nagyszerű szatírája az *Új Zrínyiász*. Az embert felmagasító társadalmi nemzeti célok hiánya miatt a nagy lélek nem talált itt fogódzót a maga számára. Zrínyiiben el kellett buknia a hősnek, ostobán, céltalanul porladt szét a benne rejlő erő.

Mikszáth tudta, hogy felemelő társadalmi eszmék nélkül nincsenek nagy jellemek: magnélkülivé válik a lélek. Zrínyiék egykor hősök voltak, mert egy szent ügy szolgálatában égett el életük, a hazáért haltak. S hogy össze tudott zsugorodni ez a nagyság a századvégi társadalom kicsinyes viszonyai közt. Az úri Magyarország is adott ugyan az egyénnek célokat — de milyen célokat? Az új életre kelt Zrínyi a lélek tüzeit szító nagy feladatok helyett bankigazgatóságot kapott, hiszen így csinálták ezt a többi feudális urak is. Dicső tettek helyett dologtalan, here életet kívántak tőle, parazitát formált belőle a félf feudális magyar társadalom. A nemes lelket kikezdte a kor rozsdája, a benne lévő magnak gáncsot vetett az új idő. Nem a hőst, hanem a feudális urat asszimilálta belőle a kor. A mikszáthi életmű egyik legkeserűbb, leggyilkosabban szatirikus, s a maga groteskségében is legmegrázóbb jelenete az *Új Zrínyiászban* lezajló »Nádor utcai csata«. Nem a középkori oligarcha »szörnyűsége« ellen vált ki felháborodást ez a részlet. Más elegyít mosolyunkba, keserű, tragikus ízt. Az háborít fel, hogy a hajdani hősök, akiknek harci kiáltásában még ott visszhangzott a régi dicső tettek emléke, akik magukban hordták a nagyság lehetőségét, ilyen tragikusan mélyre süllyedtek. A jelenet groteszk komorsága gyűlöletet kelt az

ellen a társadalom ellen, amely befröcskölte, megfullasztotta az emberben rejlő nagyot.

Mikszáth a nagy eszményeknek, a haladó társadalmi gondolatnak csak a hiányát érezte. Nem látta az új születését. Nem nézett túl az úri Magyarország bomló világán, holott ott már érlelődtek az Ady megénekelte »új lángok, új hitek«, formálódtak a holnap lelkesítő eszményei. Mikszáth ezt nem vette észre, nem tapintotta a jelenben készülő jövőt. Végső soron ezért maradt vázlatban az *Új Zrínyiasz* nagykonceptiójú körképe is, s futott szét némileg az anekdotákban a regény. Ez érteti meg a megbékítő, a következetesen végigvitt szatírárt félresiklató anekdotikus befejezést: egy képzeletbeli ellenséges támadás megint életrehívta Zrínyiben az egykori vitézt, megisméltelte hajdani tettét, hősi halált halt a hazáért. Az író ezzel elszigetelte hőst a félfudális Magyarország fertőző levegőjétől, megmentette benne a hőst, megakadályozta, hogy a nagy történelmi név teljesen beszűrődjék, alásüllyedjen a kiegyezéskori úri mocsárba. Ugyanakkor azonban kihúzta ezzel némileg a szatíra méregfogát is: belopta a műbe az anekdota kedélyes ízét.

A megdicsőítő és megbékítő befejezés némileg feloldotta ugyan, de mégsem változtatta meg a regény kiáltó keserűségét. A gúnyos mikszáthi mosolyban mindvégig ott kísértett a fájdalmas alapélmény: »Üres lett a föld, jaj milyen üres.« A félfudális magyar világ kicsinyes aljassága még a végső jelenetben is keresztezni akarta a hősi szándékot. Ez ellen a rothadó világ ellen tiltakozva suhogtak meg az utolsó bekezdésében a »hófehér égi szárnyak«, szállt le a holt hősökért az »angyallegió«. Egy nemes, érzékeny szívnek, Mikszáth szívének tiszta verését hallani itt. Felszakadt itt az ő csendes, félve rejtegetett vágya, a gazdag, tartalmas, valóban emberi élet után. Egy eszménytelen korban is küzdött az eszményekért.

Sötér István a Beszterce ostromáról írva, érinti az *Új Zrínyiasz* problémáit is. (L. Krk. 6. k. 287–288. l.)

Domokos Mátyás (Utószó. MK válogatott művei. Beszterce ostroma—Új Zrínyiasz. Bp. 1953. 410–411. l.) véleménye szerint az *Új Zrínyiasz* irodalmunk legnagyobb szabású közéleti szatírája. Kora elevenjébe vágott, ezért rengeteg félreértésre, félremagyarázásra adott alkalmat. Sokan a *Beszterce ostroma* szatírájának durvább változatát látták benne. Ezt a nézetet fogalmazta meg Herczeg Ferenc... amikor megróttta Mikszáthot, hogy Zrínyit tette meg szatírájának hősvé s ezáltal gúnyt űzött szerinte mártírhalálának pátozából... Mikszáth gúnyja [azonban] nem Zrínyi, hanem a kor ellen irányul. Erről az első pillanatra szembeötölő különbségről igyekezett elterelni a figyelmet Herczeg Ferenc... A történelmi Zrínyi Miklós a nemzet nagyszerű vitéze volt, szemben ezzel a regényben feltámasztott másában a feudálkapitalista kor nyomása következtében csupán a feudális úr élhetett tovább, nagyszerűsége elveszett. Nincs tehát rokonság, nem lehet történelmi folytonosság Zrínyi kora és... a századvégi nemesség között! — ez Mikszáth keserű ironiájának a mondanivalója.

FÜGGELÉK

A demokraták című elbeszélés vázlatai és változatai

A MAGYAR DEMOKRATA

- M. I. *Pesti Hírlap*. (Felelős szerk. Kenedi Géza.) 1881. augusztus 19. (III. évf. 228. sz. 9. l.) A melléklet első lapján. *Apró megyei történetek* főcím alatt. Névjelzés: Scarron.
- II. *Szegedi Napló* (Felelős szerk. Enyedi Lukács.) 1881. október 15. (IV. évf. 233. sz. 1. l.) A tárcarovatban. Névjelzés: M. K. Kötetben először itt.

Szövegváltozatok

A Pesti Hírlap szövegét vettük alapul. Zárójelben közöljük a Szegedi Napló (röv. SzN) változatait.

Lap Sor

- 220 : 6 a saját *kebléből* (SzN : a saját *kebeléből*)
10 meg fogják mutatni (PH. és SzN. sajtóhibával : meg fogjuk mutatni).
22 Blaskovics (PH : Blaskovits)
30 *Szerbusz Pista öcsém* (SzN. szövegében ez a mondat nincs kurzíválva).

Tárgyi magyarázatok

A Blaskovics Istvánra és a karcolat keletkezésére vonatkozó adatokat l. *A demokraták* jegyzeteinél.

- 217 : 1 *lucus a non lucendo* — Quintilianus (35—95) latin szónok, nevetségessé vált, hírhedt szófejtése : »lucus« a »non lucendo«-ból ; azaz : a *berek* (lucus) szó onnan kapta nevét, mert árnyék van benne, mert nem világít (non lucet). Innen vált közmondásszerűvé a kifejezés a lehetetlen dolgok jelölésére.
- 2 *mint a pisai torony négy galambja* — a babona valójában a paduai toronyról szól. Vö. MK : *Horváth Boldizsár* (Jk. 20. k. 92. l.)
- 218 : 3 *Nyári Pál* (1806—1871) — a reform korszak és az 1848/49-es forradalom egyik vezető politikusa. Pest megyei nagybirtokos, a megye politikai életének előbb mint megyei főjegyzője (1836-tól) majd mint másodalispán (1845-től) 1848-ban pedig főispánként irányítója.
- 23 *Királyhegyes* — Csánád megyei község ; itt volt Blaskovics István kastélya.

Irodalom

A karcolattal egyedül *Nacsády József* foglalkozik (Adalékok a Mikszáth-novellák forrásaihoz. Acta Universitatis Szegediensis. Nyelv és Irodalom. 2. k. Szeged, 1956. 61–64. l.) Közli a karcolat szövegét s összeveti *A demokraták*ban adott végleges feldolgozással »Az anekdota szembeötlő csattanója – írja – a paraszti parola visszautasítása. A paraszti bizalmaskodás jellemző úri gesztust vált ki Blaskovics Istvánból, ahogy mondani volt szokás: »Kocsiba vágja magát«, parancsot ad a kocsisnak, hogy azonnal hajtson haza. Ez a később is sokat látott nyegle, dzsentri gesztus élhetett legelőn, kebben és legbosszantóbban Mikszáthban. A későbbi 1898-as változatban is lényegében ugyanez a mozzanat a paraszti kézfogás és bizalmas megszólítás elől magát kocsiba vágó demokrata alakja adja meg az elbeszélés végső értelmét.

Csak hogy itt már nem egy, hanem két kocsiba-ugrás szerepel. Az egyik azonos jellegű Blaskovics Istvánéval és az elbeszélés végén foglal helyet. A másik megelőzi ezt, s a »Szervusz, Pali bácsi« Molnár Pálja ez esetben ostoba, gógós, utálatos arisztokrata rokonsága elől menekül.

Nyilvánvalóan az áll ennek a háttérben, hogy az alap-anekdota pregnáns csattanója a magát megtagadni nem tudó dzsentri jellemző emberi magatartásának adekvát szimbólumává kristályosodott Mikszáthban. A Mikszáth által ismert magyar »demokraták« szükségképpen az úri góg e gesztusával reagálnak az ösztöneikből ki nem írható nemesi önrzlet valóságos, vagy vélt megsértésére. Jöhet ez a sértés akár az arisztokráciától, akár a parasztságtól. Ezért alkalmazza Mikszáth 1898-ban az 1881-es anekdota főmotívumát most már két, mégpedig ellentétes tendenciájú beállításban. Mély lényeglátásra valló írói fogással így két pólust alakít ki elbeszélésében. E két pólus között zajlik az a fordulatokban gazdag cselekménysor, mely összeköti és végül az olvasó számára is egyértelművé teszi a két ellentétesirányú jelenetet: kiderül, hogy az arisztokraták elutasítása mögött sem valódi demokratizmus rejlik, hanem ugyanez az úri góg, ami a paraszti parolát is eltaszítja magától.

A két fordulópontra egy epizódból való kiformalása, majd a fenti módon való elvi egybeolvasztása, egyike azoknak a »bűvészmotívumoknak«, melyekkel Mikszáth életművében lépten-nyomon találkozhatunk. Együttal az anekdotizmus egyik sajátos alkalmazásának, az anekdota elbeszéléssé bővítése folyamatának is tanúi lehetünk a két változat egybevetésekor. Az »A magyar demokraták!«-ból sarkasztott »Szervusz, Pali bácsi!« cselekménye bőséges alkalmat nyújt a két kocsiba ugrás között a korabeli magyar viszonyok szatirikus ábrázolására. Természetesen az, hogy az anekdota elbeszéléssé nőtt, nemcsak szerkezeti bonyolultabbá válást, hanem eszmei összetettebbséget is eredményezett. Így az alap-anekdota csattanója is módosult bizonyos mértékig. Míg a makói találkozásban egy becsületes, naiv paraszt-politikus spontán gesztusa váltja ki a »demokrata« rejtett arisztokratizmusát, addig az 1898-as változatban ezt egy részeg,

mocskos ellenzéki kortes kaján pimaszsága idézi fel. Ez így is van rendjén. Blaskovics Istvánról, »A magyar demokrata!« főszereplőjéről egy pillanatilag sem hitte komolyan az olvasó, hogy igazán demokrata, hiszen demokratikus beszédeit is csak divatból mondta. Molnár Pál viszont, a *Szervecs Pál bácsi* demokratája, az arisztokráciával való szakítás után meggyőződéses demokrata lesz. Mikszáth kitűnő jellemábrázoló készségét bizonyítja, hogy a végső, a leleplező fordulatban a régi anekdotát hozzá igazítja a saját demokrataságát okos könyveken edzett Molnár Pál jelleméhez s a tudata mélyén rejtőző úri gögöt kicsiholó ellentétet ehhez méretezi...»

MAGYAR DEMOKRATÁK

- M. I. *Uram Bátyám.* (Felelős szerk. Bartók Lajos.) 1886. április 25. (I. évf. 17. sz. 2. l.) Jankó János illusztrációjával.
Kötetkiadások :
- II. *Club és folyosó* c. kötetben (Politikai ötletek és rajzok.) Bp. 1888 Révai. 25–28. l.
- III. a) *Hi. 13. k.* (Jk. 45. k.) 1917. *Anekdóták* második kötetében. (Sajtó alá rendezte Rubinyi Mózes.) 38–41. l. [A Club és folyosó eredeti szövegét nem követi pontosan.]
b) E kiadást a Révai Testvérek kiadó sorozat-címlap nélkül *Anekdóták* címmel, többféle kötéstáblával ismételtlen forgalomba hozta az 1920-as években. [Címlapkiadás.]
c) *MKMR-Fr. 34. k.* [1930.] A II. a) kiadásnak csupán címlapjában módosított változatlan lenyomata.

Szövegváltozatok

A következőkben az első kötetkiadásnak (s egyben a jelen kiadásnak is) a folyóiratközléshez viszonyított szövegeltéréseit soroljuk fel :

Lap	Sor
221 :	5 bizonyítani (UB : bizonyítani)
	6 ti <i>se</i> (UB : ti <i>sem</i>)
	6 bebizonyítani (UB : bebizonyítani)
	17 megösmarkedem (UB : megismerkedem)
	19 otthon (UB : itthon)
	21 Hm! (UB : Hja!)

A BORSI ÜNNEP

- M. *Pesti Hírlap.* (Felelős szerk. Kenedi Géza.) 1882. június 16. (IV. évf. 163. sz. 1–3. l.) A tárcarovatban. »A *Pesti Hírlap* eredeti tárcája« műfaji megjelöléssel. Névjelzés : Scarron. Kötetben először itt.

Keletkezés

Mikszáth ifj. Ábrányi Kornállal együtt a Kisfaludy Társaság képviselőtársaságában részt vett az 1882. június 11-én rendezett borsi Rákóczi-ünnepélyen. Feleségéhez küldött levélben így írt útjáról: »A sors mintha akadályozni akarna, hogy elmenjek [ti. Mauks Ilonáékhoz Mohorára.]. Mondtam én, hogy a fátum nagykutya. Legelőször az történt, hogy a Kisfaludy Társaságot kell képviselnem Zemplén megyében a Rákóczi-ünnepélyen. Az ünnepély június 11-én reggel lesz, de már 8-án indulni kell, mert a képviselőház küldöttségével indulunk egyszerre, s elmaradni nem lehet, mert különböző megyei küldöttségek fogadnak.« (MKné: Visszaemlékezései, Bp. 1957. 179. l.) Maga az ünnepély, amint Mikszáth cikkéből is kiténik, rosszul sikerült. A meghívott küldöttségek nagy része lemondott, s az érkező vendégeket sem tudták megfelelően ellátni az ünnepség rendezői. (Az ünnepély lefolyására s az utána zajló vitákra l. *Zemplén*, 1882. 20. és 25. sz., valamint az egykorú fővárosi sajtót.)

Szöveg

Kiadásunkban a PH. szövegét a következő helyeken módosítottuk:

Lap	Sor
223	1 Rákóczi (PH: Rákóczy) [A későbbiekben is!]
13 Bezerédy (PH: Bezeréd)
225	12 a borsi házra (PH: a borsi házba)

Tárgyi magyarázatok

- 223: 1 »*Jókai regényt írván a Rákóczi-korból*« — Utalás Jókai 1881-ben megjelent *Szeretve mind a vérpadig* c. regényére. A regény alakjai közt szerepel Tisza Istvánné és leánya, Ilona, akinek Visontai-Kovács István alispán a vőlegénye.
- 19 *Visontai-Kovács László* (1827–1889) — Heves megyei nagybirtokos 1865-től haláláig képviselő, balföldi, illetve szabadelvű párti programmal; a képviselőház háznagya, Tisza Kálmán bizalmas híve.
- 224: 29 »*sárga-feketé*« — az osztrák császári ház lobogójának a színe.
- 225: 8 *Boruth Elemér* (1833–1886) — Sátoraljaújhelyen élő költő, magyaros műdalok szerzője. A Zemplén, majd Zempléni Lapok című újság szerkesztője.
- 18 »*demonstráció a főispán és pártja ellen*« — 1882. februárjában nevezték ki Zemplén megyei főispánná a megyei notabilitások egyrészenek heves tiltakozása ellenére Molnár Istvánt.
- 226: 1 »*A borsi ház*« — Itt született 1676. március 27-én II. Rákóczi Ferenc.

- Lap Sor
 227 : 18 *Meczner képviselő* — Meczner Gyula makkoshotycai birtokos; 1875—1884 a sátoraljaújhelyi kerület országgyűlési képviselője.
 20 *Bajusz József* (szül. 1829 táján; megh. 1918—1924 között) — sátoraljaújhelyi ügyvéd, a helyi lapokban állandóan cikkező dilettáns író.
 20 *Fejes István* (1838—1913) — 1865-től sátoraljaújhelyi református lelkész, közepes tehetségű költő; Arany-epigon.

A DEMOKRATA

- K. *Az OSzK kéziratárában.* Kézirattári jelzete: Fol. Hung. 2169. 2. k. 40—42 levél. Címe: *MK kéziratai* II. A Pesti Hírlapban megjelent cikk három hosszú »kutyanyelvre« írt kézirata.
 M. *Pesti Hírlap.* (Főszerk. Légrády Károly. Felelős szerk. Kenedi Géza.) 1887. augusztus 12. (IX. évf. 221. sz. 1—2. l.) A tárcarovatban. »Genre« műfaji megjelöléssel. Névjelzés nélkül.

Szövegváltozatok

Az alábbiakban a K törléseit és a PH-ának (egyszersmind a jelen kiadásnak) a K-hoz viszonyított szövegeltéréseit soroljuk fel.

- Lap Sor
 Cím: A demokrata — K: *⟨Milyen a magyar⟩* demokrata?
 228 : 38 *hogyan többé el sem beszélhetem* — K: *hogyan ⟨már⟩ el sem beszélhetem*
 39 *az utókornak* — K: *a halhatatlanságnak*
 39 *ad akta* — K: *⟨az egész esetet⟩ ad acta*
 229 : 1 *szolgáljon részint elrettentő, részint illusztráló példának ez az eset* — K: *⟨szolgáljon elrettentő példának⟩ ez az eset.*
 4 *valamikor a szélső balhoz tartozván* — K: *⟨a szélső balhoz tartozván⟩*
 6 *nagyobb volt a sárgás kanári-szín bajusza* — K: *nagyobb volt ⟨a bajusza⟩*
 6 *mellyel ha kedve tartja, körülcsavarhatta volna* — K: *⟨melyet,⟩ ha kedve ⟨tartotta, körülcsavarhattott⟩*
 7 *körülcsavarhatta volna a fülét* — K: *⟨körülcsavarhatta a fülét⟩*
 7 *s mely szépen, szeretetteljesen összeolvadt* — K: *mely szépen ⟨összenőtt és szeretetteljesen [összeolvadt]⟩*
 8 *»... hasonló színű szakállával.«* végződésű mondat után a K-ban áthúзва: *S minthogy a bajusza mint mondom nagyobb volt a demokrataságánál, a nagyobb ölte meg a kisebbet.*
 9 *a választások előtt* — K: *⟨egy választás⟩ előtt*

- 229 : 13 csöndes – K : csendes
- 13 Kállay *csöndes borozgatásban várta az indulást* suitjével – K : Kállay *ött borozgatott a* suitjével.
- 14 és *egészen belemerült* a demokrácia magasztos tanainak magyarázatába – K : és (éppen) a demokrácia magasztos tanainak magyarázatába *merült*
- 15 *szemei lázasan csillogtak* – K : (szemei csillogtak)
- 15 heves – K : (s) heves
- 16 szidta a kormányt – K : szidta a kormányt (s *magasztalta a testvériséget s egyenlőséget*)
- 17 E pillanatban két zempléni paraszt sompolygott be – K : e pillanatban (besompolygott két zempléni paraszt)
- 18 az üvegajtón *át* – K : (az üvegajtón)
- 20 sunyi képpel – K : sunyi képpel (most)
- 20 miután végignézegette – K : miután *múértöleg* végignézegette
- 24 hogy *mi* a komámmal – K : hogy *itt* a komámmal
- 25 fogadtunk – K : (össze[szólalkoztunk])
- 26 Hát *én döntsem el* – K : Hát (mibe [fogadtatok])
- 26 Az ám! – K : (Nem [döntheti])
- 28 Hát mibe fogadtatok, *édes fiam* – K : Hát mibe (fogadtak kendtek)
- 32 Én pedig azt *mondom* – K : Én pedig azt (állítom)
- 35 röstelkedve a *léma miatt* – K : röstelkedve (hogy a bajusza)
- 36 rikkantott fel *vidáman* – K : (rikkantott fel)
- 39 De *nem* addig a – K : De (addig a)
- 230 ; 2 míg én meg nem nézem azt a bajuszt – K : míg én meg nem nézem azt a bajuszt. (Én a szentnek *se hiszem*)
- 6 arcába – K : (az) arcába
- 6 nagy bosszankodásban – K : nagy (bosszankodva)
- 7 mit csináljon – K : (hogy) mit csináljon
- 7 *mígnem* valaki – K : (de) valaki
- 8 Már csak engedd – K : (Hát) csak engedd
- 8 mert *ez is* hozzá tartozik – K : mert (már ez hozzá tartozik)
- 9 a demokráciához. – K a demokráciához. (Ha olyan nagy *demokrata vagy*)
- 14 gyermekeim – K : gyerekeim
- 15 neki *szabadult* a bajusznak – K : neki (esett) a bajusznak
- 16 külön választotta a *szakálltól* – K elírással : külön választotta a (bajusztól)
- 16 *megnézegette* balról is – K : (megráncigálta) balról is
- 17 először *összevéve* – K : először (külön)
- 17 *azután* – K : (aztán)
- 17 szálanként – K : szálanként
- 17 melyik szál *hova tartozik* – K : melyik szál (tartozik a bajuszhhoz, melyik a szakállhoz)
- 21 mitől *nőtt* ez. (Hát csakugyan nekem kell [olvashatatlan szó] a bajusznak a b) (Hát kerek)

- 230 : 22 lehet az – K : lehet ez
 24 Megmorzsolgatta – K : *⟨Meregette a sze[meit].⟩* Megmorzsolgatta.
 30 ragasztva az orra alá – K : ragasztva *⟨az ajkakho[z]⟩* *⟨az ajkára⟩*
 30 egy nagyot rántott – K : *s hirtelen* egy nagyot rántott
 30 a félbajuszon – K : *⟨rajta⟩*
 32 fölszisszent – K : *összeszisszent*
 34 a kárvallott Sós koma – K : *⟨Sós koma⟩*
 35 csak mint fogadási alany – K : *⟨az csak a tárgy volt most hiszen van⟩*
 35 fogadási alany – K : fogadási tárgy
 36 hát *netalán tán* a fej lesz hamis. – K : *hátha* a fej lesz hamis. *⟨Mert meg lehet ám az is. S neki fogott⟩*
 38 megtapogatni a váll-lapockáknál – K : hogy megvizsgálhassa a *⟨ba;⟩* váll-lapockáknál
 231 : 1 nagy dühösen – K : nagy dühösen *⟨és a két [kezével]⟩*
 2 a szeme – K : szeme
 3 megragadta Sós koma nyakravalóját – K : megragadta *⟨a paraszt [nyakravalóját]⟩*
 5 kivel beszélsz – K : *hogy* kivel beszélsz
 7 demokrata! – K : demokrata! *⟨Kacagt[ak]⟩*
 8 Erre még *bőszebb* lett – K : Erre még *⟨dühösebb le[tt]⟩*
 9 demokrata. – K : demokrata. *⟨Arisztokrata vagytok. Hazudtam.⟩*
 9 *Nem kell sem testemnek, sem lelkemnek.* – A K-ból ez a mondat hiányzik
 11 *Megfojítalak* kutya – K : *Megdöglesz* kutya.
 11 rothadsz meg – K : rothadsz meg, *⟨mert egy Kállayt [megsértettél]⟩*
 12 *hadd* tudják meg az *unokáid* unokái is – K *⟨hogy⟩* tudják meg *⟨az unokáid is⟩*
 13 egy Kállayt *megbosszantani* – K : egy Kállayt *⟨megsérteni⟩* *⟨megbántani⟩*
 14 A Sós koma – K : A *⟨...⟩* Sós koma
 14 mi *nem* lelte – K : *⟨nem tudta⟩* *hogy* mi lelte
 15 Hiszen ő – K : Hiszen ő *⟨csak a fogadást ak[arta]⟩*
 16 a bajusz – K : a *⟨hosszú⟩* bajusz
 229 : 17 *ennyi az egész* – K-ból hiányzik
 18 ettől a naptól *kezdve* – K : ettől a naptól
 18 *vallotta* magát – K : *⟨mondta⟩* magát
 20 Kiábrándultam a népből – K : *⟨Kiábrándultam⟩*
 20 mondani – K : mondani. *⟨Hiszen⟩*
 21 de *hiába minthogy* a bajusza – K : de *⟨mint mondom⟩* a bajusza
 23 a kisebbet. – K : a kisebbet. *⟨A nagyobb⟩*

IRÁSOK AZ ÚJ ZRINYIÁSZ CÍMŰ REGÉNYRŐL MILYEN LESZ »AZ ÚJ ZRINYIÁSZ«

M. I. *Országos Hírlap*. (Főszerk. Mikszáth Kálmán. Felelős szerk. Lípcesey Ádám.) 1897. december 19. (I. évf. 30. sz. 17. l.)
A melléklet első lapján.

Kötetkiadások :

II. a) *Hi. I. k.* (Jk. 33. k.) 1914. *A saját ábrázatomról. Vallomások, levelek, följegyzések* c. kötetben. (Sajtó alá rendezte Rubinyi Mózes.) 233–236. l. [Az OH eredeti szövegét nem követi pontosan.]

b) E kiadást a Révai Testvérek kiadó sorozat-címlap nélkül *A saját ábrázatomról* címmel többféle kötéstáblával ismételtelen forgalomba hozta az 1920-as években. [Címlapkiadás.]

c) *MKM-R. Fr.* 25. k. [1930]. A II. a) kiadásnak csupán címlapjában módosított változatlan lenyomata.

A cikk túlnyomó részében azonos az *Új Zrínyiász* első, *Praeludium* c. fejezetével. Mégis szükségesnek véltük, hogy külön is közöljük. Az eltérő befejező sorok Mikszáth lényeges gondolatait tartalmazzák az *Új Zrínyiásztól*.

A SZERZŐ MEGJEGYZÉSEI

JEGYZETEK

M I. Az *Új Zrínyiász Magyar Könyvtárban* megjelent kiadásában. (Bp. [1903.] Lampert Róbert kiad. 293–95. l. Magyar Könyvtár 333–336.)

II. Az *Új Zrínyiász* jubileumi kiadásában (Jk. 5. k. Bp. 1910. Révai. 215. l.). [A jegyzeteket a sajtó alá rendező Rubinyi Mózes itt nem a regény végén, hanem lapalji jegyzetekként közölte.]

III. Valamennyi későbbi, a Jk. alapján készült *Új Zrínyiász*-kiadásban.

Mikszáth eredetileg csak a népszerű *Magyar Könyvtár*-i kiadáshoz vélte szükségesnek hozzáilleszteni a szerzői utószót és a jegyzeteket. Az *MKM* sorozatban megjelent kiadásokból mind a kettő hiányzik. A jubileumi sorozat sajtó alá rendezője, Rubinyi Mózes vette be először ezt az anyagot egy nem népszerűnek szánt kiadásba is. Rubinyi a *MK* jegyzeteit – átírva, módosítva, számukat szaporítva – lapalji jegyzetekként közölte a *Jk*-ban. Véleményünk szerint Mikszáth intencióihoz híven járunk el, ha az utószót és a jegyzeteket a regény törzsanyagától ismét elválasztva, pusztán függelékként, közöljük.

Szövegváltozatok

Közöljük a Mk és Jk szövegének eltéréseit és a Jk jegyzeteit:

Lap Sor

238 : 1 *amit fontosnak tartok előre bocsátani, hogy a közönség olvasás közben lehetőleg ebbe az időbe képzelje magát* (Jk-ból ez a részlet hiányzik)

5 szembenállítva (Jk : szembeállítva)

17 *e kis népszerű kiadásba* (Jk-ból hiányzik)

A Jk jegyzetei: (a lapszám a jelen kiadás azon oldalára utal, ahová a Jk lábjegyzete tartozott):

76 : 1 Tenczer Pál a könyv keletkezése idején agilis városatya volt; 'tis, sánta emberke, közismert alak Budapesten, azelőtt egy német lap szerkesztője.

79 : 27 Sartory költött alakja az írónak, kit sokszor szerepeltet, politikai és társadalmi egyéb cikkeiben is, a maradi városatyákat gúnyolva benne.

83 : 35 Éppen azokban az időkben volt egy híres kirohanása a kormány ellen.

90 : 12 Célzás arra, hogy Károlyi István gróf első volt, aki Grecsákkal szemben a képviselők közt (míg osztályparlament volt) szokásos pertut megtagadta, ami akkor nagy konsternációt keltett a politikai körökben.

118 : 1 E fejezet humorának teljes megértésében vissza kell emlékezni az abban az időben a kaszinó által tárgyalt s az egész közvéleményt nagy izgalomban tartó Szalavszky-afférra.

206 : 38 Teleky Géza háznagsága alatt honosult meg, hogy a képviselők bejártak a háznagyi hivatalba papramorgóra.

210 : 36 Bohust azért említi a szerző, mert azokban a napokban ő volt a legfrissebb sütetű titkos tanácsos.

A KÉPMELLÉKLETEKRŐL

- I. *A demokraták első elbeszélésének, a Szervusz, Pali bácsinak első nyomtatott szövege* Mikszáth Kálmán lapjában, az Országos Hírlapban (1897. dec. 25.).
- II. „Szervusz, Pali bácsi!” Jankó János (1833—1896) rajza az elbeszélés 1886-os *Magyar demokraták* c. változatához (Uram Bátyám, 1886. ápr. 25.).
- III. Zrínyi Miklós, a szigetvári hős. Zündt Mátyás egykori metszete után.
- IV. Zrínyi kirohanása. Székely Bertalan (1835—1910) festménye (1878—1879).
- V. „A katasztrófa”. Kass János illusztrációja a regény 1953-as kiadásához.
- VI. Az *Uj Zrínyiász* 1953-as lengyel kiadásának címlapja.

TARTALOM

A DEMOKRATÁK	5
I. Szervusz, Pali bácsi!	7
II. Ugyan, eredj a Rákóczi-dal!	38
ÚJ ZRINYIÁSZ	47

Első rész

I. A praeludium	51
II. Az első hírek és a Vatikán	54
III. A híres szalmaláng	72
IV. A próza	93
V. Rózerék	107
VI. Egy „kínos” ügy	118

Második rész

VII. A poézis.	137
VIII. Az önkéntes detektív	148
IX. A katasztrófa	161
X. A parlament	182
XI. A megoldás	196
XII. Epilog	211

FÜGGELÉK

„A Demokraták” című elbeszélés vázlatai és változatai	
A magyar demokrata!	219
Magyar demokraták	221
A borsi ünnep	223
A demokrata	228
<i>Írások az „Új Zrínyiász” című regényről</i>	
Milyen lesz „Az új Zrínyiász”	235
A szerző megjegyzései. Jegyzetek	238

JEGYZETEK

A DEMOKRATÁK

Kiadások, fordítások ...	241
Keletkezése, forrásai	242
Adalékok az „Ugyan, eredj a Rákóczival” c. elbeszélés történetéhez	246
Szövegváltozatok	255
Tárgyi magyarázatok	261
Irodalom	266

ÚJ ZRINYIÁSZ

Kiadások, fordítások, átdolgozások	271
Keletkezése, forrásai	275
Adalékok sz „Új Zrínyiász” irodalmi hatásához.....	296
Szövegváltozatok	296
Tárgyi magyarázatok	322
Irodalom	
A regény fogadtatása	354
A regény utóélete	360
Jegyzetek a Függelékhez	376
A képmelléletekről	385

